

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

كتاب الفضائل

ФАЗИЛАТЛАР КИТОБИ

وفيه سبعة فصول وخاتمة

ЕТТИ ФАСЛ ВА ХОТИМАДАН ИБОРАТ

МУҚАДДИМА

Ўз Китобида саҳобаи киромларни мадҳ этган Аллоҳ таолога У Зотнинг жалолига яраша беадад ҳамду санолар бўлсин.

Саҳобаи киромларни тенги йўқ авлод қилиб тарбиялаган Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга мукамал ва батамом саловоту дурудлар бўлсин.

Ҳар бирлари «тирик Қуръон» ва йўлчи юлдуз бўлган саҳобаи киромларга Аллоҳ таолонинг розилиги бўлсин.

Муҳтарам ўқувчим! Сиз азизлар билан инсоният тарихидаги мисли кўрилмаган бир авлод аъзоларидан баъзиларининг ҳаётларини намуна учун камтарона ўрганиш арафасида турибмиз.

Мусулмонларнинг биринчи авлоди бўлмиш бу авлод чиндан ҳам инсоният тарихидаги ўхшаши йўқ авлоддир.

Мусулмонларнинг бу авлоди Аллоҳ таолонинг каломида ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларида мадҳ этилган, мусулмонлар жумҳури томонидан қувватланиб, ҳозиргача мадҳ этиб келинаётган саодатманд бир авлоддир.

Мусулмонларнинг бу авлоди дўстдан аввал

душманларни қойил қолдириб, ер юзида «икки оёқли Қуръон» бўлиб юрган, Ислому иймон учун жонини фидо қилган бир авлоддир.

Мусулмонларнинг бу авлоди охири замон Пайғамбарига иймон келтириб, у зотнинг раҳбарликлари остида Аллоҳ таолонинг охирги ва абадий илоҳий дастури Қуръони Карим ҳукмларини ўз ҳаётларида татбиқ қилиб, ҳаммага ўрнак бўлган бир авлоддир.

Мусулмонларнинг бу авлоди ер юзида иймоннинг барқарор бўлиши учун, Аллоҳ таоло тавҳидининг ширк ва куфрдан устун келиши учун молларию жонларини фидо қилган, шу мақсад йўлида дуч келган барча тўсиқларни сабот ила енгиб ўтган мардонавор бир авлоддир.

Бу авлод Аллоҳ таолонинг муқаддас китоби – Қуръони Карим ва Расули – Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам орқали бевосита аралашуви билан икки дунё саодатини таъминловчи жамият қуриш ишида ихлос ила қатнашиб, у ишни шараф билан уддалаган бир авлоддир.

Бу авлод Аллоҳ таолонинг ёрдами ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг раҳбарлигида ўз иймон кучи ва ихлослари ила жоҳилият ботқоғидан чиқиб, Ислום саодатига эришган бир авлоддир.

Бу авлод нубувват дорилфунунида толиблик қилиб, унда сабоқ олиш ила жаҳолат зулматидан иймон нурига чиққан бир авлоддир.

Саҳобаи киромлар жоҳилиятнинг барча жаҳолатларини Исломнинг нурли маърифатларига тўла-тўқис алмаштириш бахтига сазовор бўлган ажойиб инсонлар жамоасидир.

Саҳобаи киромлар жоҳилиятнинг барча разолатларини Исломнинг ажойиб фазилатларига тўла-тўқис алмаштиришга сазовор бўлган ажойиб инсонлар жамоасидир.

Саҳобаи киромлар жоҳилиятнинг барча

ахлоқсизликларини Ислоннинг олиймаком ва гўзал ахлоқларига тўла-тўкис алмаштириш бахтига сазовор бўлган ажойиб инсонлар жамоасидир.

Саҳобаи киромларнинг баъзилари фаришталарни кўрган, фаришталарнинг ёрдамидан фойдаланган ва ҳаттоки баъзи ҳолларда фаришталарнинг ҳавасини келтириб яшаган ажойиб инсонлар жамоасидир.

Саҳобаи киромлар шу билан бирга, жуда ҳам оддий ва содда, ҳеч қандай қалбакилиги ёки сохталиги йўқ, лекин арзимас инсоний камчиликлардан холи бўлмаган ажойиб инсонлар жамоасидир.

Саҳобаи киромлар васфларини тарихчилару ёзувчилару шоирлар мадҳ қилиб чарчамаган, ҳамма уларга ўхшашга уринган ва ҳамма улардан ўрнак олмоғи лозим бўлган ажойиб инсонлар жамоасидир.

Саҳобаи киромлар иймону Ислон, шариату тариқат, ахлоқу одоб ва шунга ўхшаш керакли барча нарсаларда ҳар бирлари биз учун муктадо бўлган ажойиб инсонлар жамоасидир.

Шунинг учун ҳам Ислон уммати саҳобаи киромларнинг ҳаётларини, тасарруфотларини, гап-сўзларини ва уларга тегишли бўлган ҳар бир нарсани аввалдан ўта синчковлик билан ўрганиб келган.

Дунё тарихида ҳеч бир авлоднинг тарихи ва сифатлари саҳобаи киромларнинг тарихи ва сифатларидек аниқлик ва ихлос билан ўрганилмаган. Каттадир-кичикдир, машхурдир-машхур эмасдир, ҳар бир саҳобаи киромнинг сифатлари, ҳаётлари ва фаолиятлари омонат тариқасида аниқ ва ишончли равишда ўрганилган.

Ислон уммати саҳобаи киромларга тегишли ҳар бир маълумотни худди кўз қорачиғини асрагандек асраб келган. Чунки кейинги авлодлар ана шу бебаҳо инсонлардан динимиз, диёнатимиз, Қуръонимиз, Суннатимиз, шариатимизни, ахлоқимиз, одобимиз ва

умуман, ўзимиз учун барча-барча керакли нарсаларни қабул қилиб олишлари лозим бўлган.

Ислом уммати ушбу мақсад йўлида мисли кўрилмаган катта ҳажмдаги илмий, тарихий ва таржимаи ҳолга оид ишларни ўта аниқлик билан амалга оширган. Бу иш учун Ислом уммати ичидан ажралиб чиққан зотлар тунларни тонгларга, кунларни ҳафталарга улаб, ҳафталарни ойларга, ойларни йилларга улаб, тинимсиз меҳнат қилганлар.

Инсоният тарихида қиёси йўқ бу авлодни ўрганиш борисида олиб борилган бу оламшумул илмий уринишлар самараси ўларок, инсоният тарихида қиёси йўқ мужаллад-мужаллад китоблар юзага келди.

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни тириклик чоғларида мусулмон ҳолларида кўриш бахтига сазовор бўлган ҳар бир зотнинг таржимаи ҳоли ўрганилиб, улар келажак авлодлар учун инсоният тарихида мисли кўрилмаган илмий манбага айлантирилди.

Жаҳон кутубхонасида уламоларимиз томонидан битилган «Исоба фии тамйизи соҳаба» «Усудул Ғоба фии маърифатис соҳаба» ва «Истийъаб фии асмаил асҳаб» каби шоҳ асарлардан иборат бўлган янги, бебаҳо бўлим пайдо бўлди. Бу асарлар қарийб юз минг саҳобаи киромнинг таржимаи ҳолларини ўз ичига олгандир.

Муҳаддисларимиз, тарихчиларимиз ва ҳадис китобларини шарҳ қилган олимларимиз саҳобаи киромларнинг ҳаётлари ва авсофи ҳамидаларини мусулмонлар оммасига омонат ила етказишда буюк илмий жасорат кўрсатган фидойилар ҳисобланадилар.

Саҳобаи киромларнинг шонли тарихларини, ҳаётий йўлларини ва Ислом йўлидаги беназир фидокорликларини барча мусулмонларга етказиш орзуси уламоларимизни доимий равишда бу борада изланиш олиб боришга чорлаб келмоқда.

Ўз-ўзидан «Саҳобаи киромларнинг ҳаётлари,

фаолиятлари ва шахсиятлари Ислом уммати учун шунчалик фойдали экан, бу масалага бизнинг юртимизда қандоқ муносабатда бўлинган ва бўлинмоқда?» деган ҳақли савол туғилади.

Бу саволнинг биринчи қисмига жавоб бериш учун тарих саҳифаларини варақлашимизга тўғри келади. Мазкур саҳифаларни эътибор билан ўрганадиган бўлсак, юртимиз Ислому иймонни, дину диёнатни маҳкам тутган пайтларда, дунё халқларининг пешқадами саналган мусулмон уммати илм-маърифатда ҳам етакчилардан ҳисобланганлигини ва бу ишлар бошқа ишлар қатори аъло даражада бўлганлигининг гувоҳи бўламиз. Шонли халқимизнинг имом Бухорий, имом Термизий, имом Насайи каби шарафли ўғлонлари саҳобаи киромлар ҳақида бебаҳо маълумотлар тўплаб, уларни ўлмас асарларида Ислом умматига туҳфа қилганлар.

Бу саволнинг иккинчи қисмига жавоб бериш учун яқин ўтмишимизга ва бугунги кунимизга назар ташлашимизга тўғри келади. Яқин ўтмишимизда кўпчилик одамлар саҳобаи киромлар у ёқда турсин, Аллоҳ таоло ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақида ҳам маълумотга эга бўлмай қолганлиги ҳаммага маълум. Фақат бармоқ билан санарли даражадаги кишиларгина шахсий уринишлари оқибатида баъзи бир маълумотларга бўлишган, холос.

Аллоҳ таолога ҳамдлар бўлсинким, бугунги кунда динимизга қайтишимиз натижасида саҳобаи киромларнинг ҳаётлари ва фаолиятлари билан танишиш ва улардан ўрнак олиб яшаш бахтига муяссар бўлмоқдамиз.

Мен саҳобаи киромлар ҳақидаги биринчи дарсларни бошқа илмлар қатори падари бузрукворимдан олганман. У киши ўз хутбаларида, илмий мажлисларида ҳазрати Абу Бакр, ҳазрати Умар, ҳазрати Усмон, ҳазрати Али, ҳазрати Билол ва ҳазрати Алқама каби саҳобаи киромлар ҳақида

кўп гапирар эдилар. Бухоро ўқув юртларида ўқиб юрган пайтларимизда ҳам бу соҳада жуда кўп ўзаро суҳбатлашар эдик.

Хорижий Ислом Олий ўқув юртида таҳсил олган пайтларимда эса, саҳобаи киромларнинг ҳаётлари ва фаолиятлари билан илмий равишда танишишни бошладик. Ҳадис дарсларида ҳар бир ҳадиси шарифни ўрганиш жараёнида уни ривоят қилган саҳобаи киромнинг таржимаи ҳолини ҳам ўрганар эдик. Кейин устозларимиздан, матбуот ва ахборот воситаларида чиқиб турадиган кўзга кўринган уламолардан саҳобаи киромларнинг ҳаётлари ва авсофлари билан ошно бўлиш жуда ҳам муҳим эканлиги ҳақида тез-тез иршодлар эшита бошладик. Бу насиҳатлар таъсири остида саҳобаи киромларга бағишланган китобларни мутолаа қилишга тушдик.

Ўша пайтларда саҳобаи киромларга оид шоҳ асарлар ва алоҳида-алоҳида саҳобаи киромларга бағишланган китоблардан ташқари «Ҳаёти саҳоба» «Рижолун ҳавлар Расул» «Саййидату байтин Нубувва» ва «Суварун мин ҳаётис Саҳоба» каби янги битилган китоблар билан танишиш бахтига ҳам муяссар бўлдик.

Мукаддас тупроқларда муҳожир бўлиб яшаш, Маккаи Мукаррама, Мадинаи Мунаввара ва уларнинг атрофидаги саҳобаи киромларнинг ҳаётлари ўтган жойларда уларнинг ҳаётларини кўз ўнгимдан ўтказиб, ҳаёлан у зотлар билан суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлдим. Аллоҳ таоло ато қилган бу саодатли онларда У Зотнинг ёрдами ила саҳобаи киромлар ҳақида бир асар ёзиш нияти доимо ёдда турар эди.

Кейинчалик бу ҳақда шогирдларга, мухлисларга ҳам айтиб юрдим. Ушбу муҳим мавзуда алоҳида бир китоб қилиш нияти эса Аллоҳ таолонинг иродаси ила «Ҳадис ва Ҳаёт» силсиласидаги китобларни ёзиш жараёнида янада

катъийлашди.

«Ҳадис ва ҳаёт»га асос қилиб олинган «ат-Тожул Жомеъ лил Усул фии аҳадийсир росул» китобини варақлаб, келажакда ёзиладиган китоблар режасини тузар эканман, «Китобул Фазоил»даги «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларининг фазилатлари» фасли билан танишиб, керакли адабиётларни ҳам йиға бошладим.

Мана, ўша орзу қилиб юрилган вақт ҳам келди. Саҳобаи киромлар ҳақида бир талай манбаларни тўплаб олиб, Аллоҳ таолодан ёрдам сўраб, унга илтижо қилган ҳолда камтарона бир асар ёзишни бошляпмиз.

Бу ёзиладиган сатрлар, иншааллоҳ, ўзига хос бўлиши орзусидамиз. Ҳозиргача бизга маълум саҳобаи киромларга бағишланган асарларнинг баъзилари у зотлар ҳақидаги ривоятларнинг йиғиндисидан иборат. Бошқалари эса, ўша ривоятлардан фойдаланган ҳолда иншо қилинган фикрлардан ташкил топган. Биз Аллоҳ таолонинг ёрдами ила ушбу икки услубни жамлаш ниятидамиз. Бизнинг камтарона уринишимизнинг асосида ҳам ривоятлар, уларнинг шарҳи ҳамда улардан фойдаланилган ҳолда иншо қилиш бўлади.

Бўлажак сатрларда воқеъликдан четлашиш, қизиқиб кетиб, қўшиб юбориш бўлмайди, иншааллоҳ. Чунки саҳобаи киромларнинг ҳаётлари, уларнинг авсофлари ва таржимаи ҳолларини баён қилишда бу нарсаларга эҳтиёж ҳам, ўрин ҳам йўқ.

Бўлажак сатрларнинг ўзига хослиги шундаки, қайси бир саҳобаи киром ҳақларида сўз юритмайлик, бу сўзлар уммоннинг бир қатрасидан ортиқча эмасдир. Чунки бу саҳобаи киромлар ҳақларида алоҳида-алоҳида китоблар битилган бўлса-да, ҳамма нарсанинг баёни шу, дейилмаган. Аллоҳ таоло Ўз каломида у зотларни умумий мадҳ қилган, Расули акрам уларни ўз ҳадиси шарифларида ҳам умумий, ҳам якка-якка мадҳ қилганлар.

Мазкур мадҳлар ва васфлар олдида бизнинг ожизона сўзларимиз қанчалик заиф бўлишини билиб олиш қийин эмас.

Мақсадимиз, халқимизга ушбу улкан соҳада оз бўлса ҳам, ожизона бўлса ҳам бир нарса тақдим қилиш орқали Роббил оламиннинг розилигини қозониш, холос.

Орзу-умидим – ушбу улкан ибрат эгаси бўлган зотлардан ҳаммамиз ҳам ибрат олсак, ўқиган нарсамизни уқиб, ҳаётимизга татбиқ қилсак, дейман.

Ушбу китоб саҳобалар фазли ҳақида келган бир оят ва ўн бир ҳадисдан кейин Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг фазллари ҳақидаги ҳадислар шарҳи билан бошланади. Шу эътибордан китобни «Абу Бакр ва Умар розияллоҳу анҳумо» деб номладик.

Агар келажак сатрларда ўзингиз учун бирор яхшилик топсангиз, Аллоҳ таолодан деб билурсиз. Барча камчиликларни эса, камина ходимингиздан деб билиб, афв этарсиз.

Дуомизнинг охири, Роббил оламин бўлган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин, демокдир.

*Камоли эҳтиром ила:
Муҳаммад Содиқ
Муҳаммад Юсуф*

فضل أصحاب النبي ﷺ

НАБИЙ СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВАСАЛЛАМ САҲОБАЛАРИНИНГ ФАЗЛЛАРИ

الفصل الأول

Б И Р И Н Ч И Ф А С Л

في فضل أصحاب النبي ﷺ إجمالاً

НАБИЙ СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВАСАЛЛАМ САҲОБАЛАРИНИНГ УМУМИЙ ФАЗЛЛАРИ ҲАҚИДА

Шарҳ: Ушбу мавзуга киришдан аввал «саҳоба» ва «фазл» сўзларининг маъноларини яхшилаб ўрганиб олишимиз лозим.

«Саҳоба» сўзи «саҳиба» ўзагидан олинган бўлиб, луғатда «суҳбатдош бўлмоқ» ва «соҳиб бўлмоқ» маъноларини англатади.

Истилоҳда эса, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни мусулмонлик ҳолларида кўрган одамга саҳоба дейилади.

Мусулмон одам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни кўрса бўлди, суҳбатлашиб ўтирмаса ҳам саҳоба бўлаверади.

Уламолар бу масалада кўплаб батафсил баёотлар, турли фикр-мулоҳазаларни келтирганлар. Лекин мазкур тортишувларнинг барчасининг натижаси юқоридаги таърифга бориб тақалади.

«Фазл» сўзи луғатда «зиёда», «ортиқлик», «устунлик» маъноларини англатади.

Шундан «Саҳобаларнинг фазли» иборасининг маъносини тушуниб олиш мумкин.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى : اَبْ بَ بِبُ پِپِ پِيئِن نَن نُنْتُت تُ
ط ٹٹف فُقُوق قَقچ چ جج دد چچ چچ چچ چچ چچ یی دیڈ ڈڈ ڈڈ ڈڈ

ژ ژر ر ط

Аллоҳ таоло:

«Муҳаммад Аллоҳнинг Расулидир. У билан бирга бўлганлар кофирларга шиддатли, ўзаро раҳмдилдирлар. Аллоҳдан фазл ва розилик тилаб, рукуъ ва сажда қилган ҳолларини кўрасан. Уларнинг сиймоси сажда асаридан юзларида (балқийди). Ана ўша уларнинг Таврот ва Инжилдаги мисолларидир. Бу худди уруғини ёриб чиқиб, қувватланиб, йўғонлашиб, поясида тик туриб, деҳқонларни ажаблантирган бир экинга ўхшар. Кофирларнинг ғазабини қўзиш учун. Аллоҳ улардан иймон келтириб ва солиҳ амалларни қилганларга мағфират ва улуғ ажрни ваъда қилди» (Фатҳ, 29).

Шарҳ: Бу ояти карима Муҳаммад алайҳиссаломнинг Расуллик сифатларини таъкидлаш билан бошланмоқда.

«Муҳаммад Аллоҳнинг Расулидир»

Маълумки, мушрик ва кофирлар у зотнинг бу сифатларини инкор қилган эдилар. Уларнинг вакили Сухайл ибн Амр Пайғамбар алайҳиссалом Ҳудайбияда сулҳ матнини имло қилаётганларида матндан «Аллоҳнинг Расули» деган иборани ўзгартиришларини қатъий талаб қилиб туриб олган эди. «Биз сенинг Аллоҳнинг Расули эканлигингни тан олганимизда, бу ишларни қилмас эдик» деган маънода гап қилган эди. Ояти карима

мушрикларнинг мана шу қайсарликларига қақшатқич зарба бермоқда.

Ушбу оятда саҳобаи киромларнинг баъзи сифатлари махсус васф қилинмоқда:

«... у билан бирга бўлганлар кофирларга шиддатли, ўзаро раҳмдилдирлар».

Саҳобаи киромларнинг фазллари зотино итиш учун келтирилган ушбу сифат у зотларнинг ажойиб сифатларидан биридир.

Улар ким бўлишларидан қатъи назар, мусулмонларга меҳрибон бўлганлар.

«... Аллоҳдан фазл ва розилик тилаб, рукуъ ва сажда қилган ҳолларини кўрасан...»

Уларнинг асосий сифатларидан бири ҳамма ишни Аллоҳнинг фазли ва розилиги учун қилишларидир. Улар бошқа бирор тараф ёки шахснинг розилиги деб, Аллоҳнинг розилигини четга сурмайдилар. Шунинг учун фазлу марҳаматни ҳам ягона Аллоҳнинг Ўзидан кутадилар.

Яна бир сифатлари:

«рукуъ ва сажда қилган ҳолларини кўрасан».

Улар доим рукуъ ва сажда ҳолатида, яъни ибодат ҳолатида бўладилар. Мўмин-мусулмон кишининг, ҳоссатан, оятда мадҳлари келаётган саҳобаи киромларнинг бутун ҳаётлари ибодатдан иборатдир.

Лекин шундай бўлса ҳам, оятда банданинг Аллоҳга энг яқин бўладиган пайти, яъни рукуъ ва сажда пайтининг зикр қилиниши бежиз эмас. Ояти каримадаги тавсифдан, улар доимо рукуъ ва саждада турадилар, деган тасаввур пайдо бўлади.

«Уларнинг сиймоси сажда асаридан юзларида (балқийди)»

Яъни, ибодатнинг асари юзларидан билиниб туради. Бу оддий ҳақиқат бўлиб, ибодатли, пок, тақводор инсонларнинг юзларидан иймон нури ёғилиб туришини

ҳар бир мулоҳазали, кўзи очик киши кўра олади.

Пайғамбаримиздан қилинган ривоятлардан бирида: «Кечаси кимнинг намози кўпайса, кундузи унинг юзи чиройли бўлади», дейилган. Саҳобаи киромлар бу борада ҳаммага ўрнак бўлганлар.

«Ана ўша, уларнинг Таврот ва Инжилдаги мисолларидир»

Ушбу ояти каримадан маълум бўладики, саҳобаи киромларнинг сифатлари Қуръони Каримдан аввалги илоҳий китоблар, яъни Таврот ва Инжилда ҳам зикр қилинган.

Маълумки, ҳозирги пайтдаги яҳудийларнинг қўлларидаги Таврот Мусо алайҳиссаломга Аллоҳ таоло томонидан нозил қилинган ҳақиқий Таврот эмас, балки бузилиб, ростидан ёлғони, тўғрисидан нотўғриси кўпайиб кетган бир китобдир.

Инжил ҳақида ҳам худди шу нарсани айтиш мумкин. Шундай бўлса-да, уламоларимиз бу икки китобнинг ҳозирги нусхаларидан ҳам мазкур ояти каримани тасдиқловчи матнларни топишган. Биз ўрганаётган ояти каримада эса, ҳақиқий, мутлақо бузилмаган илоҳий васф келмоқда, у ҳам бўлса:

«Худди бир экинга ўхшайдики, уруғини ёриб чиқиб, қувватланиб, йўғонлашиб, поясида тик туриб, деҳқонларни ажаблантирганидек...»

Аллоҳ таоло ушбу зарбулмасал орқали Ислом динининг илк даври, ўсиши, улғайишини баён қилмоқда. Чунки Муҳаммад алайҳиссаломнинг ёлғиз ўзлари бошлаган даъватни саҳобаи киромлар қўллаб-қувватладилар. Қобиғини ёриб чиққан уруғ аста-секин ривожланиб, деҳқоннинг кўзини қувонтирадиган ўсимликка айлангани сингари, Ислом ҳам Пайғамбаримиз бошчиликларидаги саҳобалар жамиятида ўсиб, кўзни қувонтириб борди.

Лекин бу ҳолат кофирларнинг ғазабини қўзғатар эди. Шунинг учун ҳам ояти каримада **«Кофирларнинг ғазабини қўзиш учун»** деган ибора келмоқда. Бундан шундай маъно келиб чиқадики, саҳобалардан ғазаби қўзийдиган, уларни беҳурмат қиладиганлар кофирлар қаторига қўшилар эканлар.

Оятдаги шунчалик иззат-икром устига Аллоҳ таоло саҳобаи киромларга яна мағфират ва улуғ ажрларни ҳам ваъда қилмоқда:

«Аллоҳ улардан иймон келтириб ва солиҳ амалларни қилганларга мағфират ва улуғ ажрларни ваъда қилди».

Албатта, Аллоҳнинг ваъдаси ҳақ ва У Зот Ўз ваъдасига асло хилоф қилмайди. Саҳобалар — улуғ инсонлар. Пайғамбаримизнинг суҳбатларини топишдан ҳам улуғроқ бахт борми дунёда?! Шунинг учун ҳам ҳар бир мусулмон саҳобаи киромларнинг ҳурматларини ўрнига қўйиши лозим. Уларга нисбатан беодоблик қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло барчамизни саҳобаи киромлардан ўрнат олиб, уларни ҳурмат қилиб яшашга муяссар қилсин.

Аллоҳ таоло саҳобаи киромлар ҳақида Фатҳ сурасида қуйидагиларни айтади:

«Батаҳқиқ, Аллоҳ мўминлардан дарахт остида сенга байъат қилаётганларида рози бўлди. Бас, уларнинг қалбларидагини билди, уларга сокинликни туширди ва яқин фатҳ ила мукофотлади» (18-оят).

Бу ояти каримада васф қилинган ҳолат ҳар бир мўмин учун улуғ бахт ва саодатнинг сўнгги нуқтаси ҳисобланади. Чунки мўмин кишининг ягона олиймақом орзуси Аллоҳнинг розилигига эришишдир. Бу оятда эса Аллоҳ таоло Ўз каломи поки ила Худайбияда Пайғамбар алайҳиссаломга байъат қилган бир минг тўрт юз соҳобаи

киромлардан рози эканлигини эълон қилиб турибди.

Бу эълон қиёмат кунигача ибодат ва тиловат бўлиб туриши таъминланган. Шунинг учун ҳам мазкур байъатнинг бир номи «Байъатир-Ризвон», яъни «Розилик байъати»дир.

Имом Муслим ривоят қилган ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом «Дарахт остида байъат қилганларнинг бирортаси дўзахга кирмайди», деганлар.

Бошқа бир ҳадисда эса Пайғамбар алайҳиссалом ҳазрати Жобир розияллоҳу анҳуга ва «Байъатир-Ризвон»да иштирок этган бошқа саҳобийларга қарата: «Сизлар ер юзидаги энг яхши одамсизлар», деганлар.

Шунга биноан, ҳар бир мусулмон мазкур бахтиёр шахсларни севиши, ҳурматлаши ва эъзозлаши лозимдир.

Мазкур оятда Аллоҳ таоло байъат қилган мўминлардан розилигининг хабарини етказиш билан бирга, уларнинг қалбларидаги нарсани ҳам шубҳасиз билганини таъкидламоқда. Албатта, мўминларнинг қалбида Аллоҳга ва Унинг Расулига муҳаббат, Исломи динига бўлган ғайрат, байъатга содиқлик ва бошқа фидокорликлар борлигини Аллоҳнинг Ўзи яхши билган. Шу билан бирга, ҳақим сифатли Аллоҳ айнан ўша пайтда мўминлар қалбига сокинлик ва хотирижамлик солди. Акс ҳолда суранинг тафсири муқаддимасида келганидек, Пайғамбар алайҳиссаломга итоат қилмасликкача бориб қолиш мумкин эди.

Аллоҳ таоло уларга «яқин фатҳ»ни мукофот қилиб берди. Ҳудайбиядан сўнг тезда бутун дунёни фатҳ қилиш бошланди. Икки ойдан кўп вақт ўтмай, биринчи, энг муҳим фатҳлардан бири – Хайбар фатҳи бўлди. Ундан кейин эса, навбатдаги фатҳлар кетма-кет содир бўлаверди.

«Ва кўпгина ўлжаларни ҳам олурлар. Ва Аллоҳ азиз ва ҳақим Зотдир» (19-оят).

Фатҳларда албатта ўлжалар ҳам қўлга тушади. Уларни урушда қатнашган мўминлар олиши таъкидлаб айтилмоқда. Оятнинг охирида эса, Аллоҳ таоло бу айтилган ишларни юзага келтириш Ўзи учун ҳеч нарса эмаслигини таъкидлаш учун Ўзининг азиз ва ҳаким сифатини эслатиб қўймоқда.

Тавба сурасида саҳобаи киромлар бундоқ васф қилинади:

«Биринчи пешқадам муҳожирлар ва ансорийлар ва уларга яхшилик билан эргашганлар. Аллоҳ улардан рози бўлди, улар ҳам Аллоҳдан рози бўлдилар. Уларга остидан анҳорлар оқиб турган жаннатларни тайёрлаб қўйди. Уларда абадий қолурлар. Ана ўша улкан ютуқдир» (100-оят).

Бу тоифадаги мусулмонлар Ислом жамиятининг асл мағзини, жавҳарини ташкил этар эдилар. Улар уч қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисм пешқадам муҳожирлар эди.

«Биринчи пешқадам муҳожирлар».

Улар Маккаи Мукаррамада ҳеч ким иймонга келмаган пайтда иймонга келган, кофирларнинг озорларига чидаган, уларнинг зулмларига бардош берган улкан саҳобийлардир.

Уламолар: «Ушбу оятда «олий мақом эгалари» деб сифатланаётган муҳожирлар Бадр урушига қадар Маккаи Мукаррамадан Мадинаи Мунавварага ҳижрат қилган саҳобалардир», дейдилар. Чунки улар энг қийин вақтда иймонга келиб, энг қийин вақтда ҳижрат қилган шахслардир. Бадр урушида мусулмонлар ғолиб келиб, Ислом жамияти юзага чиқиб, ўз таянчига эга бўлганидан кейин ҳижрат қилиш ҳам осон бўлиб қолган.

Иккинчи қисм — **«ансорийлар»**, яъни Мадина аҳлларида биринчи бўлиб Исломга келган, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга «Ақаба»да байъат қилган, дин қардошларини ўз юртлари - Мадинага таклиф этган, маккаликлар ҳижрат қилиб борганларида, уларга ўзлари

емай-едирган, ўзлари киймай-кийдирган, уйларини, молу мулкларини бўлиб берган, дину диёнатлари учун молу жонларидан кечишга тайёр турган мадиналик пешқадам мусулмонлардир.

Учинчи қисм — **«уларга яхшилик билан эргашганлар»**, яъни пешқадам муҳожир ва ансорийларга яхшилик билан эргашганлардир. Улар васф қилинмиш пешқадам муҳожир ва ансорийлардан кейин, мазкур машхур воқеалардан кейин мусулмон бўлиб, худди пешқадам мусулмонлар каби ихлосли, ибодатли ва тақводор кишилар бўлганлар. Уларга фақат пешқадамлик, яъни энг қийин дамда сафда бўлмаганликлари етишмайди, холос. Аллоҳ ана шу уч тоифадаги мусулмонларнинг барчасидан

«рози бўлди, улар ҳам Аллоҳдан рози бўлдилар».

Банда эришиши мумкин бўлган энг юқори мартаба Аллоҳнинг розилигидир. Зотан, ҳар бир банданинг олий мақсади ҳам мана шу. Банданинг Аллоҳдан розилиги Унинг қадарига ишониши, қазосидан яхшилик кутиши, неъматларига шукр қилиши, бало-офатларига сабр қилишидир.

Аллоҳ улардан рози эканлиги учун

«Уларга остидан анҳорлар оқиб турган жаннатларни тайёрлаб қўйди».

Улар мазкур жаннатга вақтинчаликка кирмаслар, балки **«Уларда абадий қолурлар».**

Аллоҳ таоло улардан рози бўлмаганида, уларни бундай икромга сазовор қилмас эди.

«Ана ўша улкан ютуқдир».

Бундан ортиқ ютуқ бўлиши мумкинми?

Аллоҳ Ҳашр сурасида саҳобаи киромларни шундай мадҳ этади:

«Ўз диёрларидан ва мол-мулкларидан жудо қилинган фақир муҳожирларгадир. Улар Аллоҳдан

фазл ва Унинг розилигини умид қиладилар. Аллоҳга ва Унинг Расулига ёрдам берадилар. Ўшандоқ кишилар содиқдирлар» (8-оят).

Муҳожирлар аслида маккалик кишилар бўлиб, дину иймон йўлида она юртларини, мол-мулкларини, қариндош-уруғларини ташлаб, Мадинаи Мунавварага хижрат қилганлар (кўчиб ўтганлар). Шу сабабли уларнинг кўпчилиги мискин, факирга айланганлар.

Улар фақатгина Аллоҳ берадиган фазлни деб, Унинг розилигини топамиз, деб бу машаққатларга бўйин эгдилар. Қийин аҳволга қарамасдан, Аллоҳнинг ва Расулининг ишига қўлларида келган барча ёрдамларини аямадилар. Шунинг учун ҳам Аллоҳ уларни «Иймонларида содиқ кишилар», деб мақтамоқда.

Сўнгра Аллоҳ таоло Мадинаи Мунавваранинг туб аҳолисидан бўлган мусулмонлар, яъни ансор саҳобаи киромларни мадҳ этиб, қуйидаги оятни туширди:

«У (муҳожир)лардан аввал бу жой (Мадина)да яшаган ва иймонга (ихлос қилганлар). Улар юртларига хижрат қилиб келганларни севарлар ва уларга берилган нарсаларга қалбларида ҳасад қилмаслар. Ва гар ўзларининг ҳожатлари бўлса ҳам, уларни ўзларидан устун қўярлар. Ким ўз нафсининг бахиллигидан сақланса, ундок кишилар, ҳа, ўшалар ютувчилардир» (9-оят).

Мадиналик мусулмонлар Пайғамбар алайҳиссаломга ва муҳожирларга ёрдам берганлари учун «Ансорлар» деб номланганлар. Ушбу оят ансорларнинг инсоният тарихидаги мисли кўрилмаган саховатларию одамгарчиликларини васф қилмоқда.

«Улардан аввал бу жойда яшаган ва иймонга (ихлос қилганлар)».

Ансорлар Мадинада, яъни биринчи Ислом жамоаси ташкил топган диёрда муҳожирлар келгунга қадар ҳам

яшаганлар ва Исломга, иймонга ихлос қўйганлар. Уларнинг ихлосу эътиқодлари бутун бўлгани учун Макка мушрикларидан азоб-укубат чекаётган ўз диндошларини Ясрибга (Мадинага) кўчишга чорлаганлар.

Шу билан бирга, ансорлар ўз шаҳарларига кўчиб келган муҳожир биродарларига доимо яхши муомалада бўлганлар.

«Улар юртларига хижрат қилиб келганларни севарлар ва уларга берилган нарсаларга қалбларида ҳасад қилмаслар. Ва гар ўзларининг ҳожатлари бўлса ҳам, уларни ўзларидан устун қўярлар».

Агар Пайғамбар алайҳиссалом «файъу» – урушсиз қўлга тушган ўлжадан муҳожирларга бериб, ансорларга бермасалар ҳам, улар заррача гина қилмаганлар, ҳасад нималигини билмаганлар.

Ансорлар муҳожир биродарларини устун қўйиб, ўзларига жуда керак бўлиб турган нарсаларини, масалан, уйларининг ярмини, асбоб-анжомларини, мол-мулкларини ва бошқа ҳамма керакли нарсаларини уларга берганлар. Ҳатто муҳожирлар Расулуллоҳга:

«Ё Расулуллоҳ, буларга ўхшаганларни ҳеч кўрмаганмиз, оз бўлса, бизга берадилар, кўп бўлса, сероб қиладилар. Етарли майшатнинг кифоясини қилишяпти, фароғатга бизни шерик қилишяпти. Ажрнинг ҳаммасини булар эгаллаб олмасалар», дея арз қилишган.

Шунда Пайғамбар алайҳиссалом:

«Йўғ-э, уларга ташаккур айтиб, ҳақларига дуо қилиб турсангиз, ундай бўлмайди, иншааллоҳ», деганлар.

Ансорийлар ҳақида Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда шундай дейилади:

«Пайғамбар алайҳиссалом ансорларни чақириб, уларга Баҳрайнни (шу номдаги ҳозирги диёрни) бермоқчи эканликларини айтганларида, ансорлар «Муҳожир биродарларимизга ҳам худди шунга ўхшаш жойни

бермасангиз, бизга бунинг кераги йўқ», дедилар».

Аллоҳ таоло «хасадгўй эмаслар», деб ансорларни мадҳ этипти. Аллоҳнинг бошқа бир бандага берган неъматига хасад қилмаслик ҳам улкан фазилат эканлигини билиб қўймоқ лозим. Ансорлар ана шундай улуғ фазилатга эга эдилар.

2796- عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ قَالَ عِمْرَانُ: فَلَا أَذْرِي أَذْكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ وَيَحْجُونَ وَلَا يُؤْمَنُونَ وَيَنْدِرُونَ وَلَا يُفُونَ وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السَّمَنُ.

2796. Имрон ибн Хусойн розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Умматимнинг энг яхшиси менинг асримдагилардир. Сўнгра улардан кейин келадиганлари. Сўнгра улардан кейин келадиганлари. (Имрон, билолмадим, у зот ўз асрларидан кейин икки асрни зикр қилдиларми ёки учни, деди.) Сўнгра сиздан кейин бир қавм бўлур. Гувоҳлик берурлар, улардан гувоҳлик сўралмас. Хиёнат қилурлар, уларга ишонилмас. Назр қилурлар, вафо қилмаслар. Ҳамда уларда семизлик зоҳир бўлур», дедилар».

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам нафақат ўз умматларининг энг яхшиси, балки, инсоният тарихидаги барча умматларнинг энг яхшиси ҳақида хабар бермоқдалар. Чунки Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламнинг умматлари барча

умматларнинг афзали эканлиги ҳаммага маълум ва машҳурдир.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз умматлари ичидан энг яхшиларини улар яшаган асрлар бўйича биринчи, иккинчи ва учинчи ўринларга бўлиб, биринкетин зикр қилмоқдалар:

1. «Умматимнинг энг яхшиси менинг асримдагилардир».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг асрлари энг яхши аср, яъни «асри саодат» эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Бинобарин, ўша асрда яшаб ўтган мусулмонлар, яъни, саҳобаи киромлар нафақат мусулмон умматининг, балки барча умматларнинг энг яхшиси эканлигини ушбу ҳадисдан билиб олмақдамиз. Саҳобаи киромлар ана шундоқ бахтга сазовор бўлганлар.

Улар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суҳбатдошлари бўлиш, у зотнинг муборак юзларини кўриш, сўзларини эшитиш, Қуръони Карим оятларининг нозил бўлиши ва бошқа кўплаб афзал ҳолатларнинг бевосита иштирокчилари бўлиш бахтига муяссар бўлганлар. Ушбу китоб ҳам бошқа кўплаб китоблар сингари оз бўлса-да, ана шу ҳақиқатни ёритишга қаратилгандир.

2. «Сўнгра улардан кейин келадиганлари».

Яъни, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг асрларидан кейинги аср мусулмонлари у зотнинг асрларидаги энг яхшилардан кейин, иккинчи ўринда турадиган яхшилардир. Булар тобеъинлар асри мусулмонларидир. Қайси мусулмон саҳобалардан бирорталарини ҳаётда кўрган бўлса, у тобеъин ҳисобланади.

Ушбу ҳадиси шариф тобеъин розияллоҳу анҳумларнинг асри саҳобаи киромлар асридан кейинги аср эканлиги, уларнинг ўзлари эса, саҳобаи киромлардан

кейинги энг яхши мусулмонлар эканлигига далилдир.

3. «Сўнгра улардан кейин келадиганлари».

Бу учинчи асрдир. Бу асрда яшаган мусулмонлар тобеъинлардан кейин келган, саҳобаларни кўра олмаган мусулмонлар авлодидир. Улар «таба тобеъинлар» деб аталадилар. Ушбу учинчи аср ҳам, ундаги мусулмонлар авлоди ҳам соф Ислом таълимотлари асосида яшаган, ўзларида бузилишлар содир бўлмаган авлод эканликларига ушбу ҳадиси шариф далилдир.

«(Имрон, билолмадим, у зот ўз асрларидан кейин икки асрни зикр қилдиларми ёки учни, деди.)»

Ҳадиси шарифнинг ровийи Имрон ибн Хусойн розияллоху анҳу шакка тушиб, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам икки асрни айтдиларми, уч асрни айтдиларми, англай олмаган экан. Омонат юзасидан ўзларида борини ривоят қилган эканлар. Аммо бошқа ривоятлар Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам уч асрни айтганларини таъкидлайди.

«Сўнгра сиздан кейин бир қавм бўлур».

Тўртинчи асрга келиб, энг яхши асрлар силсиласига футур етиш бошланар экан. Яхшилигига Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам гувоҳлик берган мазкур асрлардан кейин бошқача бир қавм пайдо бўлар экан. Ўша қавмнинг сифатларида қуйидаги қусурлар бор экан.

«Гувоҳлик берурлар, улардан гувоҳлик сўралмас».

Улар талаб қилинмаса ҳам, гувоҳлик беришга ҳаракат қилар эканлар. Бу эса тақво камлигининг аломатидир. Саҳобаи киромлар фақат талаб қилингандагина Аллоҳ таоло учун гувоҳлик берганлар. Гувоҳликни ўзларига, қариндошларига қарши бўлса ҳам, тўғри берганлар. Гувоҳлик сўралмаса ҳам, гувоҳликка борадиганлар ғаразгўй бўлишлари турган гап. Кейинги асрларда кишиларда тақво ҳисси қолмагани учун шундоқ бўлишини Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам олдиндан айтиб

кўйган эканлар. Шундоқ бўлди ҳам.

«Хиёнат қилурлар, уларга ишонилма».

Ўша яхшилигига Пайғамбар алайҳиссалом гувоҳлик берган уч асрдан кейин келадиган асрлардаги кишилар омонатга хиёнат қиладиган бўладилар. Улар хиёнаткор бўлганликлари туфайли уларга ҳеч ким ишонмай қўяди. Саҳобаи киромлар хиёнат нималигини билмаган жамоа бўлганлар. Шунинг учун ҳатто душманлар ҳам уларга ишониб, омонатларини қўйганлар. Афсуски, кейинги авлодларда бу олиймақом хислат йўқолди.

«Назр қилурлар, вафо қилмаслар».

Вафодорлик саҳобаи киромларнинг доимий хислатлари бўлган эди. Улар назрга ҳам, қасамга ҳам ва бошқа вафо қилиш лозим бўлган ҳар қандай нарсага тўлиқ вафо қилар эдилар. Кейинги авлодларда ушбу ажойиб хислатнинг ҳам йўқолганлиги бутун инсоният учун бахтсизликдир.

«Ҳамда уларда семизлик зоҳир бўлур», дедилар».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам кейинги авлодларнинг тақводан узоқлашганлиги, бепарволиги, ҳавои нафсга, айшу ишратга берилганлиги ичларида семириш тарқалишига сабаб бўлганлигини ҳам таъкидлаб айтмоқдалар. Бу ҳам набавий мўъжизалардан бири. Ҳозирги кунда энг кўп ташвишга сабаб бўлаётган муаммолардан бири ортиқча семириб кетишдир.

Саҳобаи киромлар бунга ўхшаш нуксонлардан холи эдилар. Улар ёлғон гувоҳлик нима, хиёнат нима, аҳдга вафосизлик нима ва ортиқча семизлик нима эканлигини мутлақо билмаганлар. Биз ҳам у зотлардан ўрнак олишимиз керак.

2797- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ت عَنْ النَّبِيِّ ر قَالَ: خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ

الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ

يَمِينُهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ. رَوَاهُمَا الْأَرْبَعَةُ.

2797. Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Одамларнинг энг яхшиси менинг асримдагилардир. Сўнгра улардан кейин келадиганлари. Сўнгра улардан кейин келадиганлари. Сўнгра бир қавм келурки, уларнинг бирининг гувоҳлиги қасамидан ўтар, қасами гувоҳлигидан ўтар», дедилар».

Иккисини тўртовлари ривоят қилганлар

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам олдинги ҳадисдаги маънони таъкидлаб келмоқда. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Сўнгра бир қавм келурки, уларнинг бирининг гувоҳлиги қасамидан ўтар, қасами гувоҳлигидан ўтар» деганларининг маъноси шуки, ўша яхшилигига гувоҳлик берилган уч асрдан кейин келадиган авлодлар ичидан бир қавмлар чиқадилар. Улар ўзларининг тақвосизликларидан бепарво бўлиб, бўлар-бўлмасга қасам ҳам ичаверадиган, гувоҳлик ҳам бераверадиған бўладилар.

2798- وَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ أَيُّ

النَّاسِ خَيْرٌ؟ قَالَ: الْقَرْنُ الَّذِي أَنَا فِيهِ ثُمَّ الثَّانِي ثُمَّ الثَّلَاثُ. رَوَاهُ

مُسْلِمٌ.

2798. Оиша розияллоҳу анҳо айтадилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламдан, одамларнинг қай бири яхши, деб сўралди. Шунда у зот:

«Мен бор аср. Сўнгра иккинчиси. Сўнгра учинчиси», дедилар».

Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ўзидан аввалгиларининг маъносини бошқача лафзлар билан такрорлаб келмоқда.

Демак, мусулмон умматининг энг яхши асрлари биринчи уч аср эканлигини ҳамма бир овоздан таъкидлаган. Ана шу биринчи уч аср мусулмонлари салафи солиҳ, яъни, «салоҳиятли ўтганлар» деб номланадилар. Саҳобалар, тобеъинлар ва таба тобеъинлардан иборат бўлган бу уч авлод мусулмонлари даврида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу ҳадиси шарифларида айтган башоратлари юзага чиқди. Салафи солиҳлар Исломни ўз ҳаётларига мукаммал татбиқ қилдилар.

Улар ҳар бир масалада келажак авлодлар учун тўлиқ намуна бўладиган ишларни қилдилар. Бунинг учун уларнинг икки устунликлари бор эди. Биринчиси – Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларига яқинликлари, иккинчиси– арабий табиатларининг софлиги.

Салафи солиҳларимиз динимизнинг барча соҳаларида: ҳам ақида, ҳам шариат, ҳам эҳсон соҳаларида каттаю кичик барча масалаларни Қуръони Карим ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатлари асосида, ижмоъ ва қиёсنى ишга солиб, ҳал қилдилар ва уларни ҳал қилиш усулларини тўлақонли ва тартибли қоидалар билан асосладилар. Кейинги авлод мусулмонларига ўша қоидалар асосида ўз ҳаётларида пайдо бўладиган янги масалаларни ҳал қилиш қолди, холос.

Шунинг учун ҳам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг башоратлари ила воқеъликда ҳам Ислом умматининг афзали бўлмиш салафи солиҳларимизни, хусусан, уларнинг гултожи бўлмиш саҳобаи киромларни барча давр ва макон мусулмонлари эъзозламоқлари лозим. Уларнинг муборак ҳаётларини яхшилаб ўрганиб, ўрнатилган олмоқлари керак.

2799- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: يَأْتِي عَلَى النَّاسِ

زَمَانٌ فَيَعْزُو فِتْنَامٌ مِنَ النَّاسِ فَيَقُولُونَ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ رَسُولَ اللَّهِ ρ

فَيَقُولُونَ نَعَمْ فَيُفْتَحَ لَهُمْ ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَعْزُو فِتْنَامٌ مِنْ

النَّاسِ فَيُقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ ρ فَيَقُولُونَ

نَعَمْ فَيُفْتَحَ لَهُمْ ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَعْزُو فِتْنَامٌ مِنَ النَّاسِ فَيُقَالُ

هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ مَنْ صَاحَبَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ ρ فَيَقُولُونَ

نَعَمْ فَيُفْتَحَ لَهُمْ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ. وَزَادَ مُسْلِمٌ فِي رِوَايَةٍ: ثُمَّ يَكُونُ

الْبَعْثُ الرَّابِعُ فَيُقَالُ انظُرُوا هَلْ تَرَوْنَ فِيهِمْ أَحَدًا رَأَى مَنْ رَأَى أَحَدًا

رَأَى أَصْحَابَ النَّبِيِّ ρ فَيُوجَدُ الرَّجُلُ فَيُفْتَحَ لَهُ بِهِ.

2799. Абу Саъйид розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Одамларга бир замон келурки, унда бир жамоа кишилар жанг қилурлар. Ана ўшаларга:

«Ичингизда Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васалламга саҳоба бўлган шахс борми?» дейилур.

Улар:

«Ҳа», дерлар.

Бас, уларга фатҳ бўлур.

Сўнгра одамларга бир замон келурки, унда бир жамоа кишилар жанг қилурлар. Ана ўшаларга:

«Ичингизда Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларига саҳоба бўлган шахс борми?» дейилур. Улар:

«Ҳа», дерлар.

Бас, уларга фатх бўлур.

Сўнгра одамларга бир замон келурки, унда бир жамoa кишилар жанг қилурлар. Ана ўшaларга:

«Ичингизда Расулulloх соллalloху алайхи васалламнинг саҳобaларига саҳоба бўлганларга саҳоба бўлган шахс борми?» дейилур. Улар:

«Ҳа», дерлар.

Бас, уларга фатх бўлур».

Икки шайх ривоят қилишган.

Бошиқа бир ривоятда Муслим қуйидагини зиёда қилган:

«Кейин тўртинчи юбориш бўлур ва:

«Назар солинглар, уларнинг ичида Набий соллalloху алайхи васалламнинг саҳобaларини кўрган шахсни кўрган бирор киши бормикан, дейилур. Бир одам топилур ва уларга фатх қилинур».

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда саҳобаи киромларга Аллоҳ таоло томонидан берилган улўф фазл, хайру барака ва файзу футўҳ ҳақида сўз кетмокда. Уларнинг Расулulloх соллalloху алайхи васалламга саҳоба бўлишларининг ўзи қанчадан-қанча яхшиликларга манба бўлиши ажойиб услўб билан баён қилинмокда. Жангда фатхга эришиб, ғалаба қозониш осон иш эмас. Буни ҳамма яхши билади. Аммо ана шундоқ оғир иш ҳам Расулulloх соллalloху алайхи васалламга саҳоба бўлиш, у зотнинг саҳобaларини кўрган тобеъин бўлиш ёки у зотнинг саҳобaларини кўрган тобеъинларни кўриб, табаъа тобеъин бўлиш фазли билан осонлашиши мумкин экан. Мана шу гапнинг ўзи саҳобаи киромларнинг қанчалик улўф зотлар эканлигига ёрқин далилдир.

2800- عَنْ أَنَسٍ ٧ أَنَّ رَجُلَيْنِ مِنَ الْأَصْحَابِ خَرَجَا مِنْ عِنْدِ

النَّبِيِّ ٨ فِي لَيْلَةٍ مُظْلِمَةٍ وَمَعَهُمَا مِثْلُ الْمِصْبَاحَيْنِ يُضِيئَانِ بَيْنَ

أَيَّدِيهِمَا فَلَمَّا افْتَرَقَا صَارَ مَعَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا وَاحِدٌ حَتَّى أَتَى أَهْلَهُ.
رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

2800. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Саҳобалардан икки киши қоронғи кечада Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларидан чиқдилар. Улар билан бирга чироққа ўхшаш икки нарса ҳам чиқди. Уларнинг олдиларида йўлни ёритиб борар эдилар. Улар ажралишганда ҳар бирлари билан бирга биттадани ўз аҳлига етиб олгунича кетди».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ривоятда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шарафлари ила содир бўладиган кўплаб оддий мўъжизалардан бири ҳақида сўз кетмоқда.

Саҳобалардан икки киши: Усайд ибн Ҳузайр ва Уббод ибн Бишр розияллоҳу анҳулар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида кечгача қолиб, зулматли кечада кўчага чиқиб, уйларига кетаётганларида уларнинг йўлларини иккита чироққа ўхшаш нарса ёритиб кетибди. Улар ажралиб, ўз уйлари томон юрганларида ҳалиги йўл ёритгичлар ҳам ажралиб, уйларига етиб боргунларича саҳобаларнинг йўлларини ёритиб борибди. Бу саҳобаи киромлар учун оддий бир нарсадир. Улар (розияллоҳу анҳум) соат сайин шунга ўхшаш мўъжизаларнинг гувоҳи бўлар эдилар.

Фаришталар саҳобаи киромларнинг орасида аралашиб юрар ва у зотлар бундан сал бўлса ҳам ажабланишмас эди. Улар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга юрганларида ҳайвонлар, тоғу тошлар ва дарахтларнинг гапирганларига гувоҳ бўлишар ва заррача ажабланмай кетаверар эдилар.

Саҳобаи киромлар сувсиз саҳронинг ўртасида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг панжалари

орасидан чиққан сувдан тўйиб ичиб, таҳорат қилиб, хайвонларини суғориб, хатто идишларини тўлдириб олиб, одатдаги иш бўлиб ўтгандек кетаверар эдилар. Улар бу нарсаларнинг ҳаммаси Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шарофатлари билан бўлаётганини яхши билар эдилар. Усайд ибн Ҳузайр ва Уббод ибн Бишр розияллоҳу анҳулар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суҳбатларида кеч қолиб, зулматли кечада кўчага чиқиб, уйларига кетаётганларида уларнинг йўлларини иккита чирокқа ўхшаш нарса ёритиб кетиши уларнинг Усайд ибн Ҳузайр ёки Уббод ибн Бишр бўлганликлари учун эмас, балки Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари бўлганликлари учун содир бўлганлигини ҳам ҳамма яхши билар эди. Шунинг учун улар саҳобаликнинг қадрига етар эдилар.

2801- عَنْ أَبِي مُوسَى ٢ قَالَ: صَلَّيْنَا الْمَغْرِبَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ

ρ ثُمَّ قُلْنَا نَجْلِسُ حَتَّى نُصَلِّيَ الْعِشَاءَ فَخَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ρ
فَقَالَ: مَا زِلْتُمْ هَاهُنَا قُلْنَا: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْنَا نَجْلِسُ حَتَّى نُصَلِّيَ
الْعِشَاءَ قَالَ: أَحْسَنْتُمْ أَوْ أَصَبْتُمْ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَكَانَ كَثِيرًا
مَا يَفْعَلُهُ فَقَالَ: النُّجُومُ أَمَنَةٌ لِلسَّمَاءِ فَإِذَا ذَهَبَتِ النُّجُومُ أَتَى السَّمَاءُ
مَا تُوعَدُ وَأَنَا أَمَنَةٌ لِأَصْحَابِي فَإِذَا ذَهَبَتْ أَتَى أَصْحَابِي مَا يُوعَدُونَ
وَأَصْحَابِي أَمَنَةٌ لِأُمَّتِي فَإِذَا ذَهَبَتْ أَصْحَابِي أَتَى أُمَّتِي مَا يُوعَدُونَ. رَوَاهُ
مُسْلِمٌ.

2801. Абу Мусо розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloх соллаллоҳу алайҳи васаллам билан

шом намозини ўқидик. Сўнгра «Хуфтонни ўқигунча ўтириб турайлик», дедик. Бас, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам олдимизга чиқдилар ва:

«Ҳали ҳам шу ердამисизлар?» дедилар.

«Ҳа, эй Аллоҳнинг Расули. Хуфтонни ўқигунча ўтириб турайлик, дедик, деб жавоб бердик.

«Яхши қилибсизлар» ёки «Тўғри қилибсизлар», дедилар у зот. Сўнгра бошларини осмонга кўтардилар. Кўпинча шундоқ қилар эдилар. Кейин у зот:

«Юлдузлар осмоннинг ишончларидир. Қачон юлдузлар кетса, осмонга унга таҳдид қилинган нарса келади. Мен саҳобаларимнинг ишончлариман. Қачон мен кетсам, саҳобаларимга уларга таҳдид қилинган нарса келади. Саҳобаларим умматимнинг ишончларидир. Қачон саҳобаларим кетсалар, умматимга уларга таҳдид қилинган нарса келади», дедилар».

Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларида бўладиган суҳбатлардан бирининг мазмуни ҳақида сўз кетмоқда. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидлари ўша пайтдаги Ислom жамиятининг қалби-юраги эканлиги ҳаммага маълум. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шахслари мусулмонларга ўрнак бўлганидек, у зотнинг масжидлари ҳам ўзга масжидларга ўрнақдир. Ислom жамиятида ҳар бир масжид ўз қавмидан ташкил топган кичик жамиятнинг тинимсиз уриб турган юраги бўлиши керак.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам мазкур суҳбатда саҳобаи киромларга ажойиб ўхшатиш ила ўзларининг фазллари баён қилиб бермоқдалар:

«Юлдузлар осмоннинг ишончларидир».

Юлдузлар осмонда турсалар, осмон омон бўлади. Улар

осмоннинг омонлик ишончларидир.

«Қачон юлдузлар кетса, осмонга унга таҳдид қилинган нарса келади».

Осмонга таҳдид қилинган нарса унинг низомининг бузилиши ва қиёмат қоим бўлишидир.

«Мен саҳобаларимнинг ишончлариман».

Осмон юлдузлар билан омон турганидек, саҳобаи киромлар ҳам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан тинч-омон яшар эканлар.

«Қачон мен кетсам, саҳобаларимга уларга таҳдид қилинган нарса келади».

Саҳобаи киромларга таҳдид қилинган нарса уларнинг ораларида ҳилоф ва келишмовчиликлар келиб чиқишидир.

«Саҳобаларим умматимнинг ишончларидир».

Осмон юдузлар билан, саҳобаи киромлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан тинч-омон яшаганларидек, Ислом уммати ҳам саҳобаи киромлар билан тинч яшар эканлар.

«Қачон саҳобаларим кетсалар, умматимга уларга таҳдид қилинган нарса келадир».

Ислом умматига таҳдид қилинган нарса ҳавои нафсга эргашиш ва молу дунёга ўч бўлиш каби нуқсонларга мубтало бўлишидир.

Ушбу ҳадиси шарифдан саҳобаи киромларнинг фазллари қанчалик улуғ эканлигини билиб олишимиз керак. Ана шундоқ улуғ фазл эгалари бўлган зотларни ҳурматлаш ва улардан ўрнат олиш мусулмон умматининг бурчидир.

2802- عَنْ جَابِرٍ رَ أَنَّ عَبْدًا لِحَاطِبٍ جَاءَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ

يَشْكُو حَاطِبًا فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْدُخُلِّ حَاطِبُ النَّارِ فَقَالَ:

كَذَبْتَ لَا يَدْخُلُهَا فَإِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا وَالحُدَيْيَّةَ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2802. *Жобир розияллоху анҳудан ривоят қилинади:*

«Ҳотибнинг бир кули Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига Ҳотибдан шикоят қилиб келди ва:

«Эй Аллоҳнинг Расули, албатта, Ҳотиб дўзахга киради», деди.

У зот: «Ёлғон айтасан! У унга кирмайди. У Бадр ва Ҳудайбияда ҳозир бўлган», дедилар».

Муслим ва Термизий ривоят қилганлар.

Шарҳ: Саҳобаи киромларнинг фазлларига фазл қўшадиган яна бир нарсa уларнинг Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бошчиликларида инсоният тарихида катта бурилиш бўлган қалтис ва хавфли ҳодисаларда жон фидо қилганликларидир.

Бадр уруши инсоният тарихидаги иймоннинг куфрдан юқори келиш йўлида асосий бурилиш нуқтасини ясаган ҳодисадир. Мусулмонларнинг кучи мушрикларникидан уч марта кам бўлган бу урушда саҳобаи киромларнинг фидокорликлари туфайли иймон ва Ислом ғалабаси таъминланди. Шунинг учун ҳам Бадр урушида иштирок этган барча саҳобаи киромларнинг улар, ким бўлишларидан қатъи назар, жаннати эканликлари эълон қилинди.

Ҳудайбия ҳодисаси ҳам худди шундай ҳодисалардан эди. «Макка мушриклари Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг элчилари Усмон ибн Аффон розияллоху анҳуни ўлдирдилар» деган гап тарқалганда, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бошчилигидаги мусулмонлар хавф-хатар остида қолганларида, саҳобалар Ислом йўлида жон фидо қилиш ҳақида байъат қилдилар. Ана шунда Аллоҳ таоло улардан рози эканлигини эълон қилди.

Ҳотиб ибн Абу Балтаъа розияллоху анҳу мазкур икки ҳодисада ҳам иштирок этган эдилар. Шунинг учун

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишининг дўзахга тушмасликлари ҳақида ҳалиги қулга таъкидлаб айтдилар.

Ушбу икки ҳодисага ўхшаш бошқа ҳодисалар ҳам борки, саҳобаи киромлардан бирлари бўлмаса, бошқалари уларда иштирок этганлар. Бу эса ўз навбатида уларнинг фазллари устига фазл қўшган.

2803- وَعَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ عِنْدَ حَفْصَةَ: لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ الَّذِينَ بَايَعُوا تَحْتَهَا قَالَتْ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّتَهَرَهَا فَقَالَتْ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {وَأِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا} فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى بَعْدَهَا: {ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًا}. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2803. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳафсанинг олдида:

«Иншааллоҳ, дарахт соҳибларидан биттаси ҳам дўзахга кирмайди», дедилар. У:

«Йўғ-е, эй Аллоҳнинг Расули», деди. У зот уни зажр қилдилар. Шунда Ҳафса:

«Аллоҳ таоло «Сиздан унга яқинлашувчи бўлмаган ҳеч ким йўқ», деган-ку?» деди.

Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ таоло ундан кейин: «Сўнгра тақво қилганларга нажот берурмиз ва золимларни унда тиз чўккан ҳолларида қолдирурмиз», деган-ку», дедилар.

Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилганлар.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда саҳобаи киромларнинг фазллари далил билан исбот қилинмоқда. Бу Пайғамбар

соллаллоху алайҳи васаллам билан у зотнинг завжаи мутоҳҳаралари Ҳафса онамиз розияллоху анҳо ораларидаги суҳбатдир.

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам Ҳафсанинг олдида:

«Иншааллоҳ, дарахт соҳибларидан биттаси ҳам дўзахга кирмайди», дедилар».

«Дарахт соҳиблари» Ҳудайбия ходисасида иштирок этган саҳобаи киромлардир. Улар Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга дарахт остида байъат қилганлар. Ўша машҳур байъат «дарахт байъати» деб ҳам номланади. Ушбу байъатда иштирок этган саҳобалар эса, «дарахт соҳиблари» деган номни олганлар.

Аллоҳ таоло Ўз каломида улар ҳақида:

«Батаҳқиқ, Аллоҳ мўминлардан дарахт остида сенга байъат қилаётганларида рози бўлди. Бас, уларнинг қалбларидагини билди, уларга сокинликни туширди ва яқин фатҳ ила мукофотлади», деган (Фатҳ, 18).

Ана шу зотлардан бирорталари ҳам дўзахга тушмасликларини Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам таъкидлаб айтганларида олдиларида Ҳафса онамиз розияллоху анҳо ҳам бор эканлар. У киши Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг бу гапларини эшитишлари билан:

«Йўғ-е, эй Аллоҳнинг Расули», деди».

Қизиқ гап бўлди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бир гапни айтсалар, завжаи мутоҳҳараларидан бирлари бошқача гап қилиб турибдилар. Шунинг учун Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам Ҳафса онамизни зажр қилдилар.

«У зот уни зажр қилдилар».

Яъни, айтган гаплари учун танбеҳ бердилар. Лекин Ҳафса онамиз розияллоху анҳо ҳам ўзларича, шунчаки

кўнгилларига келган гапни айтмаган эканлар. У кишининг ҳам далиллари бор экан. Улар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга жавобан, далил келтирдилар:

«Аллоҳ таоло: «Сиздан унга яқинлашувчи бўлмаган ҳеч ким йўқ», деган-ку?» деди».

Яъни, Аллоҳ таоло Қуръони Каримда «Сиздан дўзахга яқинлашувчи – кирувчи бўлмаган йўқ», деган. Бу «Ҳамманинг албатта бир марта дўзахга кириши бор» деганидир. Шундоқ бўлгандан кейин дарахт соҳибларининг ҳам киришлари бор бўлиши мумкин.

Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳафса онамизга масаланинг ҳақиқатини англатдилар.

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ таоло ундан кейин: «Сўнгра тақво қилганларга нажот берамиз ва золимларни унда тиз чўккан ҳолларида қолдирамиз», деган-ку», дедилар».

Яъни, тақво қилганлар дўзахдан нажот топуради. Уларнинг дўзах устидаги кўприкдан ўтишлари юкоридаги оятга биноан, дўзахга яқинлашиш ҳисобига ўтади.

2804- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَا تَمَسُّ النَّارُ مُسْلِمًا رَأَى أَوْ رَأَى مَنْ رَأَى.

2804. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Мени кўрган мусулмонга ёки мени кўрганни кўрган мусулмонга олов тегмас», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фазлларига қўшилиб, саҳобаи киромларнинг фазллари ҳам олий даражага кўтарилмоқда. Мусулмон киши учун жаннатга тушиш – мисли кўрилмаган бахт. Саҳобаи киромлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни кўриш ва суҳбатларини

топиш ила ўша бахтга сазовор бўлганлар. Бу ҳадиси шарифда ўша бахтга яна бир катта саодат қўшилмоқда. Саҳобаи киромларни кўрган мусулмон кишиларга ҳам жаннат ваъда қилинмоқда. Бу эса саҳобаи киромлар фазллариининг ғоятда юқори эканлигини тасдиқловчи омилдир.

2805- عَنْ بُرَيْدَةَ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ

أَصْحَابِي يَمُوتُ بِأَرْضٍ إِلَّا بُعِثَ قَائِدًا وَنُورًا هُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. رَوَاهُمَا التِّرْمِذِيُّ.

2805. Бурайда розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Менинг саҳобаларимдан ким бир ерда вафот қилса, албатта, у қиёмат куни ўша ерликларга имом ва нур бўлиб тирилтирилу», дедилар».

Иккисини Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда саҳобаи киромлар фазллариининг яна бир қирраси очиб берилмоқда. У зотларнинг вафотлари ҳам ҳаётлари каби фазлга эга экан. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаи киромларидан қай бирлари қайси юртда вафот топсалар, қиёмат кунида ўша юрт аҳолисига, албатта, мўмин-мусулмон ва тақводор кишиларга имом, яъни, йўлбошчи ва нур бўлиб қайта тирилар эканлар. Зотан, саҳобаи киромларнинг кофир ва бетавфиқларга имом бўлмасликлари турган гап.

Модомики саҳобаи киромлар мазкур фазлларга эга эканлар, биз уларни эҳтиром қилмоғимиз, уларнинг ҳаётларини яхшилаб ўрганмоғимиз ва улардан ўрнак олиб яшамоғимиз лозим бўлади.

Саб асҳаб жрм ʻзйм

САҲОБАЛАРНИ СЎКИШ КАТТА ЖИНОЯТДИР

2806- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَقَّلٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا بَعْدِي فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبُحِبِّي أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبُيْغِضِي أَبْغَضَهُمْ وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ وَمَنْ آذَى اللَّهَ يُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2806. Абдуллоҳ ибн Музоффал розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Саҳобаларим ҳақида Аллоҳдан қўрқинглар! Аллоҳдан қўрқинглар! Саҳобаларим ҳақида Аллоҳдан қўрқинглар! Аллоҳдан қўрқинглар! Мендан кейин уларни мўлжал қилиб олманглар. Бас, ким уларга муҳаббат қилса, унга мен ўз муҳаббатим ила муҳаббат қилурман. Ким уларни ёмон кўрса, уни мен ўз ёмон кўришим ила ёмон кўрурман. Ким уларга озор берса, менга озор берган бўлади. Ким менга озор берса, Аллоҳга озор берган бўлади. Ким Аллоҳга озор берса, У Зот уни тутишига оз қолади», дедилар».

Термизий ривоят қилган

Шарҳ: Ушбу ривоятни шарҳ қилишга ҳеч қандай ҳожат йўқ. Унда саҳобаи киромларни сўкиш қанчалар оғир жиноят эканлиги очиқ-ойдин баён қилинмоқда. Саҳобаи киромларни сўкиш Аллоҳ таолони сўкиш билан

тенглаштирилмоқда. Албатта, Аллоҳ таолони сўкиш дунёдаги энг катта жиноят эканлиги ҳаммага маълум.

Ким Аллоҳ таолога тақво қиладиган бўлса, саҳобаи киромларни сўкмаслиги керак экан.

Ким Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муҳаббатларига сазовор бўлишни истаса, саҳобаи киромларни сўкмаслиги керак экан.

Ким Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёмон кўришларидан сақланишни истаса, саҳобаи киромларни сўкмаслиги керак экан.

Ким Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни сўккан одам бўлиб қолишни истамаса, саҳобаи киромларни сўкмаслиги керак экан.

Ким Аллоҳ таолони сўккан одам бўлиб қолишни истамаса, саҳобаи киромларни сўкмаслиги керак экан.

2807- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ τ قَالَ: كَانَ بَيْنَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ وَبَيْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ شَيْءٌ فَسَبَّهُ خَالِدٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ : لَا تَسُبُّوا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِي فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَوْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا أَدْرَكَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ. وَلِلتِّرْمِذِيِّ: إِذَا رَأَيْتُمُ الَّذِينَ يَسُبُّونَ أَصْحَابِي فَقُولُوا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى شَرِّكُمْ.

2807. Абу Саъийд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Холид ибн Валид билан Абдуррахмон ибн Авфнинг ўртасида бир гап ўтган эди. Бас, Холид уни сўкди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Менинг саҳобаларимдан бирортасини ҳам сўкманглар! Сизлардан бирингиз Уҳуд мислича олтин нафақа қилса ҳам, улардан бирининг муддича ёки

ярим муддичасини топа олмас», дедилар».

Тўртовлари ривоят қилганлар.

Термизийнинг ривояти:

«Қачон саҳобаларимни сўкаётганларни кўрсангиз, сизнинг шаррингизга Аллоҳнинг лаънати бўлсин, денглар», дедилар».

Шарҳ: «Мудд» – оғирлик ўлчови.

Ушбу ҳадиси шарифдан бир неча хулосалар келиб чиқади:

1. Саҳобаи киромларни мутлақо сўкиб бўлмаслиги.
2. Саҳобаи киромларнинг қилган амаллари, жумладан, садақаларининг савоби ҳам кўп мартага зиёда қилиб берилиши.
3. Саҳобаи киромларни сўкиш шарр – ёмонлик эканлиги.
4. Саҳобаи киромлар сўкилаётганлигининг гувоҳи бўлган киши у зотларни ҳимоя қилмоғи лозимлиги.
5. Саҳобаи киромларни сўккан одамларга: «Сизнинг шаррингизга Аллоҳнинг лаънати бўлсин», демоқлик лозимлиги.

Юқорида ўрганган ояти карималар ва ҳадиси шарифлар саҳобаи киромларнинг фазллари қанчалик улуғ эканлигини, уларни эҳтиром қилиш ва эъзозлаш лозимлигини кўрсатади. Биз – мусулмонлар бу ишни ихлос билан бажармоғимиз лозим. Шу билан бирга, ўзимиз бу улуғ инсонларнинг ҳеч бирларини сўкишга журъат қилмаслигимиз, баъзи бир ушбу нобакорликни қиладиганлар чиқиб қолгудек бўлса, уларни бу ишдан қайтаришимиз керак бўлади.

Энди саҳобаи киромлар ҳақида асар бўлиб қолган баъзи бир фикрларни ҳам ўрганайлик.

Абу Нуъайм «Хулятул авлиё»да Абдуллоҳ ибн Масъуднинг куйидаги гапларини келтиради:

«Аллоҳ таоло бандаларининг қалбларига назар солиб,

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни ихтиёр қилди ва у зотни Ўз рисоласи ила юбориб, Ўз илми ила танлаб олди. Сўнгра у зотдан кейинги одамларнинг қалбларига назар солди ва у зотнинг саҳобаларини танлаб олди. Бас, уларни Ўз динининг ёрдамчилари ва Набийининг вазирлари қилди».

Абу Нуъайм Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Ким бировнинг суннатини оладиган бўлса, вафот этган кишининг суннатини олсин. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари ушбу умматнинг энг қалби яхшилари, энг илми чуқурлари ва энг такаллуфи озлари эдилар. Улар Аллоҳ таоло томонидан У Зотнинг Набийсига саҳоба бўлиш учун ва У Зотнинг динини нақл қилиш учун танлаб олинган қавм эдилар. Бас, уларнинг ахлоқлари ва тутган йўлларига ўхшашга урининглар. Каъбанинг Роббиси бўлган Аллоҳ ила қасамки, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари мустақим ҳидоятда эдилар».

Саҳобаи киромларни эҳтиром қилиш ва уларга нисбатан беодоблик қилмаслик ҳақидаги шунча таълимотларга қарамасдан, кейинчалик баъзи бир томонлар у буюк зотларга нисбатан беодоблик қилишга ўтдилар. Орада кўплаб тортишувлар бўлди. Ниҳоят, «Аҳли Сунна ва жамоа» ақийдавий мазҳабининг уламолари саҳобаи киромларга нисбатан мўмин мусулмонлар қандай муносабатда бўлишлари кераклиги ҳақидаги гапларни ақийда китобларига битиб қўйдилар.

Қуйида намуна тариқасида саҳобаи киром ҳақида «Талхийси шарҳи ақоиди тоҳовия» китобида келтирилган матндан парча келтирамиз.

**САҲОБАЛАР ҲАҚИДА ЯХШИ ГАП АЙТИШ
МУНОФИҚ ЭМАСЛИКНИНГ ДАЛИЛИДИР**

Ким Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари ва тоҳира аёлларини ҳар қандай кирликдан поклаб, муқаддас зурриётларини ҳар қандай ифлосликдан поклаб, яхши гаплар айтса, нифокдан холи бўлади.

Шарҳ: Муаллиф каломининг хулосаси шуки, нифокдан холи бўлиш уч тоифага нисбатан гўзал сўз ва мактов айтиш билан бўлади:

1. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларига.

2. У зотнинг барча ахлоқий ва эътиқодий кирликдан пок бўлган жуфти ҳалолларига.

3. У зотнинг барча ахлоқий ва эътиқодий ифлосликлардан пок бўлган зурриётларига.

Кимдан мазкур тоифалар ҳақида нолойиқ сўз содир бўлса, у одам нифокдан холи эмасдир.

Далил:

Саҳобаи киром розияллоҳу анҳумларнинг фазилатлари ҳақида Қуръон ва суннатда келган баъзи далиллар аввал зикр қилинди.

1. Имом Муслимнинг «Саҳиҳ»ларида Зайд ибн Арқам розияллоҳу анҳудан қуйидаги ривоят келтирилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Макка билан Мадина орасидаги «Хаммо» номли сувли жойда бизга хутба қилароқ: «Аммо баъд: Эй одамлар! Огоҳ бўлинглар! Мен ҳам бир башарман. Роббимнинг элчиси келса, жавоб беришимга оз қолди. Мен сизларга икки салмоқли нарсани тарк этувчиман. Биринчиси – Аллоҳнинг Китоби. Унда ҳидоят ва нур бор. Бас, Аллоҳнинг Китобини олинглар ва уни маҳкам ушланглар», дедилар ва Аллоҳнинг Китобига тарғиб қилдилар. Сўнгра: «Ва аҳли байтимни. Сизларга Аҳли байтимни эслатаман», деб уч марта қайтардилар.

2. Бухорий қилган ривоятда Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу:

«Муҳаммадни аҳли байтида муҳофаза қилинглари», деганлар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг, «Сизларга аҳли байтимни эслатаман» дейишларидан ва Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг «Муҳофаза қилинглари» деган гапларидан фаҳмлаш мумкинки, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам аҳли байтларини Аллоҳнинг Китобига тенглаштирганлари йўқ. Балки одамларга уларни яхши кўришлари, улуғлашлари, ҳурмат қилишлари, таҳкирламасликлари кераклигини эслатиб қўйдилар.

Саҳобаи киромларнинг фазллари ҳақидаги умумий таълимотларни ўргандик. Энди эса, Аллоҳ таолонинг Ўзидан ёрдам сўраган ҳолда, улардан баъзиларининг фазллари ҳақида келган таълимотларни ўрганишга киришамиз.

Барча ҳадис китобларимизда саҳобаи киромларнинг фазллари ҳақида гап кетганда, албатта, биринчи бўлиб тўрт рошид халифа розияллоҳу анҳумлар тилга олинадилар.

Улар халифа бўлиш тартиби ила зикр қилинадилар. Бу Ислому умматининг қилган ижмоъидир.

Биз ҳам Аллоҳ таолонинг Ўзидан ёрдам сўраган ҳолда, дунё тарихидаги пайғамбарлардан кейинги ўринда турадиган энг улуғ инсонлар жумласидан бўлган ушбу тўрт халифа розияллоҳу анҳумлар ҳақидаги баъзи маълумотларни қўлимиздан келганича сиз азизларга тақдим қилишга ҳаракат қиламиз.

Албатта, бу иш осон эмас. У зотлар ҳақида кўплаб китоблар ёзилган. Ҳар ким ўз ижтиҳодига қараб, бу улуғ зотларнинг улуғ ҳаётларини қўлидан келганича ёритишга ҳаракат қилган. Биз ҳам ўзимиздан олдин бу масъулиятли ишга қўл урган зотларнинг тажрибалари ва илмий баҳслари натижаларидан фойдаланиб, ўз шароитимиз, кишиларимизнинг турли хусусиятлари ва бошқа

омилларни ҳисобга олган ҳолда камтарона уринишимизни бошлаймиз. Аллоҳ таолонинг Ўзи бу ишда ёрдамчимиз бўлсин. Омийн!

الفصل الثاني في فضائل الخلفاء الأربعة

И К К И Н Ч И Ф А С Л

ТҲҲРТ ХАЛИФАНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ ҲАҚИДА

فضائل أبي بكر

АБУ БАКР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗЛЛАРИ

2808- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ر قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ر النَّاسَ وَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَيَّرَ عَبْدًا بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ فَاخْتَارَ ذَلِكَ الْعَبْدُ مَا عِنْدَ اللَّهِ قَالَ: فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ فَعَجَبْنَا لِبُكَائِهِ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ر هُوَ الْمُخَيَّرَ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ أَعْلَمَنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ر: إِنَّ مِنْ أَمْرِ النَّاسِ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبَا بَكْرٍ وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا غَيْرَ رَبِّي لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أُخُوَّةُ الْإِسْلَامِ وَمَوَدَّةُ لَا يَبْقَيْنَ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ. وَفِي رِوَايَةٍ: لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي وَقَدْ اتَّخَذَ اللَّهُ

صَاحِبُكُمْ خَلِيلًا. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2808. *Абу Саъийд розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Расулulloх соллаллоху алайхи васаллам одамларга хутба қилиб:

«Албатта, Аллох бир бандага ё дунёни, ё Ўзининг ҳузуридаги нарсани танлаш ихтиёрини берди. Ҳалиги банда Аллохнинг ҳузуридаги нарсани ихтиёр қилди», дедилар.

Шунда Абу Бакр йиғлади. Биз унинг йиғисидан ажабландик. Кейин билсак, ихтиёр берилган зот Расулulloх соллаллоху алайхи васаллам эканлар. Абу Бакр ичимизда буни энг яхши биладиганимиз экан.

Бас, Расулulloх соллаллоху алайхи васаллам:

«Одамлар ичида мен учун суҳбатида ва молида энг ишончлиси Абу Бакрдир. Агар мен ўзим учун Роббимдан бошқани халил тутадиган бўлсам, албатта Абу Бакрни тутар эдим. Лекин Ислом биродарлиги ва муҳаббатидир. Масжидга кирадиган эшикларнинг Абу Бакрникидан бошқаси беркитилсин», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Агар умматимдан халил тутадиган бўлсам, албатта Абу Бакрни тутар эдим. Лекин у биродарим ва соҳибимдир. Батаҳқиқ, Аллох сизнинг соҳибингизни халил тутгандир», дейилган».

Икки шайх ва Термизий ривоят қилганлар.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифдан Абу Бакр Сиддик розияллоху анху Ислом умматининг Пайғамбар соллаллоху алайхи васалламдан кейинги энг афзал шахси эканликлари яққол кўриниб турибди.

Шу билан бирга, Абу Бакр Сиддик розияллоху анху саҳобаи киромлар ичидаги энг илмли ва энг зехни ўткири эканликлари ҳам кўриниб турибди.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам одамларга хутба қилиб:

«Албатта, Аллоҳ бир бандага ё дунёни, ё Ўзининг ҳузуридаги нарсани танлаш ихтиёрини берди. Ҳалиги банда Аллоҳнинг ҳузуридаги нарсани ихтиёр қилди», дедилар».

Аллоҳ таоло бир бандага «Ёки бу дунёни танлаб, унда яшайвер, ёки Менинг ҳузуримдаги нарсани танлаб, бу дунёни тарк эт, ихтиёр ўзингда», депти. Шунда мазкур банда Аллоҳ таолонинг ҳузуридаги нарсани танлаб, бу дунёни тарк этишга рози бўлибди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ана шу маънодаги гапларни ўз хутбаларида айтганларида, кўпчилик бу бўлиб ўтган бир ишнинг хабари бўлса керак, деган маънода ортиқча эътибор бермапти.

«Шунда Абу Бакр йиғлади».

У киши гапнинг асл маъносини англаб етганлари учун йиғлаган эдилар.

«Биз унинг йиғисидан ажабландик. Кейин билсак, ихтиёр берилган зот Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эканлар. Абу Бакр ичимизда буни энг яхши биладиганимиз экан».

Ҳазрати Абу Бакр Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотлари яқинлашиб қолганлигини билганлари учун йиғлаётган эканлар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз хутбаларида давом этдилар.

«Одамлар ичида мен учун суҳбатида ва молида энг ишончлиси Абу Бакрдир».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг саҳоба эканликларига ҳеч қандай шубҳасиз, тўлиқ ишонганлари сабабли мана шу гапни айтганлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу дину диёнат,

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган садоқат йўлида жонларини фидо қилишга ҳар лаҳзада шай бўлиб турганлари сабабли у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам бу гапни айтганлар. Ана шу эътибордан:

«Агар мен ўзим учун Роббимдан бошқани халил тутадиган бўлсам, албатта, Абу Бакрни тутар эдим. Лекин Исломи биродарлиги ва муҳаббатидир», дедилар.

Бу гапдан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам учун дўст тутиш маъносида Аллоҳ таолодан кейин, иккинчи ўринда турадиган зот Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу эканликлари келиб чиқади. Халил сўзи «энг ишончли дўст» маъносини англатади.

«Масжидга кирадиган эшикларнинг Абу Бакрникидан бошқаси беркитилсин», дедилар».

Ушбу жумланинг маъносини тўлиқ ва тўғри англашимиз учун ўша пайтдаги воқеъликка қайтишимиз лозим бўлади.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжиди шарифлари қурилганидан кейин у зотга ҳужралар ҳам қурилди. Мазкур ҳужраларнинг эшиклари масжид томондан очилган эди. Эшикни очиб, масжидга кирилар эди. Ҳужраларга кирмоқчи бўлган одам масжид орқали юрар эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан ўрнатилган олиб, саҳобаи киромлар ҳам масжид атрофига ўзлари учун ҳужралар қурдилар. Мазкур ҳужраларнинг эшиклари ҳам масжид томондан очилган эди. Шундай қилиб, кўпчилик ўз уйига масжид орқали кириб-чиқадиган бўлиб қолди. Бора-бора бу нарсаси масжид ишига ҳалал бера бошлади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам юқоридаги гапни айтиб, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан бошқа саҳобаи киромларга масжиддан бошқа тарафдан эшик очишларини амр қилдилар.

Ушбу истисно ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу

анхунинг ҳурматлари Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида ниҳоятда юқори эканлигига ёрқин далилдир.

«Агар умматимдан халил тутадиган бўлсам, албатта, Абу Бакрни тутар эдим. Лекин у биродарим ва соҳибимдир. Батаҳқиқ, Аллоҳ сизнинг соҳибингизни халил тутгандир».

Аллоҳ таоло Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни халил тутганлиги ҳақида у зотнинг сийратлари ҳақидаги китобда батафсил сўз юритилган.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу баёноtlари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг уммат ичида энг афзал шахс эканликларини кўрсатади.

2809- عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ τ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ρ إِذْ أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ آخِذًا بِطَرْفِ ثَوْبِهِ حَتَّى أَبْدَى عَنْ رُكْبَتِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ρ : أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ غَامَرَ فَسَلَّمَ وَقَالَ: إِنَّهُ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ ابْنِ الْخَطَّابِ شَيْءٌ فَأَسْرَعْتُ إِلَيْهِ ثُمَّ نَدِمْتُ فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي فَأَبَى عَلَيَّ فَأَقْبَلْتُ إِلَيْكَ فَقَالَ: يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ ثَلَاثًا . ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ نَدِمَ فَأَتَى مَنْزِلَ أَبِي بَكْرٍ فَسَأَلَ أُمَّتَهُ أَبُو بَكْرٍ فَقَالُوا: لَا فَأْتِيَ إِلَى النَّبِيِّ ρ فَسَلَّمَ فَجَعَلَ وَجْهَهُ النَّبِيِّ ρ يَتَمَعَّرُ حَتَّى أَشْفَقَ أَبُو بَكْرٍ فَجَثَا عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ أَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ مَرَّتَيْنِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ρ : إِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ فُتِلْتُمْ كَذَبْتَ وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقَ وَوَأَسَانِي بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فَهَلْ أَنْتُمْ تَارِكُوا لِي صَاحِبِي مَرَّتَيْنِ فَمَا أُودِي بَعْدَهَا.

2809. Абу Дардо розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг хузурларида ўтирган эдим. Бирдан Абу Бакр кийимининг бир тарафини кўтариб олган ҳолда келиб қолди. Ҳатто тиззасини ҳам очиб олган эди.

Бас, Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам:

«Аммо соҳибингиз шиддатга тушибди», дедилар.

У келиб, салом берди ва:

«Мен билан Ибн Хаттобнинг орасида бир гап ўтган эди. Сал тезлик қилиб қўйдим. Сўнгра надомат қилиб, мени кечиришини сўрадим. У бош тортди. Энди сизга келдим», деди.

У зот уч марта:

«Аллох сени мағфират қилур, эй Абу Бакр», дедилар.

Кейин Умар ҳам надомат қилди ва Абу Бакрнинг уйига бориб:

«Абу Бакр борми?» деди.

«Йўқ», дейишди.

Бас, у Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг хузурларига келиб салом берди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг юзлари (ғазабдан) бошқача бўла бошлади. Ҳаттоки Абу Бакр кўрқиб кетди ва чўккалаб олиб:

«Эй Аллохнинг Расули, Аллохга қасамки, мен икки карра золироқ бўлган эдим», деди.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам икки марта:

«Аллох мени сизларга юборганда сизлар менга «Ёлғон айтдинг», дедингиз. Абу Бакр «Рост айтдингиз», деди ва «Ўзи сизлар соҳибимни тарк қиласизларми, йўқми?!» дедилар. Шундан сўнг унга ҳеч озор берилмади».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Саҳобаи киромларнинг, жумладан, катта саҳобаларнинг ораларида ҳам гоҳида баъзи бир ушбу ривоятда баёни келганга ўхшаш гаплар ўтиб турар эди. Бу табиий бир ҳол. Саҳобаи киромлар ҳам оддий одамлар. Қолаверса, улар бошқаларга ўрнак бўлишлари лозим эди, яъни, шунга ўхшаш ишлар содир бўлганда ўзини қандок тутиш кераклигини билишлари зарур эди.

Ушбу ривоятда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу яхшилик қилишга, ўздан ўтган хатони тезроқ тузатишга Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳудан ҳам ҳарисроқ эканликлари яққол кўриниб турибди. У кишининг ана шунга ўхшаш фазилатлари бу зотни Ислому умматининг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейинги энг афзал кишиси даражасига қўтарган.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг уйларига узр сўраб боришлари, у киши узрни қабул қилмагач, ташвишга тушиб, қаттиқ кўркқан ҳолларида нажот излаб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига шошилишлари ҳар қандай таҳсинга сазовордир.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ўзларига ориз бўлган мушкулотлар борасида нажот излаб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга мурожаат қилганларида ана шу фазилатлари юзасидан:

«У зот уч марта:

«Аллоҳ сени мағфират қилур, эй Абу Бакр», дедилар».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу гапни уч марта такрорлашлари унда ўта кучли таъкид борлигини билдиради. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам бу гапни Аллоҳ таоло Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни албатта мағфират қилишига ишончлари комил бўлганлигидан айтганлар. Бу эса, ўз навбатида Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг фазллари қанчалик улуғ эканлигини

кўрсатади.

Энди масаланинг қолганини ўрганайлик.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ҳам бўлган ходисадан кеч бўлса-да, афсусланиб, Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳуни излаб бориб, уйларида топа олмаганларидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига равона бўлдилар.

«Бас, у Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб, салом берди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг юзлари (ғазабдан) бошқача бўла бошлади».

Бу Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу билан айтишиб қолганлари ва у кишининг узрларини қабул қилмаганлари учун бўлаётган эди. Ўта ҳалим бўлган зот Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу даражада ғазабланишлари жуда ҳам ташвишли эди.

«Хаттоки Абу Бакр қўрқиб кетди ва чўккалаб олиб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Аллоҳга қасамки, мен икки карра золимроқ бўлган эдим», деди».

Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга бирор оғир ҳолат бўлиб қолмасин, деган фикрда шундай ҳолга тушган эдилар. У киши менинг сабабимдан Умарга бирор нарса бўлиб қолмасин, деган ташвишда эдилар. Шунинг учун ҳам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга ёлвориб, айбни ўзларига ола бошладилар. Бу ҳам Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг фазилатларидир.

Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг мазкур ёлворишларидан кейин Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам аччиқларидан тушдилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуни итоб қилмадилар-да, гапни умумлаштириб туриб, икки марта:

«Аллоҳ мени сизларга юборганда сизлар менга

«Ёлғон айтдинг», дедингиз. Абу Бакр «Рост айтдингиз», деди ва «Ўзи сизлар соҳибимни тарк қиласизларими, йўқми?!» дедилар».

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга ҳеч қандай иккиланишсиз иймон келтирган зот Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу эдилар. Юқоридаги жумлада ана шу ҳақиқат ўз йўли ила баён қилинмоқда. Бу гапларда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг афзалликлари ҳеч қандай шубҳага ўрин қолдирмай, очик-ойдин кўринмоқда. Шунинг учун ҳам:

«Шундан сўнг унга ҳеч озор берилмади».

Ана шу ҳодисадан сўнг ҳамма-ҳамма Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг ким эканликларини яхши билиб олдилар. У киши билан бўладиган муомалаларида ўзларини билиб тутадиган бўлдилар. Ҳеч ким у кишига озор беришга ботина олмай қолди.

2810- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ

عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: أَنْتَ عَتِيقُ اللَّهِ مِنَ النَّارِ فَيَوْمَئِذٍ سَمِّيَ

عَتِيقًا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2810. Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Абу Бакр Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига кирди. Бас, у зот унга:

«Сен Аллоҳнинг дўзахдан атийқисан (озод қилганисан)», дедилар. Ўша кундан у «атийқ» деб номлана бошланди».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг очик-ойдин Аллоҳ сени дўзахдан озод қилгандир, деб эълон қилишларининг ўзи Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу фазлларининг фазлидир.

2811- وَعَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَا يَنْبَغِي لِقَوْمٍ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ أَنْ يُؤْمَهُمْ غَيْرُهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2811. Ошиа розияллоху анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ичида Абу Бакр бўлган қавмга ундан бошқа имом бўлиши мумкин эмас», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳунинг саҳобаи киромлар ичида энг афзали эканликларига равшан далилдир.

2812- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ؓ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أَتَانِي جَبْرِيلُ ؑ فَأَخَذَ بِيَدِي فَأَرَانِي بَابَ الْجَنَّةِ الَّذِي تَدْخُلُ مِنْهُ أُمَّتِي فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ مَعَكَ حَتَّى أَنْظُرَ إِلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمَا إِنَّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

2812. Абу Ҳурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ҳузуримга Жаброил алайҳиссалом келди ва қўлимдан етаклаб бориб, менга умматим кирадиган жаннатнинг эшигини кўрсатди», дедилар. Шунда Абу Бакр:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мен ҳам сиз билан бўлиб, уни кўришни жуда ҳам истадим», деди. Бас, Расулulloх

соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй Абу Бакр, умматим ичидан жаннатга биринчи кировчи албатта сен бўласан», дедилар».

Абу Довуд ривоят қилган.

Шарҳ: Бир одам учун бундан ортиқ фазл бўлмаса керак. Аллоҳ таоло барча умматларга гувоҳ қилган, охирги ва энг афзал уммат бўлган уммати Муҳаммадиянинг ичидан биринчи бўлиб жаннатга кириши Аллоҳ таолонинг охирги ва энг афзал пайғамбари томонидан таъкидланган одамдан ҳам афзал одам бўлиши мумкинми?

Хўш, шунчалик фазлларга эга бўлган инсон – Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ким ўзи?

У кишининг бунчалик олий даражага кўтарилишларининг сабаби нима?

Бу одам бунчалик фазлга, охири замон пайғамбари алайҳиссаломнинг турли таҳсинларини жамлашга қандоқ қилиб эришдилар?

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу нима сабабдан Аллоҳнинг атийқи – дўзахдан озод қилган бандаси бўлишга эришдилар?

Келинг, ушбу ва шунга ўхшаш кўплаб саволларга жавоб топиш учун Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг ҳаётларини қўлимиздан келганича ўрганиб чиқишга ҳаракат қилайлик.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ НАСАБЛАРИ

У кишининг тўлиқ исмлари қуйидагича:

Абу Бакр Абдуллоҳ ибн Абу Қўҳофа Усмон ибн Омир ибн Амр ибн Каъб ибн Маъд ибн Тайм ибн Мурра ибн Каъб ибн Луай ибн Ғолиб ал-Қураший ат-Таймий. У кишининг насаблари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Муррада бирлашади.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ ИСМЛАРИ ВА ЛАҚАБЛАРИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу куняси исмидан ҳам машҳур бўлиб кетган шахслардан биридир.

«Абу Бакр» у кишининг куняларидир.

Исмлари эса, Абдуллоҳдир.

Баъзи ривоятларда айтилишича, у кишининг аввалги исмлари Абдулкаъба бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бу исмни Абдуллоҳга алмаштирган эканлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг оталари ҳам кунялари, яъни, Абу Қуҳофа номи билан машҳур бўлганлар. Асл исмлари эса, Усмон бўлган.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг энг машҳур лақаблари Сиддиқдир. Бу лақабни олишларига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳар бир амалларини тасдиқлашга ҳар доим шошилиб турганликлари сабаб бўлган. Шу билан бирга, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу доимо ўзларига содиқликни лозим тутганлар. Исломиймон масаласида у кишида бирор марта ҳам, салгина бўлса ҳам иккиланиш ёки сустлик сезилмаган.

Ушбу ва шунга ўхшаш кўпгина ҳолатлар у кишининг «Сиддиқ» лақабини олишларига сабаб бўлган.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг иккинчи лақаблари «Атийқ» бўлган.

У кишининг бундоқ лақабни олишлари Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадиси шарифлари орқали бўлган. Буни юқорида имом Термизий Оиша онамиздан ривоят қилган ҳадиси шарифда ўргандик. Яна шу маънодаги бошқа ҳадиси шарифлар ҳам бор.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ ТУҒИЛИШЛАРИ ВА УЛҒАЙИШЛАРИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мавлидларидан икки йилу бир неча ой кейин дунёга келдилар.

У кишининг оталари Абу Қўхофа Усмон ибн Омир эди.

Оналари эса, Умму Хойр Салмаа бинти Соҳр ибн Амр бўлиб, Абу Қўхофа розияллоҳу анҳунинг амакиларининг қизи эдилар.

У киши Маккаи Мукаррамада ўсиб, улғайдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу фақат тижорат учунгина бу муқаддас шаҳардан ташқарига чиқар эдилар. У киши ўз тижоратлари орқасидан катта мол-мулк топган эдилар.

Шу билан бирга, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу хайру эҳсон ва мурувватлари билан ҳам жоҳилият аҳли орасида ном чиқарган эдилар. У киши Қурайшнинг раҳбарларидан бўлиб, маслаҳат-машварат ишларида доимо иштирок этиб, кишиларнинг муҳаббатини қозонган эдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуга Қурайшнинг хун ва қарз тўлаш ишлари топширилган эди.

Жоҳилият даврида арабларнинг марказлашган давлатлари бўлмаганлиги учун Макка аҳли турли вазифаларни турли қабилаларга бўлиб қўйган эди. Бир қабила кишиларни меҳмон қилишга масъул бўлса, бошқаси Каъбага қарашга, учинчиси мажлис ўтказишга масъул эди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг қабиласига ана шундай вазифалардан бири – дия ва қарзлар иши топширилган эди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ҳам жоҳилият даврида, ҳам Ислом даврида шарафли бўлган ўн кишининг биридирлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу жоҳилият даврининг одамлари ичидаги энг ифбатли кишилардан бири эдилар. У киши ўз ихтиёрлари билан, ўзларича ҳамр

ичишни тарк қилган эдилар. Шунингдек, шеър айтиш билан ҳам машғул бўлмаганлар.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ СИФАТЛАРИ

Ибн Саъд ривоят қиладилар:

«Бир киши Оишага: «Менга Абу Бакрни сифатлаб беринг», деди. Бас, у киши:

«У оппоқ, озғин, ёноқлари кичик, бир оз эгилган, изори икки ёнбошида турмай, сирпаниб кетадиган, юзи ичига кирган, кўзлари чуқур, пешонаси дўнгроқ ва қушдек енгил одам эди. Унинг сифати ана шундоқ», деди».

Бошқа бир ривоятда Оиша онамиз:

«Абу Бакр (соч-соқолини) хино ва катм – махсус бўёқ билан бўяб юарди», деганлар.

Яна бошқа бир ривоятда Анас розияллоҳу анҳу:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинага келганларида у зотнинг саҳобалари ичида Абу Бакрдан бошқа соч-соқолига оқ тушгани йўқ эди. У хино ва катм билан бўяб юарди», деганлар.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ ИСЛОМГА КИРИШЛАРИ

Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу табиатан сезгир ва яхшиликка мойил бўлганликлари учун жоҳилиятда ҳам иложи борица ёмонликлардан қочиб, яхшиликларга ёндошиб юар эдилар. Шу билан бирга, «Жоҳилият ботқоғидан чиқиш мумкинми?» деган саволга жавоб ахтарган бўлсалар ҳам ажаб эмас.

Ибн Асокир Ийсо ибн Язиддан қуйидагиларни ривоят қилади:

«Абу Бакр Сиддик айтди:

«Мен Каъбанинг ҳовлисида ўтирган эдим. Зайд ибн

Амр ибн Нуфайл ҳам ўтирган эди. Унинг олдидан Умайя ибн Абу Солт ўтиб қолди ва:

«Қандоқсан, эй яхшилиқ ахтарувчи?» деди.

«Яхшиман», деди у.

«Уни топдингми?» деб сўради Умайя.

«Йўқ», деди у.

«Қиёмат куни Аллоҳ амр қилмаган ҳамма динлар ёмондир. Анави кутилаётган набий бизданми, сизданми?» деди Умайя.

Мен бундан олдин кутилаётган ва юбориладиган набий ҳақида эшитмаган эдим. Варақа ибн Навфалнинг олдида чикдим. У осмонга кўп назар соладиган, ичида бир нарсаларни пичирлаб юрадиган одам эди. Уни топиб, бўлган гапни айтиб бердим.

«Ҳа, эй биродаримнинг ўғли, биз китоблар ва илмлар соҳибимиз. Ана шу кутилаётган набий арабларнинг энг яхши насабидан бўлади. Мен насабларни биламан. Сенинг қавминг арабларнинг энг яхши насабидан», деди у.

«Эй амаки, набий нима дейди?» дедим.

«Ўзига нима айтилса, шуни айтади. Фақат у зулм қилмайди. Унга ҳам зулм қилинмайди. У зулмга аралашмайди ҳам», деди у.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам юборилганларида у зотга иймон келтирдим ва тасдиқ қилдим».

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам пайғамбар бўлишларидан олдин ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг у зот билан дурустгина алоқалари бор эди. У киши Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ростгўйликлари, омонатга хиёнат қилмасликлари, мурувватли эканликлари ва бошқа барча ахлоқи ҳамидаларини жуда яхши билар эдилар.

Ибн Исҳоқ куйидагиларни зикр қилади:

«Бир куни Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни учратиб қолди ва:

«Эй Муҳаммад, Қурайшнинг сизнинг олиҳаларимизни тарк қилганингиз, ақлларимизни паст санаётганингиз, оталаримизни кофирга чиқараётганингиз ҳақида айтаётган гаплари тўғрими?» деб сўради.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳа! Мен Аллоҳнинг Расули ва Набийсиман. У зот мени Ўз рисоласини етказиш учун юборди. Сени ҳақ ила Аллоҳга даъват қиламан. Аллоҳга қасамки, У Зот ҳақдир. Эй Абу Бакр, сени ёлғиз, шериги йўқ Аллоҳга, Ундан ўзгага ибодат қилмаслигинга ва доим Унинг тоатида бўлишинга даъват қиламан», дедилар.

Сўнгра унга Қуръон қироат қилиб эшиттирдилар. У иқрор ҳам, инкор ҳам қилмади. Дарҳол Исломга келди. Санамларга куфр келтирди. Шерикларни отди. Ислом ҳаққини иқрор қилди. Абу Бакр мўмин ва мусоддиқ бўлган ҳолида қайтиб кетди».

Ибн Исҳоқ Муҳаммад ибн Абдуррахмон ибн Абдуллоҳ ибн ал-Ҳусойн ат-Тамимийдан қилган ривоятда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам куйидагиларни айтадилар:

«Кимни Исломга даъват қилсам, албатта, тўхташи ва иккиланиши бўлди. Фақатгина Абу Бакр кутиб турмади ва иккиланмади».

Бу Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг фазлларига фазл қўшадиган улкан гувоҳликдир.

2813- عَنْ عَمَّارٍ ط قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ρ وَمَا مَعَهُ إِلَّا خَمْسَةٌ أَعْبُدُ وَأَمْرَانِ وَأَبُو بَكْرٍ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

2813. Аммор розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламни у зот билан

бешта қул, икки аёл ва Абу Бакргина борлигида кўрдим».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам дастлаб пайғамбар бўлган пайтларидаги ҳолат эди. У зотга биринчи бўлиб иймон келтирганлар шулардан иборат эди.

Бешта қул: Билол ибн Рабоҳ, Зайд ибн Ҳориса, Омир ибн Фухайра, Абу Фукайха (Сафвон ибн Умайянинг кули) ва Убайд ибн Зайд ал-Ҳабаший эдилар.

Икки аёл эса, Хадийжа онамиз ва Умму Айман розияллоҳу анҳолар эдилар.

Улар билан бирга ягона ҳур эркак – Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу бор эдилар. Тўғрироқ қилиб айтадиган бўлсак, балоғатга етган эркаклардан биринчи бўлиб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга иймон келтирган зот Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу эдилар. Бунга барча тарихчилар ва Ислом уммати иттифоқ қилганлар. Бу ҳам Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг энг афзал саҳобий эканликларини кўрсатади.

Катта кишилардан биринчи бўлиб, Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу иймонга келганликларига барча Ислом уммати иттифоқ қилганлар.

ХАЛҚНИ ИСЛОМГА ЧАҚИРИШЛАРИ

Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг ўзлари Исломни қабул қилишлари билан дарҳол бошқаларни ҳам даъват қилишга ўтдилар.

У киши Қурайш қабиласида катта обрўга эга эдилар. Ўтқир ақллари, мурувватли ва адолатли бўлганликлари ҳамда бошқа олий сифатлари учун кўпчилик ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳуни яхши кўрар ва ҳурмат қилар эди.

Абу Бакр розияллоҳу анҳу ўзлари иймонга келганларидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

васалламдан нима иш қилиш кераклиги ҳақида маслаҳат сўрадилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам «Одамларни Исломга даъват қил», дедилар.

Ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анхунинг дастлабки даъвати самараси ўлароқ, ўша пайтда Қурайшнинг ашрофларидан бўлган, кейинчалик саҳобаларнинг улуғларига айланган ва жаннатга киришларига башорат берилган ўн кишидан бешталари: Усмон ибн Аффон, Зубайр ибн Аввом, Абдуррахмон ибн Авф, Саъд ибн Аби Вакқос ва Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоҳу анхумлар иймонга келдилар.

ПАЙҒАМБАР СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВАСАЛЛАМНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШЛАРИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Исломнинг дастлабки пайтларида, яъни, мушриклар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга озор беришганда у зотнинг ёнларида туриб, жонфидолик қилган кишидилар.

Бир куни мушрикларнинг бошлиқлари Каъбаи муаззаманинг ёнида гаплашиб ўтирар эдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам келиб, Байтуллоҳни тавоф қила бошладилар. Кофирлар эса, у зотни масҳара қилиб, устиларидан кула бошладилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тўхтаб, қаттиқроқ гап айтган эдилар, улар бемазагарчиликларини йиғиштирдилар.

Эртасига яна ўша ерда ўтирган эдилар, Мухаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам келиб қолдилар. Шунда кофирлар бирдан ёпирилиб, у зотни ўраб олдилар. Улардан бири Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёқаларидан тутиб, судрай бошлади. Шунда Абу Бакр розияллоҳу анҳу ўртага тушдилар ва йиғлаб туриб:

«Аллоҳ – Роббим, дегани учун бир одамни ўлдириб юборасизларми?» деб ажратиб олдилар. Аммо кофирлар

ҳазрати Абу Бакрнинг ўзларининг бошларини ёрдилар ва соқолларидан ушлаб, тортдилар.

Бир куни Абу Бакр одамларни Аллоҳ таолонинг динига даъват қилаётган эди, мушриклар бирдан унинг устига ёпирилдилар. Улар Абу Бакр розияллоҳу анҳуни оёқлари остига олиб, тепкилай кетдилар. Аёвсиз калтаклай бошладилар. Утба ибн Робийъа бўлса, икки кавуши билан у кишининг юзларига туширар эди. Оқибатда Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг юзлари таниб бўлмайдиган ҳолга келди.

Қариндошлари келиб, у кишини кўтариб кетишяётганда ўлганларига шубҳалари йўқ эди. Аммо кеч кирганда Абу Бакр розияллоҳу анҳу хушларига келдилар. У киши ўзларига келишлари билан:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга нима бўлди?» деб сўрадилар. Қариндошлар бу гап учун Абу Бакр розияллоҳу анҳуни маломат қилдилар ва сўқдилар. Шунда Умму Жамил исмли бир мусулмон аёл у кишига яқинроқ келди. Абу Бакр ундан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақларида сўрадилар. У эса:

«Мана онанг, сенинг гапларингни эшитиб турибди», деди.

«У билан ишинг бўлмасин»,—деди Абу Бакр.

«Саломатлар, тинчлар», деди Умму Жамил секингина, ҳазрати Абу Бакрнинг ўзлари эшитадиган қилиб. У орадаги сирни кофир қариндошлар билиб қолмаслиги учун ҳаракат қилар эди.

Абу Бакр розияллоҳу анҳу эса:

«Аллоҳ учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларига бормагунимча таом ҳам емайман, шароб ҳам ичмайман», дедилар.

Икки аёл қулай пайт пойлаб турдилар. Одамлар тарқалиб, атрофга сукунат тушиши билан масъул киши ҳам келиб, у кишини икки томонларидан суяб, Расулуллоҳ

соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига олиб бордилар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам Абу Бакрнинг аҳволларини кўриб, кўп ачиндилар ва уларнинг ҳаққига ҳам, оналарининг ҳаққига ҳам дуо қилдилар. Оналарини динга чақирган эдилар, у ҳам иймонга келди.

ҲАБАШИСТОН ҲИЖРАТИГА ҲАРАКАТ

Мушрик ва кофирларнинг оз сонли мусулмонларга бўлган тазйиқлари кундан-кунга ортиб борар эди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бошлиқ мусулмонларнинг сабр қилишдан ўзга чоралари йўқ эди. Ўша вақтда Аллоҳ таоло уларга ўзларини ҳимоя қилиш учун ҳам куч ишлатишга изн бермаган эди.

Мусулмонлар қанчалик сабр қилсалар ҳам, мушриклар уларга бўлган тазйиқни борган сари ортириб боравердилар. Бора-бора ҳимоячиси бўлмаган, заифҳол мусулмонларнинг дину диёнатлари, соғлиғу ҳаётлари хавф остида қолди. Ана шундоқ оғир бир ҳолатда Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ўз саҳобаларига:

«Агар Ҳабашистон ерига чиқсангиз, яхши бўлади. У ерда бир подшоҳ борки, унинг олдида бировга зулм қилинмас. У ер садоқат еридир. Аллоҳ ҳозирги ҳолатни енгиллаштириб қолса, ажаб эмас», дедилар.

Шунда бир гуруҳ мусулмонлар Ҳабашистон ерига хижратга отландилар. Ушбу хижрат Исломдаги биринчи хижрат эди. Биринчи муҳожирлар ўн тўрт киши бўлиб, уларнинг ўнтаси эркаklar, тўрттаси аёллар эди. Уларнинг ичида Усмон ибн Аффон ва у кишининг аёллари, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг қизлари Руқайя розияллоху анҳолар ҳам бор эди. Мазкур муҳожирларга Усмон ибн Мазъун розияллоху анҳу амирлик қилдилар.

Кейин бошқалар ҳам имконини топиб, хижрат қилишга

ўтдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху ҳам хижрат қилишга уриниб кўрдилар.

Бу уринишни Имом Бухорий Оиша онамиз розияллоху анҳодан қуйидагича келтирадилар:

«Эсимни таниб, ота-онамни билибманки, икковларининг Ислом динини дин тутганларини биламан. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам бизникига ҳар куни: эртаю кеч келар эдилар. Мусулмонлар балога учраганларида Абу Бакр Ҳабашистон ерига хижрат қилмоқчи бўлиб чиқди. У Баркул Ғимодга етганида, йўлида Ибн ад-Дуғанна учради. У ал-Қорра қабиласининг улуғи эди. У:

«Қаёққа бормоқчисан, эй Абу Бакр?» деди.

«Мени қавмим қувиб чиқарди. Ер юзида кезиб юриб, Роббимга ибодат қилмоқчиман», деди у.

«Эй Абу Бакр, сен қабила чикмаслар ва чиқарилмаслар. Албатта, сен йўқсилга ато берасан, силаи раҳм қиласан, заифга ёрдам берасан, одамлар қилмаган яхшиликларни қиласан, меҳмонга зиёфат берасан, фалокатга учраганларга ёрдам берасан. Мен сенинг кафилингман. Ортингга қайтиб, Роббингга ўз юртингда ибодат қилавер», деди Ибн ад-Дуғанна.

Бас, у қайтди. Ибн ад-Дуғанна ҳам у билан бирга борди. Кечқурун Ибн ад-Дуғанна айланиб юриб, Қурайш ашрофлари билан учрашди ва:

«Албатта, Абу Бакр қабила чикмаслар ва чиқарилмаслар. Йўқсилга ато берадиган, силаи раҳм қиладиган, заифга ёрдам берадиган, одамлар қилмаган яхшиликларни қиладиган, меҳмонга зиёфат берадиган, фалокатга учраганларга ёрдами тегадиган бир одамни чиқарасизларми?!» деди.

Қурайш Ибн ад-Дуғаннанинг кафиллигини ёлғонга чиқармади. Улар унга:

«Абу Бакрга айт, Роббисига ўз уйида ибодат қилсин. У

ерда хоҳлаганича намоз ўқиб, қироат қилсин. Ўшаниси билан бизга озор бермасин. Ўшанисини ошкор қилмасин. У бизнинг аёлларимиз ва болаларимизни фитнага солишидан хавфсираймиз», дедилар. Ибн ад-Дуғанна бу гапларни Абу Бакрга етказди.

Абу Бакр шунга биноан, Роббисига ўз уйида ибодат қилиб турди. Намозини ошкора қилмади. Уйидан бошқа жойда қироат қилмади. Кейин Абу Бакр ўз ҳовлисида масжид бино қилишга жазм қилди. У ўша ерда намоз ўқиб, қироат қиладиган бўлди. Мушрикларнинг аёллари ва болалари унинг олдида тўпланадиган бўлдилар. Улар унга назар солишар ва ажабланар эдилар. Абу Бакр йиғлоқи одам бўлиб, Қуръон ўқиса, кўз ёшларини тута олмас эди. Бу нарса Қурайш мушрикларининг ашрофларини ташвишга солди ва Ибн ад-Дуғаннага одам юбордилар. Улар етиб келиб:

«Биз Абу Бакрга кафил бўлишингга унинг ўз Роббисига уйида ибодат қилиши шарти ила рози бўлган эдик. У ҳаддидан ошиб, ҳовлисининг саҳнига масжид қуриб олди. Намоз ўқишни ва қироат қилишни ошкора қилди. Батаҳқиқ, биз хотинларимиз ва болаларимизни фитнага солишидан кўркиб қолдик. Сен уни қайтар. Агар Роббисига ўз уйидагина ибодат қиладиган бўлса, қилаверсин. Агар бош тортадиган бўлса, кафиллигингни қайтариб беришини сўра. Албатта, биз сенга берилган аҳдни бузишни ёқтирмадик. Абу Бакрнинг ошкоралигига икром эмасмиз», дедилар.

Ибн ад-Дуғанна Абу Бакрнинг олдида бориб:

«Сен учун келишган аҳдимни ўзинг биласан. Ёки ўшанга амал қил, ёки аҳдимни ўзимга қайтар. Араблар менинг бир одамга аҳд бериб туриб, аҳдим бузилганлиги ҳақида эшитишларини истамайман», деди.

«Мен сенинг кафиллигингни ўзингга қайтариб бераман ва Аллоҳ азза ва жалланинг кафиллигига рози бўламан»,

деди Абу Бакр».

ДИН ЙЎЛИДА МОЛ САРФЛАШЛАРИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Ислом дини йўлида биринчи бўлиб бор будини сарфлаган киши, десак муболаға қилмаган бўламиз. У киши бой бўлишлари билан бирга, ўта сахий ҳам эдилар. Айниқса, дину диёнат йўлида ҳеч нарсани аямас эдилар.

Барча уламоларимиз Вал-лайли сурасидаги ушбу оятлар Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху ва у кишининг Аллоҳ таоло йўлида мол сарфлашлари ҳақида тушганлигига иттифоқ қилганлар:

«Ва албатта, ундан тақводор банда четда қоладир» (17-оят).

Яъни, иймон-ихлосли тақводор банда дўзахга кирмай, ундан четда қолади.

«У бойлигини сарфлайдир ва ўзини поклайдир» (18-оят).

Яъни, ўша дўзахга кирмай, ундан четда қоладиган банда ҳаёти дунёда мол-дунёсини Аллоҳ таолонинг йўлида сарфлайди. Куфр, ширк, нифок, гуноҳ ва ёмонликлардан ўзини поклайди. Шунинг учун ҳам охиратда дўзахдан четда қолади.

«Бирор кишининг унда қайтарилиши лозим яхшилиги йўқ эди» (19-оят).

Яъни, ўша тақводор инсон яхшиликларни бировнинг яхшилигига яхшилик қайтариш учун эмас, холис Аллоҳ учун қилади.

Ана шу тақводор инсон барча яхшиликларни

«Магарам ўзининг олий мақом Роббисининг розилигини сўраб қиладир» (20-оят).

«Ва албатта, тезда рози бўладир» (21-оят).

Яъни, охиратда бу қилган амалларига Аллоҳ берган

мукофотлардан рози бўлади.

Барча тафсирчиларимиз, аввал айтиб ўтганимиздек, бу оятлардаги «атқо», яъни, «тақводор»дан мурод, ҳазрати Абу Бакр Сиддиқдир, дейишади. Яъни, бу оятлар у киши ҳақида нозил бўлган, деб нозил бўлиш сабаби ҳақида қуйидаги қиссани ривоят қиладилар:

«Умайя ибн Халаф Билол ибн Рабоҳ исмли кулини мусулмон бўлгани учун қаттиқ азоблай бошлайди. Кун қаттиқ қизиган пайтда иссиққа олиб чиқиб, кўкрагига харсангтош бостириб қўяр, «Муҳаммадга куфр келтирасан, бўлмаса, ўлгунингча шундоқ турасан», дер экан. Бир куни уларнинг олдидан Абу Бакр Сиддиқ ўтиб қолдилар ва Умайяга:

«Худодан кўркмайсанми? Бу бечорани қачонгача азоблайсан», дедилар. Умайя бўлса:

«Буни сен буздинг, раҳминг келса, азобдан кутқариб ол!» деди.

Шунда Абу Бакр Сиддиқ ҳазрати Билолни сотиб олиб, озод қилдилар. Шундан сўнг юқоридаги оятлар нозил бўлган экан».

Абу Саъид ибн ал-Аъробий Ибн Умар розияллоху анхудан қуйидагиларни ривоят қилади:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Исломга кирган куни уйида қирқ минг дирҳами бор эди. Мадинага хижратга чиқаётганида эса, беш минг дирҳамдан бошқа ҳеч нарсаси қолмаган эди. У бор-будини кулларни озод қилиш ва Исломга ёрдам бериш учун сарфлаган эди».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху юқоридаги ривоятда зикри келган сарфланмай қолган беш минг дирҳамни ўз эҳтиёжларига ёки оилалари, яқинлари эҳтиёжига сарфлаганлар, деб ўйлайсизми? Агар шундоқ ўйласангиз, хато қиласиз. Ана шундай ўта нозик бир пайтда Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхуга ўхшаш бутун вужудини Ислом-иймон йўлига бағишлаган инсон умуман

бошқача иш тутади. Қандоқ иш тутган, дейсизми? Келинг, ана шу ҳолатда у кишининг қандоқ иш тутганликлари ҳақида катта қизлари Асмаа бинти Абу Бакр розияллоҳу анҳодан эшитайлик.

Ибн Исҳоқ Асмаа розияллоҳу анҳодан ривоят қилади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам ва у зот билан бирга Абу Бакр розияллоҳу анҳу (ҳижратга) чиққанларида Абу Бакр ўзининг ҳамма молини: беш минг ёки олти минг дирҳамини кўтариб олди. Уларни ўзи билан олиб кетди. Кейин олдимизга бобом Абу Қуҳофа розияллоҳу анҳу кирди. Унинг кўзи кўрмайдиган бўлиб қолган эди. У киши:

«Аллоҳга қасамки, менимча у сизни ўзи билан бирга молида ҳам фожиага учратган бўлса керак», деди.

«Йўқ, бобожон! У бизга жуда кўп нарса қолдириб кетди», дедим ва отам ўз молларини қўядиган туйнукка тошларни қўйиб, устига ёпқич ёпдим-да, у кишининг қўлларидан тутиб олиб бориб:

«Бобожон! Манави молни ушлаб кўринг-а!» дедим.

У киши ушлаб кўрди-да:

«Ҳа, яхши! У сизларга шуни қолдириб кетган бўлса, яхши қилибди. Бу сизга етади», деди.

Йўқ! Аллоҳга қасамки, у бизга ҳеч вақо қолдирмаган эди. Лекин мен чолни тинчлантирмоқчи бўлдим, холос».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Ислом йўлида ҳам жонларини, ҳам молларини бирданига тикканларини кўриб қўйинг. Ўз жонларини фидо қилиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам билан ҳаёт-мамот сафари – ҳижратга чиқмоқдалар. Шу билан бирга, бор-будларини, қолган-қутган мол-мулкларини ҳам Ислом йўлида сарф қилиш учун олиб чиқмоқдалар.

Ибн Асокир Оиша онамиз розияллоҳу анҳодан қилган ривоятда:

«Абу Бакр азобланаётган саккиз кишини Аллоҳ учун

озод қилди», дейилган.

Ҳа, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ўзларининг ҳад-хисобсиз молларини энг керакли вақтда, ҳеч ким бирор нарса сарф қила олмайдиган вақтда Ислом йўлида сарф қилган эдилар.

Ислом йўлида мол сарфлаганлар кўп бўлган. Ислом йўлида сарфланган моллар ҳам кўп бўлган. Аммо молни Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг сарфлашларига ўхшаш сарфлаш бўлмаган. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг моллари каби серманфаат мол ҳам бўлмаган. Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг мол сарфлашларини алоҳида васф қилганлар:

2814- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَا لِأَحَدٍ عِنْدَنَا يَدٌ إِلَّا وَقَدْ كَافَيْتَاهُ مَا خَلَا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا يَدًا يُكَافِئُ اللَّهُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَا نَفَعَنِي مَالٌ أَحَدٍ قَطُّ مَا نَفَعَنِي مَالُ أَبِي بَكْرٍ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2814. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Бизга хайр қилган ҳар бир қўлнинг, албатта мукофотини бермай қўймадик. Фақат Абу Бакр бундан мустасно. Унинг бизга қилган хайрлари бор. Унинг мукофотини қиёмат куни Аллоҳнинг Ўзи беради. Ҳеч кимнинг моли менга Абу Бакрнинг моли манфаат берганидек манфаат берган эмас», дедилар.

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Шунга ўхшаш ривоятлар ниҳоятда кўп. Уларнинг ҳаммасида Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу

анхунинг улуғ фазллари ва Ислом йўлида ҳам жонларини, ҳам молларини фидо қилишга тайёр турганликлари ўз аксини топган.

ҚУРЪОНГА КУЧЛИ ИШОНЧ

Мусулмонлар билан мушриклар орасидаги зиддият ҳаётнинг турли жабҳаларида кенг тарқалган эди. Душманликка одатланиб қолган мушриклар мусулмонларга озор бериш учун ҳар бир фурсатдан фойдаланар эдилар. Ўша вақтнинг икки етакчи давлатлари бўлмиш Рум ва Форс императорликлари орасида ўзаро тортишув, уруш-жанжал тинмай давом этар эди. Уларнинг бу тортишувларини араблар ҳам кузатиб турар ва ўзларича тарафдорлик ҳам қилар эдилар. Румликлар аҳли китоб бўлганликлари учун мусулмонлар уларга тарафдор бўлишди. Мажусий форсликларга эса, динлари уларнинг динига ўхшаш бўлган мушриклар тарафдорлик қилишди.

Ўша пайтдаги урушларнинг бирида Форс ғолиб келди. Бундан мушриклар чексиз хурсанд бўлдилар ва «Яқинда биз ҳам мусулмонларни албатта енгажакмиз», дея гапира бошладилар.

Аҳли китоб бўлмиш румликларнинг мағлубияти мусулмонларни каттиқ хафа қилди.

Шунда Аллоҳ таоло Рум сурасининг аввалги оятларини индириб, румликларнинг санокли йиллар ичида ғалабага эришажаклари ва бундан мўминлар хурсанд бўлишлари ҳақида башорат берди. Бу башорат Қуръон мўъжизаларидан эди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Пайғамбарликларининг бешинчи йили (613 милодий) Рум ва Форс императорликлари орасида жуда катта қонли уруш рўй берди. Ўша пайтда Форсга Хусрав II, Румга Ҳеракл подшоҳлик қилар эди. Бу икки давлатнинг ўзига яраша

ерлари, аскарӣй куч-қувватлари бор эди. Ўша даврда Фаластин, Сурия, Миср, Ироқнинг бир қисми ва Кичик Осиё Румга тобе эди.

Мазкур урушда форсликлар Румга икки томондан хужум қилдилар. Дажла ва Фурот дарёлари бўйлаб Сурия ерларига, Озарбайжон ва Арманистон тарафдан эса, Кичик Осиёга бостириб кирдилар. Форс лашкарлари Рум кучларини икки жабҳада ҳам енгиб, денгизгача таъкиб қилиб бордилар. Улар Суриядаги насороларнинг барча муқаддас шаҳарларини эгалладилар. 614 милодий йили бутун Фаластинни, жумладан, Қуддусни ҳам қўлга олдилар. Уруш давомида барча канисалар йиқитилди, диний бинолар харобага айлантирилди. Форсликлар йигирма олти минг яҳудийни ва олтмиш мингдан зиёд насорони қиличдан ўтказдилар. Форс подшоҳи саройига ўлдирилган одамлардан ўттиз мингтасининг калласи келтирилди.

Уруш ҳаракатлари Мисрга ҳам етиб борди. 616 милодий йили форсликлар Нил водийини ишғол этдилар. Сўнгра Искандарияга юриш қилдилар. Бошқа томондан эса, бутун Кичик Осиёни қўлга киритиб, ўша пайтдаги Рум пойтахти Кустантаниянинг (Константинопол) олдидаги бўғозга етиб келдилар. Форсликлар қаерни босиб олсалар, ўша ерда оташпарастлик ибодатхонасини қураб ва шу йўл билан оташпарастликни жорий қилар эдилар.

Бу катта мағлубиятдан сўнг марказий давлатга қарши Рум императорлигига қарашли бир қанча вилоят ва ўлкаларда исён кўтарилди. Африқо ва Овropaдаги бир қанча ўлкалар, ҳатто пойтахтга қўшни бўлган баъзи ўлкалар ҳам империя қарамоғидан чиққанликларини эълон қилдилар. Қисқаси, шарқий Рум императорлиги парчаланди. Лашкар тарқалиб кетди. Ҳазина бўшаб қолди. Император Ҳеракл пойтахтни тарк этиб, Қартажага қочди.

Ғалабадан сархуш бўлган форсликлар императорга бир

қанча шартларни қўйдилар. Бу шартларга биноан, император форсликларга минг юк тилло, минг юк кумуш, минг юк ипак, мингта от, мингта аёл бериши шарт эди. Рум императорлиги бу талабларнинг ҳаммасини сўзсиз қабул қилди. Ўзаро шартнома имзоланди.

Румликларнинг вакиллари тўловларни тўлашга рози эканликларини билдириш учун Хусравнинг олдига кирганларида, у:

«Бу етарли эмас. Император Хераклнинг ўзи занжирбанд ҳолда келиб, хочга осилган худосини қўйиб, оташга ва қуёшга топинишини истайман», деди.

Мана шундай ишлар бўлиб ўтди.

Хуллас, румликларнинг мағлубиятини эшитган Макка мушриклари чексиз қувондилар ва мусулмонларга:

«Сиз ва румликлар аҳли китобсизлар, биз ва форсликлар аҳли китоб эмасмиз. Бизнинг шерикларимиз сизнинг шерикларингизни енгди, энди биз ҳам сизларни енгамиз», дедилар.

Ана шунда Аллоҳ таоло Рум сурасининг аввалги оятларини нозил қилди.

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

«Алиф. Лам. Мийм.

Рум мағлуб бўлди.

Яқин ерда. Ва улар мағлубиятларидан кейин тезда ғолиб бўлажаклар.

Санокли йилларда. Ундан олдин ҳам, кейин ҳам барча иш Аллоҳдандир. Ўша кунда мўминлар шодланурлар.

Аллоҳнинг нусратидан. У хоҳлаганига нусрат берур. Ва У азизу роҳиймдир».

Яъни, Рум Форсдан енгилди. Бу ходиса арабларга яқин жойда бўлди. Рум ва Форс ерлари Арабистон яриморолига

бевосита чегарадошдир. Ва румликлар бу мағлубиятларидан кейин тезда, санокли йиллар ичида қайтадан ғолиб бўлажаклар. Румликлар ғолиб бўладиган кунда мўминлар Аллоҳнинг нусратидан шодланадилар. Аллоҳ хоҳлаганига нусрат беради. Ва У Зот азиз (барчадан ғолиб) ва раҳм-шафқатлидир.

Форс ва Рум давлатлари орасидаги қирғинбарот уруш натижаларидан кейин бундай гапларни Аллоҳ таоло айтмаса, одам боласи журъат қилиб айта олмас эди. Ҳар қандай одам, шунчалар қақшатқич зарбага учраган, тилка-пора бўлиб кетган Рум давлати қандай қилиб бир неча йил ичида қудратли Форс давлатини енга олади, деган фикрга бориши турган гап эди. Шундай бўлди ҳам. Мушриклар Қуръонда келган бу хабарни масхара қилиб, кула бошладилар. Улар манзарани ўз қаричлари билан ўлчашар, аммо Аллоҳ таолонинг ўлчови бошқа эканлиги хаёлларига кириб-чикмас эди.

Ушбу ходиса ҳақида бир қанча ривоятлар келган. Шулардан бири улуғ муфассир ва тарихчи Имом ибн Жарир Табарийнинг Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анхудан қилган ривоятларидир:

«Мушриклар форсликларнинг румликлардан устун бўлишини орзу қилар эдилар. Мусулмонлар эса румликларнинг форслардан устун бўлишини орзу қилар эдилар. Чунки улар аҳли китоб эдилар. Уларнинг динлари ўзаро яқин эди.

«Алиф. Лам. Мийм. Рум мағлуб бўлди. Яқин ерда. Ва улар мағлубиятларидан кейин тезда ғолиб бўлажаклар. Санокли йилларда» оятлари нозил бўлганида, мушриклар:

«Эй Абу Бакр! Сенинг оғайнинг, Рум санокли йилларда Форсдан устун бўлади, демокда-я?!» дейишди.

«Тўғри айтади», деди Абу Бакр.

«Биз билан гаров ўйнайсанми?», дейишди.

Етти йил муддатга тўрттадан туяга гаров ўйнадилар.

Етти йил ўтди. Ҳеч нарса бўлмади. Бундан мушриклар шодландилар. Мусулмонлар маҳзун бўлишди. Абу Бакр бўлиб ўтган гапни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга зикр қилдилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Сизнингча, «бизъу» (санокли йиллар) қанча?» деб сўрадилар.

«Ўндан оз», деб жавоб берди Абу Бакр.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Бор, гаровнинг устига яна зиёда қил ва муддатни икки йилга ошир», дедилар.

Икки йил ўтмай, отлиқлар келиб, Рум Форс устидан ғолиб келганлигининг хабарини бердилар. Мўминлар бундан шодландилар!»

У вақтларда гаров ҳали ҳаром бўлмаган эди. Ояти каримада Румнинг «бизъу», яъни, санокли йилларда ғолиб келиши айтилган эди. Демак, ўн йилдан оз муддатда, деганидир. Шунинг учун ҳам мушриклар етти йил ўтса ҳам, бирор гап бўлмаганидан хурсанд бўлдилар. Аммо Пайғамбаримиз алайҳиссалом ояти каримада айтилган нарса бўлишига тўла ишончда эдилар. Шунинг учун ҳам у зот ҳазрати Абу Бакрга гаров қийматини оширишни иршод қилдилар. Аллоҳнинг айтгани содир бўлди.

Бу ҳодисада сиртдан, воқеъликдан қанча узоқ бўлса ҳам, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Аллоҳ таолонинг каломига, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўзларига қаттиқ ишонишлари собит бўлди. Бундай қатъий ишончга молик бўлиш олий даражадаги фазилатдир.

Ҳа, Қуръони Каримда келган ҳар бир сўз, ҳар бир жумла ва ҳар бир хабарга комил ишонч билан ишонмоқ керак. Зотан, Қуръони Каримдаги хабарга ишонмаслик куфрдир.

ИСРО ВА МЕЪРОЖ ТАСДИҒИ

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам исро ва меърож қилганларида, мушриклар бу гапларга умуман ишонмасдан, масхара қилиб кулдилар.

Иймон келтирганлардан баъзилари муртад бўлиб, диндан қайтди.

Бир гуруҳ одамлар ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг олдиларига югуриб бордилар. У киши хабарни эшитгандан сўнг:

«У зот шу гапларни айтдимиз?» деб сўрадилар.

«Ҳа», дедилар.

«Агар у зот айтган бўлсалар, тўғри айтибдилар. Мен бунга шохидлик бераман», деди ҳазрати Абу Бакр.

«Шомга бир кечада бориб, яна Маккага тонг отмай туриб қайтиб келишига ишонасанми?!» дейишди.

«Мен у кишининг бундан ғариброқ нарсасини ҳам тасдиқлайман. Осмондан хабар айтишини ҳам тасдиқлайман», деди ҳазрати Абу Бакр.

Шундан сўнг у киши Абу Бакр Сиддиқ, яъни, «ўта тасдиқловчи» деб атала бошладилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг жамиятдаги ўринлари юқори бўлганлиги сабабли одамлар бу ихтилофли масалада у кишининг олдиларига югуриб борган эдилар. У киши бор гапни айтдилар-қўйдилар. Шу билан баъзи бир иккиланиб турганларнинг ҳам иймонда собит қолишларига сабаб бўлган бўлдилар.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКР СИДДИҚНИНГ ҲИЖРАТЛАРИ

Мушрикларнинг шиддатли тазйиқи остида қолган мусулмонлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан ҳижратга изн сўрай бошладилар. Чунки Ясрибдаги

диндошлари улардан ёрдамларини аямасликларини яхши билар эдилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам мусулмонларга:

«Менга ҳижрат диёрингиз кўрсатилди. У хурмозор экан. Икки ҳарра (қора тошли майдон) орасида экан», дедилар. Бас, ким хоҳласа, Мадина томон ҳижрат қилди. Ҳабашистонга ҳижрат қилганларнинг кўпчилиги Мадинага қайтиб келдилар. Ҳазрати Абу Бакр ҳам Мадина томон тайёргарлик кўрдилар. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига:

«Сен шошилма. Мен ўзимга ҳам изн берилиши умидидаман», дедилар. Ҳазрати Абу Бакр:

«Ота-онам сизга фидо бўлсин. Шундоқ умид қилурмисиз?!» дедилар.

«Ҳа», дедилар у зот.

Бас, Абу Бакр розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ҳамроҳ бўлиш учун ўзларини тутиб турдилар. Тўрт ойгача ўз ҳузурларидаги икки уловни Самарнинг тўкилган барги ила парвариш қилдилар.

Оиша розияллоҳу анҳо айтадилар:

«Бир куни ҳаво роса қизиган пайтда Абу Бакрнинг уйида ўтирган эдик. Биров Абу Бакрга:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам юзларини тўсган ҳолларида келмоқдалар», деб қолди.

Одатда у зот бундоқ вақтда бизникига келмас эдилар. Абу Бакр:

«Ота-онам у зотга фидо бўлсин. Аллоҳга қасамки, у зотни бу соатда муҳим иш олиб келган бўлса керак», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам келиб, изн сўрадилар. У зотга изн берилди. У зот кирдилар ва Абу Бакрга:

«Олдингдагиларни ташқарига чиқар», дедилар.

«Отам сизга фидо бўлсин. Эй Аллоҳнинг Расули, булар

Ўз аҳлингиз, холос», деди.

«Менга чиқиш учун изн берилди», дедилар.

Абу Бакр:

«Ҳамроҳликми, отам сизга фидо бўлсин, эй Аллоҳнинг Расули?», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳа», дедилар.

Абу Бакр:

«Эй Аллоҳнинг Расули, анави икки уловимдан бирини олинг», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ўз баҳосига», дедилар».

Яна Оиша онамиз розияллоҳу анҳо айтадилар: «Икковларини чиройли қилиб жиҳозладик. Бир қўйни ковуриб, мешга жойладик. Опам Асмаа белбоғидан йиртиб, мешнинг оғзини боғлади. Шунинг учун у «Зотунниток», яъни «белбоғ эгаси» деб номланган. Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Абу Бакр Савр тоғидаги бир ғорга етиб бордилар. Унинг ичида уч кеча беркиниб ётдилар. Икковларининг ёнларида Абдуллоҳ ибн Абу Бакр ҳам тунни бирга ўтказар эди. У ёш, сезгир ва ўтқир зехнли эди. У тонг қоронғисида уларнинг олдиларидан чиқиб, Қурайшнинг ҳузурида (Маккада), худди ўша ерда тунагандек тонг оттирар эди. У икковлари ҳақида айтилган ҳар бир гапни яхшилаб эшитиб олиб, зулмат тушиши билан уларнинг олдиларига келиб, бўлган гапларнинг хабарини етказар эди. Абу Бакрнинг мавлоси Омир ибн Фухайра эса, уларнинг устида қўй боқар эди. Хуфтон вақтидан бир оз ўтганидан кейин у қўйларни икковлари устида роҳатлантирарди. Омир тонг қоронғусида қўйларни кичкириб ҳайдагунича икковлари тузуккина таомга – офтобда иситилган идишдаги қўйларнинг сутига эга бўлар эдилар. У бу ишни мазкур уч кечанинг ҳар бирида қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Абу Бакр

Бани Дайдан бир моҳир кишини ижарага йўл бошловчи қилиб олдилар. У Осс ибн Воил ас-Саҳмийнинг аҳли билан аҳднома учун қўл ботирган эди. У Қурайш кофирларининг динида эди. Икковлари унга ишондилар, уловларини унга бериб, уч кечадан сўнг ғор оғзида учрашишга келишдилар. У учинчи кечанинг тонгида уловларни олиб, икковларининг олдиларига келди. Икковлари билан Омир ибн Фухайра ҳам юриб кетди. Йўл бошловчи пастқам йўлларни танлади».

Йўл бошловчининг исми Абдуллоҳ ибн Урайқит эди. Ўша вақтда қўлни қонгами ёки бошқа бир рангли нарсалар билан боғлаб туриб, аҳдлашиш одати бор эди. Юқоридаги «аҳднома учун қўл ботирган эди» деган жумлада ана шу маъно кўзда тутилган.

Аллоҳ таоло Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг Савр тоғидаги ғорда мушриклардан беркиниб турганларини Тавба сурасида қуйидагича васф қилган:

«Агар сиз унга ёрдам бермасангиз, батаҳқиқ, Аллоҳ унга, куфр келтирганлар уни икки кишининг бири бўлган ҳолида чиқарганларида, нусрат берди. Улар икковлон ғорда турганларида у шеригига «Хафа бўлма, Аллоҳ албатта биз билан», деди. Бас, Аллоҳ унинг устидан Ўз сокинлигини нозил қилди ва сиз кўрмаган лашкарлар билан қўллади. Куфр келтирганлар калимасини паст қилди. Аллоҳнинг калимаси эса, ўзи юқори. Аллоҳ ғолиб ва ҳикматли Зотдир», деган» (40-оят).

Эй мўминман, деб юрганлар! Агар сиз бу сафар Пайғамбарга ёрдам бермасангиз, ҳечқиси йўқ, сизга ёмон бўлади. Аллоҳ Ўз Пайғамбарига ёрдам бериши турган гап. Маккада уни кофирлар ўлдирмоқчи бўлиб, гапни бир жойга қўйганларида ҳам Аллоҳ унга нусрат берган. Аллоҳ унга кофирларнинг ёмон ниятларини билдирган ва чиқиб

кетишни амр қилган.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакр Сиддиқ билан бирга ҳижратга чикдилар. Мушриклар кўп эди, лекин Аллоҳ таоло ўз Пайғамбарига ёрдам берди. Ҳа:

«Агар сиз унга ёрдам бермасангиз, батаҳқиқ, Аллоҳ унга, куфр келтирганлар уни икки кишининг бири бўлган ҳолида чиқарганларида нусрат берди».

Ўшанда унга Аллоҳ ёрдам бермаса, ҳечким ёрдам бера олмас эди. Мушриклар орқаларидан етиб келиб қолишган эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шериклари Абу Бакр Сиддиқ у зот соллаллоҳу алайҳи васалламга ёмонлик етишидан кўркиб, агар мушрикларнинг бирортаси оёғи остига қараса, бизни кўриб қолади, деб титраб турар эдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам эса, хотиржам эдилар.

«...икковлон ғорда турганларида у шеригига «Хафа бўлма, Аллоҳ албатта биз билан», деди».

Пайғамбаргагина хос бўлган хотиржамликдир бу. Чунки у зот Аллоҳнинг доимо ўзлари билан бирга эканлигини сезиб турар эдилар.

«Бас, Аллоҳ унинг устидан Ўз сокинлигини нозил қилди ва сиз кўрмаган лашкарлар билан қўллади».

Ушбу ояти карима Қуръони Каримнинг Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуга ишора қилинган жойларидан биридир. Бундай шарафга ҳеч ким муяссар бўлмаган. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг ғорда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга бўлганлари у кишига улкан шараф эканлиги қуйидаги ҳадиси шарифдан ҳам яққол кўринади.

2815- عَنْ ابْنِ عُمرَ ر عَنِ النَّبِيِّ ر أَنَّهُ قَالَ لِأبي بَكْرٍ: أَنْتَ

صَاحِبِي عَلَى الْخَوْضِ وَصَاحِبِي فِي الْغَارِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2815. *Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрга:

«Сен менинг ҳавздаги ва ғордаги соҳибимсан», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ҳижрат пайтида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга соҳиб бўлиш, душман қувиб келган оғир дамларда ғор ичида туриб, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга ҳамкор бўлиш Абу Бакр розияллоҳу анҳуга улкан фазилат ва шараф келтирганлигини ушбу ҳадиси шарифдан ҳам билиб олсак бўлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига бу дунёда ғорда соҳиб бўлганликлари учун охиратда жаннатдаги соҳибликни ваъда қилмоқдалар.

Абу Бакр розияллоҳу анҳу ғордан чиқиб, Мадинага қараб юришни бошлаганларида ҳам ажойиботлар содир бўлганини айтадилар.

Имом Бухорий Барро ибн Озиб розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Абу Бакр Озибдан эгар сотиб олди. Уни мен кўтариб бордим. Озиб ундан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг (ҳижрат) юришларидан сўради. У:

«Бизни пойлаш бошланди. Биз кечаси чиқдик. Кечамизни ҳам, кундузимизни ҳам то қоқ пешин бўлгунча уйқусиз ўтказдик. Сўнгра бизга бир харсанг кўтарилди. Бас, биз унинг олдига келдик. Унинг сояси бор эди. Мен ўзим билан олган чопонни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга тўшаб бердим. Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга ёнбошладилар. Мен у зотнинг атрофларидаги нарсаларни тозалай бошладим. Бирдан кўзим бир кўра қўйларини ҳайдаб, биз томон келаётган чўпонга тушди. У харсангдан биз хоҳлаган нарсани хоҳлар эди.

Мен ундан: «Сен кимнинг ғуломисан?» деб сўрадим.

У: «Фалончиникиман», деди.

Мен: «Қўйингда сут борми?» дедим.

У: «Ҳа», деди.

Мен: «Соға оласанми?» дедим.

У: «Ҳа», деди ва қўйлари ичидан бир совлиқни тутди.

Мен: «Елинини ийдир», дедим.

У бир ҳовучча сут соғди. Менда устига латта боғланган сувидиш бор эди. Ундан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам учун сутнинг устига қуйдим. Сутни остки қисми совиди. Сўнгра уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга олиб келдим. У зотга «Ичинг, эй Аллоҳнинг Расули», дедим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам менинг рози бўлишим учун ичдилар. Кейин юриб кетдик. Қуваётганлар ортимиздан келишар эди».

Ҳижрат давомида йўлда бўлиб ўтган баъзи ходисаларни Суроқа ибн Молик ибн Жўшам ал-Мудлажий ҳикоя қилади:

«Бизга Қурайш кофирларининг элчилари келиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Абу Бакрни ким ўлдирса ёки асирга олса, икковларининг диясича мукофот борлигини айтдилар. Мен ўз қавмим Бани Мудлаж билан бир мажлисда ўтирган эдим. Бирдан улардан бир киши илгарилаб келиб қолди. Бошимиз устига келиб тўхтади. Биз ўтирибмиз. Бас, у:

«Эй Суроқа, мен ҳозиргина соҳилда одамларнинг қораларини кўрдим. Менимча, Муҳаммад ва унинг ҳамроҳлари бўлса керак», деди. Суроқа айтади:

«Мен дарҳол ўшалар улар эканлигини англадим. Лекин «Улар бўлмаса керак, сен фалончи ва фалончиларни кўрган бўлсанг керак. Ҳозиргина кўз олдимизда ўтиб кетишувди», дедим. Сўнгра мажлисда бир муддат ўтирдим. Кейин ўрнимдан туриб, уйга кирдим. Жориямга отни олиб чиқиб, ушлаб туришни амр қилдим. У тепалик

ортида эди. Найзамни олдим. Уни пастлатиб, ерга судраб, уйнинг орқа томонидан чиқдим. Отимнинг олдига келиб, уни миндим ва учириб кетдим. У оёқларини тенг ташлаб чошиб, мени уларга яқинлаштирди. Шунда отим қоқилиб, кулаб тушдим. Ўрнимдан туриб, ўқдонимдан фол очиш чўпларини олдим. Уларга зарар етказаманми-йўқми, деб фол очдим. Менга ёқмаган нарса чиқди. Фол очиш чўпларига исён қилдим-да, отимни миндим. У мени уларга яқинлаштирди. Ҳаттоки Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қироатларини эшитдим. У зот атрофга қарамас, Абу Бакр эса, тез-тез атрофга қарар эди. Бирдан отимнинг олдинги оёқлари тиззасигача ерга ботиб кетди. Мен унинг устидан кулаб тушдим. Сўнгра отни қистадим. У ўрнимдан турди. Олдинги оёғини чиқара олмай, чираниб зўрға чиқарди. У ўзини тиклаши билан олдинги оёқлари турган жойдан тутунга ўхшаш чанг отилиб чиқди. Фол чўплари ила фол очдим. Менга ёқмаган нарса чиқди. Мен уларга омонлик сўраб, нидо қилдим. Улар тўхтадилар. Отимни миниб олдиларига бордим. Мен улардан тўсилганимни ўйлаб, кўнглимдан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ишлари тезда зоҳир бўлиши ўтди. Бас, у зотга:

«Албатта, қавмингиз сиз учун дия миқдорида мукофот эълон қилдилар», дедим.

Кейин одамларнинг уларга қарши нима қилмоқчи эканликлари ҳақида хабар бердим. Уларга зод ва матоъ бермоқчи бўлдим. Улар мендан ҳеч нарса олмадилар. Улар мендан ҳеч нарса сўрамадилар ҳам. Фақат, биз ҳақимиздаги гап махфий қолсин, дедилар. Мен у зотдан омонлик хати ёзиб беришларини сўрадим. У зот Омир ибн Фуҳайрага амр қилдилар. У бир парча терига ёзди. Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам юриб кетдилар».

Суроқа ортда қолганидан кейин Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Абу Бакр ва бошқа ҳамроҳлари

билан ҳижрат сафарини давом эттирдилар.

Ибн Шихоб айтади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир гуруҳ мусулмон отлиқлар билан келаётган Зубайрга йўлиқдилар. Улар Шомдан келаётган тожирлар эдилар. Бас, Зубайр Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга ва Абу Бакрга оқ кийим кийгизди. Мадинадаги мусулмонлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Маккадан чиққанларини эшитдилар. Улар ҳар куни эрталаб ҳаррага чиқиб, у зотни интизор бўлиб кутар эдилар. Токи пешиннинг иссиғи уларни қайтаргунча турар эдилар. Бир куни интизорлари чўзилиб кетгандан сўнг ортга қайтдилар. Улар уйларига кирганларидан кейин яҳудийлардан бир киши ўз иши билан кўрғонларидан бирининг устига чиқди. Бас, унинг кўзи оппоқ бўлиб, саробда кўриниб-йўқолиб келаётган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва у зотнинг ҳамроҳларига тушди. Яҳудий ўзини тута олмай баланд овоз билан:

«Эй араблар жамоаси! Ана сиз интизор бўлиб кутаётган бобонгиз!» деб қичқирди. Мусулмонлар силоҳларига отилдилар. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни ҳарра – Мадинанинг четидаги қора тошлар минтақаси юқорисида кутиб олдилар. У зот уларнинг ўнг томонларида юриб келиб, Бани Амр ибн Авфникига тушдилар. Ўшанда Робиъул аввал ойининг душанба куни эди.

Абу Бакр одамларни кутиб олди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам жим ўтирар эдилар. Ансорлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни кўрмаганлари учун Абу Бакрга салом берар эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қуёш тушиб қолган эди, Абу Бакр у зотни ридоси билан соя қилиб тўсди. Одамлар ана шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни танидилар».

Имом Бухорий қилган ривоятда Анас розияллоҳу анҳу куйидагиларни айтадилар:

«Набиюллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинага Абу Бакрни мингаштирган ҳолларида кириб келдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ёш кўринар ва танилган эмасдилар. Абу Бакр шайх бўлганлиги учун уни ҳамма танирди. Унга учраган киши:

«Эй Абу Бакр, олдиндаги одам ким?» деб сўрар эди. Абу Бакр эса:

«Бу мени йўлга ҳидоят қиладиган», дер эди. Эшитганлар бу гапни юрадиган йўл деб тушунар эдилар. У эса, яхшилик йўлини қасд қилар эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳарра–Мадинанинг четидаги қора тошлар минтақасининг бир томонига тушдилар. Бас, у зот ансорийларга одам юбордилар. Улар келиб, у зотга салом бердилар ва:

«Икковингиз омонлик-ла ва итоат қилинган ҳолда маркабга мининглар», дедилар. Набиюллоҳ ва Абу Бакр миндилар. Улар силоҳлар билан икковларини ўраб олдилар. Мадинада «Набиюллоҳ келдилар! Набиюллоҳ келдилар!» дейилди. Улар интилиб, назар солишар ва:

«Набиюллоҳ келдилар! Набиюллоҳ келдилар!» дейишарди. У зот юриб бориб, Абу Айюбнинг ҳовлиси ёнига тушдилар. Кейин Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аҳлимининг уйларида қай бири энг яқин?» дедилар. Абу Айюб:

«Меники, эй Набиюллоҳ! Манави ҳовлим, манави эшигим», деди. У зот:

«Сен бориб, биз учун кундузги уйкуга жой ҳозирла», дедилар. У:

«Икковингиз Аллоҳнинг баракаси ила ўрнингиздан турунглар», деди.

Ушбу ҳадиси шарифдан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи

васалламнинг хижратларида нафақат Абу Бакр Сиддик розияллоху анхунинг ўзлари, балки бутун оила аъзолари ва хизматкорлари ҳам фаол иштирок этганликлари кўриниб турибди. Инсон энг оғир ва нозик пайтларда энг садоқатли ва ишончли кишиларга суянади. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ўша хижрат вақтида, яъни, инсоният тарихидаги энг ҳаяжонли онларда Абу Бакр Сиддик розияллоху анху ва у кишининг оиласига суянганликлари уларнинг қанчалик фазлга эга эканликларини кўрсатади.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ СУҲБАТЛАРИ

Абу Бакр Сиддик розияллоху анху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан ҳеч қачон ажрамаган, ҳамма жойда бирга бўлишга ҳаракат қилган саҳобаи киромлардан ҳисобланадилар. Агар улардан ажраб, бирорта ҳодисада иштирок эта олмай қолган бўлсалар, бу вақтда Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг топшириқларини бажаргани кетган бўлиб чиқадиладар.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг хижратдан кейинги ишларида ҳам Абу Бакр Сиддик розияллоху анху фаол қатнашдилар. Масжиди набавийни қуришда айниқса, у киши жон куйдириб меҳнат қилдилар.

Ҳазрати Абу Бакр Сиддик розияллоху анху қўшнилари билан келишиб олиб, Пайғамбаримиз ҳузурларида навбатма-навбат турганликларини у кишининг ўзлари ривоят қиладилар. Улар, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан бирор янгилик айтилса, беҳабар қолмайлик, деб шундай қилишган.

У кишининг Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга бундай яқинликлари у киши Исломига келган лаҳзаларидан бошлаб, то Пайғамбаримиз Рафиқи Аълога интиқол қилгунларигача давом этди. Ҳар доим Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг атрофларида парвона

бўладиган саҳобаи киромлардан бири Абу Бакр Сиддик розияллоху анху эдилар.

Бу ҳолат айниқса, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ўзлари иштирок этган жангларда яққол кўзга ташланади.

БАДР ЖАНГИ

Имом Баззор ўзларининг «Муснад» китобларидаги ривоятда куйидагиларни келтирадилар:

«Али розияллоху анху:

«Менга одамларнинг энг шижоатлиси ким эканлиги ҳақида хабар беринг», деди.

«Сенсан», дедилар.

«Мен ким билан мубораза қилсам, албатта ундан интисоф қилганман. Лекин сизлар менга энг шижоатли одам ҳақида хабар беринглар», деди.

«Билолмадик, ким ўзи?» дедилар.

«Абу Бакр! Бадр кунида Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам учун қапа қилдик. Ва «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам билан ким бирга бўлади? Тагин мушриклардан бирортаси у зотга ҳужум қилиб қолмасин» дедик. Аллоҳга қасамки, Абу Бакрдан бошқа ҳеч ким яқинлаша олмади. У қиличини яланғочлаб, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг бошларида турди. Бирортаси ҳужум қилгудек бўлса, унга ташланар эди», деди у.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам саҳобалари билан Бадр томон йўлга чиққанларида Рамазон эндигина кирган эди. Мусулмонларда бор-йўғи етмишта туя бўлиб, уларни навбат билан миниб келишар эди.

Ҳазрати Абу Бакр, ҳазрати Умар ва Абдуррахман ибн Авф учовлон яна бир туяни навбат ила минишар эди.

Бадрга яқинлашганларида Расулуллоҳ соллаллоху

алайҳи васалламга қурайшликларнинг ҳам шу ёққа келаётганликлари хабари етди. У зот асҳоби киромлар билан маслаҳат қилдилар.

Дастлаб Абу Бакр розияллоҳу анҳу туриб, чиройли гаплар айтдилар.

Икки тараф бир-бирига яқинлашди. Расулуллоҳ саҳобаларига буйруқ бўлмагунча жилмасликни амр қилдилар.

«Агар улар яқинлашиб келсалар, камондан ўққа тутинглар», деб тайинладилар.

Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам сафларни яна бир бор тўғрилаб, қапага қайтдилар. У киши билан бирга фақат Абу Бакр розияллоҳу анҳу кирдилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳдан нусрат юборишини, ваъдасининг устидан чиқишини сўраб, дуо қилдилар:

«Эй бор Худоё! Агар бугун ушбу жамоа ҳалок бўлса, ер юзида Сенга ибодат қиладиган одам қолмайди», деб Роббиларидан мадад сўрар эдилар.

У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам қапа ичида турганларида бир оз мудроқ босгандай бўлди. Сўнг кўзларини очиб:

«Суюнавер, Абу Бакр! Аллоҳнинг нусрати етди. Ана, Жаброил отининг жиловидан тутиб келмоқда», дея марҳамат қилдилар».

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳи ҳазрати Умар розияллоҳу анҳудан қуйидаги ривоятни келтирганлар:

«Тўқнашув бўлган куни Аллоҳ мушрикларни мағлуб этди. Улардан етмиш киши ўлдирилди ва етмиштаси асир олинди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакр, Умар ва Али розияллоҳу анҳуларга асирлар тўғрисида маслаҳат қилдилар.

Абу Бакр:

«Эй Аллоҳнинг Расули, улар амакивачча, қабиладош ва ёки биродар одамлар. Менимча, улардан тўлов олсангиз, яхши бўларди. Улардан олинган маблағ биз учун кофирларга қарши қувват бўлади. Ажаб эмаски, Аллоҳ уларни ҳам ҳидоятга солиб, бизга елкадош бўлсалар», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Сен нима маслаҳат берасан, эй Ибн Хаттоб?» дедилар.

«Аллоҳга қасамки, мен Абу Бакрнинг бу гапларига кўшилмайман. Фикрим шуки, агар менга изн берсангиз, фалончининг (Умарнинг қариндошларидан бири) бўйнини узсам, Алига изн берсангиз, акасининг бўйнини уза, токи калбимизда мушрикларга нисбатан юмшоқлик йўқлигини Аллоҳга кўрсатайлик. Булар мушрикларнинг бошлиқлари ва йўлбошчиларидир», дедим.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрнинг айтганларига мойил бўлдилар, менинг гапларимни ёқтирмадилар. Улардан тўлов олдилар. Эртасига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Абу Бакрнинг олдиларига борсам, икковлари йиғлаб ўтирибдилар.

«Сизни ва соҳибингизни нима йиғлатди? Агар йиғлайдиган нарса бўлса, мен ҳам йиғлай. Йиғламайдиган нарса, деб билсам, мен ҳам сизлар учун ўзимни йиғлаганга солай», дедим.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Соҳибларингиздан тўлов олинганлиги туфайли сизнинг азобланишингиз менга анави дарахтдан ҳам яқинроқ қилиб кўрсатилди ва Аллоҳ таоло:

«Набий учун ер юзида забардаст бўлмагунича асирлари бўлиши яхши эмас эди...» дан то «Бас, ўлжага олган нарсаларингиздан ҳалоли – пок бўлгани ҳолда енглар» гача нозил қилди, дедилар».

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоху анхундан яна қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Бадр уруши куни Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам саҳобаларга назар солдилар. Улар уч юздан зиёдроқ эдилар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам қиблага қарадилар, эғниларида ридо ва иштон бор эди. Сўнгра:

«Эй бор Худоё, менга берган ваъдангни юзага чиқар. Эй бор Худоё, бугун мана шу Ислом жамоаси ҳалок бўлса, Сенга ер юзида бошқа ибодат қилинмайди», дедилар.

У зот Роббиларидан мадад сўраб дуо қилар эдилар. Ҳатто ридолари елкаларидан тушиб кетди. Абу Бакр келиб, ридони олиб, эғниларига ташлаб қўйди-да, орқаларида турди. Сўнгра:

«Эй Аллоҳнинг Пайғамбари, Роббингизга ёлворганингиз етар. У сизга берган ваъдасини албатта амалга оширади», деди.

Шунда Аллоҳ таоло қуйидаги оятни нозил қилди:

«Ўшанда Роббингиздан мадад сўраганингизда, сизни (сўровингизни) ижобат қилиб: «Албатта, Мен сизларга кетма-кет келадиган мингта фаришта ила мадад берувчиман», деди».

УҲУД УРУШИДА

Уҳуд жангининг мусулмонлар учун ғоятда оғир кечганлиги ҳаммага маълум. Ўша оғирликларнинг энг оғири жанг давомида «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ҳалок бўлди» деган хабарнинг тарқалиши эди. Мусулмонлар ана шундай оғир зарбага учраб, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламни кўз ўнгиларидан йўқотиб қўйган ва тарқалган ёлғон хабардан гангиб турган пайтларида Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху биринчилардан бўлиб ўзларига келдилар.

Бу ҳақда ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ шундай ҳикоя қиладилар:

«Уҳуд уруши куни Расулуллоҳ одамлардан ажралиб, ёлғиз қолганларида, мен биринчилардан бўлиб у киши томон юрдим. Қарасам, бир одам у кишининг олдиларида уларни ҳимоя қилиб, уруш қилмоқда:

«Толҳа бўлса эди. Отам ҳам, онам ҳам унга фидо бўлсин! Толҳа бўлса эди. Отам ҳам, онам ҳам унга фидо бўлсин!» деб бораётсам, орқамдан Абу Убайда худди кушдек учиб келиб қолди. Биргалашиб етиб борсак, Расулуллоҳнинг олдиларида Толҳа йиқилиб ётган экан.

Расули акрам алайҳиссалом:

«Биродарингизга қаранг, у ҳақлидир», дедилар.

Шу пайт Пайғамбар алайҳиссаломнинг ёноқларига бир нарсa келиб тегиб, дубулғанинг ҳалқасини юзларига киритиб юборди. Уни Пайғамбар алайҳиссаломдан чиқариб олиш учун борган эдим, Абу Убайда:

«Аллоҳ хайрингни берсин Абу Бакр, менга қўйиб бер», деди ва у оғзи билан кирган нарсани чиқара бошлади. Пайғамбар алайҳиссаломга озор бермаслик учун тиши билан чиқаришга ҳаракат қилди ва чиқариб олди. Абу Убайданинг олд тиши тушди. Сўнгра мен кейингисини олишга уринган эдим, Абу Убайда яна:

«Абу Бакр, Аллоҳ хайрингни берсин, менга қўйиб бер», деди. Яна тиши билан чиқариб олди. Абу Убайданинг яна бир тиши тушди. Кейин Расулуллоҳ алайҳиссалом:

«Биродарингизга қаранглар, у ҳақлидир», дедилар.

Биз Толҳанинг жароҳатларига қарай бошладик. Унга ўндан ортиқ ўқ, қилич ва найза теккан экан».

Мана бу ҳолат ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг ҳар қандай оғир ҳолатларда ҳам Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан ажралмаслик учун ҳаракат қилганликларини кўрсатади.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг мусулмонлар ичида Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан кейин туришларини мушриклар ҳам яхши билишар эди. Шунинг учун ҳам Уҳуд жанги тўхтаганидан кейин ўзини ғолиб сезган мушрикларнинг бошлиғи Абу Суфён тоғнинг устига чиқиб, мусулмонларга хитоб қилиб қуйидагича қичқирган эди:

«Ичингизда Муҳаммад борми?!»

Расулуллоҳ алайҳиссалом:

«Унга жавоб берманглар», дедилар.

Абу Суфён яна:

«Ичингизда Ибн Абу Қуҳофа (яъни, Абу Бакр) борми?!» деб бақирди».

Кўрдингизми, Абу Суфён Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан кейин Абу Бакр розияллоху анхуни сўрамоқда. Бу уларнинг наздида ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху мусулмонларнинг иккинчи одами эканлигини кўрсатади.

ИФК ҲОДИСАСИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг ҳаётларини ўрганар эканмиз, у кишининг ақл-заковатлари, илмлари, тадбиркорликлари, уддабуронликлари ва ҳар қандай вазиятда ҳам ўзларини йўқотиб қўймасликларига қойил қоламиз. У кишининг бундоқ фазилатлари айниқса, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам билан боғлиқ ишларда яна ҳам очиқ-ойдин зоҳир бўлади.

Аммо бир ходисада Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг ўзлари нима қилишни билмай қолганларини ўз тиллари билан икром бўлиб айтадилар. Ўша ходисада Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг шарафлари масаласи ўртага қўйилган эди. Бунда Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг оилалари бир тараф эди. Шунинг

учун ҳам у киши нима қилишни билмай, лол қолган эдилар.

Бу «Ифк ҳодисаси» эди. Бу ҳодиса Бани Мусталик жангидан қайтишда бўлиб ўтган эди. Мунофиқлар бўхтон йўли ила Оиша онамизни Сафвон ибн Муъаттал розияллоҳу анҳу билан зинода айблаб, гап-сўз тарқатган эдилар. Бу Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу учун оғир мусибат эди. У киши ўз қизлари туфайли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга тухмат бўлганлигидан ғоятда оғир ҳолатда қолган эдилар.

Келинг, ҳодисанинг худди шу мавзуга тегишли парчасини Оиша онамизнинг ўзларидан эшитайлик:

«Ўша кунни ҳам йиғлаб ўтказдим. Кўзимдан ёш тинмади, яна уйқум келмади. Кечаси билан ҳам йиғлаб чиқдим. Кўзимдан ёш қуйилаверди, уйқум ҳам келмади. Ота-онам олдимда эдилар. Икки кечаю бир кундуз йиғладим. Йиғлайвериб, жигарим ёрилиб кетса керак, деб ўйлардим.

Ота-онамнинг олдиларида йиғлаб турган чоғимда ансорлардан бир аёл киришга изн сўради. Унга изн бердим. У ҳам ўтириб, менга қўшилиб йиғлай бошлади.

Биз шу ҳолатда турганимизнинг устига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам кириб келдилар. Ўтирдилар. Мен ҳақимда гап-сўзлар айтилгандан бери ёнимга ўтирмаган эдилар. У кишига менинг ишим ҳақида бир ой ваҳий келмай туриб қолди. Ўтирганларидан кейин ташаххуд айтдилар ва сўнг:

«Менга сен ҳақингда шу-шулар етди. Агар сен беайб бўлсанг, Аллоҳ таоло сени албатта оқлайди. Агар гуноҳга яқинлашган бўлсанг, Аллоҳга истиғфор айт, Унга тавба қил. Чунки банда гуноҳини эътироф этиб, тавба қилса, Аллоҳ таоло унинг тавбасини қабул этади», дедилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам гапларини тамом қилишлари билан кўз ёшим таппа-тақ тўхтади. Отамга:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга айтган гаплари учун жавоб беринг», дедим. У киши:

«Аллоҳга қасамки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга нима дейишни ҳам билмайман», дедилар. Кейин онамга:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг гапларига жавоб беринг», дедим. Онам:

«Аллоҳга қасамки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга нима дейишни ҳам билмайман», дедилар.

Мен ҳали ёш эдим, Қуръондан ҳам кўп ўқимасдим, ўзим гап бошладим:

«Аллоҳга қасамки, билишимча, мен ҳақимда одамларнинг гапларини эшитдинглар. У гаплар кўксингизга жойлашиб қолди. Унга ишондинглар ҳам. Агар мен сизларга, мен беайбман, десам, бунга ишонмайсизлар. Агар мен бир ишни эътироф қилсам, Аллоҳ билиб турибдики, мен беайбман, сиз буни тасдиқ этасиз. Аллоҳга қасамки, мен билан сиз ҳозир худди Юсуфнинг отасига ўхшаймиз, у айтган гапларни эсланг:

«(Менинг ишим) гўзал сабр қилишдир. Сизлар васф қилаётган нарсда эса, Аллоҳнинг Ўзи ёрдам сўралгувчидир», дедим.

Сўнгра бориб, жойимга ётиб олдим. Ҳолбуки, ўша пайтда Аллоҳга қасамки, ўзимнинг беайб эканлигимни, албатта Аллоҳ мени оқлашини билар эдим. Лекин Аллоҳга қасамки, Аллоҳ таолонинг мен ҳақимда тиловат этиладиган ваҳий туширишини гумон ҳам қилмаган эдим. Ўзимча, менинг ишим Аллоҳ таоло тиловат қиладиган нарсага арзимайдиган иш, деб ўйлар эдим. Лекин ўзимча, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир туш кўрсалару, ўшанда Аллоҳ мени оқласа, дердим. Аллоҳга қасамки, у зотга ҳали жойларидан қимирламай, аҳли байтдан бирортаси ташқарига чиқмай туриб, Аллоҳ ваҳий нозил қилди. У зот ваҳий келганда тушадиган ҳолатга

тушдилар. Сўнгра кулиб, оддий ҳолатларига қайтдилар. У зотнинг биринчи айтган гаплари менга:

«Эй Оиша! Аллоҳга ҳамд айт! У сени оқлади!» дейиш бўлди. Шунда онам менга:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламга ўрнингдан тур!» дедилар. Мен:

«Аллоҳга қасамки, мен у кишига ўрнимдан турмайман. Аллоҳдан ўзгага ҳамд ҳам айтмайман. Менинг оқловимни нозил қилган Зот Удир», дедим».

Тарихда «Ифк ҳодисаси» номи ила машҳур бўлган бу ҳодисадан бутун дунё ларзага тушган. Ифк, яъни гапни бошқа томонга буриш, иғво, бўҳтон, туҳмат уйдириш ана шундай ёмон нарсадир. Мунофиқларнинг тўқиган ифки туфайли нималар бўлмайди, дейсиз!

Ифк ҳар қандай шахсни ҳам, ҳар қандай жамиятни ҳам катта ташвишга солади. Ифк катта-кичикни ажратиб ўтирмайди, кимга нисбатан уюштирилса, ўша одамни ташвишга солади. Хаёлини паришон қилади.

Дунёдаги энг пок аёллардан бири, энг вафоли ёстиқдошлардан биттаси, мўминларнинг онаси, Сарвари Оламнинг суюкли жуфти ҳалоллари, Сиддикнинг қизи сиддиқа Оиша онамиз ифкка учраб, гап-сўзга қолдилар. Ўзларининг покликларини очик-равшан билиб турганликларига қарамай, бу бўҳтондан юрак-бағрлари тилка-пора бўлди. Икки кечаю бир кундуз тинмай йиғладилар. Агар Расули акрам келиб, гап бошламасалар, Аллоҳ билади, яна қанча йиғлар эдилар.

Бу ифк Абу Бакр Сиддикдек саҳобийни, Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васалламнинг энг яқин дўстларини ҳам паришон қилди. У киши жигаргўшалари Оиша онамиз йиғлаб келганларида нима қилишни билмай қолдилар. Ҳолбуки, Абу Бакр Сиддик ҳаммага маслаҳат бериб, йўл-йўриқ кўрсатиб юрадиган одам эдилар. Оиша онамиз у кишига мурожаат қилиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи

васалламнинг гапларига жавоб беришларини сўраганларида «Нима дейишимни билмайман», дедилар.

Ҳа, ифк, яъни иғво, бўҳтон, тухмат ана шундай ёмон нарсадир. У ҳар қандай одамни нима дейишни билмайдиган аҳволга солиб қўяди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ҳеч бўлмаса Оиша онамиз розияллоҳу анҳонинг оқловлари Қуръони Карим орқали собит бўлганидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга табрик учун бўлса ҳам, бирор оғиз сўз айтиб қўйишлари мумкин эди. Лекин шу нарсани ҳам қила олмадилар. Чунки ўша гапнинг чиқишининг ўзи қисқа муддатга бўлса ҳам, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни ташвишга солиб қўйганлигининг ўзи у кишининг тилини боғлаб қўйган эди. У зотнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган муҳаббатлари ана шундай қиёси йўқ даражада эди.

Ифк ҳодисаси Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг яна бир фазилатларининг юзага чиқишига сабаб бўлди. Бу Аллоҳ таолонинг розилиги учун ҳар қандай нарсага тайёр туриш фазилатидир. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ўзларининг бундоқ тайёргарликларини Мистох ибн Асоса розияллоҳу анҳуга бўлган муносабатларида кўрсатдилар. Авваллари у киши Мистох ибн Асосага қариндош бўлгани ва фақирлиги учун нафақа бериб турардилар. Ифк ҳодисаси бўлганда Оиша онамиз ҳақида ножўя гаплар айтган оз сонли кишилар орасида Мистох ибн Асоса розияллоҳу анҳу ҳам бўлганлар.

Келинг, яна Оиша розияллоҳу анҳога қулоқ осайлик. У киши бу ҳақда қуйидагиларни айтадилар:

«Аллоҳ таоло мени оқлаш учун ушбу оятларни нозил қилганида Абу Бакр:

«Аллоҳга қасамки, Оиша ҳақида қилган гапи учун Мистохга абадий ҳеч нарса бермайман», деди. Шунда Аллоҳ таоло қуйидаги оятни нозил қилди:

«Сизлардан фазл ва бойлик эгаси бўлганлар қариндошларга, мискинларга ва Аллоҳнинг йўлида муҳожир бўлганларга (нафақа) бермасликка қасам ичмасинлар, бас, афв этсинлар, ўтиб юборсинлар. Аллоҳ сизларни мағфират қилишини хуш кўрмайсизларми?! Аллоҳ ўта мағфиратли, ўта раҳмли Зотдир».

Абу Бакр розияллоху анху дарҳол:

«Ҳа! Аллоҳга қасамки, албатта Аллоҳ мени мағфират қилишини хуш кўраман», дедилар ва Мистохга бериб юрган нафақаларини қайтадан жорий қилдилар. Сўнгра: «Аллоҳга қасамки, бу нафақани ундан ҳеч узмайман», дедилар».

Бошқа ривоятларда таъкидланишича, Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху олдин Мистох ибн Асоса розияллоху анхуга хайри эҳсонни бировлардан бериб юборар эканлар, бу ҳодисадан кейин эса, шахсан ўзлари олиб борадиган бўлган эканлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху ана шундоқ зот эдилар. Бу ишни қилишга кўпчилик ўзида журъат топа олмайди. Айниқса, оталарда қизларини гап-сўз қилганларга қарши алоҳида нафрат пайдо бўлади. Бу нафрат умрнинг охиригача ҳам кетмайди. Ўз қизини ноўрин гап-сўз қилган одамга унинг айби собит бўлганидан кейин аввалгидан ҳам зиёдроқ яхшилик қилиш учун инсон Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху каби инсон бўлиши керак.

ҲУДАЙБИЯ СУЛҲИ ҲАҚИДА

Ислом тарихидаги энг ҳал қилувчи ҳодисалардан бири, яъни «Ҳудайбия сулҳи»да ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху фаол иштирок этдилар. У киши бу ишда ҳам Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга бўлган

ҳақиқий муҳаббатлари ва чексиз ишончларини яна бир бор намоиш қилдилар.

Умра ниятида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бошчиликларида Маккага яқинлашиб, Худайбия деган жойда тўхтаган мусулмонларни умра қилдирмаслик учун турли чораларни кўраётган мушриклар у зотнинг ҳузурларига ўз элчиларини кетма-кет юбора бошладилар.

Навбатдаги элчи келиб-кетганидан сўнг улар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига Урва ибн Маъсуд Сақафийни юборишди. У жўнашидан олдин:

«Эй Қурайш одамлари! Мен кўриб турибманки, кимни Муҳаммаднинг олдига юборсангиз, қайтиб келганидан кейин унга ёмон сўзларни айтиб, қўпол муомала қиляпсизлар. Мени яхши биласизлар, сизлар ота бўлсангиз, мен болангизман. Ташвишингизни эшитиб, ўзимга эргашганларни тўплаб келдим», деди.

Улар:

«Тўғри айтасан, сенга тухмат қиладиган еримиз йўқ», дейишди. Кейин Урва у ердан чиқиб, Пайғамбар алайҳиссаломнинг олдиларига келди ва:

«Эй Муҳаммад! Турли-туман одамларни тўплаб, ўзингнинг тухумингни синдиргани олиб келдингми?! Қурайш ҳам ёшу қарисига йўлбарс терисини кийдириб олиб чиқибди. Аллоҳга қасамки, анавилар эртага сени ташлаб қочиб қолишадими, деб турибман», деди.

Ҳазрати Абу Бакр Пайғамбар алайҳиссаломнинг орқаларида ўтирган эдилар. Улар Урвани бўралаб сўкдилар ва:

«Биз уни ташлаб қочар эканмизми?!» деди.

«Бу ким, эй Муҳаммад?» деди Урва.

«Абу Қуҳофанинг ўғли», дедилар Расулulloҳ.

Сўнгра унга ҳам аввалгиларга айтганларини айтиб, уруш учун келмаганликларини билдирдилар. Урва

Расулуллоҳнинг ҳузурларида у зотга саҳобалар қандай муносабатда бўлаётганликларини кўрди. Таҳорат қилсалар, сувни ерга туширмасдан илиб қолишарди. Сочларидан бирор тола тушса ҳам, талашиб кетишар эди. Бас, у Қурайш ҳузурига қайтиб бориб:

«Эй Қурайш одамлари, Кисрони ўз мулкида кўрдим, Қайсарни ҳам ўз мулкида кўрдим, Нажошийни ҳам ўз мулкида кўрдим. Лекин қасамки, ҳеч бир подшоҳни ўз қавмида Муҳаммадни ўз саҳобаларининг ичида кўрганимдек кўрмаганман. Менимча, улар уни ҳеч нарсага алмашмайдилар. Билганингизни қилинг», деди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган улкан муҳаббатларигина Қурайш элчиси Урва ибн Маъсуд Сақафийни бўралаб сўкишларига сабаб бўлди. Аслида у киши сўкинадиган одам эмас эдилар. Худди шу ишнинг айнан Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан содир бўлганлиги ҳам у кишининг Пайғамбар алайҳиссаломга бўлган муҳаббатлари бошқа саҳобаи киромларникидан кўра кучлилигини кўрсатади.

Иш охирига етиб, фақат сулҳни ёзишгина қолганида, Умар ибн Хаттоб ўринларидан сакраб турдилар ва Абу Бакрнинг олдиларига келиб:

«У киши Расулуллоҳ эмасмилар?!» деди.

«Албатта, Расулуллоҳлар!» деди Абу Бакр.

«Биз мусулмонмизми?!» деди Умар ибн Хаттоб.

«Албатта», деди Абу Бакр.

«Улар мушрик эмасмилар?!» деди Умар ибн Хаттоб.

«Албатта», деди Абу Бакр.

«Унда нима учун динимизни пасткашликка алмаштирамиз?!» деди Умар ибн Хаттоб.

«Эй Умар, у киши албатта Аллоҳнинг Расулидирлар», деди Абу Бакр.

«Мен ҳам шаҳодат келтираман, у киши албатта

Аллоҳнинг Расулидирлар», деди Умар ибн Хаттоб.

Ҳа, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга шу даражада ишонар эдилар. У кишининг қиладиган ишларининг барчасини заррача мулоҳаза қилмай, тасдиқ қилар эдилар. Бу эса Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг фазлларига фазл қўшар эди.

Ибн Асокир ал-Вокидийдан куйидагиларни нақл қилади:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу куйидагиларни айтиб юрарди: «Исломда Ҳудайбия фатҳидан кўра улугроқ фатҳ бўлмаган. Лекин ўша куни Муҳаммад билан унинг Роббиси орасида бўлган нарсадан одамларнинг фикри қисқалик қилди. Бандалар шошиладилар. Аллоҳ бўлса ишларни Ўзи ирода қилганидек бўлишига етказмагунича, бандалар шошилганидек шошилмайди. Видолашув ҳажида Суҳайл ибн Амрга назар солдим. У сўйиш жойида тик туриб олиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга туяларни яқинлаштириб турарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эса уларни ўз қўллари билан сўяр эдилар. У зот сартарошни чақирдилар. У сочларини олди. Суҳайлга назар солдим. Суҳайл у зотнинг соч толаларини териб олиб, икки кўзига суртар эди. Унинг бу ҳолини кўриб туриб, худди шу одам Ҳудайбия куни «Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм»ни ёзишдан, «Муҳаммадур Расулуллоҳ»ни ёзишдан бош тортган эди, деб ўйладим ва уни Исломга ҳидоят қилган Аллоҳга ҳамд айтдим».

Ҳа, мана шундай пайтларда Аллоҳ таолонинг ҳикматини англаш учун Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу сингари кучли иймон соҳиби бўлиш керак. У зот каби Аллоҳ таоло нимага буюрса, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам нимага даъват қилсалар, чуну чорасиз таслим бўладиган банда бўлиш керак. Аллоҳ таоло нозил қилган Қуръони Каримда, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

васалламнинг ҳадиси шарифларида келган ҳар бир гапни ва маънони дарҳол тасдиқлайдиган банда бўлиш керак.

Ҳудайбия сулҳи саҳобаи киромларнинг назарида мағлубиятга ўхшаб кўринган эди. Баъзилар Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга ўхшаб, ўз норозилиklarини ошкора изҳор ҳам қилган эдилар. Фақат Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳугина заррача шубҳасиз таслим бўлган, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтган гаплардан бошқа нарсани хаёлларига ҳам келтирмаган эдилар.

МАККА ФАТҲИ КУНИ

Аллоҳ таоло Ўзининг маҳбуб Пайғамбари Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга Маккаи Мукаррамани фатҳ қилганда ҳам Абу Бакр розияллоҳу анҳу у зот билан бирга эдилар. Ҳа, ўшанда ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ўзларининг маҳбуб Пайғамбарлари атрофларида парвона эдилар.

Ўша улуғ кун ҳақида келган ривоятларда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг қилган ишларидан бири ҳам алоҳида эсланади.

Имом Тобароний ва имом Баззорлар Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Макка фатҳ қилинган куни Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ўз отаси Абу Қуҳофа розияллоҳу анҳуни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига етаклаб келди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қарияни ўз уйида тарк қилсанг бўлар эди. Биз унинг ҳузурига борар эдик», дедилар.

«Аллоҳ унга ажр беришини истадим. Мен ўз отамнинг Исломга келишидан кўра Абу Толибнинг Исломга келишидан кўпроқ хурсанд бўлар эдим. Бу ила кўзингиз қувонсин, эй Аллоҳнинг Расули,», деди Абу Бакр.

«Рост айтасан», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам».

Бошқа ривоятларда таъкидланишича, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ўз оталарининг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга байъат қилаётганларини кўриб туриб, йиғлаганлар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам «Нимага йиғламоқдасан?» деб сўраганлар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бу саволга жавобан: «Агар отамнинг қўли ўрнида амакинғизнинг қўли бўлганида ва у Исломга келиб, сиз хурсанд бўлганингизда, мен учун яхшироқ бўлар эди», деганлар.

Ҳа, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Пайғамбар алайҳиссаломга бўлган муҳаббатлари, у зотнинг хурсандчиликларини кўришга бўлган иштиёқлари ана шундоқ эди.

ҲУНАЙН ЖАНГИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Ҳунайн жангида ҳам ҳамма урушдан қочиб қолган бир пайтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида сабот ила турган оз сонли саҳобаи киромлардан бири бўлдилар. Бу урушда кўпчилик орқасига қарамай, қочиб қолди.

Ўша куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам собит турдилар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам хачирларини душманнинг рўпарасига қараб солар эдилар. Хачирнинг юганини ўнг томондан Аббос, чап томондан эса, Абу Суфён ибн ал-Ҳорис ибн Абдулмуттолиб тутиб тортишар, унинг юришини секинлаштирар эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эса, одамларни қайтаришга уриниб:

«Мен томонга, эй Аллоҳнинг бандалари, мен томонга! Мен Аллоҳнинг Расулиман! Менинг Пайғамбарлигим ёлғон эмас! Мен Абдулмуттолибнинг фарзандиман!» деб

кичкирар эдилар.

У зот соллаллоху алайҳи васаллам билан саҳобалардан тахминан юз киши собит турдилар. Уларнинг ичида Абу Бакр, Умар, Али, Аббос, Фазл ибн Аббос, Абу Суфён ибн ал-Хорис, Айман ибн Умму Айман, Усома ибн Зайд ва бошқа розияллоху анхумлар бор эдилар. Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам амакилари Аббосга баланд овоз билан:

«Эй дарахт соҳиблари!» деб чақиришни буюрдилар. (Худайбияда муҳожир ва ансорийлар Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга дарахт остида байъат қилган эдилар. Ана шу кишиларни чақиришни амр этдилар). Аббос баланд овоз билан чақиришга тушди. Улар эса:

«Лаббайка, лаббайка!» деб жавоб бериб, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам томон қайта бошладилар. Баъзи кишиларнинг минган уловлари қайтмаса, совутларини кийиб, уловдан тушиб, пиёда келдилар. Улардан бир гуруҳи Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг хузуларида тўпланганларидан сўнгра Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам уларга сидқидилдан кучли бир ҳамла қилишга буйруқ бердилар. Шунда мушриклар енгилиб, пала-партиш қочишга тушди. Асирларни тўплаб, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг қошларига олиб келишгандагина бошқа мусулмонлар ҳам қайтиб келишди.

ТАБУК ЖАНГИ

Мусулмонлар учун турли қийинчиликлар синовии бўлган бу жангда ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ёнларида туриб, ўзларининг ўта сезгирликлари ила кўпчиликка фойда келтирадиган ишга сабаб бўлдилар.

Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳудан қилинган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга қийинчилик ҳақида савол берилди. Шунда у киши:

«Табукка Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан қаттиқ иссиқ пайтида чиқдик. Бир жойга тушганимизда жуда чанқадик. Ҳатто бўйинларимиз узилиб кетса керак, деб гумон қилдик. Одамлар сув излаб юриб-юриб ўлар ҳолатда қайтиб келишар эди. Баъзи одамлар туяларини сўйиб, қорнини ёриб, ичидаги ахлатни сиқиб, сувини ичишгача бордилар. Ортиб қолганини жигарларига босар эдилар».

Шу вақт Абу Бакр:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Аллоҳ сизни яхши дуога одатлантирган. Бизга бир дуо қилинг», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Шуни хоҳлайсанми?» дедилар.

«Ҳа», деди Абу Бакр.

У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам қўлларини кўтариб, дуо қилдилар. У киши қўлларини туширмасдан туриб, ёмғир қуя бошлади. Сўнгра тўхтамади. Одамлар идишларини тўлдириб олдилар. Кейин бориб қарасак, аскарлар турган жойдан бошқа жойга ёмғир ёғмаган экан».

Ана шундоқ оғир бир пайтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга бу каби таклифни қилишни Аллоҳ таоло Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг кўнгилларига солгани ҳам бежиз эмас.

ЯХШИЛИКЛАРДА БИРИНЧИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу динимизда тарғиб қилинган барча яхши ишларни ҳаммадан биринчи ва ҳаммадан аъло даражада қилишга интилар эдилар. У кишининг бу одатларига кўпчилик саҳобаи киромлар ҳавас

қилар эдилар. Баъзилар эса, бир хил солиҳ амалларни Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан олдинроқ қилишга ҳам ҳаракат қилар эдилар. Аммо суриштирилса, барибир Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу биринчи бўлиб қилганликлари аниқ бўлиб қолаверар эди.

Фикримизнинг далили учун қуйидаги ҳадиси шарифни келтирамыз.

2816- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ الْيَوْمَ صَائِمًا؟ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَنَا ، قَالَ: فَمَنْ تَبَعَ مِنْكُمْ الْيَوْمَ جَنَازَةً؟ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَنَا ، قَالَ: فَمَنْ أَطْعَمَ مِنْكُمْ الْيَوْمَ مِسْكِينًا ؟ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَنَا ، قَالَ: فَمَنْ عَادَ مِنْكُمْ الْيَوْمَ مَرِيضًا ؟ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَنَا ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ : مَا اجْتَمَعَنَ فِي امْرِئٍ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

2816. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Сизлардан ким бугун рўзадор ҳолда тонг оттирди?» дедилар.

«Мен», деди Абу Бакр.

«Сизлардан бугун ким жанозага борди?» дедилар.

«Мен», деди Абу Бакр.

«Сизлардан бугун ким мискинга таом берди?» дедилар.

«Мен», деди Абу Бакр.

«Сизлардан бугун ким беморни кўргани борди?» дедилар.

«Мен», деди Абу Бакр.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Булар кимда жам бўлса, у албатта жаннатга кирур», дедилар».

Муслим ривоят қилган

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг солиҳ амал қилишга қанчалар ўчликлари кўриниб турибди. Шу билан бирга, у киши яна бир бор ўзлари учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан жаннат ваъдасини олмоқдалар.

Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг ўзгаларга яхшилик қилиш йўлида қайғуришлари акс этган қуйидаги ривоят ҳам у кишининг фазлларини яққол очиб беради.

Имом Муслим Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг ўғиллари Абдуррахмондан ривоят қиладилар:

«Бизникига меҳмонлар келди. Отам кечаси Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан гаплашмоқчи эди. У киши кетаётди:

«Эй Абдуррахмон! Меҳмонларингга яхшилаб қара!» деди.

Кеч бўлганда уларнинг зиёфатларини олиб келдик. Улар бош тортдилар ва:

«Хонадоннинг отаси келмагунича ва биз ила таомланмагунича емаймиз», дедилар. Мен уларга:

«У киши темир одам. Агар буни қилмасангиз ундан менга озор етишидан қўрқаман», дедим.

Улар бош тортдилар. У киши келиши билан улардан бошқа нарсa билан иши бўлмай:

«Меҳмонларингизга яхшилаб қарадингизми?» деди.

«Йўқ. Аллоҳга қасамки, қарай олмадик», дедилар.

«Абдуррахмонга амр қилмаганмидим?!» деди. Мен ўзимни олиб қочдим. У киши:

«Эй Абдуррахмон!» деди. Мен яна ўзимни олиб қочдим.

«Эй жоҳил! Аллоҳга қасамки, агар гапимни эшитаётган

бўлсанг, чиқ!» деди у киши. Мен чиқдим ва:

«Аллоҳга қасамки, менинг гуноҳим йўқ. Анави меҳмонларингиздан сўранг. Мен уларнинг зиёфатларини олиб келдим. Аммо улар сиз келгунча уни емоқдан бош тортдилар», дедим. У киши уларга:

«Сизга нима бўлди? Биздан зиёфатингизни қабул қилмабсизлар? Аллоҳга қасамки, бу кеча мен таом емайман» деди. Улар ҳам:

«Аллоҳга қасамки, сен емагунингча, биз ҳам емаймиз!» дедилар. У киши:

«Бу кечага ўхшаш ёмон кечани кўрганим йўқ. Шўрингиз қурисин! Сизга нима бўлди? Биздан зиёфатингизни қабул қилмабсизлар? Аввалги гап (емаслик ҳақидаги қасам) шайтондан. Зиёфатингизни олиб келинг», деди. Таом келтирилди. У киши «бисмиллоҳ»ни айтиб еди. Бошқалар ҳам едилар. Эрталаб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бориб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, улар қасамларига содиқ қолишди. Мен қасамимга содиқ қолмадим», деди ва хабарни айтди. У зот:

«Балки сен уларнинг қасамида энг содиқсан ва энг яхшисан», дедилар. Менга каффорот ҳақида гап етмади».

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ ПАРҲЕЗКОРЛИГИ

Имом Аҳмад «Зухд»да Муҳаммад ибн Сийрийндан ривоят қилади:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан бошқа одамнинг еган таомини, ўзини мажбурлаб қусиб юборганини билмайман. Унга бир таом келтирилган эди, ундан еди. Кейин Абу Бакрга:

«Буни Нўъмон розияллоҳу анҳу олиб келган эди»,

дейилди.

«Менга Ибн Нуъмоннинг коҳинликдан топганини егиздингизми!?» деди-да, ўзини мажбурлаб қусиб юборди».

Абу Нуъайм «Ҳуля»да Зайд ибн Аркам розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг бир кули бўларди. У ишлаб, бир нарсалар топиб келар эди. Бир кеча у таом олиб келди. У киши ундан бир луқма тановул қилди. Қул унга:

«Сенга нима бўлди? Ҳар кеча мендан сўрар эдинг. Бу кеча сўрамадинг?» деди.

«Бунга мени очлик мажбур қилди. Буни қаердан топдинг?» деб сўради Абу Бакр.

«Жоҳилият пайтида бир қавмнинг олдидан ўтиб, уларга дам солган эдим. Ўшанда улар менга бирор нарса беришни ваъда қилишган эди. Бугун уларнинг олдиларидан ўтиб кетаётсам, тўй бўлаётган экан. Ўша ваъда қилган нарсаларини беришди», деди қул. Абу Бакр:

«Мени ҳалок қилай депсан-ку!» деди ва қўлини ҳалкумига тикиб, қусишга урина бошлади. У нарса чиқмай, туриб олди. Унга:

«Бу нарса фақат сув билан чиқади», дейилди. У бир жомда сув чақирди-да, ундан ичиб қусишга уринди. Охири у нарсани чиқариб ташлади. Шунда унга:

«Аллоҳ раҳмингни есин, бир луқмани деб шунчалик қиласанми?!» дейилди. У эса:

«Агар бу жоним билан қўшилиб чиқадиған бўлганида ҳам, албатта, чиқарар эдим. Расулуллоҳ соллаллоху алайхи васалламнинг «Ҳаромдан ўсган ҳар бир жасадга олов ҳақлидир», деганларини эшитганман. Ушбу луқмадан жасадимда бирор ўсиш бўлиб қолмасин, деб кўрқдим», деди».

ҲАЗРАТИ АБУ БАКР – ҲАЖ АМИРИ

Ҳаж ибодати Иброҳим алайҳиссалом даврларидан буён давом этиб келаётган ибодатлардандир. Аллоҳ таоло тўққизинчи ҳижрий санада:

«Одамлардан йўлини топганларга Аллоҳ учун байтни ҳаж қилмоқ бурчдир», ояти ила мусулмонларга ҳам ҳаж ибодатини фарз қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўша йили Абу Бакр розияллоҳу анхуни ҳаж амири қилиб, Маккага жўнатдилар. У киши мусулмонларнинг ҳаж ибодатига боғлиқ ишларни бошқаришлари керак эди. Абу Бакр розияллоҳу анху ҳаж қилишни истаган уч юз киши билан ҳажга жўнаб кетдилар.

Абу Бакр розияллоҳу анху ўз шериклари билан ҳажга жўнаб кетганларидан кейин Бароат сурасининг аввалида келадиган ояти карималар нозил бўлди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анхуни чақириб:

«Бароат»нинг аввалидаги бу қисса ила чиқ, қурбонлик куни одамлар ичида эълон қил: Кофир жаннатга кирмас. Бу йилдан кейин мушрик ҳаж қилмас. Байт яланғоч тавоф қилинмас. Кимнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳузурларида аҳди бўлса, у ўз муддатига етказилур», дедилар.

Ҳазрати Али розияллоҳу анху Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ал-Азбоо номли туяларини миниб, йўлга тушдилар. Йўл давомида Абу Бакр розияллоҳу анхуга етиб олдилар. У кишини кўрган Абу Бакр:

«Амир бўлибми, маъмурми?» деб сўрадилар.

«Маъмур», дедилар ҳазрати Али.

Икковлари йўлда давом этдилар. Абу Бакр розияллоҳу анху ҳажга амирлик қилдилар. Қурбонлик куни бўлганда Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху туриб, одамлар ичида

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам амр қилган нарсаларни эълон қилдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Ислондаги биринчи ҳаж мавсумига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни амир қилиб тайинлашлари ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Ислон уммати ичидаги олий мақомларини яққол кўрсатади.

Бундоқ улуғ мақомга Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейинги энг мос одам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу эканликларини шундан ҳам билиб олсак бўлади.

Худди шунга ўхшаш мақом намоз ўқишда ҳам намоён бўлган эди. Бу маънода одатда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бемор бўлиб қолганларида ўринларига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг намозга ўтишларини амр қилганликлари келтирилади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам соғлик пайтларида мабодо бошқа ерда бўлсалар ҳам саҳобаи киромлар имомликка Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни лойиқ кўрар эдилар.

Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд ва Насайлар Саҳл ибн Саъд розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Бани Амр ибн Авф (қабиласи)га уларнинг ораларини ислоҳ қилиш учун бордилар. Намоз вақти бўлиб қолди. Муаззин Абу Бакрнинг ҳузурига келиб:

«Иқомат айтсам, одамларга намозга ўтиб берасанми?», деди.

«Ҳа», деди у.

Бас, Абу Бакр намоз бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам келиб, намоз ўқиётганлар ичидан ўтиб, сафга турдилар. Одамлар қарсак чалдилар. Абу Бакр намозда ҳеч нарсага назар солмас эди. Одамлар қарсакни кўпайтириб юборганларидан кейин назар солиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни кўриб қолди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга, маконингда туравер, деб ишора қилдилар. Абу Бакр икки қўлини кўтариб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга амр қилган нарса учун Аллоҳга ҳамд айтди. Сўнгра орқасига тисарилиб, сафга турди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам олдинга ўтиб, намозни ўқиб битирдилар ва намоздан чиққанларидан сўнг:

«Эй Абу Бакр, мен амр қилганимда сени собит туришдан нима ман қилди?», дедилар.

Абу Бакр:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Абу Қуҳофанинг ўғлига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларида туриб намоз ўқишга йўл бўлсин», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Не бўлдики, қарсакни кўпайтириб юбордингиз? Кимни намозида бир нарса ташвишга солса, тасбеҳ айтсин. Чунки қачон у тасбеҳ айтса, унга эътибор берилади. Қарсак чалиш аёллар учундир», дедилар.

Ушбу ҳадиси шарифни тўлиқ англашимиз учун бир оз шарҳга эҳтиёжимиз тушади. Келинг, гапни бир оз батафсил қилайлик. Аслида воқеа қуйидагича бўлган эди:

Бани Амр ибн Авф ансорийларнинг Авс қабиласидан бўлиб, Қубо тарафда истиқомат қилар эдилар. Уларнинг орасида жанжал чиқиб, бир-бирлари билан муштлашув, тош отишишларгача борган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ана шундан келиб чиққан низони ислоҳ қилиш учун уларнинг олдиларига борган эдилар.

Аср намози вақти кириб, ҳазрати Билол азон айтдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига: «Агар намоз вақти бўлиб қолсаю, мен келмасам, Абу Бакрга айтгин, одамларга жамоат намозини ўқиб берсин», деб кетган эдилар. Ҳазрати Билол бориб, Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳуга бу гапни айтиб, «Иқома айтаверайми?» дедилар. У киши: «Ҳа», дедилар. Намоз бошланди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам етиб келиб, сафларни ёриб ўтиб, биринчи сафга турдилар. Кейин ушбу ривоятда зикр қилинган ҳодиса ва гап-сўзлар бўлиб ўтди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уришиб қолганларнинг олдига боришларидан олдин намоздан кеч қолиш эҳтимоли борлиги учун ҳазрати Билолга: «Абу Бакр имом бўлсин», деб тайинлаб кетган эдилар. Бу ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг юксак мақомларини кўрсатади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Мен кеч қолсам, Абу Бакр намозга ўтсин», дейишлари жуда катта гап. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан кейин у кишининг халифа бўлишларига ишорат бўлган нарсалардан бири ҳам шу эди.

Бу ерда ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган юксак ҳурматлари ҳам яна бир бор намоён бўлмоқда.

РАСУЛУЛЛОҲ АЛАЙҲИССАЛОМНИНГ БЕМОРЛИКЛАРИДА ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ ИМОМ БЎЛИШЛАРИ

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан олдинги беморлик пайтларида Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Ислом уммати ичидаги фазллари яна бир бор равшан юзага чиқди. Келинг, бу ҳақиқатни энг ишончли ривоятлар асосида ўрганиб чиқайлик.

Имом Бухорий, Муслим ва Термизий Абу Мусо розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бемор бўлиб, оғирлашиб қолдилар. Бас, у зот:

«Абу Бакрга амр қилинлар, одамларга намозга ўтсин»,

дедилар. Оиша:

«У юмшоқ одам, агар сизнинг мақомингизга турса, одамларга намоз ўқиб бера олмайди», деди. У зот:

«Абу Бакрга амр қилинлар, одамларга намозга ўтсин», дедилар. (Оиша) яна гапини қайтарди. Бас, у зот (унга):

«Абу Бакрга айт. Одамларга намоз ўқиб берсин. Албатта, сиз (аёл)лар Юсуфнинг соҳибаларисиз», дедилар.

Бас, унга хабар келди ва у Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам ҳаётликларида одамларга намозга ўтди».

Ушбу ҳадисда ривоят қилинаётган ҳодисалар Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан олдинги беморлик пайтларида бўлиб ўтган. У зот соллalloҳу алайҳи васаллам касаллари оғирлашиб, ўзлари намозга ўтишга қодир бўлмай қолганларида ўринларига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг имом бўлишини тайинлаганлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу эса, кўнгиллари юмшоқ, намозда кўп йиғлайдиган киши эдилар.

Бу ҳолни яхши билган Оиша онамиз оталари ҳазрати Абу Бакрнинг Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламнинг мақомларида туриб намозга ўтишлари қандай бўларкан, деган мулоҳазага келдилар ва уни Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламга айтдилар.

Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васаллам худди Оиша онамизнинг гапларини эшитмагандек, яна аввалги гапларини такрорладилар.

Оиша онамиз Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васаллам беморликлари туфайли гапимни яхши эшитмадилар шекилли, деб ўйлаб, аввалги гапларини яна такрорладилар.

Шунда Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васаллам бу ишни Оиша онамизнинг ўзларига топширдилар. «Сен Абу Бакрга айт. Одамларга намоз ўқиб берсин», дедилар. Шу билан бирга, аёлларда шунга ўхшаш тасарруф олдиндан борлигини эслатиб, «Албатта, сиз – аёллар Юсуфнинг

соҳибаларисиз», дедилар.

Юсуф алайҳиссаломнинг киссаларида аёлларнинг турли тасарруфлари ҳақида сўз кетган. Жумладан, Миср Азизининг хотини ва унинг тасарруфлари баён қилинган. Ўша аёл зоҳирда бир ишни қилиб, ботинда бошқа нарсани кўзлаган эди. У зоҳирда уйига аёлларни чақириб, меҳмон қилади. Аслида эса, уларга Юсуф алайҳиссаломни кўрсатиб, ҳайрон қолдирмоқчи бўлади. Оиша онамиз розияллоҳу анҳо ҳам бу ерда «Абу Бакр – юмшоқ кўнгил», демокдалар. Аслида эса, уларнинг кўнгилларида улар имом бўлсалар, одамлар тарқаб кетмасмикан, деган гап бор эди.

Ушбу ҳадисдан ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг улуғ мақом эгаси сифатида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаётлик чоғларида одамларга имом бўлиб намоз ўқиганлари собит бўлмоқда. Бу ҳол у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этгунларича давом этган.

Имом Бухорий, Муслим ва Термизий Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам беморлик чоғларида Абу Бакрни одамларга намозга ўтишга амр қилдилар. Бас, у уларга намозга ўтиб турди. Урва:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларида энгиллик сезиб, чиқдилар. У зот чиққанларида Абу Бакр имомлик қилаётган эди. Абу Бакр у зотни кўриб, орқага тисарила бошлади. У зот унга «Қандоқ бўлсанг, шундоқ туравер», деб ишора қилдилар. Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрнинг ёнига, унга тенглашиб ўтирдилар. Абу Бакр Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг намозларига, одамлар эса Абу Бакрнинг намозига эргашиб намоз ўқидилар», деди».

Ушбу ҳадисдан ҳам ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг фазилатлари яққол намоён бўлмоқда.

Имом Термизий Анас розияллоҳу анхудан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам беморликларида Абу Бакрнинг орқасидан кийимга ўраниб олиб, ўтириб намоз ўқидилар».

Насайининг лафзида:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қавми ила ўқиган охирги намозлари Абу Бакрнинг ортида бир кийимга ўралиб олиб ўқиган намозларидир», дейилган.

Имом Бухорий ва Муслим Анас розияллоҳу анхудан ривоят қиладилар:

«Абу Бакр Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан олдинги беморликларида одамларга намоз ўқиб берар эди. Токи душанба куни келиб, улар намоз сафида турганларида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам хужранинг пардасини очдилар ва тик турган ҳолларида бизга назар сола бошладилар. Юзлари худди мусхафнинг варағига ўхшаш эди. Сўнгра табассум ила кулимсирадилар. Бас, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни кўриб, хурсанд бўлганимиздан фитнага тушай дедик. Абу Бакр сафга етиб олиш учун орқасига тисарилди. У, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам намозга чиқадилар, деб ўйлади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам қўллари билан, намозингизни тугатаверинг, деб ишора қилдилар ва пардани туширдилар. У зот ўша куни вафот этдилар».

Ушбу ҳадисларда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан олдин у кишининг ўринларига Абу Бакр Сиддиқ намозга ўтганликлари, баъзан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам у кишининг ортида намоз ўқиганликлари таъкидланмоқда. Бу у кишининг улуғ фазл эгаси бўлган саҳобий эканликларига ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин Ислом жамиятига бошлиқ бўлишларига ишорат эди.

Бу нарсани биринчи бўлиб тушунган кишилардан бири ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу эдилар. Ҳазрати Умар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан кейин халифа сайлаш ҳақида саҳобалар ўртасида бўлиб ўтган маслаҳатда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг номзодларини қўллаб:

«Унга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам динимиз учун рози бўлдилар. Биз қандоқ қилиб унга дунёмиз учун рози бўлмайлик?!» дедилар.

Яъни «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрга намозимизнинг имомлигини ишониб топширдилар. Биз қандоқ қилиб унга раҳбар бўлишни топширмайлик?!» деганлари эди.

ПАЙҒАМБАР АЛАЙҲИССАЛОМНИНГ ВАФОТЛАРИ ВА ҲАЗРАТИ АБУ БАКР

Вақти-соати етиб, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этгач, бутун Ислом уммати бошига мислсиз қайғу тушди ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бу улуғ қайғунинг бошида туриш билан бирга, бу умматнинг эс-ҳушини йиғиб олишига ҳам сабабчи бўлдилар.

Келинг, ҳамма учун ғоят оғир бўлган дамларни ўша дамларнинг жонли иштирокчилари ила қайтадан яшаб кўрайлик.

2817- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَاتَ

وَأَبُو بَكْرٍ بِالسُّنْحِ فَقَامَ عُمَرُ فَقَالَ: وَاللَّهِ مَا مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَالَ:

وَاللَّهِ مَا كَانَ يَفْعُ فِي نَفْسِي إِلَّا ذَاكَ وَلَيَبْعَثَنَّهُ اللَّهُ فَلْيَفْطَعَنَّ أَيِّدِي

رِجَالٍ وَأَرْجُلَهُمْ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَكَشَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَبَّلَهُ

وَقَالَ: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي طِبْتَ حَيًّا وَمَيِّتًا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُذِيقُكَ
اللَّهُ الْمَوْتَيْنِ أَبَدًا ثُمَّ خَرَجَ فَقَالَ: أَيُّهَا الْخَالِفُ عَلَى رِسْلِكَ فَجَلَسَ
عُمَرُ فَتَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ: أَلَا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ
مُحَمَّدًا فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ
وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ} وَقَالَ: {وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا
رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى
أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهَ
الشَّاكِرِينَ} قَالَ فَنَشَجَ النَّاسُ يَبْكُونَ قَالَ: وَاجْتَمَعَتِ الْأَنْصَارُ إِلَى
سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فِي سَقِيفَةِ بَنِي سَاعِدَةَ فَقَالُوا: مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ
فَذَهَبَ إِلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ فَذَهَبَ عُمَرُ
يَتَكَلَّمَ فَأَسْكَنَتْهُ أَبُو بَكْرٍ وَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ: وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ بِذَلِكَ إِلَّا
أَنِّي قَدْ هَيَّأْتُ كَلَامًا قَدْ أَعْجَبَنِي خَشِيتُ أَنْ لَا يَبْلُغَهُ أَبُو بَكْرٍ ثُمَّ
تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَتَكَلَّمَ أَبْلَغَ النَّاسِ فَقَالَ فِي كَلَامِهِ: نَحْنُ الْأَمْرَاءُ وَأَنْتُمْ
الْوُزَرَاءُ فَقَالَ حُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ: لَا وَاللَّهِ لَا نَفْعُ مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ
فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: لَا وَلَكِنَّا الْأَمْرَاءُ وَأَنْتُمْ الْوُزَرَاءُ هُمْ أَوْسَطُ الْعَرَبِ دَارًا
وَأَعَزُّهُمْ أَحْسَابًا فَبَايَعُوا عُمَرَ أَوْ أَبَا عُبَيْدَةَ فَقَالَ عُمَرُ: بَلْ نُبَايِعُكَ
أَنْتَ فَأَنْتَ سَيِّدُنَا وَخَيْرُنَا وَأَحَبُّنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ

فَبَايَعَهُ وَبَايَعَهُ النَّاسُ فَقَالَ قَائِلٌ: قَتَلْتُمْ سَعْدَ بْنِ عُبَادَةَ فَقَالَ عُمَرُ:
قَتَلَهُ اللَّهُ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

2817. Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам вафот қилдилар. Абу Бакр Сунҳда эди. Умар туриб:

«Аллоҳга қасамки, Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам ўлганлари йўқ», деди. Ўзи: «Аллоҳга қасамки, ўшанда шундан бошқа нарса ақлимга келмаган эди. Албатта, Аллоҳ у зотни қайта тирилтиради ва одамларнинг қўллари ва оёқларини кесадилар, дер эдим», деган.

Бас, Абу Бакр келди. Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламни очиб, у зотни ўпди ва:

«Ота-онам сизга фидо бўлсин. Тирик ҳам, ўлик ҳам пок бўлдингиз. Жоним қўлида бўлган Зот ила қасамки, Аллоҳ сизга икки ўлимни ҳеч татитмас», деди. Кейин ташқарига чиқди ва:

«Эй қасам ичаётган, бир оз жим тур», деди. Умар ўтирди. Сўнгра Абу Бакр гапирди. Аллоҳга ҳамду сано айтди ва:

«Огоҳ бўлинглар! Ким Муҳаммадга ибодат қилаётган бўлса, батаҳқиқ, Муҳаммад ўлди. Ким Аллоҳга ибодат қилаётган бўлса, Аллоҳ тирикдир, ўлмас. Аллоҳ таоло: «Албатта сен ҳам маййитсан, улар ҳам маййитдирлар» деган. Ва яна «Муҳаммад ҳам бир Пайғамбар, холос. Ундан аввал ҳам пайғамбарлар ўтган. Агар у ўлса ёки қатл қилинса, орқангизга қайтасизми?! Кимки орқасига қайтса, Аллоҳга ҳеч зарар келтира олмас. Ва Аллоҳ шукур қилувчиларни мукофотлар», деган», деди.

Одамлар йиғлашни бошладилар. Ансорийлар Бани Соъиданинг шийпонига йиғилдилар. Улар биздан бир

амир, сиздан бир амир, дедилар. Бас, уларнинг олдига Абу Бакр, Умар ва Абу Убайда ибн Жаррохлар бордилар. Умар гап бошлаган эди, Абу Бакр уни тўхтатди.

Кейинчалик Умар: «Аллоҳга қасамки, мен бу билан Абу Бакрга етмаган бўлса, деб қўрққанимдан ўзимга ёққан гапни тайёрлашни ирода қилган эдим, холос», деб юрар эди.

Сўнгра Абу Бакр гапирди. Гапирганда ҳам, энг балогатли одамларнинг гапини гапирди. У ўз гапида:

«Биз – амирлармиз, сиз – вазирларсиз», деди.

«Йўқ! Аллоҳга қасамки, ундоқ қилма! Биздан бир амир, сиздан бир амир», деди Ҳубоб ибн ал-Мунзир. Абу Бакр:

«Йўқ! Лекин биз – амирлармиз, сиз – вазирларсиз. Улар арабларнинг энг яхши уйларида. Ҳасаблари тоза араблардан. Умарга ёки Абу Убайдага байъат қилинглари!» деди. Умар:

«Йўқ! Сенга байъат қиламиз. Сен саййидимизсан. Сен энг яхшимизсан. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга энг маҳбубимизсан», деди ва унинг қўлини олиб, байъат қилди. Одамлар ҳам байъат қилдилар. Шунда одамлардан бири «Саъд ибн Убодани ўлдиридингиз», деди. Умар «Уни Аллоҳ ўлдирди», деди».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: «Сунх» – Мадинаи Мунавваранинг четидаги бир жойнинг номи. Ўша жойда Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг уйлари бор эди. Ансорийлардан бўлган Хорижа розияллоҳу анҳунинг қизлари бўлган аёллари ўша ерда яшар эди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам қабзи руҳ бўлганларида Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу ўша ерда эдилар. У киши машъум хабарни эшитишлари билан, зудликла етиб келдилар ва ушбу ривоятда келтирилган ҳодисалар бўлиб ўтди.

Ушбу ривоятдан Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг саҳобаи киромлар ичида энг етук зот эканликлари равшан кўриниб турибди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг вафотлари ҳеч кимнинг ақлига сиғмайдиган бир иш эди. Ҳатто Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳудек забардаст бир инсон ҳам бу ҳодисани ақлига сиғдира олмас эди. Шунинг учун ҳам у киши:

«Аллоҳга қасамки, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ўлганлари йўқ», деди».

Бошқа ривоятларда айтилишича, Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу қиличларини яланғочлаб олиб: «Ким Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламни ўлди, деса, калласини оламан!», деб ҳовлида айланиб юрганлар. Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу кейинчалик:

«...Аллоҳга қасамки, ўшанда шундан бошқа нарса ақлимга келмаган эди. Албатта, Аллоҳ у зотни қайта тирилтиради ва одамларнинг қўллари ва оёқларини кесадилар, дер эдим», деганлар.

Бутун оламнинг сарвари бўлган зот, охирги илоҳий китобни Роббул оламийдан қабул қилиб олиб, умматга омонат билан етказган ва уни ўз ҳаётларида татбиқ қилиб кўрсатган зот, омонатни адо қилиб бўлиб, рисолатни етказиб бўлиб, кичкина ҳужрада сокин ётар эдилар.

«Бас, Абу Бакр келди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламни очиб, у зотни ўпди ва:

«Ота-онам сизга фидо бўлсин. Тирик ҳам, ўлик ҳам пок бўлдингиз. Жоним қўлида бўлган Зот ила қасамки, Аллоҳ сизга икки ўлимни ҳеч татитмас», деди».

У зоти бобаракотнинг муборак юзларини кўриб, Абу Бакр Сиддиқ чидаб тура олмади. Энгашиб, пешоналаридан, юзларидан бўса олдилар. Чидай олмай, йиғладилар.

«Ота-онам сизга фидо бўлсин!» дедилар.

«Аллоҳ сизга икки ўлимни ҳеч татитмас».

Бу гапларни ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхуга Аллоҳ таолонинг Ўзи илҳом қилган бўлса керак. Чунки оддий ҳолатда ҳеч ким бу гапни айта олмайди. Ахир Аллоҳ билан оламни боғловчи ваҳийга эга бўлган зотнинг ўлиб қолишлари ҳеч кимнинг ақлига сиғмас эди.

Ҳақиқатда ҳам Абу Бакр розияллоху анху бу гапларни айтаётган бир пайтда бошқа саҳобалар бунга ишонмаётган эдилар.

Абу Бакр Сиддиқ эса, ҳақиқатни, бутун дунёнинг улкан қайғусини биринчи бўлиб англаб етган эдилар. У кишига Аллоҳнинг Ўзи илҳом берган бўлса керакки, Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламнинг вафот этишларини Аллоҳ таоло Қуръонда айтиб қўйганини ҳам шу киши биринчи бўлиб эсга олдилар.

Ҳазрати Абу Бакрнинг: «Аллоҳ сизга икки ўлимни татитмас» дейишлари ҳам айна ҳикмат эди. Чунки Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга ўхшаб, «Пайғамбар алайҳиссалом ўлганларидан кейин яна тирилиб келадилар, «У киши вафот этдилар» деган баъзи одамларнинг оёқ ва қўлларини кесадилар», деювчилар ҳам бор эди.

Абу Бакр розияллоху анхунинг Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг муборак юзларини очиб, ўпишлари ихтиёрсиз қилинган иш эмас эди. Бу шариатда рухсат берилган иш эди. Агар рухсат бўлмаса, у киши бундоқ қилмас эдилар. Маййитнинг юзини ўпиш Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан собит бўлган эди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху

«Кейин ташқарига чиқди ва:

«Эй қасам ичаётган, бир оз жим тур», деди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг бу хитоблари Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга қаратилган эди.

«Сўнгра Абу Бакр гапирди. Аллоҳга ҳамду сано айтди ва:

«Огоҳ бўлинглар! Ким Муҳаммадга ибодат

қилаётган бўлса, батаҳқиқ, Мухаммад ўлди. Ким Аллоҳга ибодат қилаётган бўлса, Аллоҳ тирикдир, ўлмас» деди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг ушбу гаплари Ислом умматини фитнадан сақлаб қолди. Ҳамманинг хушини ўзига келтирди. Бу гаплар Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг ўз фикри билан айтаётган гаплари эмас эди. У киши бу гапларни Қуръони Карим оятларига суяниб гапираётган эдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху гаплари давомида:

«Аллоҳ таоло «Албатта, сен ҳам маййитсан, улар ҳам маййитдирлар» деган. Ва яна: «Мухаммад ҳам бир Пайғамбар, холос. Ундан аввал ҳам пайғамбарлар ўтган. Агар у ўлса ёки қатл қилинса, орқангизга қайтасизми?! Кимки орқасига қайтса, Аллоҳга ҳеч зарар келтира олмас. Ва Аллоҳ шукур қилувчиларни мукофотлар», деган», деди».

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху кейинчалик: «Ўшанда Абу Бакр бу оятларни тиловат қилганда худди биринчи бор эшитаётгандек бўлдим», дейдилар. Ҳа, мусибатнинг катталигидан саҳобаи киромлар ҳатто ўзлари такрор-такрор ўқиб юрган оятларни унутиб қўйган эдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг гапларидан кейин ҳамма ўзига келди. Ҳақиқатни тушуниб етди.

«Одамлар йиғлашни бошладилар».

Ҳамма ўз ҳабиби ва йўлбошчиси, Пайғамбаридан ажраб қолганлигини англаб етган эди.

«Ансорийлар Бани Соъиданинг шийпонига йиғилдилар. Улар биздан бир амир, сиздан бир амир, дедилар».

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг вафотларини англаб етгандан сўнг, у зотнинг ўзлари таълим берганларидек, бошлиқ сайлаш пайига тушилган эди. Асли мадиналик бўлган саҳобалар Бани Соъида

уруғининг йиғилишлар ўтказадиган айвонига тўпланиб, мажлис ўтказа бошладилар. Уларнинг фикрларича, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин Ислом жамиятини бошқариш учун ансорийлардан битта, муҳожирлардан битта, яъни, иккита амир бўлиши керак эди. Уларнинг мажлис ўтказаётганлари ҳақидаги хабар ҳар тарафга тарқалди.

«Бас, уларнинг олдига Абу Бакр, Умар ва Абу Убайда ибн Жарроҳлар бордилар».

Булар муҳожир мусулмонларнинг раҳбарлари эдилар. Айниқса, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу охириги оғир дамда ўзларини тутишлари, бутун бошли умматнинг кўзини очганлари билан кўзга кўринган йўлбошчига айланиб бўлган эдилар.

Ансорийларнинг ўзлари алоҳида тўпланиб олиб, маслаҳат қилишлари ҳар хил талқинларга сабаб бўлмасин, деган ният ила Абу Бакр Сиддиқ, Умар ва Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳулар улар тўпланган ерга бордилар.

«Умар гап бошлаган эди, Абу Бакр уни тўхтатди.

Кейинчалик Умар: «Аллоҳга қасамки, мен бу билан Абу Бакрга етмаган бўлса, деб қўрққанимдан ўзимга ёққан гапни тайёрлашни ирода қилган эдим, холос», деб юрар эди».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг хаёлларида шу мақомда айтиладиган яхши гап бор эди. У киши, бу гап Абу Бакрнинг фикрида йўқ бўлса керак, деб ўйлаган эдилар. Агар мен шу гапимни айтсам, вазият енгиллашиб, иш осон кўчар, деб хаёл қилар эдилар. Шунинг учун Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан олдин гап бошлаган эдилар. Аммо Абу Бакр розияллоҳу анҳу у кишини тўхтатиб, ўзлари гап бошладилар.

«Сўнгра Абу Бакр гапирди. Гапирганда ҳам энг балоғатли одамларнинг гапини гапирди. У ўз гапида:

«Биз – амирлармиз, сиз – вазирларсиз», деди.

Чунки у киши Бани Соъиданинг мажлисхонасига келмасларидан аввал ансорийларнинг нима деяётганларини эшитган эдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг «биз» деганлари «муҳожирлар», яъни «маккаликлар», деганлари эди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху бу гапни ўзларидан чиқариб айтмаган эдилар. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ҳаётлик вақтларида ўша вақтдаги барча омилларни эътиборга олиб, Ислом жамиятининг бошлиғи Қурайшдан бўлишини айтиб кетган эдилар.

«Йўқ! Аллохга қасамки, ундоқ қилма! Биздан бир амир, сиздан бир амир», деди Хубоб ибн ал-Мунзир».

Бу ансорийлар ҳам ўз фикрларида анча қатъий эканликарини кўрсатади. Лекин Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху бу ишни Пайғамбарнинг васиятларига биноан, тўғри ҳал қилишга қасд қилган эдилар. У киши яна ўз фикрларини таъкидладилар:

«Йўқ! Лекин биз – амирлармиз, сиз – вазирларсиз. Улар арабларнинг энг яхши уйларидан. Ҳасаблари тоза араблардан. Умарга ёки Абу Убайдага байъат қилинглар!» деди».

Бу сафар Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху ўзларининг аввалги фикрларини такрорлаш билан бирга, номзодларнинг номларини аниқ тилга олдилар. Бундан ўзларининг раҳбар бўлиш ниятлари йўқлиги кўринади.

Шу пайт Умар ибн Хаттоб розияллоху анху ўзларига келдилар ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг номзодларини кўрсатдилар.

«Умар:

«Йўқ! Сенга байъат қиламиз. Сен саййидимизсан. Сен энг яхшимизсан. Расулulloх соллаллоху алайҳи васалламга энг маҳбубимизсан», деди ва унинг қўлини олиб, байъат қилди. Одамлар ҳам байъат қилдилар».

Ана шу тариқа Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўринларига Ислом жамиятининг раҳбари бўлиб қолдилар.

«Шунда одамлардан бири: «Саъд ибн Убодани ўлдирдингиз», деди. Умар: «Уни Аллоҳ ўлдирди», деди».

Бу гап пичинг тариқасида айтилган гап эди. Ансорийлар биздан ҳам бир амир бўлсин, деганларида Саъд ибн Убода розияллоҳу анхунинг номзодларини кўрсатиш ниятида эдилар. Аммо иш бошқачасига айланиб кетганда, у кишининг номзодлари ўз-ўзидан тушиб қолди.

Саҳобаи киромлар Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхуни Ислом жамиятига бошлиқ этиб сайлаб, жуда тўғри иш қилган эдилар. Чунки улар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзларидан кейин айнан Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху раҳбар бўлишини орзу қилганликларини яхши билар эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бу борада керакли ишларни ҳам қилган эдилар. Келгуси ривоятда ана шу ишлардан бири ҳақида сўз кетади.

2818- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ

ر فِي مَرَضِهِ: ادْعِي لِي أَبَا بَكْرٍ أَبَاكَ وَأَخَاكَ حَتَّى أَكْتُبَ كِتَابًا فَإِنِّي

أَخَافُ أَنْ يَتِمَّتْ مِثْمَنٌ وَيَقُولَ قَائِلٌ أَنَا أَوْلَى وَيَأْتِي اللَّهَ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَّا

أَبَا بَكْرٍ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

2818. Ошиа розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз беморликларида:

«Менга отанг Абу Бакрни ва акангни чақиргин, бир мактуб ёзиб берай. Бир умидвор умид қилиб, мен ҳақлироқман, деб юрмасин. Аллоҳ ва мўминлар Абу

Бакрдан бошқага кўнмаслар», дедилар».

Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда зикр этилаётган ҳолатлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан олдинги ҳасталикларида бўлиб ўтган. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг ўринларига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Ислом жамияти бошлиғи бўлишлари тўғрисида мактуб ёздирмоқчи бўлганлар-у, аммо бу иш амалга ошмай қолган.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳ таоло ва мўминлар фақатгина Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Ислом жамиятига бошлиқ бўлишларини хоҳлашларини эътироф этишлари у кишининг фазилатлари ниҳоятда юксак эканлигидан далолат беради.

Шунинг учун ҳам саҳобаи киромлар иттифоқ ила Бани Соъида шийпонида у кишига раҳбар сифатида байъат қилдилар. Бу иш ҳозирда сайлов, овоз бериш номлари билан аталмоқда. Бани Соъидага йиғилган ансорийлар ҳам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг номзодларига қарши чиққанлари йўқ. Уларнинг бирдан-бир гаплари, биздан ҳам битта амир бўлсин, дейиш бўлди.

Бани Соъидадаги Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуга қилинган байъат мажлисга тўпланган ансорий ва муҳожир саҳобаи киромларнинг байъати эди. Ҳозирги ибора билан айтсак, парламент аъзоларининг байъати эди.

Ўшанда ўн биринчи ҳижрий сана, Робийъул аввал ойининг ўн иккинчиси, душанба куни эди. Эртасига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуга раҳбар сифатида мусулмонларнинг оммавий байъатлари бўлиб ўтди.

ОММАВИЙ БАЙЪАТ

Ибн Исҳоқ розияллоҳу анҳу «сийрат» китобларида

Зухрийдан, у киши Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан куйидагиларни ривоят қиладилар:

«Абу Бакрга шийпонда байъат қилинди. Эртасига Абу Бакр минбарга ўтирди. Умар туриб, Абу Бакрдан олдин гапирди. У Аллоҳга ҳамду сано айтди. Сўнгра:

«Албатта, Аллоҳ сизнинг ишингизни сизнинг энг яхшингизга, Расулуллоҳнинг соҳиби, ғорда бўлган икки кишининг бирига жамлади. Туринглар. Унга байъат қилинглар», деди.

Одамлар шийпондаги байъатдан кейин Абу Бакрга оммавий байъат қилдилар.

Кейин Абу Бакр гапирди. У Аллоҳга ҳамду сано айтди. Кейин:

«Мен яхшингиз бўлмасам ҳам, сизга волий қилидим. Агар яхшилик қилсам, менга ёрдам беринглар, агар ёмонлик қилсам, мени тўғриланглар! Содиклик омонатдир. Козиблик хиёнатдир. Сизнинг ичингиздаги заиф унинг ҳаққини олиб бергунимча, иншааллоҳ, менинг наздимда кучлидир. Сизнинг ичингиздаги кучли ундан ҳақни олгунимча, иншааллоҳ, менинг наздимда заифдир. Қайси бир қавм Аллоҳнинг йўлидаги урушни тарк қилса, албатта Аллоҳ уларни хорлик ила урур. Қайси бир қавм ичида фоҳишалик тарқалса, албатта, Аллоҳ уларни оммавий балога йўлиқтирур. Модомики, Аллоҳга ва Унинг Расулига итоат қилар эканман, менга итоат қилинглар! Қачон Аллоҳга ва Унинг Расулига осий бўлсам, зиммангизда менга итоат қилиш йўқ. Намозингизга туринглар, Аллоҳ раҳм қилгурлар!», деди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларида қилган бу хутбалари янги сайланган раҳбарнинг сайловдан кейин, ўз вазифасини адо этишга киришишидан олдинги унинг сиёсатини белгиловчи биринчи нутқи эди.

Кейинчалик Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг

худди шу хутбалари барча мусулмон ҳукмдорларга қўлланма ва эслатма бўлиб қолди. Эътибор берадиган бўлсак, бу хутбада ҳар бир ҳукмдор ўзига лозим тутиши зарур бўлган ҳамма нарса бор.

1. Камтарлик.

«Мен яхшингиз бўлмасам ҳам, сизга волий қилиндим».

2. Жамият ишларида халқ оммасини фаол қилиш, яъни кўпчилик қўллаб-қувватлаган ишларда халқдан ёрдам сўраш ва хато содир бўлса, халқнинг танқидини қабул қилиш лозимлиги.

«Агар яхшилик қилсам, менга ёрдам беринглар, агар ёмонлик қилсам, мени тўғриланглар!».

3. Ҳукмдор ҳам, халқ ҳам бир-бирларига содиқ бўлишлари кераклиги.

«Содиқлик омонатдир».

4. Ҳукмдор ҳам, халқ ҳам бир-бирини алдамаслиги кераклиги.

«Козиблик хиёнатдир».

5. Ҳукмдорнинг заифҳол ватандошларнинг ҳаққи учун курашиши лозимлиги.

«Сизнинг ичингиздаги заиф, унинг ҳаққини олиб бергунимча, иншааллоҳ, менинг наздимда кучлидир».

6. Ҳукмдор золим ватандошларнинг адабини бериши лозимлиги.

«Сизнинг ичингиздаги кучли, ундан ҳақни олгунимча, иншааллоҳ, менинг наздимда заифдир».

7. Ҳар бир ватандош Ватан ҳимояси учун доим тайёр туриши лозимлиги.

«Қайси бир қавм Аллоҳнинг йўлидаги урушни тарк қилса, албатта, Аллоҳ уларни хорлик ила урур».

8. Ҳар бир ватандошнинг ўз ватанида ёмонликнинг тарқалмаслиги учун курашмоғи лозимлиги.

«Қайси бир қавм ичида фоҳишалик тарқалса, албатта, Аллоҳ уларни оммавий балога йўлиқтиради».

9. Аллоҳга ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга итоат қилган ҳукмдорга итоат қилмоқ лозимлиги.

«Модомики, Аллоҳга ва Унинг Расулига итоат қилар эканман, менга итоат қилинлар».

10. Аллоҳга ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга исён қилганга итоат вожиб эмаслиги.

«Қачон Аллоҳга ва Унинг Расулига осий бўлсам, зиммангизда менга итоат қилиш йўқ».

11. Мусулмон ҳукмдорнинг ибодат ишларини йўлга қўйиб бориши лозимлиги.

«Намозингизга туринлар, Аллоҳ раҳм қилгурлар!».

ЯНГИ РАҲБАРНИНГ СИЙРАТИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг ўзлари халифаликка сайланганларида баён этган барномага бир умр содиқ қолдилар. У киши Ислом жамиятининг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейинги бошлиғи қандоқ бўлиши кераклигини амалда кўрсатдилар. Ўзларига байъат қилинган кундан бошлаб елкаларига юкланган оғир масъулиятни чуқур ҳис қилган ҳолда иш олиб бордилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида баъзи бир ўта юмшоқ бўлиб кўринган хислатлари ҳам раҳбар учун лозим бўлган тарафга кескин ўзгарди.

Авваллари Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху баъзи ишларда қаттиқлик қилганларида, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху у кишини қайтарган бўлсалар, энди иш аксига айланди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаётлик чоғларида ҳар бир нарса у зотга, ваҳийга боғлиқ ҳолда давом этар эди. Энди эса, мусулмонларнинг ўзлари ижтиҳод қилишлари лозим бўлиб қолди. Албатта, ҳар бир ишда раҳбар энг аввалги шахс

ҳисобланади. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бу масалаларнинг барчасида талабга олий даражада жавоб бердилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг раҳбар сифатида қандоқ сийратга эга бўлганликларини кўрган-билган кишилар аниқ васф қилганлар.

Ибн Саъд Ибн Умар, Оиша ва Ибн Мусаййиб розияллоҳу анҳумдан шундай ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қабз қилинган кунлари, душанба куни, Робийул аввал ойидан ўн икки кун ўтганда, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳижратларининг ўн биринчи йилида Абу Бакрга байъат қилинди.

Унинг манзили Сунҳда, яъни, Бани ал-Ҳорис ибн ал-Хазраждан бўлган хотини Ҳабиба бинти Хорижа ибн Зайд ибн Абу Зуҳайрнинг ҳузурида эди.

У ўзига жундан ҳужра қилиб олган эди. Мадинадаги манзилига кўчиб келмагунича, унга бирор нарса зиёда қилмади. Унга байъат қилинганидан кейин ҳам Сунҳда олти ой истиқомат қилди. Эрта билан пиёда Мадинага келар эди. Гоҳида отини миниб олар эди. Устида изор ва бўялган ридоси бўларди. Мадинага келганда одамларга намозларни ўқиб берар эди. Хуфтонни ўқиганидан кейин Сунҳга, аҳли ҳузурига қайтар эди.

У ҳозир бўлса, одамларга намозни ўзи ўқиб берарди. У ҳозир бўлмаса, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу намозга ўтар эди.

Жума кунининг аввалида Сунҳда бўларди. Сочини ва соқолини хинолар эди. Жума вақтида келиб, одамларга жума намозини ўқиб берар эди.

У ўзи тожир одам эди. Ҳар куни бозорга бориб, олди-сотди қиларди. Унинг бир тўп қўйи ҳам бор эди. Гоҳида уларни ўзи боқарди. Гоҳида бировга боқтирар эди.

У бир маҳаллада одамларнинг қўйини соғиб бериб

юрар эди. Унга байъат қилинганда ўша ерлик бир қиз:

«Энди бизнинг ҳовлимизнинг қўйлари соғилмайдиган бўлди», деди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бунни эшитиб:

«Йўқ! Умрим ҳаққи, мен сизга уларни албатта соғиб бераман. Мен киришган нарса ўзимдаги бор хулқни ўзгартирмаслигини умид қиламан», деди.

У уларнинг қўйларини соғиб беришда давом этди. У ўша маҳалладаги қизчага:

«Эй қизча, сенга кўпикли қилиб соғиб берайми, кўпиксизми?» дер эди. Қизча «кўпикли» деса, кўпикли, «кўпиксиз» деса, кўпиксиз қилиб соғиб берар эди.

Ана шундоқ қилиб, Сунҳда олти ой турди. Кейин Мадинага тушиб, ўша ерда истиқомат қила бошлади. У ўз ҳолига назар солди. Сўнгра:

«Йўқ! Аллоҳга қасамки, тижорат билан одамларнинг ишини кўшиб олиб бориш тузук эмас. Уларга ажраб чиқилмаса бўлмайди. Уларнинг ташвишларини қилиш лозим. Аҳли аёлимга ҳам ўзига яраша нарса керак», деди».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу тижоратни ташлаш ҳақидаги фикрларини одамларга айтганларида, улар раҳбарга маош тайин қилиш ҳақида маслаҳат қилдилар. Бу маслаҳат Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг йилига олти минг дирҳам олишга ҳаққи бор, деган қарор билан яқун топди. Эҳтимол, бу дунё тарихида биринчи марта раҳбарга бериладиган маошнинг халқ томонидан тайин қилиниши бўлса керак.

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу раҳбар бўлишларидан олдин тавозели эдилар. У киши Ислом жамиятининг бошлиғи бўлганларидан кейин ҳам тавозели ҳолларича қолдилар. Бир куни Мадинанинг бозорларидан бирида пайдо бўлдилар. Елкаларида бир қўйнинг териси бор эди. Қариндошлари бундан ташвишга тушиб:

«Муҳожир ва ансорийлар орасида бизни шарманда

килдинг-ку!» дедилар. У киши уларга:

«Нима, сизлар менинг жоҳилиятда жаббор подшоҳ бўлишимни ва Исломда жаббор бўлишимни ирода қилганмидинглар?! Йўқ! Аллоҳга қасамки, Аллоҳ учун тавозе қилмасдан туриб, бу дунёда зоҳид бўлмасдан туриб, Роббга тавозе қилиб бўлмас», дедилар.

Шунинг учун ҳам у кишининг ҳузурларига келган подшоҳлар ва ҳайъатлар ҳам ўзларининг такаббурликларидан кейин тавозега, жабборликларидан кейин хокисорликка ўтдилар».

Имом Аҳмад Абу Бакр ибн Абу Маликадан ривоят қилади:

«Абу Бакрга «Эй Аллоҳнинг халифаси!» дейилди.

«Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг халифасиман ва шундан розиман», деди у».

Шундан бошлаб, Ислом жамиятининг бошлиғи халифа деб, аталадиган бўлди.

УСОМА ЛАШКАРИНИНГ ЮБОРИЛИШИ

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз вафотларидан олдин Рум томонга юбориш учун Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳу бошчиликларида лашкар ҳозирлаган эдилар. Ўша пайтда Усома розияллоҳу анҳу 17—18 ёшли йигитча эдилар. Лекин Пайғамбар алайҳиссалом уни румликлар билан Мўътада бўлган урушда шаҳид бўлган отаси Зайд ибн Ҳориса розияллоҳу анҳунинг хотирасига катта ёшли саҳобаи киромлардан ташкил топган лашкарга раҳбар қилган эдилар. Усома розияллоҳу анҳу лашкари билан Мадинаи Мунаввара четида турганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этиб қолдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу халифа бўлганларидан кейин биринчи қилган ишлари Усома

лашкарининг ишини охирига етказиш бўлди. У киши бу ишга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қатъий васиятлари сифатида қарадилар.

Ал-Байҳақий Урвадан ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам беморликларида:

«Усоманинг лашкарини ижро қилинглар», дедилар. У юриб бориб Журфга етди. Шунда хотини Фотима бинти Қайс одам юбориб, шошилмай тур, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам оғирлашиб қолдилар, деди. Кўп ўтмай, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қабз қилиндилар. Шунда у Абу Бакрнинг олдига қайтиб келиб:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам мени юбораётганларида ҳозиргидан бошқа ҳолат эди. Мен арабларнинг кофир бўлишидан хавфдаман. Агар улар куфр келтирсалар, энг биринчи уруш очиладиганлар ўшалар бўлади. Куфр келтирмасалар, кетавераман. Мен билан одамларнинг сараси ва энг яхшилари бор», деди.

Абу Бакр эса, одамларга хутба қилиб:

«Аллоҳга қасамки, албатта, мени қуш олиб қочиши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ишларидан олдин бошқа ишни бошлашимдан кўра яхшироқдир», деди. Кейин уни юборди».

Дарҳақиқат, ўша пайтда аҳвол жуда нозик ва оғир эди. Миллатнинг сараси Усома розияллоҳу анхунинг лашкарида эди. Усоманинг ўзи бўлса жуда ҳам ёш эди. Баъзи кишилар унинг ёшлигини айтиб, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхудан унинг ўрнига бошқа одамни қўйишни таклиф қилишди. Аммо Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тайинлаган одамни бўшатиб, ўрнига бошқани қўяманми, деб кўнмадилар.

Охири катта саҳобаи киромлардан бир гуруҳи Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху билан алоҳида жиддий

сухбат қилишга қарор қилдилар.

Имом Ибн Ҳажар ал-Аскалоний «Фатҳул Борий» номли китобларида кетирадилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотлари хабари арабларга етиб, муртад бўлганлар Исломдан муртад бўлганда, Абу Бакр Усомага:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам сени йўллаган томонга жўна», деди. Одамлар чиқиб, аввалги жойларига аскаргоҳ қурдилар. Бурайда байроқни олиб чиқиб, аввалги жойига тикди. Бу аввалги муҳожирларнинг катталарига оғир ботди. Абу Бакрнинг олдида Умар, Усмон, Саъд ибн Абу Ваққос ва Саъид ибн Зайд розияллоҳу анҳум кирдилар ва:

«Эй Расулуллоҳнинг халифаси! Араблар сенга ҳар тарафдан бузилишди. Албатта, сен манави ёйилган лашкар билан бир нарса қила олмайсан. Сен уларни Ридда аҳллари учун тайёрлаб қўй. Булар билан уларнинг кекирдагидан оласан. Аҳли Мадинанинг ғарот бўлиб қолишдан омонлигини ҳам ўйлаш керак. Унда бола-чақалар, аёллар бор. Ислом барқарор бўлгунча ва аҳли Ридда ўзлари чикқан нарсага қайтгунларича ёки уларни қилич битиргунча Рум жангини ортга суриб турсанг. Ўшандан кейин Усомани юбораверар эдинг. Румнинг бизга ҳужум қилиб қолишидан ҳам эмин бўлар эдик», дедилар.

Абу Бакр уларнинг гапини яхшилаб эшитгандан сўнг:

«Сизлардан бирор киши яна бошқа гап айтмоқчими?» деб сўради.

«Йўқ. Гапимизни ўзинг эшитдинг», дедилар.

«Нафсим кўлида бўлган Зот ила қасамки, агар мени Мадинада йиртқичлар еб кетишига аниқ ишонсам ҳам, ушбу лашкарни юбораман. Бундан аввал бошқани қилмайман. Ахир Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ваҳий нозил бўлиб турганида «Усоманинг лашкарини ижро қилинглар», деганлар-ку! Лекин бир гап

бор. Уни Усомага айтаман. Унга Умарни бизнинг хузуримизда қолдириб кетиши ҳақида гапираман. Унга бизнинг ҳожатимиз бор. Аллоҳга қасамки, билмадим, Усома буни қилармикан ёки йўқ. Аллоҳга қасамки, агар бош тортса ҳам, ёмон кўрмайман», деди.

Қавм унинг Усома лашкарини ижро қилишга азму қарор қилганини англади.

Абу Бакр Усоманинг уйига бориб, Умарни қолдириб кетиш ҳақида у билан гаплашди. Усома:

«Хўп», деди.

Абу Бакр унга:

«Чин кўнгилдан изн бердингми?» деди.

«Ҳа», деди Усома.

Кейин у унинг олдидан чиқди ва жарчисига «Мен азм қилдимки, Усоманинг лашкарига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаётлик чоғларида қўшилганлардан бирортаси ортда қолмасин. Агар ким у билан чиқишдан кечикса, мен уни ортларидан пиёда юбораман!» деб жар солишга амр қилди. Усоманинг амирлиги ҳақида гап қилган муҳожирларга алоҳида одам юбориб, уларнинг чиқишларига қаттиқ турди. Бирор киши ҳам чиқмай қолмади. Усома ва мусулмонларни кузатиш учун Абу Бакрнинг ўзи чиқди. Улар Журфдан отланиб жўнадилар. Ададлари уч минг киши эди. Мингта отлари бор эди. Абу Бакр Усоманинг ёнида пиёда юриб борди.

«Усома унга:

«Эй Расулуллоҳнинг халифаси, ё сиз мининг, ё мен тушай», деди. Абу Бакр унга:

«Аллоҳга қасамки, сен тушмайсан! Аллоҳга қасамки, мен ҳам минмайман! Аллоҳнинг йўлида қадамимни бир оз чанг қилсам нима бўлибди. Ғозийга ҳар бир босган қадам учун етти юз савоб ёзилади ва етти юзта хатоси ўчирилади» деди». («Канзул уммол»).

Кейин Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Усомага ва

унинг одамларига тавсия сўзларини айтдилар:

«Хиёнат қилманглар. Бировни алдаманглар. Ёлжадан беркитиб олманглар. Ёлганларга тегманглар. Ёш болани ва қари кишиларни ўлдирманглар. Хурмоларни кесманглар ва куйдирманглар. Мевали дарахтни кесманглар. Қўй, сигир ва туяларни ейишдан бошқага сўйманглар. Қачон ўзларини ибодатхонага бағишлаган қавмнинг олдидан ўтсангиз, уларни ўзларини бағишлаган нарса ила тек қўйинглар. Қачон бошсочларининг ўртасини олдириб, атрофини боғлаганга ўхшатиб қолдирган қавмни кўрсангиз, қилич билан сочини олдирган жойига уринг. Қачон сизга таом қўйилса, Аллоҳнинг исмини айтиб енг. Эй Усома, Қузоъа юртида Набиюллоҳ сенга амр қилган ишларни адо эт. Сўнгра Абулға бор. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амрларини камчиликсиз адо эт», дедилар.

Сўнгра улар билан хайрлашиб, Журфдан Мадинага қайтдилар.

Усома Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам амр қилган жойга етиб борди. Қузоъа юртига лашкарлар юборди. Усома ва унинг одамлари Исломдан қайтмоқчи бўлиб турган қабилалар олдидан ўтганларида улар, агар буларнинг қуввати бўлмаганида, бунчалик аскарни юбора олмас эдилар, деб ниятларидан қайтдилар.

Усома Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг айтганларини қирқ кун ичида амалга ошириб, Мадинага музаффар ҳолда қайтди. Бу лашкарнинг юборилиши катта фойда келтирди. Ислом жамияти Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан кейин ҳам аввалгидай кучли ҳолда эканлигини дўсту душман тушуниб етди.

МУРТАДЛАРГА ҚАРШИ УРУШ

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан кейинги Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху

халифаликларининг илк даврида араб қабилаларининг Исломдан қайтиб, муртад бўлиш ходисаси юзага келди.

Ўша вақтда баъзи араблар Исломдан юз ўгириб, яна буту санамларга ибодат қилишга, мушрикликка қайта бошладилар.

Иккинчи бир гуруҳ, яъни, Мусайлима тул Каззоб, Сажоҳ, Тулайҳа ал-Асадий ва ал-Асвад ал-Анасий каби сохта пайғамбарларга эргашганлар ҳам пайдо бўлди.

Ўша пайтда Той, Асад қабилалари ва уларга тобе бўлган бошқа Ғатафон қабилалари ўзини пайғамбар деб эълон қилган Тулайҳа ибн Хувайлид ал-Асадийга эргашиб, диндан чиқдилар.

Бани Ҳанийфа эса, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларидаёқ у зотдан пайғамбарликнинг ярмига шерик бўлишни талаб қилиб чиққан Мусайлима тул Каззобни пайғамбар деб тан олиб, ёппасига муртад бўлган эди.

Тарихчиларимизнинг таъкидлашларича, Макка, Мадина ва Тоифдан бошқа тарафлардаги кишилар турли шаклларда Исломдан қайтган эдилар.

Учинчи бир гуруҳ эса, Исломнинг ҳамма шартларини бажариб туриб, фақат закот беришдан бош тортдилар. Улар: «Биз закотни Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга берар эдик. Энди у вафот этди, закот оладиган одам қолмади», дедилар.

Халифа Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ана шундоқ оғир ва хатарли бир пайтда саҳобаи киромларни тўплаб, маслаҳат қилдилар.

Хатиб Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам қабз қилиниб, Мадинада нифоқ бош кўтарганда, араблар муртад бўлганда, ажамлар ҳам муртад бўлиб, бир-бирлари билан хабарлашиб, Ноҳавандда тўпланишга ваъдалашганда ва «арабларнинг нусратига сабаб бўлган одам ўлди»,

дейишганда, Абу Бакр Сиддик розияллоху анху муҳожир ва ансорларни жамлади. У уларга қарата:

«Манави араблар қўйлари ва туяларини ман қилдилар ва динларидан қайтдилар. Анави ажамлар Ноҳавандда тўпланишга ваъдалашиб, сизга қарши урушга одам йиғмоқдалар. Сизнинг нусратингизга сабаб бўлган одам ўлди, деб даъво қилмоқдалар. Менга маслаҳат беринглар! Мен ҳам сизларнинг бирингизман. Сизнинг ичингизда бу балонинг юкини кўпроқ кўтарадиганингизман», деди.

Улар узоқ жим қолдилар. Сўнгра Умар ибн Хаттоб розияллоху анху гапирди:

«Аллоҳга қасамки, эй Расулуллоҳнинг халифаси, менимча, араблардан намозни қабул қилиб, закотни қўйиб турсанг. Улар жоҳилиятдан эндигина чиқдилар. Исломга унча ўрганмаганлар. Ё Аллоҳ уларни яхшиликка қайтарар, ё Аллоҳ Исломни азиз қилиб, уларнинг урушига қувватли бўлиб ҳам қоларсан. Қолган муҳожир ва ансорларнинг ҳам арабларга, ҳам ажамларга икки қўллари йўқ (кучлари етмайди)», деди.

Усмонга қараган эди, у ҳам шунга ўхшаш гап айтди. Алига қараган эди, у ҳам шунга ўхшаш гап айтди. Муҳожирлар ҳам уларга эргашдилар. Ансорийларга қараган эди, улар ҳам ўшанга рози бўлдилар.

Абу Бакр бу ҳолни кўрганда минбарга чиқди, Аллоҳга ҳамду сано айтди ва:

«Аммо баъду: Аллоҳ Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламни юборганда ҳақ оз ва тирқираган эди. Ислом ғариб ва қувилган эди. Унинг арқони заиф ва аҳли оз эди. Бас, Аллоҳ уларни Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам билан жамлади ва боқий ҳамда энг яхши уммат қилди. Аллоҳга қасамки, Аллоҳнинг амрини адо қиламан! Аллоҳнинг йўлида токи Аллоҳнинг Ўзи бизга берган ваъдасини юзага чиқаргунча уруш қиламан! Биздан ким қатл этилса, жаннати бўлади. Ким қолса, Аллоҳнинг ер

юзидаги халифаси ва У Зотнинг бандаларининг ҳақ вориси бўлиб қолади! Гапидан кейин бошқа гапга ўрин йўқ зот бўлган Аллоҳ: «Аллоҳ сизлардан иймон келтириб, солиҳ амалларни қилганларга уларни ер юзида худди улардан олдин ўтганларни халифа қилганидек халифа қилишни ваъда қилди», деган. Аллоҳга қасамки, агар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга бериб турган бир улоқни ман қилсалар ҳам, сўнгра улар билан дову дарахтлар, тоғу тошлар ва инсу жинлар келса ҳам, руҳим Аллоҳга эришгунча урушаман! Аллоҳ намоз билан закотнинг орасини ажратиб туриб, кейин жамлагани йўқ!» деди.

Ушбу ривоятдан билинадики, саҳобаи киромлар бошқа муртадларга қарши уруш эълон қилишда иттифоқ бўлсалар ҳам, закотни беришдан бош тортганларни вақтинча тек қўйишни таклиф қилганлар. Аммо халифа Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бунга кўнмаганлар. Кейинчалик саҳобаи киромларнинг номидан Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳу бу масалада Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу билан яна бир бор гаплашиб, хужжат тортишганлар.

Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Термизий ва Насайй Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот қилиб, у зотдан кейин Абу Бакр халифа бўлганида араблардан ким кофир бўлса, бўлди. Умар ибн Ҳаттоб Абу Бакрга:

«Қандоқ қилиб одамларга қарши уруш қиласан? Батаҳқиқ, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Токи одамлар «Лаа илаҳа иллаллоҳ» дегунларича уруш қилишга амр қилиндим. Ким уни айтса, шубҳасиз, мендан молини ва жонини сақлаган бўлади. Магар ҳаққи билан бўлса, бундан мустасно. Унинг ҳисоби Аллоҳнинг ўзига», деганлар-ку?!», деди. Абу Бакр:

«Аллоҳга қасамки, ким намоз билан закотнинг орасини фарқласа, у билан албатта уруш қиламан. Чунки закот

молнинг ҳаққидир. Аллоҳга қасамки, агар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга бериб турган бир улоқни ман қилсалар ҳам, ана шу ман қилингани учун албатта уларга қарши уруш қиламан», деди. Умар:

«Аллоҳга қасамки, бу Аллоҳ Абу Бакрнинг дилини урушга буриб қўйганидан бошқа нарса эмас эди. Мен унинг ҳақ эканлигини билдим», деди».

Ушбу ҳадисда закот беришдан бош тортган қабилалар ҳақида сўз кетмоқда.

Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Токи одамлар «Лаа илаҳа иллаллоҳ» дегунларича уруш қилишга амр қилиндим. Ким уни айтса, шубҳасиз мендан молини ва жонини сақлаган бўлади», деган гапларини далил қилиб келтирдилар.

Ҳазрати Умар халифа Абу Бакр розияллоҳу анҳуга «Қандок қилиб «Лаа илаҳа иллаллоҳ», деб турган одамларга қарши уруш қиласан?!» дедилар.

Бунинг устига улар намоз ўқиб, рўза тутиб, ҳаж қилиб ҳамда яна бошқа ибодат ва амалларни ҳам қилар эдилар.

Ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг бунчалик қаттиқ туришлари бежиз эмас эди. У кишининг бу борада жуда ҳам кучли далиллари бор эди.

Иккинчи томондан, чин мусулмон, Ислом умматининг гултожи бўлган кўплаб саҳобий ва тобеъинларнинг қонлари тўкилса, ҳақ йўлида, миллатнинг бева-бечоралари, фақир-фуқаролари ҳаққини ҳимоя қилиш йўлида тўкилган бу қон бекор кетмагай, бу қон шон-шараф қони бўлади, деб ҳисобланди. Чиндан ҳам Аллоҳнинг йўлида, ер юзида илоҳий адолатни ўрнатиш йўлида берилган жон ўлган ҳисобланмас.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳу лашкарининг қайтиб келишини кутиб, муртадларга қарши жанг бошламай турдилар. Аммо

муртадлар айнан Усома розияллоху анҳунинг лашкари сафарда экнлигидан фойдаланмоқчи эдилар.

АБАС ВА ЗУБЁН ИШИ

Нажд тарафидан бўлган Абас ва Зубён қабилалари Мадинаи Мунавварага ҳужум қилиш ниятида унинг яқинидаги Абрақ ва Зулқисса номли жойларга келиб тушдилар. Уларга Бани Асад ва бошқалар ҳам қўшилдилар. Улар Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳуга элчилар юбордилар ва намоз билан кифояланиб, закотни бекор қилишни талаб қилдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳу уларнинг бу таклифларини қабул қилмадилар. Элчилар ноумид бўлиб қайтдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳу уларнинг Мадинага беҳосдан ҳужум қилиб қолишларидан хавфсираб, чора кўра бошладилар. Ҳазрати Али, Зубайр ибн Аввом, Толҳа ибн Убайдуллоҳ ва Абдуллоҳ ибн Масъудлар бошчилигида шаҳарнинг чет тарафларига қўриқчилар қўйдилар. Шаҳар аҳолисини масжидга тўпланиб туришга амр қилдилар.

Закотни ман қилувчиларнинг элчилари қайтиб боргач, улардан хабарни эшитиб ва Мадинада одам озлигини билиб, шаҳарга юриш бошладилар.

Қўриқчилар Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳуга одам юбориб, душман бостириб келаётганининг хабарини бердилар. У киши мусулмонларни туяларга миндириб, олиб чиқдилар. Душман қоча бошлади. Мусулмонлар уларни Зихушубгача кувиб бордилар. Ўша ерда душманлар пуфлаб иширилган катта мешларни мусулмонлар томонга думалатишди. Туялар мешлардан кўрқиб, ортга қараб қочдилар. Аллоҳнинг фазли ила мусулмонлардан ҳеч ким туядан йиқилмади.

Кечаси Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳу билдирмасдан, душман устига бостириб бордилар. Улар

мусулмонларнинг ўз устларида турганларини кўриб, саросимага тушиб, тум-тарақай бўлиб кочишга тушдилар. Тонг отганда яқин орада бирорта ҳам душман қолмаган эди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху одамлар билан уларни Зулқиссагача қувиб бордилар ва у ерга Нўъмон ибн Микранни қўйиб, қайтдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Мадинага қайтиб келганларидан кейин Усома розияллоху анху ўз лашкарлари билан етиб келди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху у кишини ўз ўринларига тайинлаб, лашкарларига дам бериб, ўзлари Зихушуб ва Зулқисса томон йўл олдилар. Кейин Ридда деган жойга бориб, у ердаги муртадларга қарши жанг қилиб, енгдилар. Зубённи ҳам қўлга олдилар ва у ерни мусулмонларнинг ҳайвонлари учун қўриққа айлантирдилар.

МУРТАДЛАРГА ҚАРШИ ЛАШКАРЛАР ТАЙЁРЛАШ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху юқорида зикр қилинган юришлардан кейин Мадинага қайтиб келдилар. Усома розияллоху анхунинг лашкари дам олиб бўлгач, Мадинаи Мунавваранинг ташқарисига аскаргоҳ қурдилар. Вазиятни чамалаб кўриб, ўн битта лашкар туздилар ва уларга кўмондонлар тайинладилар ҳамда уларнинг вазифаларини белгиладилар.

1. Холид ибн Валид лашкари.

Тулайҳа ибн Хувайлид ал-Асадийга қарши боради. Ундан фориғ бўлгандан сўнг Молик ибн Нувайрага ўтади.

2. Икрима ибн Абу Жаҳл лашкари.

Ямомадаги Мусайлима ал-Каззобга қарши боради.

3. Шурҳабийл ибн Ҳасана лашкари.

Икримага ёрдамга боради.

4. Муҳожир ибн Абу Умайя лашкари.

Ал-Анасийнинг аскарига қарши боради. Кейин Кинда томонга ўтади.

5. Ҳузайфа ибн Муҳсон ал-Ғалақоний лашкари.

Аҳли Дубаа томон боради.

6. Арафжа ибн Ҳарсама лашкари.

Муҳра аҳлига қарши боради. Кейин ўзларидан аввалги лашкар ила бирлашади. Ҳар ким ўз амирлигини қилаверади.

7. Сувайд ибн Муқаррин лашкари.

Яманнинг Тухамасига қарши боради.

8. Ал-Алаа ибн ал-Ҳазрабий лашкари.

Баҳраинга боради.

9. Турайфа ибн Ҳожир лашкари.

Бани Салим ва ҳавазонликларга қарши боради.

10. Амр ибн Осс лашкари.

Қузоъага қарши боради.

11. Холид ибн Саъид ибн Осс лашкари.

Шом тарафларга боради.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху фақат лашкар тузиш ва уларга амирлар тайин қилиш билан кифояланмадилар. Ишни яна ҳам пухта қилишга ўтдилар. Шу мақсадда у киши амирларга қўлланма хати ҳам ёзиб бердилар. Лашкарлардан олдин муртадларга ҳам мактублар юбордилар. Бу тадбирлар Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг ўта уста сиёсатчи эканликларини кўрсатади.

Энди ўша пайтда амирларга ва муртадларга қаратилган мактубларнинг матни ила танишиб чиқайлик.

АМИРЛАРГА МАКТУБ

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

Ушбу мактуб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг халифаси Абу Бакрдан Фалончига, уни одамларга раҳбар бўлиб, Исломдан қайтганларга қарши

урушга юборганда берилган ахдномадир. Унга қўлидан келганича барча ишида: сирида ҳам, ошкорида ҳам Аллоҳга тақво қилишга буюрди. Аллоҳнинг ишида жиддий бўлишга, Ундан қайтганларга, Исломдан юз ўгириб, шайтоннинг алдовига учганларга қарши уларга узр айтишга имкон берганидан ва Исломга даъват қилганидан кейин уруш қилишга амр қилди.

Агар унга ижобий жавоб қилсалар, уларга тегмайди. Агар ижобий жавоб бермасалар, то икром бўлгунларича уларнинг устига ғарот қилади.

Сўнгра уларга вазифалари ва ҳақ-ҳуқуқлари ҳақида хабар беради. Уларнинг зиммасидаги нарсаларни улардан олади. Уларнинг ҳақларини кеч қолдирмай беради. Мусулмонларни душманларга қарши уруш қилишдан рад қилмайди.

Ким Аллоҳнинг амрига ижобий жавоб қилса ва икром бўлса, буни ундан қабул қилади ва яхшилик ишларда ёрдам беради. Аллоҳнинг назидан келган нарсага икром бўлгандан кейин Аллоҳга куфр келтирганларга қарши китол қилади.

Ким даъватни қабул қилса, унинг зиддига йўл йўқ. Унинг қилган ҳар бир ишида Аллоҳнинг Ўзи ҳисоб қилади. Аллоҳ ҳар кимдан ўзи берган нарсалар ичида фақат Исломнигина қабул қилади.

Ким Исломни қабул қилса ва икром бўлса, унинг узри қабул қилинади ва унга ёрдам берилади. У кимга қарши уруш қилса ва Аллоҳ азза ва жалла уни ғолиб қилса, уларни қатлнинг барча усуллари ила, яъни силоҳ билан бўлсин, ўт билан бўлсин, қатл қилади. Сўнгра Аллоҳ берган ўлжаларнинг бешдан бир қисмидан бошқасини тақсим қилади. Бешдан бирини бизга етказди.

Ўз соҳибларини шошқалоқликдан ва фасоддан ман қилади. Уларнинг ичига бегоналарни киритмайди, чунки бегона жосус бўлиб уларнинг сирларини билиб олиши бор,

мусулмонларни ичидан бузиши бор.

У мусулмонларни эҳтиёт қилади. Уларга юриш пайтида ҳам, манзилда ҳам меҳрибон бўлади. Уларнинг холидан хабар олиб туради. Улар бир-бирларига шошқалоқлик қилмайдилар. Мусулмонларга яхши суҳбатдош бўлиш ва юмшоқ сўз бўлиш ҳақида насиҳат қилади» (Тобарий келтирган).

Ҳар бир амир ушбу аҳдноманинг бир нусхасини доим ўзи билан олиб юрар эди. Ўзига яраша қўлланма бўлган бу ҳужжатнинг қанчалик аҳамиятли эканлиги унинг матнидан кўриниб турибди. Албатта, амир ҳам, унинг лашкари ҳам бундай катта аҳамиятга эга бўлган ҳужжатни олиб юрганидан кейин унга амал қилиши турган гап.

МУРТАДЛАРГА МАКТУБ

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг халифаси Абу Бакрдан.

Менинг ушбу мактубим етган Исломда тургану ундан қайтган барча оммага ва хосларга. Ҳидоятга эргашганларга, ҳидоятдан залолатга ва ҳавойи нафсга қайтмаганларга саломлар бўлсин. Мен сизлар учун Аллоҳга ҳамд айтаман. У Зотдан ўзга илоҳи маъбуд йўқ. Ва Аллоҳдан ўзга илоҳи маъбуд ҳам, Унинг шериги ҳам йўқ деб ва албатта, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам Унинг бандаси ва Расули, деб гувоҳлик бераман. Ва у зот келтирган нарсага иймон келтираман.

Аммо баъду: Албатта Аллоҳ Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни Ўз ҳузуридан ҳақ ила халққа хушхабар берувчи ва огоҳлантирувчи, Аллоҳга даъват қилувчи ва нур таратувчи чироқ қилиб юборгандир. Ҳаёт бўлганларни огоҳлантириш ва ҳақ сўзни кофирларга ҳақ қилиш учун. Аллоҳ Унга ижобат қилганларни ҳаққа ҳидоят қилур.

Сўнгра Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот қилдилар. У зот Аллоҳнинг амрини ижро келтирдилар. Ўз умматларига насиҳат қилдилар. Ўз зиммаларидаги нарсани адо этдилар.

Аллоҳ бу нарсани аҳли Ислomга баён этган эди. Бас, У Зот «Албатта, сен ҳам ўлгувчисан, улар ҳам ўлгувчидилар», деган. Ва яна У Зот «Сендан олдин ҳам бирор башарга абадийликни қилганимиз йўқ. Агар сен ўлсанг, улар абадий қолар эканларми?» деган. У Зот мўминларга «Муҳаммад ҳам бир Пайғамбар, холос. Ундан аввал ҳам Пайғамбарлар ўтган. Агар у ўлса ёки қатл қилинса, орқангизга қайтасизми?! Кимки орқасига қайтса, Аллоҳга ҳеч зарар келтира олмас. Ва Аллоҳ шуқр қилувчиларни мукофотлар», деган.

Ким Муҳаммадга ибодат қилаётган бўлса, батаҳқиқ, Муҳаммад вафот этди. Ким шериги йўқ, ёлғиз Аллоҳга ибодат қилаётган бўлса, албатта, Аллоҳ кузатиб турибди. У тирикдир. У доимо қоимдир. У ўлмайди. Уни мудроқ ҳам, уйқу ҳам олмайди. У ўз ишини сақловчидир. У Ўз душманидан Ўз хизби орқали интиқом олувчидир.

Мен, албатта сизларга Аллоҳдан қўрқишни тавсия қиламан. Сизнинг Аллоҳдан бўлган насибангиз ва улушингиз Набийингиз келтирган нарса ва Аллоҳ аzza ва жалланинг динини маҳкам тутишингиздир. Аллоҳ кимни ҳидоят қилмаса, албатта, у залолатга кетади. Ким У Зотни танимаса, мубтало бўлади. У кимга нусрат бермаса, ўша хордир. Аллоҳ кимни ҳидоят қилса, ўша ҳидоятга тушгандир. У Зот кимни адаштира, залолатдадир. «Аллоҳ кимни ҳидоятга бошласа, ўша ҳидоят топгувчидир. Кимни адаштира, бас, харгиз унга иршод қилувчи бирон дўст топа олмассан».

Хатто У Зотга иқроп бўлмагунича ундоқ одамдан бу дунёда амал қабул қилинмас. Охиратда ундан сарфи ҳам, адли ҳам қабул қилинмас.

Батаҳқиқ, менга сизларнинг ичингиздан Исломга иқрор бўлиб, унга амал қилгандан сўнг Аллоҳ аzza ва жалла ҳақида ғурурга кетиб, ўз ишида жоҳил бўлиб, шайтонга ижобат қилиб, ўз динидан қайтганларнинг хабари келди. Саноси улуғ Зот демишки: «Фаришталарга: «Одамга сажда қилинглар», деганимизни эсла. Бас, ўшанда улар сажда қилдилар. Фақат Иблис қилмади. У жиндан бўлган эди. У ўз Роббисининг амридан чиқди. Энди сизлар Мени қўйиб, уни ва унинг зурриётларини дўст қилиб оласизларми?! Ҳолбуки, у сизларга душман-ку! У золимлар учун нақадар ёмон бадалдир», деган. Зикри буюк Зот яна «Албатта, шайтон сизга душмандир. Бас, уни душман тутинг. У ўз гуруҳини фақат ўта қизиган дўзахга эга бўлишларига чақиради», деган.

Мен Холид ибн Валидни муҳожирлар, ансорлар ва яхшиликла тобеъин бўлганлардан иборат лашкар ила юбордим. Уни Аллоҳнинг даъватчисига даъват қилмай туриб, бирор кишига қарши уруш қилмасликка амр қилдим. Бас, ким ижобий жавоб берса, иқрор бўлса, тўхтаса ва солиҳ амал қилса, у ундан ани қабул қилур ва унга ёрдам берур. Ким бош тортса, унга қарши ўшанинг учун уруш қилишга қодир бўлгунича бирортани қолдирмасликка, уларни олов ила қуйдиришга, қандоқ қилиб бўлса ҳам қатл қилишга ва хотинлар ҳамда болаларни асир қилишга амр қилдим. У ҳеч кимдан Исломдан бошқа нарсани қабул қилмайди. Ким иймон келтирса, ўзи учун яхши. Ким иймонни тарк қилса, Аллоҳдан қочиб қутула олмайди.

Батаҳқиқ, элчимга ушбу мактубимни сизларнинг барча тўпланиш жойларингизда ўқимокни амр қилдим. Чақириқ азондир. Мусулмонлар азон айтганларида улар ҳам азон айтсалар, уларга тегманглар. Агар азон айтмасалар, улар нимада эканликларини сўрасинлар. Агар бош тортсалар, ишларини битиринглар. Агар иқрор бўлсалар, улардан

кабул қилинур ва уларга лозим бўлган нарсага амр қилинур» (Тобарий келтирган).

Ушбу тарихий ҳужжатдан Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг қанчалик дақиқ сиёсатчи эканликлари яққол кўриниб турибди. Бу мактубда ваъз-насихат ҳам, эслатма ҳам, далил-ҳужжат ҳам, меҳр-шафқат ҳам, дўқ-пўписа ҳам, каттиққўллик сиёсати ҳам ўз ўрнида ишлатилган. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху муртадларга ўзларини ўнглаб олиш учун кенг шароит яратиб берганлар. Уларга қайта-қайта имкониятлар берганлар. Ана шунда ҳам ўзига келмаганларга қатъият ила чора кўришларини англатганлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху ушбу мактубнинг турли нусхаларини ўз элчилари ила лашкарлардан олдин турли жойларга юбордилар. Шу тарзда муҳим бир тадбирни ўтказишдан олдин кенг аҳоли оммаси ичида керагича тарғибот ишларини олиб бордилар. Тадбирни бошлашга ҳамма нарса тайёр бўлгандан кейингина лашкарларни юборишни бошладилар.

Урва розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Абу Бакр муҳожир ва ансорийлар билан чиқиб, Нажд тарафдаги Нақъгача борди. Аъробийлар бола-чақаларини олиб қочдилар. Одамлар Абу Бакрга:

«Сен Мадинага: зурриётлар ва аёллар олдига қайт. Лашкарга амир тайин қил», дедилар. Уни қайтмаслигига қўймадилар. У Холид ибн Валидни амир этиб тайинлади ва унга:

«Қачон мусулмон бўлсалар ва закотни берсалар, булардан қайтишни истаганлар қайтсин», деди.

Дорақутний Ибн Умардан ривоят қилади:

«Абу Бакр чиқиб, уловига минганида Али ибн Абу Толиб жиловдан тутди ва:

«Эй Расулуллохнинг халифаси, қаёққа? Мен сенга Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам Уҳуд куни айтган

гапларини айтаман, қиличингни қинига сол! Бизни ўз нафсингда фожиага учратма. Мадинага қайт. Аллоҳга қасамки, агар сенда фожиага учрасак, абадул-абад Исломнинг низоми бўлмас», деди».

Абу Бакр Мадинага қайтди.

ТУЛАЙҲАНИНГ ХАБАРИ

Тулайҳа ибн Хувайлид ал-Асадий аслида коҳин одам эди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаётлик пайтларида пайғамбарлик даъвосини қилган эди. Унга Бани Исроилдан афорийқлар эргашган эди. У Нажднинг шарқий тарафидаги Ироққа яқинроқ, Бани Асаднинг Самийро номли юртида эди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам унга қарши урушиш учун Зирор ибн ал-Азвар ал-Асадийни юборган эдилар. У етиб борай деганда, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотлари ҳақида хабар келиб қолди. Тулайҳанинг иши юришиб, унга Ғатафон, Ҳавазон ва Той қабилалари ҳам қўшилдилар. Зирор Мадинага қайтди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Холид ибн Валидни ва унинг лашкарини Тулайҳага қарши урушга юборганида Холиднинг лашкари ичида Адий ибн Ҳотим Тойи ҳам бор эди. У Холиддан олдин бориб, ўз қавми, яъни, Бани Тойни Аллоҳнинг динига қайтишга даъват қилиш учун изн сўради. У бориб, уларни даъват қилди. Улар уни қабул қилдилар ва Тулайҳани тарк қилиб, Холиднинг лашкарига қўшилдилар. Адий розияллоҳу анҳу Тулайҳа билан бирга бўлган Бани Жудайлани ҳам даъват қилган эди, улар ҳам қабул қилдилар. Сўнгра Холид муртадлар билан Бузохада тўқнашди ва улар билан қаттиқ жанг қилди.

Тулайҳа урушга тоқати йўқлигини билганидан кейин хотини билан олдиндан тайёрлаб қўйилган икки отга миниб, Шомга қочиб кетди. Унинг лашкари мағлуб бўлди.

Бани Асад ва Ғатафон қабилалари мусулмон бўлганидан кейин Тулайҳа ҳам Исломга кирди. У Ироқнинг фатҳ қилиш ишларида таҳсинга сазовор ишларни қилди. Тарихи ал-Хумийсда зикр қилинишича, Тулайҳа Нохаванд жангида шаҳид бўлган.

Тулайҳа қочганидан кейин Ғатафон қабилалари Ҳавъаблик Салма бинти Молик ибн Ҳузайфа исмли аёл атрофида тўпландилар. Бу аёл Пайғамбар алайҳиссаломнинг даврларида мусулмонларга асир тушган эди. Уни Оиша онамиз озод қилган эдилар.

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир куни уйга кирсалар, ўша аёл бир гуруҳ аёллар ичида Оиша онамиз билан ўтирган экан. Шунда у зот унга «сизлардан бирингиз Ҳавъаб итларини хурдиради», деган эдилар. Мазкур аёлнинг ушбу қилган иши Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўша гапларининг тасдиғи эди» (Ибн Халдундан).

Холид бориб, у аёлнинг лашкарига қарши жанг қилди. Аёл туяга миниб олган эди. Уни ҳимоя қиламан деб, юз эркак ўлди. Сўнгра унинг ўзи ҳам қатл этилди ва лашкари мағлуб бўлди.

Бани омирликлар Асад ва Ғатафон қабилаларининг ҳолини кўриб, Холид ибн Валид розияллоҳу анҳунинг олдига келдилар ва:

«Ўзимиз чиққан нарсага қайтамыз: Аллоҳга ва Унинг Расулига иймон келтирамыз», дедилар. Холид улардан бунни қабул қилди ва намозни ўқиб, закотни бериш учун байъат олди. Ана шу шарт асосида болалари ва аёллари ҳам байъат қилдилар. Сўнгра Холид Исломга қарши иш қилганларни келтиришни талаб қилди. Улар келтирилди ва қилмишларига яраша жазоландилар.

Бани Сулайм қабиласини Риддага қарши лашкарлардан бири бўлган Турайфа ибн Ҳожир лашкари Исломга қайтарди.

МОЛИК ИБН НУВАЙРА ХАБАРИ

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Бани Тамимга олти амир тайинлаган эдилар. Улар— аз-Зарбуқон ибн Бадр, Қайс ибн Осим, Сафвон ибн Сафвон, Сабра ибн Амр, Вакиъ ибн Молик ва Молик ибн Нувайра эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этганларидан кейин аз-Зарбуқон ибн Бадр ва Сафвон ибн Сафвон Абу Бакрга закот бердилар. Қайс ибн Осим ва Молик ибн Нувайра эса, закот беришдан бош тортдилар. Сўнгра уларнинг ичида Исломда боқий қолганлар билан муртад бўлиб, закотни ман қилганлар ўзаро жанжал бошладилар.

Улар ўзаро ихтилоф қилиб турганларида уларнинг ерига Бани Тағлаблик Сажоҳ исмли аёл келди. У насрония бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот қилганларидан кейин пайғамбарликни даъво қилган, унга кўпгина араб авбошлари эргашган эдилар. Ана шу аёл Абу Бакрга қарши урушга отланди. Уларнинг ери Нажд тарафда бўлиб, Бани Тамимга етганларида Сажоҳ Молик ибн Нувайрага одам юбориб, ярашишни талаб қилди. Молик ибн Нувайра ярашди ва уни Бани Тамимлик мусулмонларга қарши урушга чақирди. Бани Тамимликлар эса, аёлдан кўркиб қочиб кетдилар.

Сўнг Сажоҳ Мадинага қараб юришда давом этди. У Нибожга етганида Бани Тамимлик бир қавм йўлини тўсиб чиқиб, у билан уруш қилди ва кўпгина одамларини асир олди. Сўнг Сажоҳ билан музокара олиб бориб, ундан асирларни алмаштариш ва шу ердан қайтиб кетишни талаб қилди. Аёл Мадинага боришдан умид узиб, Ямома томон юрди.

Бани Тамимликлардан Молик ибн Нувайрадан бошқаси қилган ишларига надомат қилиб, Исломга

кайтдилар. Унинг ўзи иккиланиб туриб қолди. Бутоҳ деган жойда қавми унинг атрофида тўпланди.

Холид Тулайҳа ишини битирганидан кейин у томон юрди. Молик унинг келаётганини эшитиб, одамларини тарқалиб кетишга амр қилди. Холид уларнинг ортидан одам юбориб, баъзиларини ушлаб келишга буюрди. Уларнинг ичида Молик ибн Нувайра ҳам бор эди. Бас, Холид уларни қатл этишга амр қилди.

МУСАЙЛИМА ХАБАРИ

Бани Ҳанийфа элчилари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келдилар. Уларнинг ичида машҳур бузғунчи Мусайлиматул Каззоб ҳам бор эди. Бу нобакор аввалроқ Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга мактуб юборган эди. Мактубда куйидагилар айтилган эди:

«Аллоҳнинг Расули Мусайлимадан Аллоҳнинг Расули Муҳаммадга.

Аммо баъд: Мен бу ишда сенга шерик бўлдим. Бу ишнинг ярми бизгадир. Унинг ярми Қурайшгадир. Қурайш адолат қиладиган қавм эмаслар».

Ўшанда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам унга куйидаги жавобни ёзган эдилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Аллоҳнинг Расули Муҳаммаддан Мусайлимага. Ҳидоятга эргашганларга саломлар бўлсин. Аммо баъд: Албатта ер Аллоҳнинг мулкидир. Уни Ўз бандаларидан кимга хоҳласа, ўшанга мерос қилур. Окибат такводорларникидир».

Бани Ҳанийфанинг элчилари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳузурларига кирганларида Мусайлимани У зотдан кийимлари билан тўсиб турган эдилар. Бу каззоб шу ерда ҳам ўз нобакорлигини қилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан ўз султонлари остидаги

нарсанинг бир қисмини беришларини сўраган эди. Шунда у зот қўлларидаги чўпни кўрсатиб:

«Сенга мана шу чўпни ҳам бермайман», деган эдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Икрима ибн Абу Жаҳл лашкарини ўша Нажд тарафга, Ямомадаги Мусайлима ал-Каззобга юборди. Унинг ортидан мадад учун Шурҳабийл ибн Ҳасанани яна бир лашкар билан юборди. Икрима Шурҳабийл ибн Ҳасанани кутиб турмасдан, ўзи ишни битириш учун шошилиб, Мусайлиманинг аскари билан тўқнашди ва енгилди. Бундан Абу Бакрнинг аччиғи чиқди ва Мадинага қайтиб келмасдан, Яманга бориб, Хузайфа ва Аржафага қўшилишга, улар билан бирга Маҳар аҳлига қарши уруш қилишга амр қилди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Холид ибн Валидга одам юбориб, уни Мусайлима томон юришга амр қилди. Унга мадад учун муҳожир ва ансорлардан иборат катта лашкарни юборди. Шурҳабийл ибн Ҳасанага одам юбориб, Холидни кутиб туришга амр қилди. Мусайлиманинг қирк минг кишилиқ лашкари бор эди.

Мусайлима ва Бани Ҳанийфаликлар Холиднинг келаётганини эшитиб, Ямоманинг четига аскаргоҳ қилиб, одам тўпладилар. Уларга жуда кўп одам қўшилди.

Холид ҳам яқинлашиб келарди. Унинг лашкарининг олдида Шурҳабийл ибн Ҳасана борар эди. Бани Ҳанийфанинг аскаргоҳига бир кечалик йўл қолганида улар Омирдан ўч олиб келаётган бир жангчи гуруҳни учратди. Бу гуруҳга Бани Ҳанийфанинг улуғларидан Мажоъа ибн Марора бошлиқ эди. Холид амр қилиб, уларнинг бошлиқларидан бошқасини қатл эттирди.

Сўнгра Холид бориб, муртадларнинг лашкари билан тўқнашди. Икки томон қаттиқ жанг қилди. Дастлаб мусулмонларнинг иши юришмади. Муртадлар Холиднинг чодиригача етиб келдилар ва унинг хотинини асир

олмоқчи бўлган эдилар, уларни бу ишдан Мажоъа қайтарди. Сўнгра мусулмонлар бирлашдилар ва Аллох уларга Ўз сакинасини нозил қилди. Холид ўз одамлари ила ҳамла қилиб, муртадларни ортига қайтарди.

Бани Ҳанийфаликлар аччиқланиб, шиддат билан жанг қилдилар. Холид уруш Мусайлиманинг зиддига бўлаётганлигини англади. Уни яккама-якка олишувга чақирди. У олишувга чиқди ва иши оғирлашиб қолганда қочди. Унинг одамлари ҳам қоча бошладилар. Холид мусулмонларга нидо қилди. Улар бирдан ҳамла қилиб, муртадларни шармандаларча мағлуб этдилар. Муртадларнинг қолганлари Мусайлиманинг Ҳадийқатур Роҳман номли боғига кириб олишди. Бу кўрғонга кириш мусулмонлар учун жуда қийин бўлди. Ансорийларнинг шижоатлиларидан бири Барро ибн Молик: «Мени боғнинг ичига отинглар», деди. Шериклари уни ўша боғнинг ичига улоқтирдилар. Унинг ёлғиз ўзи душман билан жанг қилаётиб, эшикни очди. Мусулмонлар шу эшикдан кириб, душманларни қатл қилдилар. Қатл этилганларнинг ичида Мусайлиманинг ўзи ҳам бор эди. Уни Ҳамза ибн Абдулмуттолибнинг қотили Ваҳший билан яна бир ансорий ўлдирдилар. Ўша вақтда Мусайлима юз эллик ёшда эди.

Бу жангларда саҳобаи киромлардан етмиш киши шаҳид бўлдилар. Шаҳидлар ичида Абу Ҳузайфа ибн Утба, Солим мавло Абу Ҳузайфа, Шужоъ ибн Ваҳб, Зайд ибн Хаттоб, Абдуллоҳ ибн Саҳл, Молик ибн Амр, Туфайл ибн Амр ад-Давсий, Язийд ибн Қайс, Омир ибн Букайр, Абдуллоҳ ибн Махрама, Соиб ибн Усмон ибн Мазъун, Уббод ибн Бишр ва бошқа катта саҳобаи киромлар бор эдилар. Бу ҳодисалар ўн биринчи ҳижрий санада бўлиб ўтди.

Ғн иккинчи ҳижрий санада ҳам Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу қолган муртадларга ўз лашкарларини

юбордилар. Жумладан, ал-Алаа ибн ал-Ҳазрабийни лашкари билан бирга Баҳраинга юборди. У ўша ердаги муртадлар билан жанг қилиб, ғолиб келди ва аҳолини Исломга қайтарди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху Икрима ибн Абу Жаҳлни Уммонга юборди. У ўз лашкари билан у ернинг аҳолисидан бўлган муртадларни Исломга қайтарди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху Муҳожир ибн Абу Умайя бошлиқ лашкарни Яманга, яъни яна бир пайғамбарлик даъвосини қилган Асвад Ал-Анасийнинг аскарларига қарши юборди. Муҳожир уларни енгиб, Ислом ҳукмини қайтадан ўрнатди.

Сўнгра Муҳожир ибн Абу Умайя яна бир муртад қавм – Кинда аҳлига қарши юриш қилди ва уларни ҳам мағлуб этди.

Ана шундоқ қилиб, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху ўзларининг халифалик вақтларида Ислом умматининг катта фитнадан сақланиб қолишига сабаб бўлдилар. Ҳамма диндан қайтганда қаттиқ туриб, уларни Исломга қайтариш чораларини кўрдилар. Аллоҳ таоло у кишига ва биродарларига нусрат берди. Шу сабабли фитна тағтомири билан йўқотилди.

МАККА САФАРИ ВА ҲАЖ

Абу Бакр розияллоҳу анху ўн иккинчи ҳижрий сананинг Ражаб ойида Маккаи Мукаррамага сафар қилдилар ва ҳаж мавсуми келганда ҳаж қилдилар.

Бу ҳақда Ибн Саъд Ибн Умар, Оиша, Ибн Мусаййиб ва бошқалардан қилган қоришма ривоятда жумладан, қуйидагилар айтилади:

«Ғн иккинчи сананинг Ражабида Абу Бакр чошгоҳ вақтида Маккага кириб борди. Кейин манзилига борди. Абу Қуҳофа розияллоҳу анху ҳовлисининг эшигида

ўтирган эди. У ўзи билан ўтирган ёш йигитлар билан гаплашаётган эди. Унга: «Ана ўғлинг!» дейилди. У ўрнидан турди. Абу Бакр розияллоҳу анҳу уловини чўктиришга ҳам қарамасдан, шошилиб (туя) тик турганда тушди. У: «Отажон, ўрнингиздан турманг!» деб, югуриб бориб, уни қучоқлади ва Абу Қуҳофанинг икки кўзи орасидан ўпди. Чол унинг келганига хурсанд бўлганидан йиғлай бошлади.

Маккага Итоб ибн Усайд, Суҳайл ибн Амр, Икрима ибн Абу Жаҳл ва Ҳорис ибн Ҳишом розияллоҳу анҳумлар келдилар. Бас, унга: «Ассалому алайка, ё халифата Расулиллаҳ!» деб салом бердилар. Уларнинг ҳаммаси у билан қўл бериб кўришдилар. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни зикр қилганларида Абу Бакр розияллоҳу анҳу йиғлай бошлади.

Сўнгра Абу Қуҳофа билан сўрашдилар. Абу Қуҳофа:

«Эй Атийқ, манави қавмнинг суҳбатини яхши қил», деди. Абу Бакр:

«Эй отажон! Лаа ҳавла ва лаа қуввата иллаа биллаҳи, улуғ ишни бўйинга ўрадингиз. Унга Аллоҳнинг Ўзидан бошқа менда қувват ҳам, икки қўл ҳам йўқ», деди.

Кейин кириб, ғусл қилди ва чиқди. Шериклари унга эргашдилар. У уларга: «Шошилмай юринглар», деди. Одамлар унга учраб, олдиларига келиб сўрашишар ва Аллоҳнинг Набийси соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақларида таъзия изҳор қилишар эди. У эса тинмай йиғлаган ҳолда Байтга етиб борди. Ридосига бир оз ёнбошлади. Сўнгра рукни истилом қилди ва етти марта тавоф қилди. Икки рақъат намоз ўқиди. Кейин манзилига қайтди. Пешин бўлганда яна чиқди ва яна Байтни тавоф қилди. Сўнгра Доруннадвага яқин жойда ўтирди ва:

«Зулмдан шикоят қиладиган ёки ҳақ талаб қиладиган борми?» деди.

Унинг олдига ҳеч ким келмади. Одамлар волийларига

яхши сано айтдилар. Сўнгра асрни ўқиди ва ўтирди. Одамлар у билан хайрлашдилар ва сўнг Мадинага қараб йўл олди.

Ҳижратнинг ўн иккинчи йилида, ҳаж мавсуми келганда Абу Бакр розияллоҳу анҳу одамлар билан ҳаж қилди. Ёлғиз ҳаж қилди. Мадинада ўз ўрнига Усмон ибн Аффонни қолдирди».

ҚУРЪОННИНГ ЖАМЛАНИШИ

Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаётлик чоғларида яна ваҳий тушиб қолар, деган умидда Қуръон жамланиб, китоб шаклига келтирилмаган эди. У зотнинг вафотларидан кейин Қуръон кишиларнинг қалбида ва ёзган нарсаларида қолди.

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўнг Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг даврларида диндан қайтган муртадлар билан мусулмонлар орасида бўлиб ўтган қаттиқ жангларда Қуръонни тўлиқ ёд олган кўплаб қорилар шаҳид бўлдилар. Биргина Ямомада Мусайлиматул Каззобга қарши бўлиб ўтган жангда етмиш саҳобаи киром шаҳид бўлди. Шунда ҳазрати Умар ҳазрати Абу Бакрга: «Аллоҳ у зотлардан рози бўлсин. Қорилар ўлиб кетаверса, Қуръонга зарар етиши мумкин, шунинг учун уни китоб шаклига келтириб, жамлаб қўйиш керак» деган маслаҳатни бердилар.

Авваллича ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳу иккиланиб турдилар. Чунки бу иш Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаётлик вақтларида қилинмаган эди. У киши Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қилмаган ишни мен қандоқ қилиб қиламан?!» деб туриб олдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ҳам қатъий туриб:

«Аллоҳга қасамки, бу иш яхшидир», дея Абу Бакр

Сиддиқ розияллоху анҳунинг ортларидан қолмай юравердилар.

Кейинроқ Абу Бакр розияллоху анҳу ҳам Қуръонни китоб шаклига келтириб қўйиш зарур эканлигини англаб етдилар ва Зайд ибн Собит розияллоху анҳуни чақириб:

«Биз сени ҳеч бир нарсада муттаҳам қилган эмасмиз. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларида Қуръонни ёзар эдинг. Энди яхшилаб суриштириб, Қуръонни жамла», деб бу ишни амалга оширишни унга топширдилар. Чунки Зайд ибн Собит Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам билан жуда кўп бирга бўлган, Қуръонни энг яхши ёд олган ва уни Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ҳузурларида ёзиб борган, Пайғамбаримиз вафот этадиган йиллари эса, Жаброил фариштага Қуръонни аввалидан охиригача ўқиб ўтказганларида ҳам у зотнинг ёнларида бирга бўлган эдилар.

Зайд ибн Собит розияллоху анҳу ҳам аввалига:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам қилмаган ишни қандоқ қилиб қиламан?!» деб туриб олдилар. Энди Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳу:

«Аллоҳга қасамки, бу иш яхшидир», деб Зайд ибн Собит розияллоху анҳуни бу ишга кўндиришга ҳаракат қилишга ўтдилар. Охири бориб, Аллоҳ таоло Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳунинг қалбларига солган нарсани Зайд ибн Собит розияллоху анҳунинг қалбларига ҳам солди. У киши Қуръонни жамлашга рози бўлдилар.

Зайд ибн Собит, Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳумо ва бошқалар Қуръони Каримни пухта ёд билишларига қарамай, бу улкан ишнинг мустаҳкам, ишончли бўлишига ҳаракат қилиб, масжидда:

«Кимнинг кўлида ёзилган Қуръон бўлса ва унинг Пайғамбаримиз ҳузурларида ёзилганига иккита гувоҳи бўлса, бизга олиб келсин. Қуръонни жам қилишга

халифанинг буйруғи бўлди», деб эълон қилдилар.

Икковлари масжидда ўтириб, гувоҳларни текшириб, ниҳоятда аниқлик билан бир йилдан ортиқ вақт давомида Қуръонни жамлаб бердилар. Сўнг уни кўпчиликка кўрсатдилар, ҳамма рози бўлди. Агар бирор ҳарфи ўз ўрнида бўлмаса, минглаб ёд биладиганлар қарши чиққан бўлар эди.

Лекин асосий таянч ёдлаш бўлиб қолаверди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам фариштадан ёдлаганлар, у кишидан саҳобалар, саҳобалардан эса, улардан кейинги авлод ва ҳоказо, ҳозиргача етиб келди.

Шундай қилиб, Зайд ва Умар розияллоҳу анҳумо машаққатли уринишлардан сўнг Қуръонни кийик терисидан ишланган саҳифаларга ёзиб тугатдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ўша саҳифаларни «мусҳаф» деб номладилар. Мусҳафни белидан боғлаб, Абу Бакрнинг уйига қўйиб қўйдилар.

Бу иш Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг халифалик даврларида амалга оширилган энг улуғ ишлардан бири бўлди. Аллоҳ таоло Ўзининг «Албатта, зикрни Биз нозил қилганмиз ва албатта, уни Биз муҳофаза қиламиз» деган ваъдасининг бир қарра амалга ошишига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни сабаб қилди.

Ислом тарихидаги бу улкан аҳамиятга молик иш ўн иккинчи ҳижрий санада бўлган, дея оламиз. Чунки Ямома уруши ўн биринчи сананинг охирида бўлиб ўтди. Қуръонни жам қилиш бир йил давом этди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу эса ўн учинчи санада вафот этдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу даврларида Қуръони Каримни жамлашдек нозик ва ҳассос ишнинг амалга оширилиши ўша вақтда у киши фақат жангу жадал билан овора бўлиб қолмай, бошқа ишларга ҳам вақт топганларини ва уларга иккинчи даражали иш сифатида

қарамаганликларини кўрсатади.

Бу ерда яна бир муҳим масала бор. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу Абу Бакр розияллоҳу анҳуга «Қорилар ўлиб кетаверса, Қуръонга зарар етиши мумкин, шунинг учун уни китоб шаклига келтириб жамлаб қўйиш керак», деган маслаҳатни берганларида Абу Бакр розияллоҳу анҳу:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қилмаган ишни мен қандоқ қилиб қиламан?!» деб туриб олишлари бежиз эмас эди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ва бошқа саҳобаи киромлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг айтганларидан ва қилганларидан қилча ҳам четга чиқмас эдилар. Аммо ўзаро баҳслардан кейин бунга ўхшаш ишлар умматнинг ижтиҳодига боғлиқ қилиб қўйилганлиги маълум бўлди ва улар Қуръони Каримни жамлашга ижмоъ қилиб, ҳаммалари бир овоздан рози бўлдилар.

Ана шунга ўхшаш суннат нимаю, умматнинг ижтиҳодига боғлиқ ҳолда қўйилган иш нима эканлигини ажратиб олиш ҳар доим ҳам муяссар бўлавермаганидан баъзан ихтилофлар келиб чиқади.

ИРОҚ ФАТҲИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Ридда урушлари тамом бўлганидан кейин Ислом омонлиги, адолати, фазилати, каромати ва нурини оламга тарқатиш ташвишига тушдилар. У киши ўзларининг Ямомада турган музаффар лашкарбошилари бўлмиш Холид ибн Валид розияллоҳу анҳуга қуйидаги мактубни ёздилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Аллоҳнинг бандаси, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг халифаси Абу Бакрдан Холид ибн Валид ва у билан бирга бўлган муҳожирлар, ансорлар ва уларга яхшилик ила тобеъин бўлганларга.

Ассалому алайкум. Мен сизлар учун Аллоҳга ҳамд айтаман. У Зотдан ўзга илоҳи маъбуд йўқ. Аммо баъду:

«Ваъдасини бажарган, бандасига нусрат берган, дўстини азиз қилган, душманини хор қилган ва ҳизбларга ёлғиз Ўзи ғолиб келган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин. Албатта, Аллоҳдан ўзга илоҳи маъбуд йўқ. У Зот:

«Аллоҳ сизлардан иймон келтириб, солиҳ амалларни қилганларга уларни ер юзида худди улардан олдин ўтганларни халифа қилганидек халифа қилишни, улар учун Ўзи рози бўлган динни мустаҳкамлашни ва уларнинг хавф-хатарларидан сўнг омонликни бадал қилиб беришни ваъда қилди. Менгагина ибодат қилурлар ва Менга ҳеч нарсани ширк келтирмаслар», дегандир.

Бу Ундан ваъдадир. Хилофи йўқ айтилган гапдир. Шубҳаси йўқ. Ва мўминларга урушни фарз қилиб:

«Сизга ёқмаса ҳам, жанг қилишингиз фарз қилинди. Шоядки, ёқтирмаган нарсангиз сиз учун яхши бўлса. Ва шоядки, ёқтирган нарсангиз сиз учун ёмон бўлса. Аллоҳ билади, сиз билмайсиз», деди.

Бас, Аллоҳнинг ваъдасини охиригача етказинглар. У Зотга сизга фарз қилган нарсасида итоат қилинглар. Агар сизга қийинчилик катта, мусибат улуғ, машаққат узоқ бўлса ҳам. Бу йўлда молларингиз ва жонларингизда фожиага учрасангиз ҳам. Албатта, улар Аллоҳнинг улуғ савобининг олдида арзимас нарсадир. Бас, Аллоҳнинг раҳматига қолгурлар, Аллоҳнинг йўлида «Енгил бўлса ҳам, оғир бўлса ҳам қўзғолингиз ва Аллоҳнинг йўлида молларингиз ва жонларингиз ила уруш қилингиз. Агар билсангиз, шу ишингиз ўзингиз учун яхшидир.

Огоҳ бўлинглар! Мен Холид ибн Валидни Ироқ томон юришга амр қилдим. У менинг амрим келмагунича ўша ерни тарк этмас. Сизлар у билан юринглар. Танбаллик қилманглар. Албатта, бу бир йўлки, унда ният яхши бўлса, яхшиликка рағбат кучли бўлса, Аллоҳ ажрни катта қилиб

беради. Қачон Ироқда воқеъ бўлсангиз, менинг амрим келгунича ўша ерда бўлингиз. Бизни ҳам, сизни ҳам Аллоҳ бу дунё ва охиратнинг ташвишларидан сақласин. Вассалому алайкум ва барокатуҳу!» (Байҳакий «Сунан»ида келтирган)

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Холид ибн Валид розияллоҳу анҳуга муртад бўлганлардан бирортасини ҳам ўз лашкарига олмасликни амр қилдилар.

Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу бошлиқ ушбу лашкарнинг ўша пайтдаги дунёнинг энг катта икки империясининг бири бўлган Форс империясига қарашли Ироқ ерларини фатҳ қилиш учун юришлари билан Исломнинг шонли фатҳлар аҳди бошланади.

Шу муносабат билан Исломдаги фатҳ тушунчаси ҳақида бир оз ожизона фикр билдиришга ижозатингизни сўраймиз.

Мусулмон жамиятида яшаётган иймонли-Исломли кишилар Аллоҳнинг ер юзидаги халифалари ҳисобланадилар. Улар ер юзида адолат ўрнатиш, зулмни кўтариш, ҳамма ёқда ҳуррият ҳукм суриши учун масъулдирлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаи киромлари шу масъулиятни тўлиқ тушунганлар ва ўшанинг тақозоси билан ҳаракат қилганлар. Улар масъулиятни адо этиш учун урушга чиққанлар.

Исломий фатҳларни «Араб истилоси» дейиш нотўғри эканлигини душманларнинг ўзлари ҳам биладилар, аммо Исломга қарши нимадир ўйлаб чиқариш керак бўлган. Натижада шу ибора ўйлаб топилган. Чунки фотиҳ жангчилар ичида араб бўлмаганлар ҳам кўп эди. Шу билан бирга, уларнинг ҳаракати ҳеч қачон истило бўлмаган. Мусулмонлар қаерга борсалар, динга даъват қилиш учун, адолат ўрнатиш учун борганлар. Ўша ерларнинг аҳолиси билан ака-ука, биродар бўлиб яшаб қолганлар.

Мусулмонлар ҳеч бир юртнинг мол-мулкини талаб олиб кетмаган. Кишиларни Исломга киришга мажбур ҳам этмаган. Уларнинг муомаласи мустамлакачиларнинг муомаласидан мутлақо фарқ қилган. Буни инсофли ажнабий тарихчилар ва олимлар ҳам такрор-такрор эътироф этганлар. Машҳур олим Томас Орланднинг «Исломга даъват» китобида бу ҳақиқатни тасдиқлайдиган кўпгина ҳужжатли далиллар келтирилади.

Яхшиси, бу масалани саҳобаларнинг ўзларидан сўраш керак. Тарихда шундай бўлган ҳам. Саҳобаи киромлар Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу бошчиликларида ўша даврдаги иккита катта империянинг бири – Форс давлати чегарасига келиб тушдилар. Бундан хабар топган Форс давлати Рустам исмли лашкарбоши раҳбарлигида тайёргарлигини кўриб қўйган эди.

Рустам мусулмонлар томон ўз элчиларини юборади. Форс элчилари мусулмонларнинг бошлиғини топа олмай, анча вақт овора бўлдилар. Чунки Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳунинг алоҳида ажратилган жойи ҳам, кийими ҳам йўқ эди. У киши лашкарлари билан аралашиб юрар эдилар. Элчилар у кишини одамлар орасида, ерда ўтириб гаплашаётган ҳолда топдилар.

Ўзларини таништирган элчилар Форс давлати раҳбарлари, мусулмонлар вакили билан гаплашмоқчи эканликларини билдирдилар.

Саъд ибн Абу Ваққос орқаларига шундай қараган эдилар, ерда ёнбошлаб ётган, юпун кийинган Робиъ исмли саҳобага кўзлари тушди. Унга:

«Сен булар билан боргин, бошлиқлари бизнинг вакилимиз билан гаплашмоқчи экан», дедилар.

Робиъ розияллоҳу анҳу бир чапдаст ҳаракат билан найзасига таяниб, от устига сакраб минди ва элчиларга қараб:

«Кетдик», деди.

Элчилар лол бўлиб, туриб қолдилар. Бир жулдур кийинган «вакил»га, бир ерда ўтирган «амир»га қарадилар. Ўзаро бир нималарни гаплашдилар-да, ниҳоят, катталари Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳуга:

«Бундан кўра тузукроқ одам йўқми?» деди.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу:

«Ичимизда тузугимиз шу, вакил юборишни сизлар сўрадингиз, биз эмас», дедилар.

Ноилож қолган элчилар ўша вакилни олиб, йўлга тушдилар. Қароргоҳга яқинлашишлари билан элчилар отдан тушиб, таъзим қилиб юра бошладилар. Мусулмонларнинг вакили Робий розияллоҳу анҳу эса, уларнинг бу кулгили ҳолларини томоша қилиб, отдан тушмай, кулиб ичкарига кирди. Аммо қоровуллар бирдан ёпирилиб, уни от устидан тортиб олишди ва улуғларининг олдига от миниб бориб бўлмаслигини англатишди.

Аммо у киши бошини мағрур тутиб, найзасини ерга қадаб-қадаб кета бошлади. У ҳар сафар найзасини ерга урганида, ерга тўшалган бир йўлбарс терисини тешар эди. Робий розияллоҳу анҳу тўғри бориб, тахтда ўтирган бошлиқнинг ёнидан жой олди. Аммо хизматкорлар дарҳол у кишини пастга ўтиришга мажбур этишди. Шунда Робий розияллоҳу анҳу:

«Бизга сизлар ҳақингизда, адолатли подшоҳларингиз ҳақида хабарлар борар эди. Ҳаммаси беҳуда экан. Агар ўзингизга ўхшаш бир одамга шунчалар таъзим қиладиган бўлсангиз, бизга ҳеч ҳам тенг кела олмайсизлар», деди.

Форсларнинг каттаси таржимонга:

«Ундан сўра-чи, нима учун келишди экан?» дейди.

Робий розияллоҳу анҳу бу саволга жавобан, асрлар давомида қоида бўлиб қолган жумлани айтди:

«Аллоҳ таоло бизни бандаларнинг бандаларга ибодат қилишидан Аллоҳга ибодат қилишга, динларнинг жабридан Исломнинг адлига, бу дунё торлигидан у дунё

кенглигига чиқариш учун юборди», деди.

Ҳа, мусулмон фотихлар бошқа юртларга ўз фойдаларини кўзлаб эмас, балки Аллоҳнинг амрини бажариш учун борганлар. Улар дунёдаги инсонлар кулликнинг турли кўринишларидан озод бўлишлари учун курашганлар. Ер юзида фақат Аллоҳнинг ҳукми барқарор бўлишини истаганлар. Улар ер юзидаги бирон кимсага жабр ва зулмни раво кўрмаганлар. Ҳар ким хоҳлаган динини танлаб, Ислом адолатидан фойдалансин, деб ҳаракат қилганлар. Улар қайси юрт тупроғига қадам қўйсалар, олдин ерлик аҳоли орасида тушунтириш ишларини олиб борганлар. Чунки уларнинг вазифаси кишиларга Аллоҳнинг дини, яъни Исломни етказиш бўлган. Улар ҳақ динга тарғиб қила туриб: «Мусулмон бўл, саломат бўласан ёки динингда қолмоқчи бўлсанг, жизя бер. Унга ҳам, бунга ҳам кўнмасанг, орамизда уруш бўлади», дейишган.

Мусулмон фотихлар:

«Биз тажовузкор уруш қилмаймиз, бировни динимизга киришга мажбур ҳам этмаймиз. Биз фақат бошқаларни Исломга даъват қиламиз. Ким хоҳласа, мўмин бўлсин, хоҳламаса, кофирлигича қолсин. Бу – ўзининг иши. Фақат бизнинг йўлимизни тўсмасин, бошқаларни даъват қилишимизга халақит бермасин. Исломга кирмоқчи бўлганларнинг ҳам йўлини тўсмасин. Бизнинг фикримизча, инсон фақат мусулмон бўлгандагина ёлғиз Аллоҳга ибодат қилган бўлади. Бу ҳақиқатни одамларга етказиш бизга топширилган. Топшириқни адо этишимизга тўсиқ бўлма! Ким бетараф бўлса, марҳамат, четда тинч-омон тураверсин. Лекин ким бизга қарши чикса, даъватга йўл бермаса, бошқаларнинг Исломни ўрганишига тўсиқ бўлса, у билан урушишдан бошқа илож қолмайди», дейдилар.

Демак, таклиф иккита: Ислом ёки жизя бериш.

Мусулмон бўлсалар, биродар бўлиб яшайверадилар. Жизя берсалар, уларнинг химояси, тинчлик-омонлиги ва диний эркинлиги мусулмонлар зиммасида бўлади. Урушни хоҳлаганлари уруш ҳам қилаверадилар. Мусулмонлар ўзлари эришган бахт-саодатга бошқаларнинг ҳам эришишларини истайдилар. Ана шу истак йўлидаги тўсиқларга, куфр, зулм ва туғёнларга қарши курашадилар.

Музаффар фотиҳи Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу ўз халифаси Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг кўрсатмаларига амал қилиб, ишни ал-Убулла деган жойни фатҳ қилишдан бошлади. Кейин эса, ас-Сина, ал-Валжа ва Уллайс деган жойларда душман билан тўкнашиб, ғолиб келдилар. Сўнг ал-Ҳайра, Анбор, Айнут тамр, Давматул жандал деган жойларни фатҳ қилдилар. Ундан сўнг ал-Ҳосийд, ал-Хунофис ва ал-Фирос деган ерларда ҳам рақибларни мағлуб этдилар.

Шунда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Холид ибн Валид розияллоҳу анҳуни Шом томонга ўтишга амр қилдилар. Ирокқа эса, ал-Мусанна ибн Ҳориса аш-Шайбонийни тайин қилдилар.

Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу Шомга кетгач форс подшоҳи Шахрийрон ибн Ардашер ал-Мусанна ибн Ҳориса аш-Шайбонийга қарши катта аскар юборди. Бобилда икки тараф тўкнашди ва мусулмонлар ғолиб бўлдилар.

Форс империяси таназзулга юз тутди.

ПАЙҒАМБАР АЛАЙҲИССАЛОМ СУННАТЛАРИГА АМАЛ ҚИЛИШ ДАРАЖАСИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига оғишмай амал қилишнинг намунаси эдилар. У кишининг “Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам қилмаган нарсани қандок

киламан?» деб туриб олганларини аввал ҳам бир неча бор кўрдик. Ана ўша ҳам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига оғишмай амал қилишнинг кўринишларидан бири эди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бировдан тама ила бир нарса сўрашни ҳеч ёқтирмас эдилар. У киши бунини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Ким менга одамлардан бирор нарса сўрамасликнинг кафолатини берса, мен унга жаннатнинг кафолатини бераман», деган ҳадисларига биноан қилар эдилар.

Имом Аҳмад Ибн Абу Маликадан қилган ривоятда куйидагилар айтилади:

«Гоҳида Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг кўлидан туясининг югани тушиб кетар эди. Шунда у туянинг билагига уриб чўқтирар ва уни олар эди. Одамлар:

«Бизга айтсангу, олиб берар эдик», десалар,

«Ҳабибим соллаллоҳу алайҳи васаллам менга одамлардан ҳеч нарса сўрамасликни амр қилган», дер эди».

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитилган ҳадисга амал қилиш қандоқ бўлишини бир кўриб қўйинг! Жаннатга кириш иштиёқи нечоғлик кучли бўлишига бир эътибор қилинг! Бизни ҳам Аллоҳ таоло шундай даражаларга эриштирсин!

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига шароитга қараб, ўзига фойда бўлса амал қилиб, бўлмаса тарк қилиш одатлари мутлақо йўқ эди. Балки ўша вақтда қандай ҳолат ёки оқибат бўлса ҳам, тўла амал қилар эдилар. Келинг, бу фикримизга ҳам бир мисол келтирайлик.

Имом Муслим Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қизлари Фотима Абу Бакрга одам юбориб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан қолган Мадинадаги, Фидкдаги ва

Хайбарнинг хумсидан тегадиган меросини сўради. Шунда Абу Бакр:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Биздан мерос олинмас. Биз тарк қилган нарса садақадир. Оли Мухаммад мана бу молдан ейди, холос», деганлар. Аллоҳга қасамки, албатта, мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг садақаларини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида бўлганидан бошқага ўзгартирмайман. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қилган нарсадан бошқа нарсани қилмайман», деди ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Фотимага бирор нарса беришдан бош тортди. Бунинг учун Фотима Абу Бакрдан аччиқланди».

Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг бу тасарруфларидан кўпгина ноқулайликлар келиб чиқди. Фотима онамиз у кишига гапирмай қўйдилар. У кишининг ҳурматларидан эрлари ҳазрати Али ҳам вақтинчалик бўлса ҳам Абу Бакр розияллоҳу анҳуга нисбатан муомалаларини ўзгартирдилар. Аммо Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу учун бу нарсалардан кўра Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бир оғиз сўзларига амал қилиш устун эди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг фазилатлари ўзларича, отамдан мерос олишим керак, деган ижтиҳодда бўлиб аразлаган Фотима онамизга муносабатларида яна ҳам яққол кўринади.

Имом Байҳақий ва Ибн Саъдлар аш-Шаъбийдан ривоят қиладилар:

«Фотима розияллоҳу анҳо бемор бўлганида унинг хузурига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу келди ва киришга изн сўради. Али розияллоҳу анҳу:

«Эй Фотима, мана, Абу Бакр сенинг олдингга киришга изн сўрамоқда», деди.

«Унга изн беришимни истайсанми?» деди Фотима розияллоҳу анҳо.

«Ҳа», деди Али розияллоҳу анҳу. У изн берди. Бас, у кириб ундан розилик сўраб:

«Аллоҳга қасамки, мен диёрни, молни, аҳлни ва қариндошларни тарқ қилган бўлсам, фақат Аллоҳнинг розилигини деб, Унинг Расулининг розилигини деб ва сиз Оли байтларнинг розилигинингизни деб тарқ қилдим, холос», деди. Кейин Фотима розияллоҳу анҳодан розилик сўради, у рози бўлди».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу суннатнинг ҳаммасига амал қилишга, бошқалар учун кичик иш бўлиб кўринган нарсаларга ҳам ҳаммадан кўра яхшироқ амал қилишга ҳаракат қилар эдилар.

Имом Тобароний ал-Ағардан ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам менга ансорлардан бир кишидан бир журайб хурмо олишимни айтган эдилар. У бермай, пайсалга солиб юрди. Буни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга айтган эдим, у зот:

«Эй Абу Бакр, бориб бунинг хурмосини олиб бергин», дедилар. Абу Бакр мен билан бомдодни ўқигандан кейин масжидда учрашишга ваъдалашди. Уни мен ила ваъдалашган еридан топдим. Биз юриб кетдик. Қай бир одам Абу Бакрни кўрса, унга салом берар эди. У менга:

«Бу қавмдан сенга етадиган фазлни кўргин. Бирор киши сендан аввал салом бермасин», деди. Биз бирор киши кўриниши билан ундан олдин салом берар эдик».

РУМ ЖАНГИ МАСЛАҲАТИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Румни фатҳ қилиш ҳақида кенгаш ўтказдилар. Ана шу кенгаш ровийларимиз томонидан батафсил баён қилинган. Аниқ ва тўғри келтирилган васфлар сиз билан бизни саҳобаи киромларнинг шуро мажлисларига етаклаб боради.

Келинг, бир муддат бошқа нарсаларни унутиб, Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху бошлиқ саҳобаи киромларнинг шуру мажлисларида иштирок этайлик.

Ибн Асокир аз-Зухрийдан, у киши Абдуллоҳ ибн Абу Авфо розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Рум жангини ирода қилганида Алини, Умарни, Усмонни, Абдуллаҳмон ибн Авфни, Саъд ибн Абу Ваққосни, Саъид ибн Зайдни, Абу Убайда ибн ал-Жарроҳни, Бадр аҳли ва бошқалардан бўлган муҳожир ва ансорларнинг катталарини чақирди. Улар унинг олдига кирдилар. Мен ҳам уларнинг ичида бор эдим. Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху:

«Албатта, Аллоҳ азза ва жалланинг неъматларининг ҳисоби йўқ. Амаллар уларнинг шукрига етмас. У Зотга ҳамд бўлсин. Батаҳқиқ, Аллоҳ калимангизни жам қилди. Ораларингизни ислоҳ қилди. Сизларни Исломга ҳидоят қилди. Сизлардан шайтонни қайтарди. У энди У Зотга ширк келтиришингизни тама қила олмайди. Бугунги кунда араблар бир ота, бир онанинг фарзандларидир. Батаҳқиқ, мусулмонларни Шомдаги Румнинг урушига сафарбар қилишни маъкул кўрдим. Бу Аллоҳ мусулмонларни қўллаши учундир. Аллоҳ Ўз калимасини олий қилиши учундир. Шу билан бирга, бунда мусулмонларга улкан насиба бор. Чунки улардан ким ҳалок бўлса, шаҳид ҳолида ҳалок бўлади. Аллоҳнинг ҳузуридаги нарса эса аброрлар учун яхшидир. Ким яшаб қолса, динни мудофаа қилган ҳолида ва Аллоҳдан жидди жаҳд қилганларнинг савобига ҳақдор бўлган ҳолида қолади. Бу менинг фикримдир. Энди менга маслаҳат беринглар», деди.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху ўрнидан туриб:

«Ўз халқидан кимга хоҳласа, ўшанга хайрни хос қиладиган Аллоҳга ҳамд бўлсин. Аллоҳга қасамки, қачон бир яхшилик учун мусобақа қиладиган бўлсак, сен ҳаммамиздан ўзиб кетасан. Бу Аллоҳнинг фазлидир. Уни У

Зот кимга хоҳласа, ўшанга беради. Аллоҳ улуғ фазл эгасидир. Аллоҳга қасамки, мен сенга учрашиб, сен айтган фикрни айтмоқчи эдим. У иш бўлмасидан аввал ўзинг айтиб қолдинг. Сен тўғри топдинг. Аллоҳ сенга тўғри йўлни кўрсатди. Уларга отлиқларни кетма-кет юбор. Одамларни ҳам бирин-кетин юбор. Лашкарларни ҳам ортма-орт юбор. Албатта, Аллоҳ Ўз динига нусрат берувчидир, Ислоҳ ва унинг аҳлини азиз қилувчидир», деди.

Кейин Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу туриб:

«Эй Расулуллоҳнинг халифаси! Албатта, у Румдир. Бани Асфардир. Қаттиқ темирдир. Шиддатли рукндир. Менимча, уларнинг устига бирданига бостириб боришимиз дуруст эмас. Лекин бир гуруҳ отлиқларни юборамиз. Улар чекка ўлкаларга ғарот қилиб, ҳузурингга қайтадилар. Агар бир неча марта шундоқ қилсалар, уларга катта зарар етказадилар. Уларнинг ерларидан ўлжалар оладилар. Шундоқ қилиб, душманлар ўтириб қоладилар. Сўнгра сен Яман ерларига Рабийъа ва Музарга одам юбориб, ҳаммаларини ҳузурингга йиғасан. Кейин хоҳласанг, ўзинг жанг қиласан, хоҳласанг бошқани жанг қилдирасан», деди-да, жим қолди. Одамлар ҳам жимиб қолдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу уларга:

«Нима дейсизлар?» деди. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ўрнидан туриб:

«Менимча, сен ушбу дин аҳлининг насиҳатчисисан ва уларнинг меҳрибонисан. Агар бирор фикр қилсанг, кўпчиликнинг фойдасини ўйлаб қиласан. Ўзинг азму қарор қилавер. Биров сендан гумон қилмайди», деди.

Толҳа, Зубайр, Саъд, Абу Убайда, Саъид ибн Зайд ва ўша мажлисга ҳозир бўлган муҳожир ва ансор розияллоҳу анҳумлар:

«Усмон тўғри айтди. Ўз фикрингни амалга оширавер. Биз сенга хилоф ҳам қилмаймиз, туҳмат ҳам қилмаймиз»,

дедилар. Яна шунга ўхшаш гапларни айтдилар. Али розияллоху анху одамлар ичида гапирмади. Абу Бакр:

«Сен нима дейсан, эй Абул Ҳасан?» деди.

У: «Менимча, сен улар томон ўзинг борсанг ҳам, бировни юборсанг ҳам, иншааллох, нусрат топасан», деди.

«Аллоҳ сенга яхшилик башоратини берсин! Буни каердан билдинг?» деди Абу Бакр.

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг «Ушбу дин унга душман бўлганларга доимо ғолиб келади. Токи дин ва унинг аҳли ғолиб бўлгунларича», деганларини эшитганман», деди Али.

«Субҳаналлоҳ! Бу қандоқ ҳам яхши ҳадис! Батаҳқиқ, у билан мени масрур қилдинг! Аллоҳ сени масрур қилсин!» деди Абу Бакр.

Сўнгра Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху ўрнидан туриб, Аллоҳни У Зотга лойиқ эсга олди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга саловот ҳамда дуруд айтди ва:

«Эй одамлар! Албатта, Аллоҳ сизга Ислом неъматини берди. У Зот сизларни жидди жаҳд ила мукаррам қилди. Аллоҳнинг бандалари! Шомдаги Румнинг жангига тайёрланинглар! Румнинг жангига! Мен сизларга амирлар тайин қилурман. Сизлар учун байроқлар тикурман. Бас, Роббингизга итоат қилинг! Амирларингизга хилоф қилманг! Ниятингиз, шаробингиз ва таомингиз яхши бўлсин. Албатта, Аллоҳ тақводорлар ва муҳсинлар биландир!», деди.

Одамлар сукут сақладилар. Аллоҳга қасамки, жавоб бермадилар. Шунда Умар ибн Хаттоб розияллоху анху:

«Эй мусулмонлар жамоаси! Сизларга нима бўлди?! Расулуллоҳнинг халифасига жавоб бермайсизлар!? Ахир у сизларни ҳаётга даъват қилмоқда-ку! Аммо агар орзу-ҳавас ва яқин сафар бўлганида шошилар эдингиз!» деди. Амр ибн Саъид розияллоху анху ўрнидан туриб:

«Эй Ибн Хаттоб! Сен бизга мисол келтирасанми?! Мунофиқларнинг мисолини-я?! Бизни айблаётган нарсангни ўзинг бошласанг бўлмасмиди?!» деди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу:

«У агар мени даъват қилса, жавоб беришимни, жанг қилдирса, жанг қилишимни яхши билади», деди.

«Лекин биз жанг қилсак, сизлар учун қилмаймиз! Аллоҳ учун жанг қиламиз!» деди Амр ибн Саъид розияллоҳу анҳу.

«Аллоҳ тавфиқ берсин! Яхши айтдинг», деди Умар.

Шунда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Амр розияллоҳу анҳуга:

«Ғтир. Аллоҳ сенга раҳм кўрсатсин. Умар сен эшитган нарса ила бирорта мусулмонга озор бермоқчи ҳам, уни айбламоқчи ҳам эмас. У сен эшитган нарса ила ерга ўтириб қолганларни урушга чорламоқчи бўлди, холос», деди.

Кейин Холид ибн Саъид розияллоҳу анҳу туриб:

«Рост айтдинг, эй Расулуллоҳнинг халифаси. Ғтир, эй биродарим», деди. У ўтирди. Холид гапида давом этиб:

«Ўзидан бошқа илоҳи маъбуд йўқ бўлган, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни ҳидоят ва ҳақ дин ила мушриклар ёқтирмаса ҳам, барча динлардан устун қилиш учун юборган Аллоҳга ҳамд бўлсин. Ваъдасини ижро қилувчи, айтганини зоҳир қилувчи ва душманини ҳалок қилувчи Аллоҳга ҳамд бўлсин. Биз хилоф қилувчи ҳам, ихтилоф қилувчи ҳам эмасмиз. Сен волий, насиҳатчи ва шафиқу меҳрибонсан. Бизни сафарбар қилсанг, сафарбар бўламиз. Бизга амр қилсанг, итоат қиламиз», деди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу унинг гапидан хурсанд бўлиб кетди:

«Аллоҳ хайрингни берсин, биродарим ва дўстим! Рағбат ила мусулмон бўлган эдинг. Савоб тилаб, ҳижрат қилган эдинг. Аллоҳни ва Унинг Расулини рози қилиш учун, Унинг калимасини устун қилиш учун кофирлардан

динингни олиб қочган эдинг. Сен одамларнинг амирисан! Қани юр, Аллоҳ раҳм қилгур!» деди.

Кейин у (минбардан) тушди. Холид ибн Саъид розияллоҳу анҳу қайтиб, тайёргарлик кўра бошлади. Абу Бакр Билолга: «Одамлару одамлар! Шомдаги Рум урушига кўзголинглар!» деб жар чақиришни амр қилди.

Одамлар Холид ибн Саъидни ўз амирлари деб билдилар. Улар Холид ибн Саъиднинг ўз амирлари эканлигига шак қилмас эдилар. У эса ҳаммадан олдин аскаргоҳга чиққан эди. Сўнгра одамлар ҳар куни ўнтадан, йигирматадан, ўттизтадан, қирқтадан, элликтадан, юзтадан бўлиб, аскаргоҳга кела бошладилар. Жуда кўп одам йиғилди.

Бир куни Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бир гуруҳ саҳобалар билан чиқиб, аскаргоҳга етиб келди. Яхшигина ададни кўрди. Лекин Рум учун бу ададга рози бўлмади. У ўз шерикларига:

«Мана буларни шу ададлари ила Шомга юборишим ҳақида нима дейсизлар?» деди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу:

«Бани Асфар жамоалари учун бу ададга рози эмасман», деди. Абу Бакр шерикларига:

«Сизлар нима дейсизлар?» деди.

«Умар нима деган бўлса, биз ҳам шунини деймиз», дедилар.

«Яманга мактуб ёзиб, уларни урушга даъват қилиб, савобига тарғиб қилсакмикан?» деди у. Унинг ҳамма шериклари бунини маъқул кўришди:

«Ҳа. Шу фикрингни амалга ошир», дейишди. У мактуб ёзди».

РУМ ЖАНГИНИНГ БОШЛАНИШИ

Ҳамма тайёргарликлар кўрилиб бўлгандан сўнг Абу

Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу Рум жангига бирин-кетин аскарларни жўната бошладилар.

Холид ибн Саъид бошлиқ лашкарни Шомнинг кириш қисмига юборди.

Амр ибн Осс бошлиқ лашкарни Фаластинга юборди.

Шурҳабийл ибн Ҳасана бошлиқ лашкарни Урдунга юборди.

Язид ибн Абу Суфён бошлиқ лашкарни ал-Балқо томонга юборди.

Абу Убайда ибн Жарроҳ бошлиқ лашкарни Ҳимс томонга юборди.

Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу ҳар бир лашкарни кузатгани пиёда юриб чиқар ва уларга дунё ва охиратларига фойдали бўлган насиҳатларни қилар эдилар. Ана шу насиҳатлардан бирини, яъни, Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг Язид ибн Абу Суфёнга қилган насиҳатларини ибрат учун келтирамыз:

«Албатта, мен сени синаш учун, тажриба учун ва танлаб олиш учун бошлиқ қилдим. Агар яхши бўлсанг, амалингга қайтараман ва зиёда ҳам қиламан. Ёмон бўлсанг, бўшатаман. Аллоҳга такво қилишни лозим тут. Зоҳирингдан кўринган нарса ботинингдан ҳам кўринади. Аллоҳга энг ҳақли киши Унга энг кучли дўст тутинганидир. Одамларнинг Аллоҳга энг яқини Унга ўз амали билан кучли яқинлашганидир. Сенга Холиднинг ишини топширдим. Жоҳилиятнинг айбларидан сақлан. Аллоҳ уларни ва уларнинг аҳлини ёмон кўради. Қачон лашкарингнинг олдига борсанг, уларнинг суҳбатини яхшила. Ишни уларга яхшилик қилишдан бошла ва яхшиликни ваъда қил.

Ваъз қиладиган бўлсанг, қисқа қил. Чунки гапнинг кўпи баъзисини унуттиради. Ўзингни яхши тутсанг, одамлар сенга яхшилик қиладилар. Намозларни ўз вақтида, рукуъ, сужуд ва хушуъсини батамом қилиб ўқи. Қачон

олдингга душманнинг элчилари келса, уларга икром кўрсат ва оз туришларига урин. Токи улар аскаргоҳингдан жоҳил ҳолларида чиқиб кетсинлар. Улар сенинг камчиликларингни ва билимингни англаб олишларига фурсат берма. Уларни аскарингнинг бой жойига тушир. Бошқаларни улар билан гаплаштирма. Улар билан фақат ўзинг гаплаш. Сирингни ошкорингга ўхшатма, яна ишинг аралаш-қуралаш бўлиб кетмасин. Қачон маслаҳат қилсанг, сидқ ила гапир, содиқ маслаҳат оласан. Маслаҳат берувчидан яхшилигингни аяма.

Кечаси шерикларинг ила суҳбат қур, сенга хабарлар келади ва сендан пардалар очилади. Қўриқчиларингни кўпайтир ва уларни аскарларинг ичига тарқатиб юбор. Уларга билдирмай, кўриқлаётган нарсаларини бирдан текшириб туришни кўпайтир. Кимни ўзи қўриётган нарсасидан ғофил қолганида ушлаб олсанг, яхшиликлари адабини бер, уни жазолашни ҳаддан ошириб юборма. Уларни кечаю кундуз алмаштириб тур. Биринчи навбатни кейингисидан узунроқ қил. Чунки биринчиси кундузга яқин бўлгани учун осон бўлади.

Айбдорни икоб қилишдан қўрқма. Бу ишда адашма. Унга шошилма ҳам. Уни хорловчи даражага етказма. Аскаргоҳинг ҳолидан ғофил қолиб, унинг бузилишига йўл қўйма. Уларнинг ортидан жосуслик қилиб, шарманда қилма. Одамларнинг сирларини очма, сиртингдаги билан кифоялан. Бекорчилар билан ўтирма. Аҳли сидқ ва вафодорлар билан мажлис қур. Учрашувларда содиқ бўл. Қўрқоқ бўлма, одамларинг ҳам қўрқоқ бўлиб қоладилар. Ёлжадан беркитиб олишдан четлан. У фақирликни келтириб, нусратни кетказди. Ҳали ўзини ўша учун тиккан одамларни кўрасизлар» («Комил»дан).

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анҳу юборган лашкарлар Шомга етиб бордилар.

Бу хабар Рум подшоҳи Хераклга етиб борганида у ўз

қавмига мусулмонлар билан сулҳ тузишни таклиф қилди. Улар бош тортдилар. Кейин румликлар ниҳоятда кўп сонли аскар тўпладилар.

Амр ибн Осснинг таклифига биноан, аскарбошилар тўпланиб, маслаҳат қилдилар ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуга хабар юбордилар. У киши уларга «Сизга ўхшаганлар озлиги учун эмас, гуноҳлари учун мағлуб бўладилар. Гуноҳлардан сақланинглар», деган хабарни юбордилар.

ЯРМУК ЖАНГИ

Икки томон Ярмук деган жойда бир-бирига қарама-қарши жойлашди. Ғн учинчи ҳижрий сананинг Сафар, Робийул аввал ва Робийус сони ойларини ўша ерда ўтказдилар.

Амирлар Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан ёрдам сўрадилар. У киши Холид ибн Валид розияллоҳу анҳуни ўз лашкарининг ярмини олиб, Ироқдан Шомга ўтишга амр қилди. Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу етиб келди ва ҳаммани бир қўмондонлик остида бирлаштиришни таклиф қилди. Кўпчилик унинг ўзини амир қилиб сайладилар. Жанг бошланди. Мусулмонлар бу жангда ғалабага эришдилар.

Мусулмонларнинг бу тарихий ғалабаси «Ярмук жанги» номи ила машҳурдир. Ярмук жанги тугаши билан музаффар фотиҳларга уларнинг маҳбуб халифалари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг вафотлари ҳақидаги хабар келди.

Аслида хабар жангдан олдин келган эди. Унда Холид ибн Валид розияллоҳу анҳунинг амирликдан бўшатирилганлиги ва Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳунинг амир бўлганлиги ҳақида ҳам гап бор эди. Лекин ҳал қилувчи жангдан олдин мусулмонларга машъум

хабарни билдирмаслик учун Холид ибн Валид розияллоху анху ҳам, Абу Убайда розияллоху анху ҳам уни ошкор қилмаган эдилар.

ҲАЗРАТИ АБУ БАКРНИНГ ВАФОТЛАРИ

Ўн учинчи ҳижрий сана Жумадул охир ойининг саккизинчи куни Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху иситма касалига чалиндилар. Хасталик зўрая бошлади.

Имом Тобарий, Ибн ал-Жавзий ва Ибн Касирларнинг таъкидлашларича, Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху хасталиклари оғирлашганда халқаро ва ички вазиятни ҳисобга олиб, ўзларидан кейин мусулмонларнинг ихтилофга тушишларидан қўрқиб, уларга ўз ўлимларидан олдин янги халифа танлашни таклиф қилдилар. Мусулмонлар Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхудан кейин ким халифа бўлиши кераклигини тезда ҳал қила олмадилар. Улар ишни Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхунинг ўзига оширдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху хаста ҳолларида Абдуррахмон ибн Авф, Усмон ибн Аффон, Саъид ибн Заъд, Усайд ибн Ҳузайр ва бошқа муҳожиру ансорлардан бўлган саҳобаи киромларни якка-якка чакириб, бу иш хусусида маслаҳат қилди. Ҳамманинг фикри Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга тўхтади.

Ҳамма маслаҳатчилар бир фикрга келганларидан кейин Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху Усмон ибн Аффон розияллоху анхуга айтиб туриб, куйидаги аҳдномани ёздирди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг халифаси Абу Бакрнинг бу дунёдаги охирги пайти, у дунёдаги аввалги пайти, кофир мўмин бўладиган, фожир

таслим бўладиган пайтда берган ахдномасидир. Албатта, мен сизларга Умар ибн Хаттобни омил қилдим. Сизлардан яхшиликни аямадим. Агар у сабр ва адолат қилса, унинг ҳақида менинг билганим шу. Агар у жабр ва ўзгариш қилса, менинг ғайбдан илмим йўқ. Фақат яхшиликни ирода қилдим. Ҳар бир киши қилганига яраша тортади. «Зулм қилганлар эса тезда қайси ағдарилиш жойига ағдарилишларини билурлар» (Тобарийдан).

Сўнгра хаста ҳолдаги Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анхуни кўтариб, одамларга кўрсатдилар ва ахдномани ўқиб бердилар. У киши:

«Сизларга ўзимдан кейин қолдирган кишимдан розимисизлар? Мен сизларга қариндошимни қолдирмадим, мен сизларга Умарни қолдирдим. Бас, унга қулоқ осинглар ва итоат қилинглар. Аллоҳга қасамки, мен фикрлашда бўшашмадим», дедилар. Одамлар:

«Эшитдик ва итоат қиламиз!» дедилар.

Сўнгра у киши Умарни ўзига чорлаб, куйидагиларни айтди:

«Албатта, мен сени ўзимдан кейин Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг саҳобаларига қолдирдим.

Эй Умар! Аллоҳнинг кечасиги ҳаққи бор, уни кундузи қабул қилмас. Кундузиги ҳаққи бор, уни кечаси қабул қилмас. У Зот фарз адо қилинмагунча, нафлни қабул қилмас.

Эй Умар! Билгинки, қиёмат куни тарозулари оғир бўлганларнинг тарозуларининг оғир бўлиши уларнинг ҳаққа эргашганликларидан ва унинг уларга оғир бўлганлигидандир. Эртага унга ҳақдан бошқа нарса кўйилмайдиган тарозу учун оғир бўлмоқ ҳақдир.

Эй Умар! Билгинки, қиёмат куни тарозулари енгил бўлганларнинг тарозуларининг енгил бўлиши уларнинг ботилга эргашганликларидан ва унинг уларга енгил бўлганлигидандир. Эртага унга ботилдан бошқа нарса

кўйилмайдиган тарозу учун енгил бўлмоқ ҳақдир.

Эй Умар! Билгинки, енгиллик ояти шиддат ояти ила бирга, шиддат ояти енгиллик ояти ила бирга нозил бўлгандир. Мўмин ҳам рағбат қилиб, ҳам қўрқиб туриши учун шундоқ бўлгандир. У Аллохдан ўзига номуносиб нарсани сўрайдиган даражада рағбат қилмайди. Шунингдек, икки қўли бўшашиб қоладиган даражада қўрқмайди ҳам.

Эй Умар! Билгинки, Аллох дўзах аҳлини уларнинг энг ёмон амаллари ила зикр қилган. Қачон уларни эсласам, ҳеч-ҳеч улардан бўлмасликни орзу қиламан. У Зот жаннат аҳлини уларнинг энг яхши амаллари ила зикр қилган. Чунки У Зот уларнинг ёмонликларини кечиб юборган. Қачон уларни эсласам, уларнинг амаллари олдида менинг амалим нима бўлибди, дейман. Агар менинг васиятимни ёдлаб олган бўлсанг, ўлим туфайли ғойиб сен учун ҳозирдан маҳбуброқ бўлмасин. Сен ундан кочиб қутула олмасан».

Аммо бу Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу халифа этиб тайин қилинди, деган гап эмас эди. Бу халифаликка номзод кўрсатиш эди. Халифани сайлаш эса кейинроқ, халқ томонидан бўлиши керак эди.

Кейин Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу яна ётган жойларига олиб кирилдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг бу тасарруфлари кишини ҳайратга солади. Ёлимни шунчалик хотиржамлик билан кутиб олиш осон иш эмас. Айниқса, бир миллат устидан Масъул киши бўлган одам бундай пайтларда беморлигини қаратишга уринади.

Ҳа, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу одатдан ташқаридаги одамлар тоифасидан эдилар. У киши ўлимни мардлик, ҳатто хурсандчилик билан кутиб олдилар.

Имом Аҳмад ва Ибн Саъд ва бошқалар Абу Сафардан ривоят қиладилар:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг охирги беморлик пайтида одамлар уни кўргани олдиға киришди. Улар:

«Эй Расулуллоҳнинг халифаси, сизға табиб чақирайлик, кўриб қўйсин?» дейишди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу «У мени кўрди», деди.

«Хўш, нима деди?» дейишди.

«Мен нимани хоҳласам, шуни қилувчиман», деди», деди у киши розияллоҳу анҳу».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуға қизлари Оиша онамиз ҳам қараб ўтирган эдилар. Ибн Саъд Ойиша онамиздан қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Абу Бакр мухтазар ҳолға келганда мен шундай дедим:

«Қасамки, йигитға моли фойда бермас

Ҳалқумиға келиб қолганда жони».

Абу Бакр розияллоҳу анҳу: «Қизим, ундоқ дема. Лекин

«Ғлимнинг мастлиги ҳақиқат бўлиб келди.

Сен қочиб юрган нарса шулдир»,

дегин. Мана бу икки кийимимни кўринглар. Иккаласини ювиб, мени шуларға кафанланглар. Янги нарсаға ўликлардан кўра тириклар муҳтожлар. Бу (кафан) бир оз муддатға, холос», деди».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Жумадул охир ойининг тугашиға саккиз кун қолганда, сешанба куни, олтмиш уч ёшларида вафот этдилар. У кишининг халифаликлари икки йил, уч ой, ўн кун давом этди.

Ҳазрати Абу Бакр вафотларидан олдин Байтулмолдан олган маблағларини ҳисоблаганларида етти минг дирҳам чиққан. Сўнг ўз молларидан маълум нарсани Байтулмолға қайтариб беришни амр қилганлар. Ана шу қайтарилган мол олинган етти минг дирҳамдан кўпроқ чиққан.

Имом Ибн Саъд ва Ибн Мунзирлар келтирган ривоятда Оиша онамиз розияллоҳу анҳо қуйидагиларни айтадилар:

«Абу Бакр вафот этишидан олдинги хасталиги билан хасталанганда:

«Амир бўлганимдан кейин молимга бирор нарса кўшилган бўлса, уни мендан кейинги халифага юборинглар», деди.

У вафот этганидан кейин қарасак, унинг болаларини кўтариб юрадиган нубалик қул ва унинг боғини суғоришда ишлатиладиган туя чикди. Икковини Умар розияллоҳу анхуга юбордик. У:

«Абу Бакрга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин, ўзидан кейин келадиганларга қийин қилди», деди (Яъни, амалдор бўлиб туриб, мол-дунёни оширишни йўқ қилиб қўйди, деди)».

Абу Бакр розияллоҳу анху халифа бўлганларидан кейин зиёда бўлган молларини меҳнат туфайли эмас, мансаб туфайли кўпайган, деб эътибор қилдилар ва бу молларни Байтулмолга кўшиш керак, деб топдилар.

Бу иш у кишидан кейин бўладиган Ислом жамияти бошлиқларига ҳам вожиб бўлиб қолди. Мансабдан фойдаланиб, мол-мулк орттириш шубҳаси бўлмаслиги учун умуман зиёда қилишга рухсат йўқ бўлиб қолди. Бу маънода Ислом жамияти бошлиқларининг ажойиб тасарруфотлари бор.

Ибн Саъд Саҳл ибн Абу Ҳасма ва бошқалардан куйидагиларни ривоят қилади:

«Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг Сунҳда машҳур бўлган байтулмоли бор эди. Уни биров кўримас эди. Унга:

«Эй Расулуллоҳнинг халифаси, уни биров кўримайди-я?» дейилди.

«Унга хавф йўқ», деди.

«Нима учун?» дейилди.

«Қулфи бор», деди.

У ундаги нарса қолмагунча берар эди. Абу Бакр Мадинага кўчиб ўтганида байтулмолни ҳам ўз ҳовлисига

кўчирди. Унга Қубалийя ва Жухайна конларидан кўп мол келган эди. Абу Сулайм кони ҳам Абу Бакрнинг халифалигида очилди. Ундан ҳам садакалар келди. Ўшаларнинг ҳаммасини байтулмолга қўшар эди. Абу Бакр олтин-кумушларни одамларга парча-парча қилиб тақсимлар эди. Юз кишига бунча-бунчадан тегар эди. У мол тақсимлашда одамлар орасида, улар қул бўлсин, хур бўлсин, эркак бўлсин, аёл бўлсин, катта бўлсин, кичик бўлсин, тенг тақсим қилар эди. Туя, от ва силоҳ сотиб олиб, Аллоҳнинг йўлига ишлатар эди. Бир йили саҳродан келтирилган қатийфа, яъни тўнларни сотиб олиб, қишда Мадина аҳлининг тул аёлларига бўлиб берди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу вафот этиб, дафн қилинганидан сўнг Умар ибн Хаттоб омборчиларни чақириб, улар билан Абу Бакрнинг байтулмолига кирди. У билан бирга Абдурраҳмон ибн Авф, Усмон ибн Аффон ва бошқа розияллоҳу анҳумлар ҳам бор эди. Улар байтулмолни очиб, унда диноҳ ҳам, дирҳам ҳам топмадилар. Бир пул халтани топиб очишган эди, бир дирҳам чиқди. Барчалари «Абу Бакрга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин», дедилар. Мадинада Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам вақтларидан бери бир тарозибон бор эди. У Абу Бакрга ҳам тарозибонлик қилган эди. Тарозибондан Абу Бакрга келган мол қанча эканлиги сўралди. У икки юз минг эканлигини айтди».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу муртадларни динга қайтардилар. Арабларни Исломда қайта бирлаштирдилар. Ўша пайтдаги икки улкан империяни фатҳ қилишни бошладилар. Қуръони Каримни бир мусхафга жамладилар ва бошқа кўплаб улкан ишларни амалга оширдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу у кишининг қозилари эди.

Абу Убайда розияллоҳу анҳу девонбегилари эди.

Усмон ибн Аффон, Али ибн Абу Толиб ва Зайд ибн

Собит розияллоҳу анҳум у кишининг мирзалари эди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг даврларида Ислом жамияти вилоятларида қуйидаги волийлари иш юритар эдилар:

1. Маккаи Мукаррамада Аттоб ибн Усайд.
2. Тоифда Усмон ибн Абул Осс ас-Сақафий.
3. Санъода Муҳожир ибн Абу Умайя.
4. Ҳазарамавтда Зиёд ибн Лубайд.
5. Хавлонда (Ямандаги машҳур қабила) Яъло ибн Умайя.
6. Зубайдда Абу Мусо ал-Ашъарий.
7. Нажронда Жарир ибн Абдуллоҳ ал-Бажалий.
8. Баҳрайнда ал-Аъло ибн ал-Ҳазрабий.
9. Жиршда Абдуллоҳ ибн Савр.
10. Давматул жандалда Иёз ибн Ғанам.

Ироқдаги лашкар амири – ал-Мусанна ибн Ҳориса.

Шомдаги лашкар амири – Холид ибн Валид.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг охириги сўзлари «Мени мусулмон ҳолимда вафот эттиргин ва солиҳларга қўшгин» ояти бўлган экан.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни хотини Асмаа бинти Умайс ва ўғли Абдурраҳмонлар ювганлар. Ўзларининг кийимларига кафанланганлар.

Жанозаларини Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўқиганлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу Оиша онамизнинг хужраларига, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларига кечаси дафн қилинганлар. У кишининг бошлари Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг елкаларига тўғрилаб қўйилган.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг қабрларига ўғиллари Абдурраҳмон, Умар розияллоҳу анҳу, Усмон, Абдурраҳмон ибн Авф ва Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоҳу анҳумлар тушганлар.

Абу Бакр Сиддик розияллоху анхунинг жаннати эканлиги аниқ бўлган оз сонли кишилардан бири эканликлари ҳаммамизга маълум. Бунинг баъзи далилларини илгари ўрганиб ҳам ўтдик. У киши ҳақидаги ожизона сатрларнинг охирини кўтаринки руҳда ниҳоялаш маъносида худди шу маънодаги яна бир ҳадиси шарифни ва унга боғлиқ изоҳни келтиришга ижозат бергайсиз:

Имом Бухорий, Муслим, Термизий ва Насайлар Абу Ҳурайра розияллоху анхундан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ким бир жуфт нарсани Аллоҳнинг йўлида инфоқ қилса, жаннатда нидо қилиниб:

«Эй Аллоҳнинг бандаси, бу – яхшилик», дейилади. Бас, ким аҳли намоздан бўлса, намоз эшигидан чақирилур. Ким аҳли урушдан бўлса, уруш эшигидан чақирилур. Ким аҳли садақа бўлса, садақа эшигидан чақирилур. Ким аҳли рўзадан бўлса, Райян эшигидан чақирилур», дедилар. Абу Бакр Сиддик:

«Эй Аллоҳнинг Расули, биров ўша эшикларнинг ҳаммасидан чақирилса зарари йўқми? Ўзи бирор киши ўша эшикларнинг ҳаммасидан чақириладими?», деди.

«Ҳа, умид қиламанки, сен ўшалардан бўласан», дедилар».

Ушбу ҳадиси шарифда «Бир жуфт нарсани Аллоҳнинг йўлида инфоқ қилса» дейилганда икки қўй, икки мол, икки от, икки кийим ёки шунга ўхшаш нарсалар назарда тутилган. Яъни, кўпроқ инфоқ қилиш маъноси олдинга сурилган.

Ана шундай инфоқ қилган одамга алоҳида илтифот бўлар экан. Яъни, у жаннатга кираётганида, жаннатнинг хизматини қилиб турувчи фаришталар ўша инфоқ қилинган нарсаларга ишора қилиб: «Эй Аллоҳнинг бандаси, бу – яхшилик», дер эканлар.

Албатта, бу илтифот жаннатга кириб кетаётган

кўпчилик ичида молини инфоқ қилган киши учун улуғ мартаба бўлади.

Аллоҳ таоло фарз қилган амалларни тўлиқ адо этиб, Парвардигори оламнинг фазли-карами ила жаннатга сазовор бўлган бандалар умумий эшикдан оммавий равишда кирар эканлар.

Аммо фарз амалларни кўрсатилгандек адо этиш билан бирга, уларнинг баъзи бирида алоҳида ижтиҳод қилган, нафллари ҳам кўнгилли равишда адо этиб, маълум мартабага эришган бандалар учун алоҳида шараф эшиклари қилинган бўлар экан. Улар жаннатга эҳтиром ила ўша эшиклардан кирар эканлар.

Тасаввур қилайлик, умр бўйи жаннат орзусида ўтган, ўлганларидан сўнг қиёмат қоим бўлишини кутиб ётган одамлар қиёмат қоим бўлганида жаннатнинг умумий дарвозаси олдида интиқ бўлиб навбат кутиб туришибди. Улар ўзларига қачон навбат келишини билмайдилар. Шунда бирдан алоҳида эшик очилиб, фаришталар:

«Қани, аҳли намозлар, марҳамат! Бу – намоз эшиги!» деб қолсалар...

«Бу дунёда намозни алоҳида кўп ўқиш билан машхур бўлган кишигина бу эшикдан киради», десалар, бу дунёда фарз намозларини ўз ўрнида адо этишдан ташқари алоҳида куч-ғайрат билан нафл, таҳажжуд ва бошқа намозларни кўплаб ўқиб, аҳли намоз бўлиб танилган одамлар бундан ғоятда хурсанд бўлиб кетмайдиларми? Уларга бошқаларнинг ҳаваси келмайдими? Аҳли уруш, аҳли садақа ва аҳли рўзалар учун ҳам худди шундай ҳурмат кўрсатилади. Ажойиб бир ҳолат! Ўша мартабага эришишни ҳамма орзу қилади. Ҳамма жаннатга ана шундай махсус эҳтиром эшикларидан киришни истади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу ҳақдаги гапларини эшитиб, саҳобаи киромларда ҳам катта қизиқиш пайдо бўлган. Бундоқ нарсага қизиқмай, уни орзу

қилмай бўлармиди?! Зотан, саҳобаи киромлар бунга ўхшаш каттаю кичик ҳар бир ишга маҳкам ёпишганлар. Ҳатто ўша пайтда бир эмас, бир неча эшикдан киришни орзу қилганлар ҳам бўлган. Уларнинг пешқадами бўлмиш Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу:

«Биров ўша эшикларнинг ҳаммасидан чақириладими?» деб сўрадилар. Бу у зот розияллоҳу анҳудаги жаннатнинг олий мартабаларига эришиш истаги қанчалар зўр эканлигини кўрсатади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳа, умид қиламанки, сен улардан бўласан», дедилар.

Бу Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу учун улкан башоратдир. Бу у зотнинг қанчалар фазилатли зот эканликларига далолатдир.

Аллоҳ таолонинг Ўзи у кишидан рози бўлсин! Омийн!

فضائل عمر ؓ

УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ

2819- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ؓ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ

النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمْصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدْيَ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ وَمَرَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجْرُهُ قَالُوا: فَمَا أَوَّلَتْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الدِّينَ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2819. Абу Саъид розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Уйқумда одамларнинг менга намоёиш

қилинганини кўрдим. Устиларида кўйлаклари бор. Улардан кўкраккачаси ҳам бор. Баъзилари ундан узунроқ. Умар ибн Хаттоб ўтиб қолди. Унинг эғнида судралиб кетаётган кўйлаги бор эди», дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, уни нимага таъвил қилдингиз?» дейишди.

«Динга», дедилар у зот».

Икки шайх ривоят қилган

Шарҳ: Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тушлари ҳақ. У зотга тушларида одамларнинг диндорлик даражалари намоиш қилинибди.

Баъзилар елкасидан бир қарич ҳам узун бўлмаган, кўкрагигагина тушадиган кўйлақда, ҳамма ёғи очиқ, шарманда ҳолатда юрганмишлар. Уларнинг бу дунёдаги диндорликлари ана шу даражада оз бўлган экан.

Бошқа баъзи одамларнинг диндорлик даражалари бир оз кўпроқ бўлганлиги учун кўйлаклари ҳам сал узунроқ эмиш. Хулласи калом, ҳаммага бу дунёдаги диндорлигига қараб, кўйлақ кийдирилганмиш.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг кўйлаклари ўзларига керагидан ортиқ бўлиб, ерга судралиб кетаётган эмиш.

Бу қандоқ бахт! Бу қандоқ саодат! Бу қандоқ сурур! Бу қандоқ фазилат!

Расули Роббил оламийн Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху учун шунчалар улуғ башоратни айтсалар-а!

Хаводан гапирмайдиган зот, гаплари ваҳийдан иборат бўлган зот Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга у кишининг диндорликлари ҳамманикидан устун эканлигини етказсалар-а!

2820- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ إِذْ

رَأَيْتُ قَدْ حَا أُتَيْتُ بِهِ فِيهِ لَبَنٌ فَشَرِبْتُ مِنْهُ حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرَّيَّ يَجْرِي

فِي أَظْفَارِي ثُمَّ أُعْطِيتُ فَضْلِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالُوا: فَمَا أَوْلَتْ
ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الْعِلْمُ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2820. *Ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

**«Уйқумда менга қадах берилганини кўрдим. Унда
сут бор эди. Ундан ичдим. Хаттоки ичилган нарсани
тирноқларимда окиб кетаётганини кўрдим. Сўнгра
ўзимдан ортиб қолганини Умар ибн Хаттобга бердим»,
дедилар.**

**«Эй Аллоҳнинг Расули, уни нимага таъвил
қилдингиз?» дейишди.**

«Илмга», дедилар у зот».

Икки шайх ривоят қилган.

Шарҳ: Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг
тушларида у зотдан ортиб қолган муборак сутни ичиш
бахти Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга насиб бўлибди.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг туш
таъбирларида у зотдан ортган илмга соҳиб бўлиш Умар
ибн Хаттоб розияллоху анхуга насиб бўлибди.

Бу улуғ фазилат Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи
васалламнинг саҳобаи киромлари ичида Умар ибн Хаттоб
розияллоху анхуга насиб бўлибди.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг муборак
сўзлари ила бошқаларга насиб бўлмаган фазилат Умар ибн
Хаттоб розияллоху анхуга насиб бўлибди.

2821- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَقَدْ كَانَ قَبْلَكُمْ

مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُكَلِّمُونَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ فَإِنْ يَكُنْ
مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ فَعُمِّرْ. رَوَاهُمَا الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

2821. *Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Батаҳқиқ, сиздан олдин, Бани Исроилда анбиёлардан бўлмасалар ҳам гапи тўғри келадиган кишилар бор эди. Агар менинг умматимда бирорта ўшандоқ одам бўлса, Умар бўларди», дедилар».

Икки шайх ва Термизий ривоят қилганлар.

Шарҳ: «Гапи тўғри келадиган кишилар» – бир нарсани (воқеани) бўлишидан олдин айтадиган кишилар.

Бундоқ кишиларга Аллоҳ таоло пок фитрат, юксак фаҳм-фаросат, кучли ақл-заковат берган бўлади. Бўлиши лозим нарсаларни улар аввалдан бутун вужудлари ила ҳис қилиб турадилар. Улар: «Эй парвардигори олам, қани энди шу пайтда бундоқ бўлсайди», деб орзу қиладилар ва ўша орзулари рўёбга чиқади.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ана шундоқ кишилардан бўлганлар. Қуйидаги икки ривоятда у кишининг ана шу фазилатлари намоён бўлган баъзи ҳолатлар эслатилади.

2822- عَنْ ابْنِ عُمَرَ ط قَالَ: قَالَ عُمَرُ: وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ وَفِي الْحِجَابِ وَفِي أَسَارَى بَدْرٍ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2822. *Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Умар:

«Роббимга уч нарсада мувофиқ келдим: мақоми Иброҳимда, ўранишда ва Бадр асирларида», деди».

Икки шайх ривоят қилган.

Шарҳ: Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Каъбанинг олдида турганларида: «Эй Аллоҳнинг расули, мақоми Иброҳимдан

намозгоҳ қилиб олсангиз яхши бўларди», деганларида, Аллоҳ таоло:

«Ва мақоми Иброҳимдан намозгоҳ олинглар» оятини нозил қилган.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга: «Аёлларингизни ўранишга амр қилсангиз, яхши бўлар эди. Чунки уларнинг хузурларига яхши ҳам, ёмон ҳам кирази», деганларида Аллоҳ таоло ҳижоб оятини нозил қилган.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга асирлардан тўлов олмасликни маслаҳат бердилар. Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳу эса, тўлов олиш ҳақида маслаҳат бердилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрнинг гапини олдилар. Аллоҳ таоло Умарнинг гапига мувофиқ:

«Набий учун ер юзида забардаст бўлмагунича, асирлари бўлиши яхши эмас эди. Сизлар дунёнинг ўткинчи матоҳини истайсизлар. Аллоҳ эса охиратни истайдир. Ва Аллоҳ ғолиб ва ҳикматли Зотдир» оятини нозил қилди.

Бу қанчалар олиймақом фазилат!

Бундоқ фазилат Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳудан бошқа ҳеч кимга насиб қилмагандир.

2823- وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: مَا نَزَلَ بِالنَّاسِ أَمْرٌ قَطُّ فَقَالُوا فِيهِ

وَقَالَ فِيهِ عُمَرُ إِلَّا نَزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ عَلَى نَحْوِ مَا قَالَ عُمَرُ. رَوَاهُ

التِّرْمِذِيُّ.

2823. *Ибн Умар розияллоҳу анҳу айтади:*

«Қачон одамларга бир иш тушсаю, улар бир гап айтиб, Умар бир гап айтса, албатта, Умар айтганига ўхшаш Қуръон нозил бўлар эди».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ана шундоқ ҳолатлардан учтасини аввалги ривоятнинг шарҳида ўргандик. Уламоларимиз Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг фикрларига мувофиқ бўлган шунга ўхшаш ҳолатлар ўн бешта эканлигини таъкидлайдилар.

Албатта, бу жуда ҳам катта фазилатдир. Бундоқ бўлиши Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг фазллари Аллоҳ таолонинг ҳузурида ҳам жуда юқори эканлигини кўрсатади.

2824- عَنْ ابْنِ عُمَرَ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمَرَ وَقَلْبِهِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2824. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, Аллоҳ ҳақни Умарнинг тилида ва дилида қилгандир», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳақ Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳам тилида, ҳам дилида эканлиги ҳақида таъкидли гувоҳлик беришлари ҳазрати Умарнинг улкан саодатларидир. Бунчалик фазилат ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди.

2825- عَنْ عُقْبَةَ ابْنِ عَامِرٍ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَوْ كَانَ بَعْدِي نَبِيٌّ لَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2825. Уқба ибн Омир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Агар мендан кейин набий бўлганда, албатта, Умар ибн Хаттоб бўлар эди», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Фақатгина Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам охирги пайғамбар бўлганликлари туфайли Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар бўлмай қолганлар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ҳақларидаги бу гаплари олий бир мақомнинг тасдиғидир. Бу мислсиз олий мақом фақатгина Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга насиб этгандир.

2826- وَقَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: يَا خَيْرَ النَّاسِ
بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَمَّا إِنَّكَ إِنْ قُلْتَ ذَاكَ فَلَقَدْ سَمِعْتَ
رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ عَلَى رَجُلٍ خَيْرٍ مِنْ عُمَرَ.
رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2826. Умар Абу Бакрга:

**«Эй Расулуллоҳдан кейинги одамларнинг яхшиси!»
деди. Шунда Абу Бакр:**

**«Агар шуни айтган бўлсанг, эшитиб қўй. Мен
Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Қуёш
Умардан қўра яхшироқ одамнинг устидан чиқмаган»,
деганларини эшитганман», деди».**

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу учун
катта башоратдир.

Уламоларимиз ҳамда Ислом уммати бунга ўхшаш
барча далил ва ҳужжатларни чуқур таҳлил қилиб чиқиб,
«Исломда фазл жиҳатидан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи
васаллам ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан кейин
Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу туради», деган

иттифокқа келганлар.

Шунингдек, барча уламолар Умар ибн Хаттоб розияллоху анху жаннат башорати берилган ўн саҳобаи киромнинг иккинчилари эканлигига ҳам иттифок қилганлар.

Қуйидаги икки ҳадиси шарифдан Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг нафақат жаннати эканликларини, балки жаннатдаги олий мартабаларга эришажакларини билиб оламиз.

2827- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ فَإِذَا امْرَأَةٌ تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ قَصْرِ فَقُلْتُ: لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ؟ فَقَالُوا: لِعُمَرَ فَذَكَرْتُ عَيْرَتَهُ فَوَلَّيْتُ مُدْبِرًا فَبَكَى عُمَرُ وَقَالَ: أَعَلَيْكَ أَغَارُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2827. Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Уйқумда ўзимни жаннатда кўрдим. Қарасам, бир аёл қасрнинг ёнида таҳорат қилмоқда. Мен:

«Бу қаср кимники?» дедим.

«Умарники», дедилар. Унинг рашкини эслаб, орқамга қайтдим», дедилар. Шунда Умар йиғлаб:

«Сиздан рашк қилармидим, эй Аллохнинг Расули?» деди».

Икки шайх ривоят қилган

2828- عَنْ أَبِي بُرَيْدَةَ τ قَالَ: أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ρ فَدَعَا بِإِلَاءٍ فَقَالَ: يَا بِلَالُ بِمِ سَبَقْتَنِي إِلَى الْجَنَّةِ مَا دَخَلْتُ الْجَنَّةَ قَطُّ إِلَّا

سَمِعْتُ خَشْخَشَتَكَ أَمَامِي دَخَلْتُ الْبَارِحَةَ الْجَنَّةَ فَسَمِعْتُ
 خَشْخَشَتَكَ أَمَامِي فَأَتَيْتُ عَلَى قَصْرِ مُرَبَّعٍ مُشْرِفٍ مِنْ ذَهَبٍ
 فَقُلْتُ: لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ؟ فَقَالُوا: لِرَجُلٍ مِنَ الْعَرَبِ فَقُلْتُ: أَنَا عَرَبِيٌّ
 لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ؟ قَالُوا: لِرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ قُلْتُ: أَنَا قُرَيْشِيٌّ لِمَنْ هَذَا
 الْقَصْرُ؟ قَالُوا: لِرَجُلٍ مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ قُلْتُ: أَنَا مُحَمَّدٌ لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ؟
 قَالُوا: لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ بِلَالٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَذْنْتُ قَطُّ إِلَّا
 صَلَّيْتُ رَكَعَتَيْنِ وَمَا أَصَابَنِي حَدَثٌ قَطُّ إِلَّا تَوَضَّأْتُ عِنْدَهَا وَرَأَيْتُ أَنَّ
 اللَّهَ عَلَيَّ رَكَعَتَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَوْمَ رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتَّرْمِذِيُّ.

2928. *Абу Бурайда розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Расулulloҳ соллаллоху алайхи васаллам тонг чоғида Билолни чақирдилар ва унга:

«Эй Билол, нима ила мендан олдин жаннатга кирдинг? Қачон жаннатга кирсам, албатта олдимда сенинг шитир-шитирингни эшитаман. Бу кеча ҳам жаннатга кирдим ва олдимда сенинг шитир-шитирингни эшитдим. Сўнг бир олтиндан бўлган тўртбурчак ва баланд қасрга келдим:

«Бу қаср кимники?» дедим.

«Бир араб одамники», дедилар.

«Мен арабман. Бу қаср кимники?» дедим.

«Қурайшлик бир одамники», дедилар.

«Мен қурайшликман. Бу қаср кимники?» дедим.

«Муҳаммаднинг умматидан бир одамники», дедилар.

«Мен Муҳаммадман. Бу қаср кимники?» дедим.

«Умар ибн Хаттобники», дедилар. Шунда Билол:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Қачон азон айтсам, албатта, икки ракъат намоз ўқидим. Қачон таҳоратим кетса, албатта, ўша вақтнинг ўзида таҳорат қилдим ва менинг зиммамда Аллоҳ учун икки ракъат намоз бор, деб билдим», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ўша икки нарса билан экан», дедилар».

Икки шайх ва Термизий ривоят қилганлар.

Ушбу ривоятлар билан танишиб чиққан ҳар бир одамда қуйидаги саволларнинг пайдо бўлиши турган гап:

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак тилларидан ворид бўлган ҳадиси шарифларда бундоқ олий даражада мақталаётган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тушларида дини энг узун кўйлакли шахс бўлиб кўринган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тушларида у зотдан ортган илмга соҳиб бўлиб кўринган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Бани Исроилда анбиёлардан бўлмасалар ҳам, гапи тўғри келадиган кишилар бор эди. Агар менинг умматимда бирорта ўшандок одам бўлса, Умар бўларди», деб улуғлаган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Баъзи фикрларига мувофиқ бўлиб, Қуръон оятлари нозил бўладиган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Албатта, Аллоҳ ҳақни Умарнинг тилида ва дилида қилгандир», деб васф қилган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Агар мендан кейин набий бўлганда, албатта, Умар ибн Хаттоб бўлар

эди», деб васф қилган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Абу Бакр: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Қуёш Умардан кўра яхшироқ одамнинг устидан чиқмаган», деганларини эшитганман», деб башорат берган инсон, яъни, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ким ўзи?

Ушбу саволларга жавоб топиш учун, энг муҳими ўрناк олиш учун Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг буюк ҳаётларини Аллоҳ қодир қилганича ва қўлдан келганича ўрганиб чиқайлик.

ҲАЗРАТИ УМАРНИНГ НАСАБЛАРИ ВА ДАСТЛАБКИ ҲАЁТЛАРИ

У кишининг тўлиқ исмлари Умар ибн Хаттоб ибн Нуфайл ибн Абдул Уззо ибн Риёҳ ибн Абдуллоҳ ибн Курт ибн Разаҳ ибн Адий ибн Каъб ибн Луъай ал-Қараший ал-Адавийдир. У киши ўзларининг еттинчи боболарида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг насаблари ила туташадилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу кучли ва шиддатли бўлганликлари учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига Абу Ҳафс деган куня берганлар. Бу «Шернинг отаси» деган маънони англатади.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга яна «Форук» – «Ҳақ ила ботилни ажратувчи» деган лақабни ҳам берганлар.

Бизнинг халқларимиз орасида у киши Умари Одил номи ила машҳурдирлар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан ўн уч йил кейин туғилганлар.

У кишининг оталари – Хаттоб ибн Нуфайл.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг оналари Хатама бинти Хошим ибн ал-Муғйра ал-Махзумия бўлиб, Холид ибн Валид розияллоҳу анҳунинг амакиларининг кизлари бўлган.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ёшликларидан жасурлик, мардлик ва жоҳилият ҳаёти руҳида тарбия топган эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу жоҳилият даврида Қурайшнинг ашрофларидан ҳисобланиб, уларга элчилик вазифаси топширилган эди. Орада уруш чиқиб қолса, у киши элчилик қилар эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзлари яшаётган жамиятда одат бўлган ишларни қилишга ўрганганликлари ҳам бор эди. Кейинчалик у кишининг ўзлари ана шундай ишларидан бирини эслаб юар эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу мушриклик пайтларида сафарда кетаётиб, ибодатга эҳтиёжлари тушибди. «Худо»лари эсларидан чиқиб, уйларида қолиб кетган экан. Нима қилиш керак?.. Атрофни қидириб, худоликка ярайдиган бирор нарса топа олмабдилар. Яйдоқ чўлда нима ҳам бўлсин?!. Юкларини титган эканлар, кўзлари йўл учун олинган хурмо меваларига тушибди. Уларни олиб, бир-бирига ёпиштириб, «худо» суратини ясабдилар ва чин ихлос ила унга ибодат қилибдилар.

Кейин қорнилари очлиги ёдларига келиб қолибди. Бир йўла қориннинг қайғусидан ҳам холи бўлиб, кейин йўлни давом эттириш мақсадида хурмодан тўйиб тановул қилибдилар. Қорин тўйиб, қайғу кетганидан сўнг карасалар, ҳозиргина чин ихлос ила ибодат қилган «худо»ларини еб қўйган эканлар. Ана шунда ўзларининг аҳмоқликларидан қоринларини ушлаб кулавериб, ётиб қолибдилар...

Соф табиатли инсон қанчалик ифлос жамиятда яшаса ҳам, бу жамиятнинг ифлосликларини ўзининг соф табиати

ила ажратиб олишини шундан ҳам билиб олиш мумкин.

ҲАЗРАТИ УМАРНИНГ СИФАТЛАРИ

Ровийлар бизга Умар розияллоху анхунинг тана тузилишлари ҳақида ҳам маълумотлар қолдирганлар.

Умар розияллоху анху новча, жуссадор, кал, оппоқ, икки яноқлари қизил одам бўлган эканлар.

ҲАЗРАТИ УМАРНИНГ ИСЛОМГА КЕЛИШЛАРИ

Жоҳилий жамият руҳида ўсган ҳазрати Умар Ислом янги пайдо бўлганида унга қаттиқ қаршилик кўрсатганлардан бири бўлганлар.

Лекин у кишининг соф табиатлари ўзини кўрсатиши турган гап эди.

Бунинг устига Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг дуолари қабул бўлди.

2829- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: اللَّهُمَّ أَعِزَّ الْإِسْلَامَ بِأَحَبِّ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ إِلَيْكَ يَا بِي جَهْلٍ أَوْ يُعَمَّرَ بْنِ الْخُطَّابِ قَالَ: فَكَانَ أَحَبَّهُمَا إِلَيْهِ عُمَرُ فَأَصْبَحَ فَعَدَا عُمَرُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ρ فَأَسْلَمَ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2829. *Ибн Умардан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Эй бор Худое! Исломни Ўзингга махбуб бўлган ушбу икки одамнинг – Абу Жаҳл ёки Умар ибн Хаттобнинг бири билан азиз қилгин!» дедилар. Бас, У Зотга иккисидан махбуби Умар бўлди. Эртасига Умар Расулulloх соллаллоху алайҳи васалламнинг

олдиларига келиб, мусулмон бўлди».

Термизий ривоят қилган.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг Иломга келишлари қиссасини Ибн Саъд, Абу Яъло, ал-Масъул киши ва Байҳақийлар Анас розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Бир куни Умар қиличини яланғочлаб чикди. Унга йўлда Бани Зухралик бир киши учраб қолди. У:

«Қаерга кетяпсан, эй Умар?» деб сўради.

«Муҳаммадни ўлдиргани кетяпман», деди Умар.

«Муҳаммадни ўлдирсанг, Бани Ҳошим ва Бани Зухрадан қандоқ эмин бўласан?» деди ҳалиги одам.

«Сен ҳам диндан чиққанга ўхшайсан!» деди Умар.

«Сенга ажиб бир гап айтайми? Куёвинг билан синглинг диндан чиқдилар! Ҳа, сенинг динингдан чиқдилар!» деди.

Умар йўлидан қайтиб, иккисининг олдига борди. Уларнинг ҳузурида Хаббоб ибн Арт бор эди. У Умарнинг шарпасини сезиб, уйнинг ичига беркиниб олди. Умар кирди ва:

«Бу висир-висир нима?!» деди.

Улар «Тоҳо»ни кироат қилаётган эдилар. Иккиси:

«Ўзаро гапимиздан бошқа нарса йўқ», дедилар.

«Эҳтимол, икковинг диндан чиққандирсанлар?!» деди.

Шунда куёви унга: «Эй Умар, агар ҳақ сенинг динингдан бошқада бўлса», дейиши билан Умар унинг устига ўзини ташлаб, босиб олиб ура бошлади. Синглиси уни ўз эридан нари қилиш учун келди. У синглисини уриб, юзини қонга беллади. Ғазабланган сингил:

«Агар ҳақ сенинг динингдан бошқада бўлса, мен «Ашҳаду аллаа илаҳа илаллоху ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуху ва Расулуху» деб гувоҳлик бераман!» деди. Шунда Умар:

«Ўзингиздаги ёзилган нарсани менга беринглар. Ёқиб кўрай-чи», деди. У ўқишни билар эди. Синглиси:

«Сен нажассан. Буни фақатгина покланганлар ушлайдилар. Тур, ғусл қилиб кел», деди.

У туриб ғусл қилиб келди. Сўнгра ёзилган нарсани олди. У Тоҳо сурасидан:

«Албатта, Мен Ўзим Аллохдирман. Мендан ўзга илоҳ йўқ. Бас, Менга ибодат қил ва мени зикр этиш учун намозни тўқис адо эт»гача ўқиди ва:

«Мени Муҳаммаднинг олдига олиб боринглар», деди. Умарнинг гапини эшитиб, Хаббоб беркинган жойидан чиқди ва:

«Эй Умар, хурсанд бўл. Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг пайшанба кечасиги: «Эй бор Худоё! Ислумни Умар ибн Хаттоб ёки Амр ибн Ҳишом билан азиз қилгин», деб қилган дуолари сен ҳақингда бўлишини орзу қиламан», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Сафонинг пастидаги ҳовлида эдилар. Умар ўша ҳовлига юриб борди. Унинг эшиги олдида Ҳамза, Толҳа ва бошқалар турган эдилар. Ҳамза:

«Ана, Умар. Агар Аллоҳ унга яхшиликни ирода қилган бўлса, мусулмон бўлади. Агар ундан бошқани ирода қилган бўлса, биз учун уни қатл қилиш осон бўлади», деди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ичкарида эдилар. У зотга ваҳий нозил бўлаётган эди. У зот чиқиб, Умарнинг олдига келдилар. Унинг ёқасидан ва қиличбоғидан тортиб туриб:

«Эй Умар! Аллоҳ сенга Валид ибн Муғйрага туширган ор ва азобни туширмагунча қайтмайсанми?!» дедилар. Умар:

«Ашҳаду аллаа илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду аннака абдуллоҳи ва Расулуҳу!» деди» («Тарихи хулафо»).

Ушбу ҳаяжонли лаҳзада ҳовлида турганлар овозларининг борича: «Аллоҳу акбар!» дея, бутун Маккани бошларига кўтариб, такбир айтдилар. Умар:

«Эй Аллоҳнинг Расули, биз ҳақда эмасмизми?» деди.

У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳақдамиз», дедилар.

«Ундоқ бўлса, нимага беркинамиз?!» деди Умар.

Мусулмонлар биринчи марта икки саф бўлиб, очикчасига Байтуллоҳ томон йўл олдилар. Бир сафни Ҳамза, иккинчисини Умар бошлаб борар эди. Улар масжидга кирдилар. Қурайшликлар бир Ҳамзага, бир Умарга қараб, ичларидан зил кетар эдилар.

Ўша куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга «Форук» лақабини бердилар.

Ўшанда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга пайғамбарлик келганининг олтинчи йили, Зулҳижжа ойи эди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ёшлари эса йигирма олтида эди. Бундан уч кун аввал Ҳамза розияллоҳу анҳу Исломга кирган эдилар.

Ибн Исҳоқ Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳу Исломга келганида:

«Қурайшда энг кўп гап ташувчи ким?» деди.

«Жамил ибн Муъаммар ал-Жаҳмий», дейилди.

У эрталаб унинг олдида борди. Мен ҳам: «Кўрай-чи, нима қилар экан», деб изидан эргашиб бордим. Кўрганимни эслаб қоладиган ёш бола эдим. Умар унинг олдида бориб:

«Эй Жамил, билдингми, мен мусулмон бўлдим! Муҳаммаднинг динига кирдим!» деди.

Аллоҳга қасамки, у индамасдан туриб, кийимини судраб юриб кетди. Умар унинг ортидан эргашди. Мен унинг ортидан эргашдим. У масжиднинг эшигида туриб, баланд овоз ила:

«Эй Қурайш жамоаси! (Улар Каъба атрофидаги мажлисларида ўтиришган эди) Огоҳ бўлинглар! Ибн

Хаттоб диндан чиқибди!» деди. Умар унинг ортидан:

«Ёлғон айтди! Мен мусулмон бўлдим! Лаа илаҳа иллаллоху Муҳаммадур Расулуллох, деб шаҳодат келтирдим!» деди.

Улар унга ёпирилдилар. То қуёш ботгунча муштлашдилар. Чарчаб ўтиришди. Улар унинг боши устида тўпланишди. У уларга:

«Нима қилсангиз, қилаверинг! Аллоҳ номи ила қасам ичаман! Агар уч юз киши бўлсак, ёки биз у (Каъба)ни сизга тарк қиламиз, ёки сизлар бизга тарк қиласиз!» деди.

Улар шу ҳолда туришган эди, қурайшлик бир чол келиб қолди. Унинг устида ҳибара ва йўл-йўл кўйлак бор эди. У келиб, тўхтади-да:

«Сизларга нима бўлди?!» деди.

«Умар диндан чиқди!» дейишди.

«Жим бўлинглар! Бир одам ўзига бир ишни ихтиёр қилса қилибди. Сенлар нимани хоҳлайсанлар?! Бани Адий ўз одамани сизларга шундоқ топшириб қўяди, деб ўйлайсизларми?! Бу одамни тек қўйинглар!» деди.

Аллоҳга қасамки, улар худди ечилган кийимдек ундан ажрадилар.

Мадинага ҳижрат қилгандан кейин отамга:

«Отажон! Мусулмон бўлганингизда Маккада сиз билан муштлашаётган қавмни зажр қилган одам ким эди?» дедим.

«Ғғлим, у ал-Осс ибн Воил ас-Саҳмий эди», деди у».

Имом Бухорий қилган ривоятда Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху: «Умар мусулмон бўлган кундан бошлаб азиз бўлдик», деганлар.

Баъзи ривоятларда зикр қилинишича, Умар ибн Хаттоб розияллоху анху эркаклардан қирқинчи мусулмон бўлганлар.

Толҳа ибн Убайдуллоҳ:

«Умар Исломга кирганидан кейин мушрикларнинг

зулмидан анча халос бўлдик», дейдилар.

УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ҲИЖРАТЛАРИ

Мадинага ҳижрат қилиш бошланди. Мусулмонлар бирин-кетин ҳижрат қила бошладилар.

Ҳамма мушриклардан қўрқиб, яширин равишда ҳижрат қилди. Фақат бир киши, яъни Умар ибн Хаттоб розияллоху анхугина ошкора ҳижрат қилдилар. У киши ҳижрат қилишга қарор қилганларидан сўнг кийимларини кийиб, куролларини тақиб, бемалол Байтуллоҳни етти марта айланиб, тавоф қилдилар. Мақоми Иброҳимда икки рақъат намоз ўқидилар. Сўнгра:

«Ким онасини азадор, хотинини тул, боласини етим қолдирмоқчи бўлса, менга манави водийнинг ортида учрашсин. Мен ҳижрат қилмоқчиман!» дедилар.

Ҳеч ким чурқ эта олмади.

Ибн Исҳоқ келтирган ривоятда Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг ўзлари, жумладан, қуйидагиларни айтадилар:

«Мадинага ҳижрат қилишни ирода қилганимда мен, Айяш ибн Абу Робийъа ва Ҳишом ибн ал-Осслар Бани Гифорнинг сувхонасидаги Танозуб деган жойда учрашишга ваъдалашдик. Кимимиз у ерга кела олмаса, ушланган бўлади, қолган икки киши кетаверади, дедик. Танозубга мен ва Айяш ибн Абу Робийъа келдик. Ҳишом ушланди ва фитнага учради. Мадинага келганимизда Қубода Бани Амр ибн Авфга тушдик».

ҲАЗРАТИ УМАР МАДИНАДА

Одамлар янги муҳожир бўлиб келган Умар ибн Хаттоб розияллоху анхудан Пайғамбар соллаллоху алайҳи

васаллам ҳақларида сўрадилар. У киши: «Ул зот ҳам, иншааллоҳ, келиб қоладилар» деган жавобни бердилар. Дарҳақиқат, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам хижрат қилиб келдилар. Мадинада Ислом жамиятини куриш ишлари бошланиб кетди.

Умар розияллоҳу анҳу бу ишларда фаол қатнашдилар. У киши ўзларининг ақл-идроклари, тенгсиз шижоатлари, ва ихлослари билан, фидокорлик ва ғайратлари билан бошқалардан ажралиб турар эдилар. Тез фурсатда Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу билан бирга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вазирларига айланиб қолдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан бир қадам ҳам ажрамас, ҳамма ишларда биринчи бўлишга ҳаракат қилар эдилар. Кўпинча Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга билиб-билмай беодоблик қилиб қўйганларнинг додини беришга ошиқар эдилар. Кўпгина ривоятларда у кишининг «Эй Расулуллоҳ, изн беринг, бу нобакорнинг калласини узиб ташлай», деган сўзларини учратишимиз ҳам шундан.

БАДР ЖАНГИ

Аллоҳ таоло томонидан мусулмонларга ўзларидан зулмни рад қилишлари учун урушга изн берилганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бошлиқ саҳобаи киромлар Абу Суфённинг Шомдан келаётган савдо қарвонини кўзлаб, Бадр томон юрдилар. Буни эшитган Қурайш катта аскар тўплаб, Мадина томон юрди. Қарвон ўтиб кетди.

Бадрга яқинлашганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қурайшликларнинг ҳам шу ёққа келаётганликлари ҳақида хабар етди.

У зот асҳоби киромлар билан маслаҳат қилдилар. Дастлаб Абу Бакр розияллоҳу анҳу туриб, чиройли гаплар

айтдилар.

Сўнгра Ҳазрати Умар турдилар ва у киши ҳам чиройли гаплар айтдилар. Жумладан:

«Эй Аллоҳнинг Расули! Қурайш иззатли бўлиб ўрганиб қолган. У азизликка эришганидан бери ҳеч хор бўлгани йўқ. Аллоҳга қасамки, у ўз иззатини ҳеч қачон бериб қўймайди. Сизга қарши албатта уруш қилади. Бунинг учун қиладиганини қилиб, тайёргарлигини кўриб қўйган», дедилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тўқнашувни истамас эдилар. Лекин ҳассос инсон, айниқса Қурайш аҳлининг табиатини яхши биладиган зот Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг гаплари тўғри чиқди. Қурайшликлар уруш қилмай туриб, Маккага қайтмасликларини эълон қилдилар.

Мусулмонлар билан мушриклар орасидаги Бадр уруши аҳли Исломнинг зафари билан тугади.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳи Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳудан қуйидаги ривоятни келтирганлар:

«Тўқнашув бўлган куни Аллоҳ мушрикларни мағлуб этди. Улардан етмиш киши ўлдирилди ва етмиштаси асир олинди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакр, Умар ва Али розияллоҳу анҳумга асирлар тўғрисида маслаҳат қилдилар.

Абу Бакр:

«Эй Аллоҳнинг Расули, улар амакивачча, қабиладош ва ёки биродар одамлар. Менимча, улардан тўлов олсангиз, яхши бўларди. Улардан олинган маблағ биз учун кофирларга қарши қувват бўлади. Ажаб эмаски, Аллоҳ уларни ҳам ҳидоятга солиб, бизга елкадош бўлсалар», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Сен нима маслаҳат берасан, эй Ибн Хаттоб?»

дедилар. Мен:

«Аллоҳга қасамки, мен Абу Бакрнинг гапларига кўшилмайман. Фикрим шуки, менга агар изн берсангиз, фалончининг (Умарнинг қариндошларидан бири) бўйнини узсам. Алига изн берсангиз, акасининг бўйнини уза, токи Аллоҳга қалбимизда мушрикларга нисбатан юмшоқлик йўқлигини кўрсатайлик. Булар мушрикларнинг бошлиқлари ва йўлбошчиларидир», дедим.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрнинг айтганларига мойил бўлдилар, менинг гапларимни ёқтирмадилар. Улардан тўлов олдилар. Эртасига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан Абу Бакрнинг олдиларига борсам, икковлари йиғлаб ўтирибдилар.

«Сизни ва соҳибингизни нима йиғлатди? Агар йиғлайдиган нарса бўлса, мен ҳам йиғлай. Йиғланмайдиган нарса деб билсам, сизлар учун мен ҳам ўзимни йиғлаганга солай», дедим.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Соҳибларинг тўлов олиши сабабидан менга сизнинг азобланишингиз анави дарахтдан ҳам яқинроқ қилиб кўрсатилди ва Аллоҳ таоло: «Набий учун ер юзида забардаст бўлмагунича асирлари бўлиши яхши эмас», деди. «Сизлар дунёнинг ўткинчи матоҳини истайсизлар. Аллоҳ эса охиратни истайди. Ва Аллоҳ ғолиб ва ҳикматли зотдир», деб оят нозил қилди», дедилар».

Кўриниб турибдики, Аллоҳ таоло дастлабки даврларда то Исом собитқадам бўлиб, у билан ҳамма ҳисоблашадиган бўлгунча бошқача иш тутишни, яъни асирлардан тўлов олмай, уларни қилмишларига яраша ўлдиришни ирода қилган эди. Аммо ҳали Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламни бунга амр этмаган эди. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз саҳобалари билан маслаҳатлашиб, асирлар

учун тўлов олишга қарор қилдилар. Шундан кейингина Аллоҳ таоло ўз оятларини нозил қилиб, хатони тузатди.

Бу жойда аввало, Ислом тузумининг шуро – маслаҳат кенгашига кенг йўл очиши намоён бўлмокда. Эътибор берайлик-а! Аллоҳ таоло аввал бу масалани очиқ қўйди, унинг ҳукмини баён қилмади. Иш юзага чиққанидан сўнг, Аллоҳ таолонинг муайян кўрсатмаси бўлмаганлиги учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаи киромлар билан шуро мажлисини ўтказиб, маслаҳат қилдилар. Унда ҳар ким ўз фикрини бемалол айтди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўша фикрлардан бирига амал қилдилар.

Ана шундан кейингина Аллоҳ таоло хатони тўғрилади. У Зот бу маънодаги оятни аввалроқ ёки шуро мажлиси пайтида ҳам нозил қилишга қодир эди. Аммо Аллоҳ таоло мусулмонлар жамиятини шуруга ўргатди. Кишиларда жамият ҳаётига бефарқлик пайдо бўлмаслиги учун, унда пайдо бўладиган муаммоларни ечишда фаол бўлишлари учун шундоқ қилди.

Ҳамма масалани Аллоҳ таолонинг Ўзи ҳал қилиб берса ёки Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ечиб берсалар, мусулмон халқ оммасида фикрий дангасалик пайдо бўлиб қолар эди. Бу эса жамият учун ғоятда хавфли нарсадир. Аллоҳ таоло асосий қоидаларни баён қилиб берганидан сўнг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг уларни ҳаётга татбиқ қилишлари ва ҳаёт жараёнида янгиланиб турадиган масалаларни ҳал қилишда халқ оммасининг тенг ва фаол иштирок этиши йўлга қўйилганлиги Ислом тузумининг катта муваффақияти эди. Буни Аллоҳ таолонинг Ўзи ирода қилган эди.

Шунинг учун ҳам саҳобаи киромлар «Сиз нима десангиз, шу», деб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фикрларини тасдиқлаб туравермас, балки бундай ҳолларда «Аллоҳ ва Унинг Расули аълам, аммо менимча, бундоқ қилган маъкул», дея, бир-бирларидан

ўзиш учун мусобақа қилар эдилар.

Ана шундай мусобақаларда кўпинча ўзидаги ажойиб фазилатларнинг бисёрлиги билан ажралиб турадиган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу биринчи бўлар эдилар. Аллоҳ таоло шурога имконият яратиб берган ва мусулмонлар ўз фикрлари билан жамият муаммоларини ҳал қилишга уринган ҳоллардан ўн бештасида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг фикрлари илоҳий иродага мос келганлиги ва оятлар нозил бўлиши ниҳоятда катта гапдир. Бу Аллоҳ таоло берган фазилатлардан тўғри фойдаланган мухлис банда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга Аллоҳ таоло берган яна бир улкан фазилатдир, албатта.

ҲАЗРАТИ УМАР УҲУД ЖАНГИДА

Уҳуд жангида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳам ўзига хос тарих бўлиб қолган ишлари бор.

Имом Тобаронийнинг ривоят қилишларича:

«Уҳуд жанги куни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўз укасига:

«Эй ука, ма, менинг қалқонимни сен ол!» деб, қалқонини берган. Укаси бўлса:

«Сен хоҳлаётган шаҳидликни мен ҳам хоҳлайман», деб қалқонни олмаган. Шундай қилиб, икковлари ҳам қалқонни олмай, жангга кириб кетганлар».

Бу уларнинг шаҳидликка бўлган рағбатларини кўрсатади.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу жангда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларида турганлардан бўлдилар.

Жанг қизиган пайтда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўлганликлари ҳақида гап тарқайди. Худди ўша ҳолат ҳақида Умар розияллоҳу анҳу қуйидагиларни эслайди:

«Уҳуд куни бўлганда улар бизни енгди. Мен қочиб, тоғнинг устига чиқдим. Қарасам, худди тоғ эҳкисига ўхшаб сакрамоқдаман. Одамлар бўлса:

«Муҳаммад қатл қилинди», дер эдилар. Мен:

«Ким Муҳаммад қатл қилинди, деса, ўшанинг ўзини албатта қатл қиламан», дедим» (Ибн Жарирдан).

Жанг тугаб, икки тараф бир-биридан ажралгандан сўнг Абу Суфён тоғнинг устига чиқиб:

«Ичингизда Муҳаммад борми?!» деб бақирди.

Расулуллоҳ алайҳиссалом:

«Унга жавоб берманглар», дедилар. Абу Суфён:

«Ичингизда Ибн Абу Қуҳофа (Абу Бакр) борми?!» деб бақирди. Жавоб бермадилар. У:

«Ичингизда Умар ибн Хаттоб борми?!» деб бақирди.

Жавоб бермадилар. Шу уч кишидан бошқани сўрамади ва ўз шерикларига:

«Уларни йўқ қилибсизлар, шекилли», деди.

Шунда ҳазрати Умар розияллоху анҳу ўзларини тута олмай:

«Эй Аллоҳнинг душмани! Сен зикр қилганларнинг ҳаммалари тирик. Аллоҳ сенга ёмонликни боқий қолдирди!», деб қичқирдилар.

«Қавмнинг ичида «мусла» (ўликни қиймалаш) бўлибди. Мен амр қилганим йўқ, хафа ҳам эмасман», деди Абу Суфён.

Бу билан у ўзининг хотини Ҳинднинг қилган ишига, яъни Ваҳший ҳазрати Ҳамза ибн Абдулмуттолибни ўлдирганидан кейин хотини унинг қорнини ёриб, жигарини олиб, чайнаб ташлаганига ишора қилди.

Абу Суфён: «Ҳубал олий бўлди», деб бақирди.

Расулуллоҳ алайҳиссалом: «Унга жавоб бермайсизларми?» дедилар.

Саҳобалар: «Нима деб жавоб берайлик?» дедилар.

Расулуллоҳ алайҳиссалом: «Аллоҳ аълаа ва ажалл»,

(яъни, Аллоҳ олийроқ ва улуғроқ) денглар», дедилар.

Абу Суфён: «Бизнинг Уззомиз бор, сизнинг Уззоингиз йўк!» деб бақирди.

Расулуллоҳ алайҳиссалом: «Унга жавоб бермайсизларми?» дедилар.

Саҳобалар: «Нима деб жавоб берайлик?» дедилар.

Расулуллоҳ алайҳиссалом: «Аллоҳ бизнинг мавломиз, сизнинг мавлоингиз йўк», деб айтинглар», дедилар.

Абу Суфён: «Бу кун Бадр кунидагининг ўрнига. Урушда гоҳ ундоқ, гоҳ бундоқ бўлади», деди.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу: «Баробар эмас! Бизнинг ўликларимиз жаннатда, сизники дўзахда!», дедилар.

Мана шу жойда ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳақсизликка чидай олмасликлари намоён бўлган. У киши кофирларнинг бошлигининг овозини баланд кўйиб, мусулмонларнинг иззат-нафсига тегадиган гапларни айтишига чидай олмай, бақирганлар. Бу хусусият у кишига Аллоҳ таоло томонидан берилган бўлиб, дин йўлидаги ҳар қандай ҳақсизликка заррача ҳам тоқат қила олмасликларини кўрсатади.

ҲУДАЙБИЯДА

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу кофирларга заррача ҳам ён босмасликка рағбатлари кучли саҳобалардан эдилар. Сиртдан мушрикларга ён босиш бўлиб кўринган Ҳудайбия сулҳида ҳам ўзларини яна бир бор худди шу тарафдан кўрсатдилар.

Ҳамма саҳобаи киромлар Маккага борамиз, умра қиламиз, деган умид билан келдилар. Ниятларига етишишларига бир оз қолганда сулҳ тузиб, умра қилмай қайтиб кетишлари уларга оғир ботди.

Иш охирига етиб, фақат сулҳ ёзишгина қолганда, Умар

ибн Хаттоб ўринларидан сакраб турдилар ва Абу Бакрнинг олдида келиб:

«У киши Расулуллоҳ эмасмилар?!» деди.

Абу Бакр: «Албатта Расулуллоҳлар!» деди.

«Биз мусулмонмизми?!» деди Умар.

Абу Бакр: «Албатта», деди.

«Улар мушрик эмасмилар?!» деди Умар.

Абу Бакр: «Албатта», деди.

Умар: «Унда нима учун динимизни пасткашликка алмаштирамиз?!» деди.

«Эй Умар, у киши, албатта, Аллоҳнинг Расулидирлар», деди Абу Бакр.

Умар: «Мен ҳам шаҳодат келтираман, у киши албатта Аллоҳнинг Расулидирлар», деди.

Сўнгра Ҳазрати Умар Расули акрам алайҳиссолату вассаломнинг олдиларига борди ва:

«Эй Аллоҳнинг Расули, сиз Аллоҳнинг Расулимисиз?!» деди.

У зот: «Албатта», дедилар.

Умар: «Биз мусулмонмизми?!» деди.

У зот: «Албатта», дедилар.

«Улар мушриклар эмасми?!» деди Умар.

У зот алайҳиссалом: «Албатта», дедилар.

Умар: «Унда нима учун динимизни пасткашликка алмаштирамиз?!» деди.

Расули акрам алайҳиссалом: «Мен Аллоҳнинг бандаси ва элчисиман. Унинг буйруғига ҳеч-ҳеч хилоф қилмайман ва У ҳам мени асло зое қилмайди», дедилар.

Кейинчалик ҳазрати Умар: «Ўша пайтда бу қилганим яхши бўлса керак, деб шундай қилган эдим. Кейин айтган гапларимдан қўрқиб, тинмай садақа қилиб, рўза тутиб, намоз ўқиб, қул озод қилиб юрдим», деган эдилар.

ҲАЗРАТИ УМАРДАН ШАЙТОН ҚОЧАДИ

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху дину диёнат таълимотлари ва шариат аҳкомларининг доимо ўз ўрнида бўлиши учун ўта куйгунчак зот эдилар. Бу борада у киши фақат кофир ва мушриклар билан тортишибгина қолмай, мусулмонларни ҳам тергашга тушиб кетар, тинчимас эдилар. Баъзи вақтларда шу маънода ҳатто Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларида ҳам ўзларини баъзи ишларга уриб юборар эдилар.

Шунинг учун ҳам кўпчилик Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг ҳузурларида динда рухсат берилган бўлса ҳам, тақво даражасидан пастроқ бўлган ишларни қилишдан ҳайкиб турар эдилар.

2830- عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ ط قَالَ: اسْتَأْذَنَ عُمَرُ عَلَى

النَّبِيِّ ρ وَعِنْدَهُ نِسْوَةٌ مِنْ فُرَيْشٍ يُكَلِّمْنَهُ وَيَسْتَكْثِرْنَ عَالِيَهُ أَصَوَاتُهُنَّ عَلَى صَوْتِهِ فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ قُتِمَ فَبَادَرَنَ الْحِجَابَ فَأَذِنَ لَهُ فَدَخَلَ وَرَسُولُ اللَّهِ ρ يَضْحَكُ فَقَالَ عُمَرُ: أَضْحَكَكَ اللَّهُ سِنَّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ: عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلَاءِ اللَّائِي كُنَّ عِنْدِي فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الْحِجَابَ فَقَالَ عُمَرُ: فَأَنْتَ أَحَقُّ أَنْ يَهْبَنَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ عُمَرُ: يَا عَدَوَاتِ أَنْفُسِهِنَّ أَتَهْنِئَنِي وَلَا تَهْبَنَ رَسُولَ اللَّهِ ρ فَقُلْنَ: نَعَمْ أَنْتَ أَفْظُ وَأَغْلَطُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ: إِيهَّا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقَيْكَ الشَّيْطَانُ سَالِكًا فَجًّا قَطُّ إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

2830. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Умар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига киришга изн сўради. У зотнинг ҳузурларида қурайшлик аёллар бор эди. Улар у зот билан гаплашиб, гапни қўпайтириб, овозларини у зотнинг овозларидан баланд кўтараётган эдилар. Умар изн сўраганда шошиб туриб, хижобларига ёпишишди. У зот унга изн бердилар. У кирди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам кулаётган эдилар. Бас, Умар:

«Аллоҳ сизни кулдирсин, эй Аллоҳнинг Расули», деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Анави менинг ҳузуримда бўлганлардан ажабландим. Сенинг овозингни эшитишлари билан хижобларига ёпишишди», дедилар. Умар:

«Уларнинг хайиқишига сиз ҳақлироқсиз, эй Аллоҳнинг Расули», деди ва сўзида давом этиб, уларга:

«Эй ўзига ўзи душманлар! Мендан хайиқасизлару, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан хайиқмайсизларми?!» деди. Улар:

«Сен кўрс ва қўполсан», дедилар.

Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Етар, эй Ибн Хаттоб! Жоним қўлида бўлган Зот ила қасамки, бир йўлда кетаётганингда шайтон сени учратиб қолса, албатта, сенинг йўлингдан бошқа йўлга ўтиб олади», дедилар».

Икки шайх ривоят қилган.

Шарҳ: Одатда, улуғ кишиларнинг улуғлиги баъзи майда нарсаларда кишиларга эркинлик бериб қўяди. Аслида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида мазкур аёллар ўзларини ниҳоятда сипо тутишлари лозим эди. Аммо у зотнинг буюк ҳиллари

уларга ўзларини бир оз эркинроқ тутишга имкон берди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу табиатларини билганликларидан шундоқ қилдилар.

Аммо аёллар бу нарсанинг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга ўтмаслигини ҳам яхши билар эдилар. Шунинг учун ҳам ўз овозларини Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг овозларидан баланд кўтариб, шанғиллаб гапириб турган шаддод аёллар Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг овозларини эшитишлари билан бирдан жим бўлиб, ҳижобларини қидириб қолдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга:

«Эй Ибн Хаттоб! Жоним кўлида бўлган Зот ила қасамки, шайтон сени бир йўлда кетаётганингда учратиб қолса, албатта сенинг йўлингдан бошқа йўлга ўтиб олади», деганлари Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу учун улуғ фазилятдир.

Одатда шайтон ҳар қандай бандани нима қилиб бўлса ҳам йўлдан уришга ҳаракат қилади. Шайтон унинг яқинига келишдан кўрқадиган шахс эса, Аллоҳ таоло тарафидан берилган улкан фазлга эга бўлади. Шайтон у юрган кўчадан юра олмайдиган киши қандай бўлишини ҳар ким ўзи тушуниб олаверса бўлади. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ана шундай киши эдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу гапни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳудан бошқа бирор саҳобаи киромга айтганларини билмаймиз.

2831- عَنْ بُرَيْدَةَ τ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ρ فِي بَعْضِ

مَغَازِيهِ فَلَمَّا انْصَرَفَ أَيُّ رَجَعَ جَاءَتْ جَارِيَةٌ سَوْدَاءُ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ نَذَرْتُ أَنْ رَدَّكَ اللَّهُ صَالِحًا أَنْ أَضْرِبَ بَيْنَ يَدَيْكَ بِالْدُفِّ

وَأَتَعَنَّى فَقَالَ لَهَا: إِنْ كُنْتَ نَذَرْتَ فَاضْرِبِي وَإِلَّا فَلَا فَجَعَلَتْ تَضْرِبُ
 فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ وَهِيَ تَضْرِبُ ثُمَّ دَخَلَ عَلَيَّ وَهِيَ تَضْرِبُ ثُمَّ دَخَلَ
 عُثْمَانُ وَهِيَ تَضْرِبُ ثُمَّ دَخَلَ عُمَرُ فَأَلْقَتْ الدُّفَّ تَحْتَ اسْتِهَا
 فَقَعَدَتْ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَخَافُ مِنْكَ يَا عُمَرُ
 إِنِّي كُنْتُ جَالِسًا وَهِيَ تَضْرِبُ فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ وَهِيَ تَضْرِبُ ثُمَّ دَخَلَ
 عَلَيَّ وَهِيَ تَضْرِبُ ثُمَّ دَخَلَ عُثْمَانُ وَهِيَ تَضْرِبُ فَلَمَّا دَخَلَتْ أَنْتَ يَا
 عُمَرُ أَلْقَتْ الدُّفَّ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2831. Бурайда розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам ўзларининг баъзи жангларига чиқдилар. У зот қайтиб келганларида ҳузурларига бир қора жория келиб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, агар Аллоҳ сизни саломат қайтарса, ҳузурингизда чилдирма чалишни ва қўшиқ айтишни назр қилган эдим», деди. У зот унга:

«Назр қилган бўлсанг, чал, бўлмаса йўқ», дедилар.

У чалишни бошлади. Абу Бакр кириб келди, у чалаверди. Сўнг Али кириб келди, у чалаверди. Сўнг Усмон кириб келди, у чалаверди. Сўнг Умар кириб келди. У чилдирмасини ташлаб, устига ўтириб олди. Шунда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, сендан шайтон ҳам қўрқади, эй Умар! Мен ўтирган эдим, у чалаверди. Сўнггра Абу Бакр кирди, у чалаверди. Сўнггра Али кирди, у чалаверди. Сўнггра Усмон кирди, у чалаверди. Эй Умар, сен кирганинга, у чилдирмани ташлади», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ривоятдан каттаю кичик, эру хотин, оку

қора, ҳуру қул – ҳамма Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг тақво ва жиддийлик масаласида бошқаларга нисбатан ўта талабчан эканликларини билиши маълум бўлади.

2832- عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسًا فَسَمِعْنَا لَعَطًا وَصَوْتَ صَبِيَّانِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَإِذَا حَبَشِيَّةٌ تَرْفُفُ وَالصَّبِيَّانُ حَوْلَهَا فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ تَعَالَيِ فَاَنْظُرِي فَجِئْتُ فَوَضَعْتُ لِحْيَتِي عَلَى مَنْكِبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَقَالَ لِي: أَمَا شِيعَتِ أَمَا شِيعَتِ قَالَتْ: فَجَعَلْتُ أَقُولُ لَا لِأَنْظُرَ مَنْزِلَتِي عِنْدَهُ إِذْ طَلَعَ عُمَرُ فَارْفَضَ النَّاسُ عَنْهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنِّي لِأَنْظُرَ إِلَى شَيَاطِينِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ قَدْ فَرُّوا مِنْ عُمَرَ قَالَتْ: فَرَجَعْتُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

2832. Оиша розияллоҳу анҳо айтади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўтирган эдилар. Шовқин ва болаларнинг овозини эшитдик. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам турдилар. Қарасак, бир ҳабашия чилдирма чалиб, ўйин тушмоқда. Атрофида болалар.

«Эй Оиша, бу ёққа кел, қарагин», дедилар у зот.

Бориб, жағимни Расулуллоҳнинг елкасига қўйиб, унга (ҳабашияга) назар сола бошладим. У зот:

«Тўймадингми?», «Тўймадингми?» дер эдилар. Мен у зотнинг ҳузурларида ўз манзиламни билиш учун «Йўқ», дер эдим.

Бирдан Умар пайдо бўлди. Одамлар у (ҳабашия)нинг атрофидан қочиб кетишди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Мен инсу жиннинг шайтонлари Умардан қочганларини кўрмоқдаман», дедилар. Мен қайтдим».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга берган баҳолари у кишининг фазллари қанчалар улуғ эканлигига яна бир далилдир.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА ХАМРҲҒРЛИК

Маълумки, Исломдан олдин ароқхўрлик жуда кенг ёйилган эди. Кишилар ароқхўрлик билан фахрланишар, бу борада мусобақалашиб, бир-бирларидан ўтишга ҳаракат қилишарди. Хамр шоирларнинг шеърларида, муғаннийларнинг қўшиқларида бош мавзу ҳисобланар эди. Кишилар ароқсиз ҳаётни тасаввур ҳам қила олмас эдилар.

Албатта, бу жамиятни ароқхўрлик иллатидан тозалаш осон эмас эди. Шуларни эътиборга олиб, бу муаммони муолажа қилишда Қуръони Карим аста-секинлик билан, даражама-даража ҳаракат йўлини тутган. Кишилар хамр ҳақидаги илк оятлар нозил бўлганидаёқ уларнинг вақтинчалик эканлигини, кейинчалик ниҳойи ҳукм тушиши муқаррарлигини сезиб турар эдилар. Бу ҳақда баъзи ибратли ривоятлар ҳам келган.

Наҳл сурасидаги биринчи оят нозил бўлганидан кейин бўлса керак, ишончли ҳадис китобларида ривоят қилинишича, ҳазрати Умар ибн Хаттоб:

«Эй Парвардигор! Бизга хамр тўғрисида шифо бўладиган баён бергин!» деган эканлар.

Вақти келиб, Бақара сурасидаги «Сендан хамр ва кимор ҳақида сўрайдилар. Уларда катта гуноҳ ва одамлар учун манфаатлар бор. Гуноҳлари манфаатдан кўра каттароқдир» деган оят нозил бўлди.

Умар розияллоҳу анҳу чақирилиб, у кишига бу оят

тиловат қилиб берилди. У киши яна:

«Эй Парвардигор! Бизга ҳамр тўғрисида шифо бўладиган баён бергин!» дедилар.

Сўнгра вақти келиб, Нисо сурасидаги:

«Эй иймон келтирганлар! Маст ҳолингизда намозга яқинлашманглар», деган оят нозил бўлди.

Ҳазрати Умар чақирилиб, бу ояти карима ҳам у кишига тиловат қилиб берилди. У киши яна:

«Эй Парвардигор! Бизга ҳамр тўғрисида шифо бўладиган баён бергин!» дедилар.

Ва ниҳоят Моида сурасидаги: «Албатта, шайтон ҳамр ва кимор туфайли ораларингизга адоват ва ёмон кўришликни солишни ҳамда сизларни Аллоҳнинг зикридан ва намоздан тўсишни хоҳлайди. Энди тўхтарсизлар?!» ояти нозил бўлди.

Яна ҳазрати Умарни чақириб, бу оятни ҳам тиловат қилиб бердилар. Шунда у киши: «Тўхтадик! Тўхтадик!!!» деб кичқирдилар.

Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анхунинг ўзлари яшаб турган жамиятнинг катта ва оғир дарддан шифо топиши учун қанчалар ҳарис бўлганликлари очик-ойдин кўриниб турибди. У киши ўзларига Аллоҳ таоло томонидан берилган фаҳм-фаросат ила бу иллатнинг зарарларини тушуниб етган, илоҳий таълимотлар асосида қурилаётган янги жамиятда мазкур манфур иллатга ўрин йўқлигини жуда яхши англаб етган эдилар. Шунинг учун Аллоҳ таолодан оят тушиб турса ҳам, яна ва яна дуо қилиб, У Зотдан жамиятни бу иллатдан бутунлай даволашини тинимсиз сўраган эдилар.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА ОЧЛИК

Имом Муслим Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан қилган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир куни ёки кечаси ташқарига чиқиб, Абу Бакр ва Умарга дуч келдилар. Бас, у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Икковингизни бу соатда уйингиздан нима чиқарди?» дедилар. Икковлари:

«Очлик, эй Аллоҳнинг Расули», дедилар.

«Жоним қўлида бўлган Зот билан қасамки, мени ҳам икковингизни чиқарган нарса чиқарди, туринглар!» дедилар.

Туриб, у зот билан бирга ансорийлардан бирининг ҳузурига бордилар. У киши уйида йўқ экан. Аёли у зот соллаллоҳу алайҳи васалламни кўриши билан:

«Хуш келибсиз!» деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам аёлдан:

«Фалончи қаерда?» деб сўрадилар.

«Сув олиб келгани кетди» деди аёл.

Тезда ансорий саҳоба ҳам етиб келди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ва у зотнинг икки саҳобаларига назари тушиши билан:

«Алҳамдулиллаҳ! Бугун менчалик ҳурматли меҳмонлари бор ҳеч ким йўқ!» деди.

Бориб, бир тизим хурмо келтирди ва: «Енглар», деди. Сўнг қўлига пичокни олди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга:

«Зинҳор ва зинҳор соғин ҳайвонга тегма!» дедилар.

Ансорий саҳоба уларга бир қўй сўйди. Улар қўйдан ва ҳалиги хурмодан тановул қилишди, чанкокбосди ичимликлардан ичишди. Тўйиб, сероб бўлганларидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакр билан Умарга:

«Менинг жоним қўлида бўлган Зот билан қасамки, киёмат куни албатта ушбу неъматдан сўраласизлар. Сизни уйингиздан очлик чиқарди. Энди эса, сизга ушбу неъмат етганидан кейин қайтасизлар», дедилар.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА АЗОН

Авваллари мусулмонлар масжидда тўпланишар, намоз вақтини кутиб ўтиришар, вақт бўлганда эса, намоз ўқир эдилар.

Ибн Умар розияллоҳу анҳунинг айтишларича, одамларни намозга чорлаш учун насороларнинг зангига ўхшаш занг ёки яҳудийларнинг дудига ўхшаш асбобни чалишни маслаҳат қилган ҳоллари ҳам бўлган. Бу таклиф у кишининг ўзларидан чиққан.

Абу Довуд, Ибн Можа ва Доримийлар келтирган ривоятда Абдуллоҳ ибн Зайд ибн Абду Роббиҳ розияллоҳу анхум шундай дейдилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам одамларни намозга тўплаш учун занг чалишга амр қилганларида кечаси туш кўрдим. Олдимга занг кўтарган бир одам келди. Мен унга:

«Эй Аллоҳнинг бандаси, зангни сотасанми?» дедим.

У: «Бу билан нима қиласан?» деди.

Мен: «У билан намозга чақирамиз», дедим.

У: «Сенга бундан яхшироқ нарсани айтиб берайми?»- деди.

Мен: «Ҳа», дедим.

У: «Аллоҳу акбар!» дейсан», деди ва охиригача айтиб берди. Шунингдек, иқомани ҳам айтиб берди. Тонг отиши билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хузурларига бориб, кўрган тушимни айтиб бердим.

У зот: «Иншааллоҳ, бу — ҳақ туш. Билолнинг ёнида туриб, тушингда кўрганингни айтиб бериб тур. У азон айтсин, унинг овози сеникидан кучли», дедилар.

Мен Билол билан бирга туриб, айтиб турдим, у азон айтди. Буни уйида туриб эшитган Умар ибн Хаттоб ридосини судраб, югуриб чиқди ва:

«Эй Аллоҳнинг Расули, сизни ҳақ ила юборган Зотга қасамки, мен ҳам шунга ўхшаш туш кўрдим», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳга ҳамдлар бўлсин!», дедилар.

РАСУЛУЛЛОҲНИНГ ҚАЙНОТАСИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу кўплаб фазилатлари устига яна бир фазилат қўшилганди. У киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қизлари Ҳафсани турмушга бериб, у зотга қайнота бўлган эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу қайноталикни ҳам аъло даражада ўрнига қўя бошдилар. У киши қизлари Ҳафса онамизни доимий равишда тергаб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга яхши қарашларини тайинлаб турар эдилар.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал бу ҳақда Жобир розияллоҳу анҳудан қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Абу Бакр розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига кириш учун келганларида, у зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг эшиклари олдида одамлар турган эдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ичкарида ўтирган эдилар. Абу Бакр розияллоҳу анҳуга изн берилмади.

Сўнгра Умар розияллоҳу анҳу келди. Изн сўрадилар, унга ҳам изн берилмади.

Кейин Абу Бакр ва Умар розияллоҳу анҳумоларга изн берилди, улар ичкарига кирдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам жим ўтирардилар.

Умар розияллоҳу анҳу (ўзича) бир гап қилай, шояд Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам хурсанд бўлсалар, деб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Зайднинг қизи (ҳазрати Умарнинг хотини) ҳозиргина мендан нафақа сўраган эди,

бўйнига боплаб туширдим!» дедилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам кулиб юбордилар, тишлари кўриниб кетди. Сўнгра:

«Манавилар ҳам атрофимни ўраб олиб, нафақа сўрашяпти», дедилар.

Абу Бакр розияллоҳу анҳу Оишани уриш учун ўринларидан турдилар.

Умар розияллоҳу анҳу Ҳафсани уриш учун турдилар. Икковлари ҳам:

«Расулуллоҳдан у кишининг ҳузурларида йўқ нарсани талаб қиласизларми?» дейишди.

Ибн Аббос айтадиларки:

«Ҳазрати Умардан Аллоҳ таоло Қуръонда «Агар икковингиз Аллоҳга тавба қилсангиз, батаҳқиқ, қалбларингиз (ҳаққа) мойил бўлур», деб айтган Пайғамбаримизнинг икки аёллари кимлар эканлигини сўрашга ҳарис бўлиб юардим. Умар ҳаж қилганларида мен ҳам ҳаж қилдим. Йўлда Умар четга чиққан эди, мен ҳам четга чиқдим. У қазои ҳожат қилди. Қайтиб келувди, кўлига сув қуйдим. У таҳорат қилди. Мен Умардан:

«Эй мўминларнинг амири, Аллоҳ таоло «Агар икковингиз Аллоҳга тавба қилсангиз» деб айтган оятида Пайғамбаримизнинг қайси аёлларини назарда тутган?» деб сўрадим. У киши:

«Ажойибсан-да, Ибн Аббос. Улар Ҳафса билан Оиша», дедилар-да, қиссани бошидан бошладилар.

«Биз қурайшликлар, аёллардан устун келадиган қавм эдик. Мадинага келсак, уларнинг хотинлари устун келар экан. Бизнинг хотинлар ҳам уларнинг хотинларидан ўргана бошладилар. Менинг уйим Умайя ибн Зайднинг Аволийдаги ҳовлисида эди. Бир куни хотинимдан аччиғим чиққан эди, карасам, менга гап қайтаряпти. Унинг бу ишини инкор қилсам, у «Пайғамбар алайҳиссаломнинг хотинлари ҳам у кишига гап қайтарганда, ҳатто баъзилари

бир кун-ярим кун гаплашмай юрганда, мен гап қайтарсам нима бўлибди?» дейди.

Зудлик билан Ҳафсанинг олдига бориб:

«Пайғамбар алайҳиссаломга гап қайтарасанми?» деб сўрадим.

«Ҳа», деди.

«Сизлардан баъзиларингиз у киши билан бир кун-ярим кун гаплашмай ҳам юрадимми?» десам,

«Ҳа» деди.

«Ичларингизда ким шу ишни қилса, ноумид бўлибди ва ютқазибди. Ораларингизда кимингиз Расулнинг ғазаби туфайли Аллоҳнинг ғазабига учрашдан омон қолиши мумкин? Ундоқ бўлса, ҳалокатга учрайди. Сен у кишига гап қайтармагин, бирор нарса ҳам сўрамагин. Мендан сўра. Сенга мол-дунё керак бўлса, мен бераман. Сенинг қўшнинг чиройлироқ, Расулуллоҳга маҳбуброқ бўлиши кўнглингни бузмасин», дедим.

Менинг ансорийлардан бир қўшним бор эди. Расулуллоҳнинг хузурларига навбат билан тушардик. Бир кун у тушарди, бир кун мен тушардим. У менга ваҳий ва бошқа хабарларни келтирарди. Мен ҳам унга шундоқ хабарларни келтирардим. Ўша кунлари Ғассон қабиласи бизга жанг қилиш учун отларни тайёрлаётганлиги ҳақида ўзаро гаплашиб юрардик. Қўшним бир кечаси келиб, эшигимни тақиллатди ва мени чақирди. Унинг олдига чиқдим.

У: «Катта иш содир бўлди», деди.

Мен: «Нима бўлди, Ғассон қабиласи келдимми?» дедим.

Қўшним бўлса: «Йўқ, ундан ҳам улканроқ иш бўлди. Расулуллоҳ хотинларини талоқ қилдилар», деди.

Мен: «Ҳафса ноумид бўлибди ва ютқазибди. Шундоқ бўлиб қолмасайди, деб юрган эдим», дедим.

Эрталаб бомдод намозини ўқиб, кийим-бошимни кийиб, Ҳафсаникига борсам, йиғлаб ўтирган экан.

Мен: «Расулуллоҳ алайҳиссалом сизларни талоқ қилдиларми?» дедим.

У: «Билмайман, анави жойда ҳаммадан ажраб олганлар», деди.

Қора танли ғуломнинг олдига бордим-да, Умарга изн сўраб бер, дедим.

У ичкарига кириб кетди. Бир оздан кейин чиқиб:

«Сени эслатсам, индамадилар», деди.

Минбар томон борсам, у ерда бир тўп одам ўтирибди. Баъзилари йиғлашяпти. Бир оз ўша ерда ўтирдим. Кейин чидай олмадим-да, ғуломнинг олдига бориб, «Умар учун изн сўраб кўр», дедим. У ичкарига кириб кетди. Бир оздан сўнг чиқиб:

«Сени эслатган эдим, индамадилар», деди.

Чиқиб, яна минбарнинг ёнида ўтирдим. Чидай олмай, яна ғуломнинг ёнига бордим ва «Умар учун изн сўраб кўр», дедим. У ичкарига кириб, қайтиб чиқди-да:

«Сени эслатган эдим, индамадилар», деди.

Орқамга қайтиб кетаётган эдим, бирдан ғулом чақириб қолди ва:

«Киравер, сенга изн бердилар», деди.

Кириб, Расулуллоҳга салом бердим. Бўйрага ёнбошлаб олган эканлар, (бўйра) ёнларига ботиб, изи тушиб қолибди.

Мен «Хотинларингизни талоқ қилдингизми, эй Аллоҳнинг Расули?» дедим.

У киши бошларини кўтариб, менга қарадилар-да:

«Йўқ», дедилар.

Мен: «Ўзингиз биласиз, эй Аллоҳнинг Расули, биз курайшликлар аёллардан устун келадиган қавм эдик. Мадинага келсак, уларнинг хотинлари устун келар экан. Бизнинг хотинлар ҳам уларнинг хотинларидан ўргана бошладилар. Бир куни қарасам, хотиним менга гап қайтаряпти. Мен буни инкор қилсам, «Пайғамбар алайҳиссаломнинг хотинлари ҳам у кишига гап

қайтарганда, ҳатто баъзилари бир кун-ярим кун гаплашмай юрганда, мен гап қайтарсам нима бўлибди?» деди. Мен «Ким бу ишни қилса, ноумид бўлибди ва ютқазибди, дедим. «Сиздан кимингиз Расулнинг ғазаби туфайли Аллоҳнинг ғазабига учрашдан омон қолиши мумкин?» дедим.

Расулуллоҳ алайҳиссалом табассум қилдилар.

Мен: «Эй Аллоҳнинг Расули, мен Ҳафсанинг олдига кирдим ва унга «Қўшнингнинг сендан чиройлироқ ва Расулуллоҳга маҳбуброқ бўлиши кўнглингни бузмасин», деб айтдим», дедим.

У зот яна табассум қилдилар.

Мен: «Ғтирсам майлими, эй Расулуллоҳ?» дедим.

У киши: «Ҳа», дедилар.

Ғтириб, бошимни кўтариб, уйга назар солдим ва Аллоҳга қасамки, у зотнинг ҳайбатларидан ўзга кўзга илинадиган нарса тополмадим. Сўнг:

«Эй Аллоҳнинг Расули, умматингизга дуо қилинг, ризқи кенг бўлсин. Аллоҳга ибодат қилмайдиган форс ва румликларнинг ҳам ризқи кенг-ку», дедим. У киши туриб ўтирдилар ва:

«Эй ибн Ҳаттоб, сен шакдамисан? Улар ризқлари бу дунёда шошилинч берилган қавмлардир», дедилар.

Мен: «Аллоҳ гуноҳимни кечиришини сўранг», дедим.

У киши хотинларидан кўрган ҳолатнинг шиддатидан бир ойгача уларнинг олдига кирмасликка қасам ичган эканлар, Аллоҳ у кишини итоб қилди».

Бу қиссани Имом Бухорий ва Имом Термизийлар ҳам ривоят қилганлар.

Мазкур ҳодисаларда Умар ибн Ҳаттоб розияллоху анхунинг қайноталик масъулиятини қанчалик ҳис этиб яшаганликлари очик-ойдин кўриниб турибди. У киши ҳар лаҳзада, қизим Ҳафсадан Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга нисбатан бирор беодоблик ўтиб қолмаса эди,

деган хавотир билан яшаган бўлсалар керак. Бу ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг улуғ инсонлигидан, буюк саҳобийлигидан далолатдир.

ҲАЗРАТИ УМАР ВИДОЛАШУВ ҲАЖИДА

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху ҳар доим, барча жангларида, Макка фатҳида, Хунайнда, Тоифда ва бошқа жойларида Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам билан бирга бўлганларидек, видолашув ҳажида ҳам у зот ила бирга эдилар. Аллоҳ таоло ўзининг:

«Бугунги кунда Мен сизнинг динингизни мукаммал қилиб бердим. Сизга неъматимни батамом қилдим. Ва сизга Исломи дин, деб рози бўлдим», деган оятини Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга айнан ўша ҳажда нозил қилди.

Ушбу ояти карима нозил бўлганда ҳамма саҳобалар «Динимиз мукаммал бўлди, Аллоҳ бизга неъматини батамом қилиб берди, Исломи дин, деб рози бўлди», дея чексиз қувондилар. Аммо ҳассос қалбли инсон, буюк идрок ва ақл соҳиби Умар ибн Хаттоб розияллоху анху йиғлар эдилар. Бу ҳолни кўрган саҳобалар ташвишга тушдилар ва:

«Сенга нима бўлди, эй Умар, нечун йиғламоқдасан?» деб сўрадилар. Шунда Ҳазрати Умар:

«Ҳар бир нарса мукаммал бўлганидан сўнг унга нуксон етиш бошланади. Мен бу оятни Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам вафотларининг яқинлашганига белги, деб билмоқдаман», дедилар.

Бу андиша ҳақиқат бўлиб чиқди: Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам шу оят нозил бўлганидан саксон бир кун ўтганидан сўнг бу дунёни тарк этдилар.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам вафот қилганларида Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг

мазкур оят нозил бўлгандаги ҳолатлари тамоман тескарига айланди.

ПАЙҒАМБАР СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВАСАЛЛАМНИНГ ВАФОТЛАРИ ВА ҲАЗРАТИ УМАР

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотлари ҳеч кимнинг ақлига сиғмайдиган бир иш эди. Ҳатто Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳудек забардаст бир инсон ҳам бу ҳодисани ақлларига сиғдира олмадилар. Шунинг учун ҳам у киши:

«Аллоҳга қасамки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўлганлари йўқ», деди».

Бошқа ривоятларда айтилишича, Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳу қиличларини яланғочлаб олиб, «Ким Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни ўлди деса, калласини оламан!», деб ҳовлида айланиб юрганлар. Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳу кейинчалик:

«Аллоҳга қасамки, ўшанда шундан бошқа нарса ақлимга келмаган эди. «Албатта, Аллоҳ у зотни қайта тирилтиради ва улар одамларнинг қўллари ва оёқларини кесадилар», дер эдим», деганлар.

Шундан сўнг Абу Бакр келдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг юзларини очиб, у зотни ўпдилар ва:

«Ота-онам сизга фидо бўлсин. Тирик ҳам, ўлик ҳам пок бўлдингиз. Жоним қўлида бўлган Зот ила қасамки, Аллоҳ сизга икки ўлимни ҳеч татитмас», дедилар.

Ҳақиқатда ҳам, Абу Бакр розияллоҳу анҳу бу гапларни айтаётган бир пайтда бошқа саҳобалар бунга ишонмаётган эдилар.

Ҳазрати Абу Бакрнинг «Аллоҳ сизга икки ўлимни татитмас» дейишлари ҳам айни ҳикмат эди. Чунки Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳуга ўхшаб, «Пайғамбар

алайҳиссалом ўлганларидан кейин яна тирилиб келадилар. «У киши вафот этдилар» деган баъзи одамларнинг оёқ ва кўлларини кесадилар», дегувчилар ҳам бор эди.

Кейин ташқарига чиқдилар ва:

«Эй қасам ичаётган, бир оз жим тур», дедилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг бу хитоблари Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга қаратилган эди. Сўнгра Абу Бакр гапирдилар. Аллоҳга ҳамду сано айтдилар ва:

«Огоҳ бўлинглар! Ким Муҳаммадга ибодат қилаётган бўлса, батаҳқиқ, Муҳаммад ўлди. Ким Аллоҳга ибодат қилаётган бўлса, Аллоҳ тирикдир, ўлмас. Аллоҳ таоло «Албатта, сен ҳам маййитсан, улар ҳам маййитдирлар», деган. Ва яна «Муҳаммад ҳам бир Пайғамбар, холос. Ундан аввал ҳам Пайғамбарлар ўтган. Агар у ўлса ёки қатл қилинса, орқангизга қайтасизми?! Кимки орқасига қайтса, Аллоҳга ҳеч зарар келтира олмас. Ва Аллоҳ шукр қилгувчиларни мукофотлар», деган», дедилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу кейинчалик: «Ўшанда Абу Бакр бу оятларни тиловат қилганда худди биринчи бор эшитаётгандек бўлдим», дейдилар.

Ҳа, мусибатнинг катталигидан саҳобаи киромлар ҳатто ўзлари такрор-такрор ўкиб юрган оятларини унутиб қўйган эдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг гапларидан кейин ҳамма ўзига келди ва улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўлимлари ҳақ эканлигини тушуниб етдилар.

ҲАЗРАТИ УМАР ХАЛИФА САЙЛАШДА

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этишларидан олдин у кишининг ўринларига Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу намозга ўтганлар. Баъзан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам у кишининг

ортида намоз ўқиганлар. Бу каби ҳолатлар Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг улуғ фазлга эга бўлган саҳобий эканликларига ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин Ислом жамиятига бошлиқ бўлишларига ишорат эди.

Бу ишоратни биринчи бўлиб тушунган кишилардан бири эса ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бўлдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан кейин саҳобалар ўртасида халифа сайлаш учун уюштирилган маслаҳатда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг номзодларини қўллаб:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга динимиз учун рози бўлдилар. Қандоқ қилиб биз унга дунёмиз учун рози бўлмайлик?!» дедилар.

Бу билан у киши: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Бакрга намозимизнинг имомлигини ишониб топширдилар. Қандоқ қилиб биз унга раҳбар вазифасини топширмайлик?!» демоқчи бўлган эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзларининг ушбу қарорлари билан катта ноқулайликнинг олдини олган эдилар. Шундан сўнг Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуга биринчи бўлиб Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу байъат қилдилар ва у кишидан кейин Бани Соъида шийпонига йиғилган барча саҳобаи киромлар бирин-кетин байъат қилдилар.

Имом Бухорий Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«У киши Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этганларидан кейинги кундаги минбар устида ўтириб айтган хутбасини эшитган экан. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу гапирмай, жим турган эканлар. Ҳазрати Умар эса:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг то охиримиз бўлгунча яшашларини хоҳлар эдим. Агар Муҳаммад батаҳқиқ вафот этган бўлсалар, албатта, у зотни Аллоҳ сизларнинг ичингизга ҳидоят олишингиз учун нур қилиб қўйди. Аллоҳ Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламни ҳидоят қилди. Албатта, Абу Бакр Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг соҳиби ва иккитанинг бири. Албатта, у мусулмонлар ичидаги сизнинг ишингиз учун энг муносиби. Қани, олдинга ўтинглар! Унга байъат қилинглар!» деган эканлар.

Бундан олдин бир тоифа кишилар Бани Соъиданинг шийпонида байъат қилган эдилар. Оммавий байъат эса минбар устида бўлди.

Зухрий Анасдан нақл қилади:

«Ўша куни Умарнинг Абу Бакр розияллоҳу анҳуга «Минбарга чиқ», деганини эшитдим. Уни қўймай, минбарга чиқарди. Сўнг одамлар байъат қилдилар».

ҲАЗРАТИ УМАР – ВАЗИР

Ўша вақтларда «вазир» деган мансаб йўқ эди. Аммо тарихчиларимиз ва уламоларимиз вазиятга ва мавқе ва мақомларига қараб, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ва Умар розияллоҳу анҳумларни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг икки вазирлари деб айтадилар. Худди шу қоидага биноан, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу мусулмонлар оммаси томонидан раҳбар этиб сайланганларидан сўнг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу у кишига вазир ўрнида бўлиб қолдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг вазир сифатида қилган биринчи ишлари Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳунинг лашкарини жангга юбориш масаласида раҳбарга қарши чиқишлари бўлди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бу таклифни қабул

қилмаган бўлсалар ҳам, ўн етти ёшли лашкарбоши Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳудан Умарни шу ерда қолдириб кетишни илтимос қилдилар. Усома розияллоҳу анҳу Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг бу илтимосларини қондирди.

Кейин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Ридда урушларида закотни ман қилувчиларга қарши уруш эълон қилишга ҳам қарши чиқдилар. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни бу ишдан қайтаришга кўп уриндилар. Аммо фойдаси бўлмади. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг фикрлари эътиборга олинмаган бўлса-да, у киши бу улуғ ишда сидқидилдан, фаол қатнашдилар.

Бу икки саҳобаларнинг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам даврлари ва у зот вафотларидан кейинги даврдаги фаолиятларига разм солинса, улар худди бир-бирлари билан алмашиб қолганга ўхшайдилар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу халифа қилиб сайланганларидан кейин қаттиққўл бўлиб қолганлар. Доимо у кишининг ёнларида турадиган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу эса, аксинча, юмшаб, халифани шаштидан тушириб турадиган одамга айланганлар. Жамиятда ана шу ҳолат тавозунни сақлаб туришда муҳим омиллардан бири ҳисобланганлиги учун шундоқ йўл тutilган.

Бу ҳақда Имом ал-Масъул киши ва бошқаларнинг Саъид ибн Мусаййиб розияллоҳу анҳудан қилган ривоятларида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг янги халифа бўлган чоғларидаги хутбаларидан бирида жумладан қуйидагиларни айтганлари келтирилади:

«Эй одамлар! Мен биламанки, сизлар мендан шиддат ва қўполликни кутмоқдасизлар. Албатта, бунинг сабаби бор. Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга бўлганимда у зотнинг қули ва ходими бўлдим. У зот Аллоҳ таоло айтганидек, «Мўминларга рауф ва раҳм» эдилар. Мен у зотнинг ҳузурларида яланғочланган

киличдек бўлдим. Илло, у зот мени бирор ишдан қайтарсаларгина, қайтдим. Қайтармасалар, у зотнинг юмшоқлик қилган жойларида одамларга мен тўкнашдим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан то Аллоҳ у зотни мендан рози бўлган ҳолда вафот қилдиргунича шундоқ давом этдим. Бунинг учун Аллоҳга кўп ҳамд бўлсин. Мен бундан бахтиёрман.

Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг халифалари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу билан ҳам ўша мақомда қоим бўлдим. Унинг карамини, юмшоқлигини ва ҳалимлигини ўзингиз билгансиз. Мен унинг ҳузурида худди киличдек ходими бўлдим. Мен ўзимнинг шиддатимни унинг юмшоқлигига аралаштирар эдим. Аммо у бунда мендан олдинга ўтиб кетса, мен тўхтар эдим. У билан то Аллоҳ уни мендан рози бўлган ҳолда вафот қилдиргунича шундоқ давом этдим. Бунинг учун Аллоҳга кўп ҳамд бўлсин. Мен бундан бахтиёрман».

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг даврларидаги шуро мажлисларини диққат билан ўрганадиган бўлсак, уларнинг барчасида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу жамиятнинг умумий сиёсатини шуро мажлисида муҳокама қилиб, ўтказиб олишга қаттиқ ҳаракат қилганларини кўрамиз.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзларининг таклифлари халифанинг тасдиғидан ўтмай қолгани билан ҳафсалалари пир бўлмади. Ислох уммати учун фойдали деб билган янги таклифларини халифага тақдим этишдан чарчамадилар.

Бу борада у кишининг Қуръони Каримни жамлаш ҳақидаги таклифлари катта тарихий аҳамиятга эга бўлганлиги ҳаммага маълум. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг таклифлари ва бу таклифни қаттиқ туриб ҳимоя қилганликлари туфайли Қуръони Карим жамланиб, мусхаф ҳолига келтирилди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бу улуг иш режасининг муаллифи бўлибгина қолмай, уни ижро этишга ҳам ўзлари бош бўлдилар. Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу билан бирга масжидда бир йил машаққатли ва омонатли илмий меҳнат қилиб, ҳозирда миллиарддан ортиқ мусулмонлар тиловат қиладиган мусҳафни китоб ҳолига келтириш бахтига шерик бўлдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Форс ва Рум империяларини фатҳ қилишнинг режасини тузиш ва бошлашда халифа Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуга бош ёрдамчи бўлдилар.

ҲАЗРАТИ УМАРНИНГ ХАЛИФАЛИККА САЙЛАНИШИ

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу бемор ҳолда ётганларида ўзларидан кейин бўладиган халифани ихтиёр қилишни мусулмонларга таклиф қилдилар. Бироқ ҳеч бир кишини ихтиёр қилишнинг имкони бўлмади.

Сўнгра бу масалани кўпчиликнинг таклифи ила Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг ўзлари ҳал қилдилар. У киши катта саҳобаи киромлар билан маслаҳатлашиб, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуни сайлашни таклиф қилдилар. Бу таклифни ҳамма саҳобаи киромлар қўллаб-қувватладилар. Бу аввал ҳам айтиб ўтганимиздек, маслаҳат кенгаши ва раҳбар томонидан тақдим қилинган номзод эди. Олдинда халқ оммасининг розилигини аниқлаш масаласи турар эди.

Ниҳоят, халқ оммаси ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга байъат қилдилар. Бу таклифга ҳамма бир овоздан рози бўлди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу халифа бўлиб сайланганларидан кейин қуйидаги хутбани қилдилар:

«Албатта, Аллоҳ азза ва жалла сизнинг ишингизга

мени валий қилди. Батаҳқиқ, мен сизларга нима манфаатли эканлигини биламан. Албатта, Аллоҳдан бу ишда менга ёрдам беришини ва мени бу ишда худди бошқа ишларда қўриқлагандек қўриқлашини ҳамда сизга тақсим қилишда Ўзи амр қилганидек адолатни менга илҳом қилишини сўрайман. Албатта, мен бир мусулмон одам ва ожиз бандаман. Илло, Аллоҳ азза ва жалла ёрдам берса, Ўзи билади. Иншааллоҳу таоло, сизларга халифа бўлганим менинг хулқимни ўзгартирмайди.

Албатта, улуғлик Аллоҳ азза ва жалланинг Ўзига, холос. Ундан бандаларга ҳеч нарса йўқ. Зинҳор сизлардан бирор киши «Умар валий бўлганидан кейин ўзгарди», демасин. Мен ўз нафсимда ҳақни ақл қилиб, олға босаман ва сизга ишимни баён қиламан. Қайси бир кишининг ҳожати бўлса, зулмга учраса ёки бизга хулқда итоби бўлса, менга билдирсин. Мен сизларнинг биттангизман, холос. Сизлар сиригизда ҳам, ошкорингизда ҳам, ҳурматингизда ҳам, обрўйингизда ҳам Аллоҳга тақво қилмоғингиз лозим. Ўз нафсингизга ҳаққини беринг. Баъзингиз баъзингизни менинг олдимга маҳкама учун келишга мажбур қилманг. Мен билан одамларнинг бирортаси орасида бўшашиш йўқ. Мен солиҳларингизга ҳабибман, чегарадан чиққанингизга каттиқман. Сизларнинг кўпчилигингиз Аллоҳнинг юртларига ва юрт аҳлига ҳозир бўлгансиз. Унда экин ҳам йўқ, туёқ ҳам йўқ. Илло, Аллоҳ олиб келсагина бўлади. Албатта, Аллоҳ азза ва жалла сизларга кўп қарамларни ваъда қилгандир. Мен ўз омонатимдан ва ўзим билган нарсадан масъулдирман. Ўз ҳузуримдаги нарсаларга, иншааллоҳ, қараб тургувчиман. Уни бошқага топширмайман. Мендан узоқда бўлган нарсаларга омонатли кишиларсиз ва сизлардан оммага бўлган насиҳат аҳлисиз қодир бўла олмайман. Иншааллоҳ, улардан бошқага омонатимни ишона олмайман».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг раҳбар

вазифасига киришишдан олдин айтган бу хутбаларида у кишининг қандоқ иш олиб боришлари равшан баён қилинган. Бу хутба у кишининг қандоқ сифат ва режаларга соҳиб бўлган жамият раҳбари эканликларини кўрсатиб турибди.

1. Мансабга Аллоҳ таолонинг инояти ила эришганликлари.

«Албатта, Аллоҳ азза ва жалла сизнинг ишингизга мени валий қилди».

2. Масъул кишининг халқ манфаатини ўйлаши лозимлиги.

«Батаҳқиқ мен сизларга нима манфаатли эканлигини биламан».

3. Масъул кишининг ўз ишида Аллоҳ таолодан ёрдам ва ҳимоя сўраши кераклиги ҳамда адолатли бўлиши лозимлиги.

«Албатта, Аллоҳдан бу ишда менга ёрдам беришини ва мени бу ишда худди бошқа ишларда қўриқлагандек қўриқлашини ҳамда сизга тақсим қилишда Ўзи амр қилганидек адолатни менга илҳом қилишини сўрайман».

4. Мансабга минган одамнинг хулқи ўзгариб қолмаслиги лозимлиги.

«Иншааллоҳу таоло, сизларга халифа бўлганим менинг хулқимни ўзгартирмайди».

5. Масъул кишининг улуғлик Аллоҳ таологагина хослигини унутмаслиги лозимлиги.

«Албатта, улуғлик Аллоҳ азза ва жалланинг Ўзига, холос. Ундан бандаларга ҳеч нарса йўқ».

6. Масъул кишининг халқ оммасининг ўзига нисбатан фикри билан ҳисоблашиши лозимлиги.

«Зинҳор сизлардан бирор киши «Умар валий бўлганидан кейин ўзгарди», демасин».

7. Раҳбарнинг ўз ишларида ҳам ҳақ ила иш кўрмоғи ва одамларга бу борада баёнотлар бериб турмоғи лозимлиги.

«Мен ўз нафсимда ҳақни ақл қилиб, олға босаман ва сизга ишимни баён қиламан».

8. Раҳбарнинг халқнинг ҳожатини чиқаришга, халқдан зулмни кўтаришга ва ўз устидан бўлган шикоятларга аҳамият бериши лозимлиги.

«Қайси бир кишининг ҳожати бўлса, зулмга учраса ёки бизга хулқда итоби бўлса, менга билдирсин».

9. Раҳбарнинг ўзининг халқ оммасидан бири эканлигини унутмаслиги лозимлиги.

«Мен сизларнинг биттангизман, холос».

10. Раҳбар халқ оммасини тақвога чақириб туриши кераклиги.

«Сизлар сиригизда ҳам, ошкорингизда ҳам, хурматингизда ҳам, обрўйингизда ҳам Аллоҳга тақво қилмоғингиз лозим».

11. Ҳар ким ўзини билиб, қонун-қоидаларни бузмай юриши зарурлиги.

«Ўз нафсингизга ҳаққини беринг. Баъзингиз баъзингизни менинг олдимга маҳкама учун келишга мажбур қилманг».

12. Раҳбар ҳақни юзага чиқаришда бўшашмаслиги лозимлиги.

«Мен билан одамларнинг бирортаси орасида бўшашиш йўқ».

13. Раҳбар яхши ватандошни мукофотлаши ва қонунбузарни жазолаши лозимлиги.

«Мен солиҳларингизга ҳабибман, чегарадан чиққанингизга қаттиқман».

14. Масъул кишининг юртдаги табиий бойликлар Аллоҳ берган неъмат эканлигини ўз халқига тушунтириб турмоғи зарурлиги.

«Сизларнинг кўпингиз Аллоҳнинг юртларига ва юрт аҳлига ҳозир бўлгансиз. Унда экин ҳам йўқ, туёқ ҳам йўқ. Илло, Аллоҳ олиб келсагина бўлади».

15. Раҳбарнинг барча яхшиликлар Аллоҳ таоло томонидан бўлишини халққа англатиб турмоғи лозимлиги.

«Албатта, Аллоҳ азза ва жалла сизларга кўп қарамларни ваъда қилгандир».

16. Масъул кишининг ўз масъулиятини чуқур тушунмоғи кераклиги.

«Мен ўз омонатимдан ва ўзим билган нарсадан масъулдирман. Ўз ҳузуримдаги нарсаларга, иншааллоҳ, қараб тургувчиман. Уни бошқага топширмайман».

17. Масъул кишининг демократияни ишга солиши лозимлиги.

«Мендан узоқда бўлган нарсаларга омонатли кишиларсиз ва сизлардан оммага бўлган насиҳат аҳлисиз қодир бўла олмайман. Иншааллоҳ, улардан бошқага омонатимни ишона олмайман».

Келажак ишлар Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг ушбу ўз хутбаларидаги ваъдаларни амалга тўлиқ ошира бориб, бутун дунёга ҳақиқий халқпарвар Масъул киши қандоқ бўлиши кераклигини кўрсатиб қўйишларини ва ер юзини адолатга тўлдиришларини кўрсатади.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху халифаликлари давомида ўз ҳаммаслаклари ёрдамида бир йўла уч асосий жабҳада иш олиб борар эдилар.

Улардан бири Форс жабҳаси бўлиб, ундан мақсад, ўша вақтдаги оламнинг ярмини сўраб турган форс империяси зулми остидаги кишиларни озодликка чиқариш эди.

Яна бир жабҳа Шом жабҳаси бўлиб, ундан мақсад, ўша пайтдаги оламнинг иккинчи ярмини сўраб турган Рум империяси зулми остидаги мазлумларнинг кўксига адолат шамолини текказиш эди.

Учинчи жабҳа эса, ички жабҳа бўлиб, бундан мақсад, кулаши лозим бўлган икки золим империядан бўшаб қолган ўринни тўлдириб, инсониятга икки дунё бахтини таъминлайдиган Исломий жамиятни тақдим қилиш эди.

ХАЛИФА СИФАТИДА ИШ БОШЛАШ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга ўн учинчи ҳижрий сана, Жумадул охира ойининг саккиз куни қолганда, сешанба куни байъат қилинди.

У кишининг халифа сифатида қилган биринчи ишлари Шомдаги Ислом лашкарларига Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анҳунинг вафотлари ҳақидаги хабар ҳамда Холид ибн Валид розияллоҳу анҳуни лашкарбошилиқдан бўшатиб, ўрнига Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳуни тайин қилингани ҳақида хабар юбориш бўлди.

Бу хабар етиб борганда, мусулмон фотиҳлар Ярмукда Холид ибн Валид розияллоҳу анҳунинг қўмондонликлари остида Румликлар билан катта жангга кириш арафасида турган эдилар. Шунинг учун Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу ҳам, Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳу ҳам ушбу хабарни одамларга жангдан кейин айтишга қарор қилдилар. Жанг мусулмонларнинг зафари билан яқунланганидан кейингина уларга хабарни айтдилар.

Бу амрга биноан, Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу бош лашкарбошилиқдан гуруҳ лашкарбошилигига туширилган эдилар. У киши ҳеч нарса бўлмагандек, ўз фаолиятларини давом эттиравердилар.

ИРОҚ ЛАШКАРИ МАСАЛАСИ

Ҳазрати Умар халифа қилиб сайланган кунлари Ироқ лашкарининг амири ал-Мусанна ибн Ҳориса розияллоҳу анҳу Мадинага ўз лашкари учун ёрдам сўраб келган эди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу унга ёрдам кучлари юборишни ваъда қилдилар ва иш жойига бориб туришни амр қилдилар. Ал-Мусанна ибн Ҳориса розияллоҳу анҳу тезда жўнаб кетди.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Ироқ лашкари учун ёрдамчи кучлар тўплай бошладилар. Жуда ҳам кўп одам кўнгилли бўлиб ёзилдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоху анху уларга Абу Убайд ибн Масъудни амир этиб тайин қилдилар ва унга саҳобаларга итоат қилиш, шошилмаслик, тилга эҳтиёт бўлиш, сирни маҳкам сақлаш каби ишларда муҳим маслаҳатлар бердилар. Лашкар Форс жабҳаси томон жўнаб кетди.

Форсларнинг бош кўмондони Рустам Нарси номли лашкарбошиси раҳбарлигида мусулмонларга қарши уруш қилиш учун жуда кўп сонли аскар юборди.

НАМОРИҚ ЖАНГИ

Икки томон Намориқ номли жойда тўқнашдилар. Жангда мусулмонлар ғолиб бўлдилар. Форсларнинг қолганлари сулҳ сўрадилар. Уларга сулҳ берилди. Улар Абу Убайдга турли таомлар келтирдилар. Шунда Абу Убайд улардан:

«Лашкарларга ҳам шунга ўхшашни тақдим қилдингларми?» деб сўради. Улар:

«Муяссар бўлмади. Энди қиламиз», дедилар.

«Бизнинг бунга ҳожатимиз йўқ. Абу Убайд одамларни ўз юртларидан ўзи билан бирга олиб келиб, ўзини улардан устун қўйса, қандоқ ҳам ёмон одам бўлади! Йўқ! Аллоҳга қасамки, сизлар келтирган нарсадан ҳам, Аллоҳ ўлжа қилиб берган нарсадан ҳам—уларнинг ҳаммалари еган нарсадан бошқани емайман», деди.

Сўнг мусулмонлар форсларнинг Жолюнус исмли лашкарбошисининг аскарлари билан жанг қилиб, уларни ҳам енгдилар.

Жолюнус Рустамнинг олдига қочиб борган эди, у Баҳман бошчилигида катта аскар тайёрлади. Абу Убайд Ҳайрага қайтиб борди. Форслар Фурот дарёсининг нариги

тарафига келиб тушдилар ва кўприк ўрнатдилар.

КЎПРИК ЖАНГИ

Баҳман кўприкдан ким ўтиши ҳақида ихтиёр қилишни мусулмонларга ҳавола қилди. Форслар, кўрқоқ дейишмасин, деган андиша билан мусулмонлар кўприкдан ўтишни ихтиёр қилдилар. Бу ерда Абу Убайда розияллоҳу анҳу қизишиб кетиб, ўзига Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу қилган насиҳатни унутиб, форсларнинг элчисига сирни билдириб қўйди.

Мусулмонларнинг отлари форсларнинг филларидан кўркиб, қоча бошлади. Шунда Абу Убайда филларни йўқ қилишга буйруқ берди. Ўзи оқ филга ташланган эди, унинг оёғи остида қолиб, шаҳид бўлди. Шундан кейин байроқни қўлга олган унинг сақифлик қабиладоларидан саккиз киши ҳам шаҳид бўлдилар. Мусулмонлар чекина бошлаган эдилар, кимдир улар қочиб кетмасин деб, кўприкни кесиб юборди. Шундан сўнг одамлар Фуротни кечиб ўта бошладилар. Мусулмонлардан ҳаммаси бўлиб, тўрт мингча одам шаҳид бўлдилар.

Ал-Мусанна розияллоҳу анҳу жароҳатланган ҳолда оз сонли кишилар билан қолди. Баҳман кўприкдан ўтмади. Жангдан қочган мусулмон жангчилар уялганларидан турли тарафларга тарқалиб кетдилар.

Бу ҳақда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуға хабар берган эдилар, уларни афв қилиш кераклигини айтдилар ва ал-Мусанна розияллоҳу анҳуға яна ёрдамчи кучлар юбордилар. Форслар эса, Меҳрон бошчилигидаги аскарларни юбордилар. Ал-Мусанна розияллоҳу анҳу ёрдамчи кучларга ал-Бувайб дарёси олдиға қилишларини айтди.

Тарихчиларимизнинг таъкидлашларича, кўприк ҳодисаси ўн учинчи ҳижрий сана, Шаббон ойининг 23-

куни бўлиб ўтган.

АЛ-БУВАЙБ ЖАНГИ

Ўз лашкарини яхшилаб тартибга солган ал-Мусанна розияллоҳу анҳу уларга урушни қандоқ олиб бориш кераклигини ҳам яхшилаб тушунтирди. Жангда форсларнинг лашкарбошиси ҳалок бўлди ва унинг лашкари енгилди.

Ал-Бувайб жанги ўн учинчи ҳижрий сананинг рамазон ойида бўлган эди.

Сўнгра ал-Мусанна розияллоҳу анҳу Ханофис, Сувқи, Бағдод ва бошқа жойларни фатҳ қилди.

Форслар ўзларининг кетма-кет мағлубиятларини бирликнинг йўқлигидан деб билдилар. Маслаҳат қилиб, Кисронинг авлодидан бўлган Яздажирни подшоҳ этиб сайладилар. Улар катта аскар тўплаб, мусулмонларга қарши ҳал қилувчи жангга тайёрлана бошладилар.

Ал-Мусанна бу хабарларни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга етказди. У киши ҳамма тарафдан лашкар тўплашга амр қилдилар. Турли вилоятлардаги волийларга лашкар тўплаб, юборишларини амр қилдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўн учинчи ҳижрий сана ҳажини адо этиб қайтганларида, Мадинада жуда кўп лашкар тўпланган эди.

ШУРО МАЖЛИСИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу фақат фатҳ ишлари билангина машғул бўлиб, бошқа ишларга қўллари тегмай қолгани йўқ эди. Балки у киши раҳбар сифатида ҳамма ишларни қойиллатиб бажармоқда эдилар. Ҳар бир соҳада ишлар ниҳоятда илдам суръатда кетмоқда эди.

Ҳазрати Умар жамият ишларини бошқаришда

халқчилликни йўлга қўйган эдилар. Аллоҳ таолонинг мўминлар васфида айтган: «Ва уларнинг иши ўзаро шуро билан бўлур» ояти каримасига амал қилиб, ўзига хос парламент – шуро мажлиси тузган эдилар. Бу мажлисга аъзо бўлувчи киши маълум талабларга жавоб бериши лозим эди. Энг бош талаб билимли бўлиш эди.

Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анхудан қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Умар мени Бадр шайхларига қўшар эди. Бу баъзиларга ёқмас эди. Улар «Нима учун боламиз тенги одамни бизга қўшасан?!» дедилар. У эса:

«У ўзингиз билган одам!» деди.

Бир куни у мени чақириб, уларга қўшди. Уларга менинг кимлигимни билдириб қўйиш учун қўшганини билиб турардим.

Кейин Умар: «Аллоҳ таолонинг «Иза жаа-а насруллоҳи вал фатҳу» деган қавлига нима дейсизлар?» деди.

Улардан баъзилар: «Қачон бизга нусрат ёки фатҳ берса, Аллоҳга ҳамд ва истиғфор айтишга амр қилиндик, деймиз», дедилар.

Баъзилар эса, сукут сақлаб, бирор нарса демадилар.

Шунда у менга: «Сен ҳам шундоқ дейсанми, эй Ибн Аббос?!» деди.

Мен: «Йўқ», дедим.

У: «Нима дейсан?» деди.

Мен: «Бу Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ажалларидир. Аллоҳ буни у зотга билдирди. «Агар Аллоҳнинг нусрати ва фатҳ келса» ўша ажалнинг аломатидир. «Бас, Роббингни поклаб, ёд эт ва Унга истиғфор айт. Албатта, У тавбаларни кўплаб қабул қилувчидир», деди», дедим.

Шунда Умар: «Аллоҳга қасамки, мен ҳам бу борада фақат сен айтган нарсанигина биламан, холос», деди.

У киши тузган шуро мажлиси жамиятнинг деярли ҳар

бир соҳадаги ишларини эркин баҳслашув орқали ҳал қилар эди.

ШУРО ВА ТАВСИЯ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу тўпланган кўп сонли лашкарни олиб, Зирор номли жойда лашкаргоҳ ташкил этдилар ва одамлар билан шуро мажлиси қурдилар. Шуро ҳазрати Умарнинг ўзлари жангга чиқмасдан, Мадинада қолишлари кераклиги, етук кишилардан бирини лашкарбоши этиб тайин қилишлари лозимлиги ҳақида қарор чиқарди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тоғалари Саъд ибн Абу Вакқос розияллоҳу анҳуни лашкарбоши этиб тайинладилар ва у кишига қуйидаги тавсияни бердилар:

«Онасининг боласи – Саъд! Расулуллоҳнинг тоғаси, Расулуллоҳнинг саҳобаси, дейишлари сени ғурурга кетказмасин. Албатта, Аллоҳ ёмонликни ёмонлик билан ювмайди. У Зот ёмонликни яхшилик билан ювади. Аллоҳ билан бировнинг ўртасида У Зотнинг тоатидан ўзга насаб йўқ. Одамларнинг барчаси Аллоҳнинг динида тенгдирлар. Улар У Зотнинг бандасидирлар ва У Зотнинг ҳузурида офият ила фазл топарлар. У Зотнинг ҳузуридаги нарсани У зотнинг тоати ила оларлар. Назар солиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам лозим тутган ишни ўзингга лозим тут» (Тобарий).

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Саъд ибн Абу Вакқос розияллоҳу анҳуга қилган бу ваъзалари раҳбарнинг янги тайин қилинган жамият мансабдорига насиҳати эди. Унинг мансаб туфайли ховлиқиб кетмаслиги учун айтилган гаплар эди.

Сўнгра у кишини тўрт минг кишилик лашкар ила йўлга кузатдилар. Кейинроқ ортидан яна шунча лашкар билан

ахднома юбордилар. Ахдноманинг матни куйидагича эди:

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Аммо баъд: албатта, мен сени ва сен билан бўлган жангчиларни ҳар қандай ҳолда ҳам Аллоҳга тақво қилишга чақираман. Албатта, Аллоҳга тақво қилиш душманга қарши афзал тайёргарлик ва урушдаги энг кучли ҳийладир. Мен сени ва сен билан бўлганларни душманингиздан кўра кўпроқ эҳтиёт бўлишга амр қиламан. Албатта, лашкарнинг гуноҳи улар учун душманларидан кўра хавфлидир. Мусулмонларга душманларининг Аллоҳга қилган маъсиятлари туфайли нусрат берилади. Агар ўша нарса бўлмаса, уларга бизнинг қувватимиз етмайди. Чунки бизнинг ададимиз уларнинг ададича, тайёргарлигимиз эса, уларнинг тайёргарлигича эмас. Агар улар билан гуноҳда тенг бўлиб қолсак, улар қувватда биздан афзал бўлиб қоладилар. Бизга фазлимиз ила улар устидан нусрат берилур. Биз улар устидан қувватимиз ила ғолиб келганимиз йўқ.

Билиб қўйинглар, юрганингизда устингизда Аллоҳнинг ҳафазалари – сақловчи фаришталари бор. Улар сизнинг қилганингизни билурлар. Бас, улардан ҳаё қилинглар. Аллоҳнинг йўлида юриб туриб, Аллоҳга маъсият қилманглар. Душманимиз биздан ёмон, улар биздан устун бўла олмаслар, деманглар. Бани Исроил маъсиятлар қилганларида устларидан мажусий кофирлар устун бўлганидек, баъзи қавмларга улардан кўра ёмонлар устун бўлганлар. Бас, диёрларни кездилар ва амал қилинган ваъда бўлди. Аллоҳдан душманингизга қарши нусрат сўраганингиздек, ўз ҳавои нафсингизга қарши ҳам ёрдам сўранг. Ўзимизга ҳам, сизга ҳам Аллоҳдан шуни сўрайман.

Мусулмонларга юришларида меҳрибон бўл. Уларни чарчатадиган йўлга бошлама. Уларга меҳр кўрсатадиган манзилда кимчиликка йўл қўйма. Улар душманларига етиб боргунларича, йўл қувватларини қирқиб қўямасин. Чунки

улар муқим турган, ўзлари ҳам, туёқлари ҳам ҳимояда турган душман сари юриб борувчидирлар. Ҳар ҳафта бир кечаю бир кундуз муқим бўл. Токи одамлар роҳат олиб, жонларини тирилтирсинлар, силоҳлари ва матоҳларини қўйсинлар. Уларнинг турар жойларини аҳли сулҳ ва зиммаларнинг шаҳар ва қишлоқларидан четда қил. У ерларга сенинг соҳибларингдан фақат ўзинг ишонадиганларгина кирсин. Ҳеч ким уларнинг аҳлига тега кўрмасин. Уларнинг ўзларига яраша ҳурматлари ва зиммалари бор. Сизлар уларга вафо қилишга мажбурсизлар. Улар эса сабр қилишга. Модомики сабр қилар эканлар, улар ҳақида яхши ният қил. Уруш ҳолидаги душманларга қарши аҳли сулҳларга зулм қилиш ила ёрдам берманглар.

Қачон душман ерига қадам боссанг, ўзинг билан улар орасида кўзларни тийрак қил. Уларнинг иши сенга махфий бўлмасин. Ҳузурингда араблардан ва ўша ер аҳлидан насихатига ва садоқатига ишонадиган одамларинг бўлсин. Албатта, ёлғончининг яхшилиги, агар баъзида ростгўйлик қилса ҳам, сенга манфаат бермайди. Душман ерига яқинлашганингда улар билан ўзингнинг орангда кичик жангчи гуруҳлар ва хабарчиларни кўпайтир. Жангчи гуруҳлар уларга ёрдам ва таъминот келишини кесади. Хабарчилар эса, уларнинг сирларини билади. Ўз одамларингдан фикрли ва кучли одамларни хабарчи қилиб танла. Уларга чопқир отларни бер. Агар душманга йўлиқиб қолсалар, уларга куч зоҳир қиладилар. Жангчи гуруҳларга уруш ва сабр аҳлларида қўй. Ҳавои нафсига берилиб, сенинг фикринг ва ишингни зое қиладиганларни қўйма. Ғалабадан, йўқотишдан ва зарбадан хавфсираган томонингга зинҳор жангчи гуруҳ ҳам, хабарчилар ҳам юборма.

Душманни кўзинг билан кўрганингда четдаги, жангчи гуруҳдаги ва хабарчи гуруҳлардаги одамларингни ўзингга

жамла. Ҳийлаларингни ва қувватингни ўзингга жамла. Токи душманингни айбларини ва нозик жойларини ўрганиб олмагунингча, уруш мажбур қилмаса, у билан тўқнашишга шошилма. Ер билан худди унинг аҳли билан танишганинг каби яхшилаб танишиб ол. Душман сенга нима қилса, сен ҳам унга шуни қиласан. Сўнгра аскарининг қоровулларини сергак қил. Кўкқисдан ҳужум бўлиб қолишидан бутун имкониятинг ила ҳушёр бўл. Шартномаси йўқ асир келтирилса, албатта бўйнига ур, Аллоҳнинг ва ўзингнинг душманингни кўркитасан. Сенинг ишининг ва сен билан бирга бўлганларнинг валийси Аллоҳдир. Сизларга душманингиз устидан нусрат берувчи ҳам У Зотдир. Аллоҳ ёрдам сўраладиган Зотдир» (Тобарий).

Бир минг тўрт юз йил аввал битилган ушбу тарихий ҳужжат бугунги кундаги ҳарбий мутахассисларни ҳам қойил қолдирмоқда, уларнинг таҳсинларига сабаб бўлмоқда. Бу ҳужжат ўша пайтдаги Ислом жамиятининг раҳбари ва Ислом лашкарининг олий бош қўмондони Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳарбий даҳосидан далолат бериб турибди. Ушбу ҳужжат ўша даврдаги мусулмон фотиҳларидан ташкил топган шонли лашкарнинг дунёни ларзага солган зафарлари бежиз эмаслигини кўрсатиб турибди.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу Зарвадага етиб келганларида, уларга ал-Мусанна розияллоҳу анҳунинг кўприк жангида орттирган жароҳати тузалмай, вафот этганлиги ҳақида хабар келди. Унинг лашкари ҳам Саъд лашкарига қўшилди.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг амрларига биноан, лашкарни ягона қўмондонлик остида қайтадан тузиб чиқди. Ғнбошилар, байроқдорлар, олд, орт, чап, ўнг ва бошқа тараф ҳамда ҳар хил вазифалар бўйича бошлиқларни ҳам

янгидан тайинлади. Лашкарга қози ва котиб ҳам тайин қилинди. Лашкарнинг дуочиси Салмон Форсий розияллоҳу анҳу эдилар.

Ислом лашкари Қодисия номли жойда бир ой туриб қолди. Сўнг форсларнинг Рустам бошчилигидаги катта аскар билан келаётганлиги ҳақида хабар келди. Бу хабар Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга етказилган эди, у киши:

«Улар ҳақидаги хабар сени ташвишга солмасин. Аллоҳдан ёрдам сўра ва Унга таваккал қил. Мунозара, фикр ва қувват аҳлидан уни даъват қилиш учун одам юбор. Аллоҳ уларнинг даъватини осон қилади», деган хабар юборди.

ЯЗДАЖИРНИ ИСЛОМГА ДАЪВАТ ҚИЛИШ

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу Форс подшоҳи Яздажирни Исломга даъват қилиш учун ашрофлардан даъватчилар юборди. Уларнинг ичида Нўъмон ибн Муқаррин, Қайс ибн Зарора, Ашъас ибн Қайс, Фурот ибн Ҳайян, Осим ибн Амр, Амр ибн Маъдийкараб ва Муғйра ибн Шўъбалар бор эдилар. Улар Мадоинга етиб борганларида Яздажирнинг олдига киритилдилар. Яздажир таржимон орқали:

«Сизларни нима олиб келди ва бизга жанг қилишга, юртимизга киришга нима ундади? Сизлар бошқа ишлар ила овора бўлиб қолганимиз учун бизга ҳамла қилишга журъат қилдингизми?» деди.

Мусулмонлар номидан Нўъмон ибн Муқаррин гапирди:

«Аллоҳ бизларга раҳм қилиб, бизни яхшиликка амр қиладиган ва ёмонликдан қайтарадиган пайғамбар юборди. У зот бизга агар ижобат қилсак, бу дунё ва охират саодатини ваъда қилди. У зот қай бир қабилани даъват

қилса, албатта, бир фирқаси яқин бўлиб, бир фирқаси узок бўлди. Сўнгра у зот ўзларига хилоф қилган араблардан бошлашимизни амр қилдилар. Бас, биз бошладик ва улар икки йўл билан, яъни, ноилож қолиб ёки иштиёқ қилиб кирдилар. Биз ҳаммамиз у зот келтирган нарса ўзимиздаги адоват ва торликдан афзал эканлигини билдик. Сўнгра у зот бизни кўшни бўлган умматлардан бошлаб уларни инсофга чақиришимизга амр қилди. Биз сизларни ўз динимизга даъват қиламиз. У барча яхшини яхши ва ёмонни ёмон қилган диндир. Агар бош тортсангиз, иш ёмон бўлади. Ёмоннинг енгили жизядир. Агар ундан ҳам бош тортсангиз, уруш. Агар сиз бизнинг динимизга ижобий жавоб берсангиз, сизга Аллоҳнинг Китобини қолдирамиз ва унинг ҳукмини қоим қилгунингизча турамиз. Сўнг сизни ҳам, юртингизни ҳам ўз ҳолингизга қўйиб, қайтиб кетамиз. Агар жизя берсангиз, сизларни химоя қиламиз. Булар бўлмаса, сизлар билан уруш қиламиз», деди.

Яздажир:

«Мен дунёда сизларчалик бадбахт, сони оз ва ўзаро алоқаси ёмонларни билмайман. Биз сизларга чет кишлоқларимизни вакил қилар эдик. Улар сизнинг ишингизга кифоя қилар эдилар. Форсга қарши турамиз, деб тама қилманглар. Агар сизларга ғурур етган бўлса, ғурурларингиз бизга кетмайди. Агар қаҳатчиликка учраган бўлсангиз, ҳосилдорликка етиб олгунингизча қуту ла ямут бериб турамиз, сизларни икром қиламиз, кийинтирамиз, меҳр кўрсатадиган подшоҳга топширамиз», деди.

Шунда Қайс ибн Зарора туриб:

«Аммо сен зикр қилган ёмон ҳолат худди сен васф қилгандек ва ундан ҳам баттар эди», деди.

Сўнгра арабларнинг ҳаёти ҳамда Аллоҳ раҳм қилиб, уларга Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни юборганлиги ҳақида Нўъмоннинг фикрига яқин гапларни

айтди. Сўзининг охирида у:

«Ёки бўйсунган ҳолингда жизя беришни, ёки қилични ихтиёр қил. Ёки жонингга Ислом ила нажот бер», деди.

Яздажир:

«Агар элчиларни ўлдириш мумкин эмаслиги бўлмаганида, сизларни албатта қатл қилар эдим. Ҳузуримда сизларга ҳеч нарса йўқ», деди.

Шундан сўнг у ўз одамларига бир кўтарим тупрок келтиришни буюрди ва:

«Уни анавиларнинг энг улуғига ортиб қўйинглар ва уни токи Мадоиннинг эшигидан чиққунича ҳайдаб боринглар!» деб буйруқ берди.

Шунда Осим ибн Амр ўрнидан туриб:

«Мен улуғлариман», деди ва тупрокни кўтариб чиқиб, уловига минди. Саъднинг ҳузурига етганда:

«Суюнчи бер! Аллоҳ бизга уларнинг мулкининг жиловини берди!» деди.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА ТАРОВЕҲ НАМОЗИ

Ал Бухорий Абдуррахмон ибн Абдин ал-Қорий розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу билан Рамазон кечаларининг бирида масжидга чиқдим. Қарасак, одамлар намозни гуруҳ-гуруҳ бўлиб, тарқоқ ҳолда, яъни кимдир ўзи ўқимокда, кимдир намоз ўқияпти-ю, бир неча киши унга иктидо қилмоқда. Шунда Умар:

«Менимча, анавиларни бир қори (орти)га жамласам яхши бўлади», деди. Сўнгра уларни Убай ибн Каъбнинг ортидан жамлади. Кейин бошқа бир кечаси мен яна у билан чиқдим. Одамлар қориларга иктидо қилиб, намоз ўқишар эди. Умар:

«Бу қандоқ ҳам яхши бидъат. Бу вақтда ухлаб ётганларидан кўра, қоим бўлганлари афзал», деди

(кечанинг охирида, демоқчи). Одамлар кечанинг аввалида қоим бўлишар эди».

Ушбу ривоятнинг ровийи Абдуррахмон ибн Абдин розияллоху анху ҳазрати Умар томонидан Байтулмолга омил қилиб қўйилган эдилар. Шунинг учун ҳам баъзи вақтларда у киши билан бирга юришлари бежиз эмас эди. Жумладан, Рамазон кечаларида икковлари кишилар ахволдан хабар олиш учун айланиб юришар, бу уларнинг кундалик юмушларидан бири эди, холос. Ислом жамияти раҳбари бўлмиш ҳазрати Умардек бир зотнинг кишилар ичида юриб, уларнинг ҳолидан хабар олишлари, хатоларини тузатишлари, манфаатлари ҳақида қайғуришлари у киши учун оддий бир ҳол эди.

Мана, у киши ўз хазинадорлари Абдуррахмон ибн Абдин розияллоху анху билан Рамазони шариф кечаларидан бирида Мадинаи Мунаввара кўчаларида кетмоқдалар. Бу – муборак ойнинг муборак кечаларидан бири. Бу – мусулмонлар кундузни соим, кечасини қоим бўлиб ўтказишлари керак бўлган муборак Рамазон ойи.

Аммо мусулмонларнинг кечасидаги ана шу ҳоллари халифа Умарнинг кўзларига талаб даражасида бўлиб кўринмади: кимдир бир ўзи намоз ўқимоқда, нарироқда уч-тўрт киши бир одамга иқтидо қилиб, алоҳида ибодат қилмоқдалар. Бошқалар эса...

Зийрак ва тийрак инсон, қобилиятли ва уддабурон раҳбар, кўркмас ва шижоаткор мужтаҳид ҳазрати Умар кишиларни бу ҳолда ташлаб қўйиш яхши эмаслигини дарҳол англадилар. Агар иш шу ҳолда давом этаверса, кейин нима бўлиши мумкин? Ҳозирнинг ўзида аҳвол шунчалик даражада бўлса, оқибати қандоқ бўлади? Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг вақтларида одамлар катта ғайрат билан ибодат қилар эдилар. Ҳар ким ўз ҳолича бўлса ҳам, Рамазон кечасини қоим бўлиб ўтказар эдилар. Энди эса, аввалги ғайрат қолмабди. Кишилар

тарқоқ, яъни нафл намозини ўқиган ўқимокда, бўлмаса, ўша ҳам йўқ. Нима қилиш керак?

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари бош бўлиб, кечаларни бедор ўтказар эдилар. Кишиларга Рамазон кечасидаги ибодат фарз бўлиб, оғирлик қилиб қолмасин, дебгина жамоат ила кечаси намоз ўқишни доимий равишда ташкил қилмаган эдилар, холос.

Ҳа, у зотнинг даврларида шариат ҳукмлари давомли равишда тўлдириб борилад эди. Бугун бир ҳукм жорий этилса, эртага бошқаси ва ҳоказо. Ҳукмларнинг жорий бўлишига баъзи одамларнинг саволлари, гоҳида қилган ишлари, гоҳида яна бошқа нарсалар сабаб бўлиб қолар эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам кечаси тўпланиб, жамоат бўлиб намоз ўқиш шу намознинг фарз намозига айланиб қолишига сабаб бўлиши мумкин, деб истиҳола қилган эдилар. Агар Рамазон кечаларидаги ана шу намоз фарз бўлиб қолса, бу баъзи кишиларга оғир келиб, қийналиб қолишлари мумкин эди.

Пайғамбар алайҳиссаломнинг бирдан-бир мулоҳазалари шу эди. Бундан бошқа ҳеч бир нарсаси у зотни Рамазон кечаларида мусулмонлар билан жамоат бўлиб, нафл намозини ўқишдан тўсмас эди. У зотнинг ўзлари бу намозни доимо ўқир, саҳобаларни ҳам бу намозга тинимсиз тарғиб қилар эдилар.

Энди эса, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Рафиқул Аълога рихлат қилдилар. Шариат аҳкомлари мукамал бўлди. У зотдан кейин Аллоҳ таоло ҳеч кимга ваҳий туширмайди. Бирор ибодатнинг фарз ёки вожиб бўлиши мумкин эмас. Жумладан, энди мусулмонлар нафл намозини кечаси жамоат бўлиб ўқисалар ҳам, фарз ёки вожиб бўлиб қолиши асло мумкин эмас. Уларнинг Рамазон кечаларида ҳозиргига ўхшаб тарқоқ юрганларидан кўра, бу кечани турлича ўтказганларидан кўра, жамоат бўлиб намоз ўқиб ўтказганлари яхши эмасми?

«Менимча, анавиларни бир қори (орти)га жамласам яхши бўлади», дедилар ҳазрати Умар.

Ўша қори намозга ўтади, қолганлар эса, унга иктидо қиладилар. Қориларнинг ичида энг афзали—Убай ибн Каъб. Буни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари ҳам тасдиқлаганлар.

Шундоқ қилиб, ҳазрати Умар Рамазон кечалари жамоат бўлиб, таровеҳ намозларини ўқишни жорий қилдилар. Бу иш ҳаммага маъқул келди. Саҳобалардан бирор киши ҳам «Нима учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида бўлмаган иш энди қилинмоқда?» демади. Бу ҳам мазкур ишнинг ҳаммага ўта маъқул бўлганлигидан дарак беради. Ҳа, бу ишдан ҳамма хурсанд бўлди.

Ровий Абдурраҳмон ибн Абдин розияллоҳу анҳунинг айтишларича, бундан ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ўзлари ҳам хурсанд бўлганлар ва:

«Бу қандоқ ҳам яхши бидъат. Бу вақтда ухлаб ётганларидан кўра, қоим бўлганлари афзал», деганлар.

Шу ерда бидъат икки хил, яъни, яхши ва ёмон бўлиши мумкинлигини, буни ҳазрати Умардек улуғ зот таъкид қилганликларини алоҳида эслаб ўтишимиз лозим.

Таровеҳ намозини жамоат бўлиб, йигирма рақъат ўқиш ўн тўртинчи хижрий сананинг Рамазонида ҳазрати Умар томонларидан йўлга қўйилган эди.

ШОМДАГИ ФАТҲЛАР

Шом жабҳасида Ярмук урушидан кейин Абу Убайда ибн Жарроҳ Розияллоҳу анҳу Холид ибн Валид розияллоҳу анҳудан лашкарбошилиқни қабул қилиб олдилар ва вазият билан яқиндан таниша бошладилар.

У кишига Ярмук жангида омон қолган Румликлар Фихл номли жойга борганлари ҳақида хабар келди.

Шунингдек, Рум подшоҳи юборган катта сондаги мадад кучлари Димашққа етиб келгани ҳам маълум бўлди. Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳу Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мактуб юбориб, маслаҳат сўради. Халифадан «Бир гуруҳни Фихлга юбориб, ўзинг Димашққа бор», деган амр келди.

ДИМАШҚ ФАТҲИ

Димашқликлар шаҳар дарвозаларини беркитиб, химояга ўтдилар. Абу Убайда розияллоҳу анҳу бир томондан, Холид розияллоҳу анҳу бошқа томондан шаҳарни қамал қилдилар. Қамал етмиш кун давом этди. Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳунинг айғокчилари шаҳарнинг патриархиникида тўй бўлаётгани, ҳамма аҳоли маст-аластлиги ҳақида хабар олиб келдилар.

Холид ибн Валид розияллоҳу анҳу ўз одамлари билан арқондан нарвон ясаб, шаҳар қўрғонига бордилар ва сиртмоқ ташлаб, арқонга осилиб, девор устига чиқдилар. Сўнг ичкарига тушиб, эшикларни очдилар ва «Аллоҳу акбар!» дея такбир айтдилар. Қолган фотихлар «Аллоҳу акбар!» садолари остида шаҳарга кириб бордилар.

Бошидан ҳуши учган Димашқ катталари сулҳ сўраш пайидан бўлиб қолдилар. Улар Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳуни топиб, сулҳ сўрадилар. У киши рози бўлдилар. Бу хабар Холид ибн Валид розияллоҳу анҳуга етганида у киши ҳам ўз одамлари билан жангни тўхтатдилар.

Ҳозирги умавийлар масжиди ўрнида Румликларнинг черкови бор экан. Мусулмонлар жанг қилиб, ўша черковнинг ярмини қўлга киритганларида сулҳ ҳақида хабар келган экан. Ўша заҳоти жангни тўхтатиб, ўзлари олган тарафни масжидга айлантиришган, қолган томони эса, черковлигича қолган экан.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА СУННАТ

Умар розияллоҳу анҳу шариатимизнинг иккинчи манбаси бўлган суннатнинг ҳимояси учун ҳам энг катта, энг кучли ҳамда энг ишончли қоидани йўлга қўйдилар.

Имом Муслим Абу Саъид розияллоҳу анҳудан қилган куйидаги ривоятда у киши розияллоҳу анҳу томонларидан куйидагилар айтилади:

«Абу Мусо розияллоҳу анҳу эшик ортидан туриб, Умар розияллоҳу анҳуга уч марта салом берди. Унга изн бермаган эди, орқасига қайтиб кетди. Умар унинг ортидан одам юбориб:

«Нега орқага қайтдинг?» деб сўратди.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Сиздан борортангиз уч марта салом берганда жавоб бўлмаса, ортига қайтсин», деганларини эшитган эдим», деди у.

Умар: «Ана шунга ҳужжат келтирасан, бўлмаса, кунингни кўрсатаман», деди.

Биз ўтирган эдик, Абу Мусо ранги оқарган ҳолда ҳузуримизга келди. Биз унга:

«Сенга нима бўлди?» дедик.

У бўлган хабарни айтиб: «Бирортангиз бу ҳадисни эшитганмисиз?» деди.

Биз: «Ҳа, ҳаммамиз эшитганмиз», дедик.

У билан бир кишини юборган эдилар. Ўша одам бориб, хабарни етказди».

Албатта, бу ҳадисни ҳазрати Умарнинг ўзлари ҳам яхши билар эдилар. Лекин сиёсат учун, одамлар ҳадис ривоят қилишдек масъулиятли ишни осон санаб, эътиборсиз бўлмасликлари учун шундоқ қилган эдилар.

Шунинг учун ҳам ушбу ҳодиса бўлиб ўтгандан кейин Абу Мусо розияллоҳу анҳуга:

«Мен сени бирор нарсада муттаҳам қилмоқчи эмасман.

Аммо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларида ўта аниқлик бўлиши лозимлигини билдириб қўймоқчи бўлдим», деганлар.

Ҳазрати Умар ҳар доим одамларни фарзларни ва суннатларни оғишмай татбиқ қилишга, ўзларича ҳар хил йўлларга юриб кетмасликка ундар эдилар.

Ибн Абдул Барр Саъид ибн Мусаййибдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Мадинага келганда хутба қилди. Аллоҳга ҳамду сано айтгандан кейин:

«Эй одамлар! Сизларга суннатлар суннат қилинди ва фарзлар фарз қилинди. Сизлар равшанликда тарк қилиндингиз. Илло, одамларни ўнгга ва чапга адаштирсангиз (равшанлик йўқ)», деди».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ўзлари собит суннатга оғишмай, амал қилар эдилар.

Ибн Абу Лайло Саъид ибн Жубайрдан қилган ривоятда шундай дейилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бомдод намозининг икки ракъат суннати ҳақида: «Бу иккиси мен учун энг яхши неъматлардан ҳам маҳбуброқ», дер эди.

Имом Тобарий Абдурроҳман ибн Абдуллоҳдан ривоят қилади:

У киши Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг олдиларига кирса, пешиндан олдин намоз ўқиётган эканлар.

У: «Бу қандоқ намоз?» деб сўрабди.

Умар розияллоҳу анҳу: «Бу тунги намоздан саналади», дебдилар.

Ибн Абу Шайба Абдуллоҳ ибн Утбадан ривоят қилади:

«Умар билан унинг уйида пешиндан олдин тўрт ракъат намоз ўқидим».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бу ишларнинг ҳаммасини Ислом жамиятининг қонунчилигида ва бошқа

барча ишларда иккинчи масдар бўлган Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини кўз қорачиғидек асраш ва ундан Ислоҳ жамиятининг гуллаб-яшнаши учун тўлақонли равишда фойдаланиш учун қилаётган эдилар.

ҚОДИСИЯ ЖАНГИ

Форсларнинг юз мингдан ортиқ ададга эга бўлган Рустам бошчилигидаги аскарлари Қодисия деб аталган жойга тушдилар. Орада кўприк бор эди.

Рустам мусулмонлар томонига ўз элчиларини юборди. Форс элчилари мусулмонларнинг бошлиғини топа олмай, анча вақт овора бўлдилар. Чунки Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳунинг алоҳида ажратилган жойи ҳам, кийими ҳам йўқ эди. У киши лашкарлари билан аралашиб юрар эдилар. Элчилар у кишини одамлар орасида ерда ўтириб гаплашаётган ҳолда топдилар.

Ўзларини таништирган элчилар Форс давлати раҳбарлари мусулмонларнинг вакили билан гаплашмоқчи эканлигини маълум қилдилар.

Саъд ибн Абу Ваққос шундай орқаларига қараган эдилар, ерда ёнбошлаб ётган, юпун кийинган Робий ибн Омир исмли саҳобага кўзлари тушди. Унга:

«Сен булар билан боргин, бошлиқлари бизнинг вакилимиз билан гаплашмоқчи экан», дедилар.

Робий розияллоҳу анҳу найзасига таяниб, бир чапдаст ҳаракат билан от устига сакраб минди ва элчиларга қараб:

«Кетдик!» деди.

Элчилар лол бўлиб туриб қолдилар. Бир юпун кийинган «вакил»га, бир ерда ўтирган «амир»га қарашди. Ўзаро бир нималарни гаплашдилар-да, ниҳоят, катталари Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳуга:

«Бундан кўра тузукроқ одам йўқми?» деди.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу:

«Ичимизда тузугимиз шу, вакил юборишни сизлар сўрадингиз, биз эмас», дедилар.

Ноилож қолган элчилар ўша вакилни олиб, йўлга тушдилар. Қароргоҳга яқинлашишлари билан элчилар отдан тушиб, таъзим қилиб юра бошладилар. Мусулмонларнинг вакили Робиъ розияллоҳу анҳу эса уларнинг бу кулгили ҳолларини томоша қилиб отдан тушмай, кулиб ичкарига кирди. У қиличини қинига солиб тақиб олган, кўлида найзаси бор эди. У оти билан гиламнинг устига чикди. Аммо қоровуллар бирдан ёпирилиб, уни от устидан тортиб олишди ва улуғлари олдига от миниб бориб бўлмаслигини уктиришди.

Робиъ ибн Омир розияллоҳу анҳу отини ўша ердаги болишлардан икkitасига боғлади. Арқо-нини ҳам ўша ерга қўйди. Сўнгра тўқимини олиб тахлади. Унга силоҳингни қўй, деб ишора қилишди. У:

«Ўзимча келганимда амрингиз ила иш қилар эдим. Аммо мени сизлар чақириб келдингиз», деди.

Кейин у киши бошини мағрур тутиб, найзасини ерга қадаб-қадаб кета бошлади. У ҳар сафар найзасини ерга урганида, ерга тўшалган бир йўлбарс терисини ёки серзийнат гиламни тешар эди. У қасддан майда қадам босар ва кўпроқ нарсага найза санчар эди.

«Робиъ розияллоҳу анҳу тўғри бориб, тахтда ўтирган бошлиқнинг ёнидан жой олди. Аммо хизматкорлар дарҳол у кишини пастга ўтиришга мажбур этишди.

Робиъ розияллоҳу анҳу найзасини гиламга санчиб қўйиб, ерга ўтирди ва:

«Биз сизларнинг зийнатингизга ўтирмаймиз», деди.

Форсларнинг каттаси Рустам таржимонга:

«Ундан сўра-чи, нима учун келишди экан?» деди.

Робиъ розияллоҳу анҳу бу саволнинг жавобига асрлар бўйи қоида бўлиб қолган жумлани айтди. У:

«Аллоҳ таоло бизни бандаларни бандаларга ибодат қилишдан Аллоҳга ибодат қилишга, динларнинг жабридан Исломнинг адлига, бу дунё торлигидан у дунё кенглигига чиқариш учун юборди», деди.

Сўнгра у ўз гапида давом этиб:

«Аллоҳ Ўз Расулини Ўз дини ила халойиққа юборди. Ким уни қабул қилса, биз ҳам қабул қиламиз ва уни ўз ерида тарк қиламиз. Ким бош тортса, то жаннатга тушгунимизча ёки зафарга эришгунимизча у билан уруш қиламиз», деди.

Рустам:

«Батаҳқиқ, гапингизни эшитдик. Бу ишни биз назар солиб чиққунча ортга суриб турсангиз бўладими?» деди.

«Ҳа! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бизга душманларга уч кундан ортиқ имкон бермаслигимизни суннат қилганлар. Биз сизлардан уч кунгача хабар олиб турамиз. Ишингга назар сол. Берилган муддатдан кейин уч нарсадан бирини танла:

Ислом. Унда биз сени ўз ерингда тарк қиламиз.

Жизя. Уни қабул қилиб, сени тек қўямиз ва агар бизга ҳожатинг тушса, сенга ёрдам берамиз.

Ёки тўртинчи куни бўладиган уруш (агар сен уни бошлайдиган бўлсанг, аввал бўлиши ҳам мумкин). Мен ўз шерикларим номидан бунга кафилман», деди.

«Сен уларнинг каттасимисан?» деди Рустам.

Робиъ розияллоҳу анху: «Йўқ. Лекин мусулмонлар бир-бирларига нисбатан худди бир жасадлар. Уларнинг энг кичиги берган омонликка энг каттаси ҳам амал қилади», деди-да, қайтиб кетди.

Рустам ўз одамлари билан холи қолди ва уларга:

«Шу одамнинг гапига ўхшаш гапни ҳеч эшитганмисизлар?» деди. Улар писанд қилмасликларини айтишди. Рустам:

«Шўрингиз қурисин! Мен фикрга, гапга ва амалга

назар соламан. Араблар кийим-бошга писанд қилмайдилар. Аммо ҳасабни яхши сақлайдилар», деди.

Эртасига у Саъд розияллоҳу анҳуга: «Кечаги кишини бизга юбор», деб одам юборди. У бўлса, Ҳузайфа ибн Михсон ал-Ғатафонийни юборди. У ҳам келиб, Робий нима қилган бўлса, ўшани қилди, нима деган бўлса, ўшани деди.

Рустам: «Нимага аввалги келмади?» деди.

У: «Амиримиз бизнинг орамизда кенгчиликда ҳам, торчиликда ҳам адолат қилади. Бугун менинг навбатим», деди.

Рустам: «Ваъда қачонгача?» деди.

У: «Кечадан бошлаб уч кун», деди.

Учинчи куни Рустам Саъд розияллоҳу анҳуга «Бизга бир кишини юбор», деб одам юборди. Саъд розияллоҳу анҳу Муғйра ибн Шўъба розияллоҳу анҳуни юборди. У келиб, тахтда ўтирган бошлиқнинг ёнидан жой олди, аммо хизматкорлар дарҳол у кишини пастга ўтиришга мажбур қилишди. Шунда Муғйра розияллоҳу анҳу:

«Бизга сизлар ҳақингизда, адолатли подшоҳларингиз ҳақида хабарлар борар эди. Сиздан кўра эси паст қавмни кўрмаганман. Биз, араблар бир-биримизни банда қилиб олмаймиз. Илло, душман тарафдан жанг қилган бўлса, бошқа гап. Мен сизлар ҳам бизга ўхшаб қавмингизга насихат қиласизлар, деб ўйлабман. Бу қилганларингиздан кўра, бир-бирингизни робб қилиб олганингиз ҳақида хабар берганингиз яхши эди. Бу иш билан узоққа бора олмайсиз. Мен сизларга ўзимча келганим йўқ. Сизлар мени чақирдингиз. Бугун сизлар албатта мағлуб бўлишингизни англадим. Бу ҳолат ва бу ақллар билан мулк бардавом бўлмайди», деди.

Хизматчилар: «Аллоҳга қасамки, араб рост гапирди», дедилар.

Дехқонлар: «У қулларимизни ўзига доимо жалб қилиб турадиган гап айтди. Умматимизнинг ишини

бачканалаштирган ўтганларимизнинг додини Худо берсин», дедилар.

Рустам ўз сўзида форсларни улуғлади, арабларни ерга урди. Уларнинг ҳолати ёмон бўлганлиги ва ночор яшаганликларини эслади.

Муғйра: «Аммо сенинг бизнинг ёмон ҳолатда, ночор ҳаётда ва ихтилофда эканлигимиз ҳақида қилган васфнинг тўғри. Буни инкор қилмаймиз. Дунё айланиб туради. Шиддатдан кейин фаровонлик келади. Агар Аллоҳ сизга берган нарсаларга шукр қилганингизда ҳам, шукрингиз сизга берилган нарсадан оз бўлар эди. Аммо шукрнинг озлиги сизнинг ҳолингизни ўзгартирибди. Аллоҳ бизга бир Пайғамбар юборди», деб ўзидан олдингиларнинг гапини такрорлади. Сўзининг охирида Исломни қабул қилиш, жизя бериш ва уруш қилишдан бирини танлашни таклиф қилиб, қайтиб кетди.

Форслар урушга қарор қилдилар.

БИРИНЧИ КУН АРМОС КУНИ

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу лашкар ичида ваъз қилишга ва Анфол сурасини қироат қилишга амр қилди. Мусулмонларнинг қалблари жўш уриб, кўзларига ёш тўлиб, сокинлик ҳолига келдилар.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу:

«Пешинни ўкиб бўлиб, такбир айтаман. Биринчи такбирни айтганимда, сизлар ҳам такбир айтиб, тайёргарлик кўринглар. Иккинчи такбирни айтганимда, сизлар ҳам такбир айтиб, анжомларингизни кийинглар. Учинчи такбирни айтганимда, сизлар ҳам такбир айтиб, одамларни ҳаракатга келтиринглар. Тўртинчи такбирни айтганимда, сизлар ҳам такбир айтиб, душманингизга ҳамла қилинглар ва «Лаа ҳавла ва лаа қуввата иллаа

биллаҳи»ни айтинглар», деди.

Уруш қаттиқ бўлди. Форсларнинг филлари мусулмонларни кўп қийнади. Мусулмонлардан Бани Асад кабиласи катта жасорат кўрсатди ва катта талафот кўрди.

ИККИНЧИ КУН АҒВОС КУНИ

Саъд розияллоху анху шаҳидларни дафн қилишга ва ярадорларни даволашга одам қолдирди. Қолганларни эса, кечагидай жангга тайёрлади. Шу пайт Шомдан мадад кучлари ҳам етиб келди. Бу кучлар ичида мусулмонларнинг шавкатли баҳодирлари, жумладан, Қабқоъ ибн Амр розияллоху анху бор эди. У ҳаммадан олдин етиб келди ва тўғри ўртага чиқиб, форслардан ўзи билан яккама-якка олишув қилишга паҳлавон чиқаришларини талаб қилди. Улар Зул Ҳожибни чиқардилар. Қабқоъ ибн Амр розияллоху анху бирпасда унинг ишини тўғрилади. Кун бўйи жанг бўлди. Ўша куни мусулмонлар ғалабага ишондилар.

УЧИНЧИ КУН АММОС КУНИ

Мусулмонлардан шаҳид ва ярадор бўлганларнинг адади икки мингга етган эди. Шаҳидларни дафн қилиш, ярадорларни даволаш учун одамлар ажратилди. Ярадорларга аёллар қарар эдилар.

Ўша куни ҳам кун бўйи жанг бўлиб, қоронғи тушганда икки тараф ажралдилар.

МИЁВЛАШУВ КЕЧАСИ

Кечаси кутилмаганда форслар ҳужум қилиб қолишди.

Қаъқоъ ибн Амр розияллоҳу анҳу биринчи бўлиб, улар томон ҳамла қилди. Бани Асадликлар унинг кетидан душманга ташландилар. Саъд розияллоҳу анҳу хуфтонни ўкиб бўлиб, такбир айтдилар. Ҳамма жангга киришди. Кечаси бўлганлиги учун мусулмонлар гапирмасдан, бир-бирлари билан миёвлашиб хабарлашар эдилар. Шунинг учун бу кеча «миёвлашув кечаси» деган ном олган. Жанг тонг отганда ҳам давом этар эди.

ҚОДИСИЯ КУНИ

Тонг чоғи Қаъқоъ ибн Амр розияллоҳу анҳу одамларга қараб:

«Қайси томон бир соат сабр қилса, ўша томон ғолиб бўлади. Бир соат сабр қилинглар. Ғалаба сабр биландир!» деб қичқирди. Бир гуруҳ одамлар унга қўшилдилар. Пешинга яқинлашганда, форслар қоча бошладилар. Ҳилол ибн Уллафа Рустамни қатл қилди. Зухрата ибн ал-Ҳавийя Жолноусни ўлдирди. Зирор ибн Хаттоб форсларнинг катта байроғини қўлга туширди. Форслар мағлуб бўлдилар.

Ўшанда 15-ҳижрий сананинг Шаъбон ойи эди.

Қодисия жанги мусулмон фотиҳларнинг музаффар лашкари ғалаба қозонган энг катта тарихий жанглардан бири эди. Ушбу жангда ўша пайтда дунёнинг ярмини эгаллаб турган Форс империясининг умуртқа поғонаси синди. Бу империянинг асосий аскарлари ва қўмондонлари ҳалок бўлдилар. Энди Ислом даъватини дунёнинг бир тарафига тарқатиш учун кенг йўл очилди.

Саъд розияллоҳу анҳу хушхабарни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга етказиш учун чопар юборди. Мадинага яқинлашганда чопарга бир одам учради.

У: «Қаёқдан?» деб сўради.

Чопар: «Саъднинг олдидан», деди.

У: «Эй Аллоҳнинг бандаси! Нима гап бор?» деди.

Чопар: «Аллоҳ мушрикларни мағлуб қилди», деди.

Чопар хабарни тезроқ халифага етказиш учун шошилар эди. Ҳалиги одам эса унинг ортидан қолмай, турли саволлар бериб, унинг жиғига тегарди.

Мадинаи Мунавварага кириб борганларида дуч келган одамлар ҳалиги одамга «Ассалому алайкум, эй амирал мўъминин», дея салом бера бошладилар. Шунда чопар узр сўраб:

«Аллоҳ хайрингизни берсин, айтсангиз бўлмасмиди!?» деди. Умар ибн Хаттоб розияллоху анху:

«Ҳечқиси йўқ, биродарим», дедилар.

Ўша пайтларда Умар ибн Хаттоб розияллоху анху ҳар куни ёлғиз ўзлари шаҳардан ташқарига чиқиб, хабар кутар эдилар. Ҳар куни ҳаво кизиб кетганидан кейин қайтар эдилар. Ўша куни чопарни ўзлари кутиб олганлари ҳам бежиз эмас эди.

ДЕВОННИНГ ТАШКИЛ ҚИЛИНИШИ

Худди ўша ўн бешинчи ҳижрий санада тинч ҳаёт жабҳасида ҳам кўплаб фатҳлар бўлган эди. Улардан бири ҳазрати Умар томонидан девоннинг ташкил қилиниши бўлди.

Ибн Саъд ва Байҳақийлар қилган ривоятда Абу Ҳурайра розияллоху анху қуйидагиларни айтади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг олдида Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоху анхунинг олдидан саккиз юз минг дирҳам олиб келдим.

У: «Нима олиб келдинг?» деди.

Мен: «Саккиз юз минг дирҳам олиб келдим», дедим.

У: «Ҳалолми, шўринг курғур?» деди.

Мен: «Ҳа», дедим.

Умар кечаси билан ухламай чиқди. Бомдод намозига азон айтилганида хотини унга:

«Бу кечаси ухламадингиз?!» деди.

«Умар ибн Хаттоб қандоқ қилиб ухласин! Мусулмонларга Ислом пайдо бўлганидан бери келмаган нарсга келган бўлса! Агар Умар ўша молни ўз жойига ҳақ ила қўймасдан ўлиб қолса, мўмин бўлмас!» деди Умар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бир гуруҳ саҳобалари бомдоддан сўнг унинг ҳузурида тўпландилар. Умар уларга:

«Бу кечаси мусулмонларга Ислом пайдо бўлганидан бери келмаган нарсга келди. Менга бир фикр келди. Мен одамларга ўлчов ила бўлиб бермоқчиман. Қани, сизлар нима дейсизлар?» деди.

Улар: «Эй мўминларнинг амири, ундоқ қилма! Одамлар Исломга кириб турибди. Мол ҳам кўпаяди. Уларга ёзиб, (рўйхат ила) бер. Одамлар қанча кўпайса, мол ҳам кўпаяди ва унга (рўйхатга) қараб бераверасан», дедилар.

«Менга маслаҳат беринглар, кимдан бошлаб берай?» деди Умар.

Уларнинг баъзилари: «Ўзингдан бошла, сен бу ишнинг валийсисан», дедилар. Бошқалари: «Мўминлар амирининг ўзи билади», дедилар.

«Йўқ! Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан бошлайман! Кейин уларга яқини. Кейин уларга яқини», деди у.

Умар Бани Ҳошим, Бани Муттолибга, ҳаммага берди. Кейин Бани Абдушшамсга, Кейин Бани Навфал ибн Абдуманофга берди. У Ҳошимнинг она бир укаси бўлганлиги учун Бани Абдушшамсдан бошлади».

Ўша вақтда Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳу Баҳраинда амир эдилар. У киши мазкур молни Байтулмолдан марказий ҳукуматга ўз ёрдамчилари Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу орқали юборган эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу молни

мусулмонларга тезроқ ва адолатлироқ қилиб тарқатиш ташвишига тушдилар. Кечаси билан тўлғониб, ухламай чиқишлари ҳам шундан эди.

У киши халқчиллик сиёсатига содиқ қолиб, бу ишни ҳам шуро мажлисига қўйдилар. Шуро мол тақсимлаш услуби бўйича раҳбарнинг таклифига қарши чиқиб, мол тақсимлашнинг ўша пайт учун такоммиллашган услубини ишлаб чиқди.

Мол тақсимлашни кимдан бошлаш масаласида эса, раҳбарнинг таклифи маъкул, деб топилди.

Ибн Саъд ва Тобарийлар Асламдан қилган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Бани Адий Умарнинг олдида келиб:

«Эй Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг халифаси!» деб гап бошлаган эдилар, у:

«Ёки Абу Бакрникими? Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг халифаси Абу Бакр», деди. Улар:

«Ҳа, шундоқ. Сен ўзингни анави қавм қўйган жойга қўйсанг, яхши бўлар эди», дедилар. Шунда Умар:

«Оҳ! Оҳ! Бани Адий! Менинг орқамдан (мол) емоқчи бўлдингизми?! Ҳасанотларимни сизларга кетказишимни хоҳладингизми?! Йўқ! Аллоҳга қасам! Даъват келмагунча, олмайсизлар. Агар дафтарнинг охирида қолсангиз ҳам! Менинг икки соҳибим бор. Улар бир йўлдан юрдилар. Агар мен уларга хилоф қилсам, менга ҳам хилоф қилинади. Аллоҳга қасам! Биз бу дунёда фазл орттирган бўлсак, у дунёда амалимизга Аллоҳнинг савобидан умидимиз бўлса, фақат Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам туфайлидир. У зот бизнинг шарафимиздир. У зотнинг қавми арабларнинг энг шарафлисидир. Кейин уларга яқини. Кейин уларга яқини. Албатта, араблар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан шарафли бўлдилар. Агар уларнинг баъзилари у зот ила кўп оталарида бир бўлсалар ҳам. Биз у зотнинг насаблари ила бир бўлсак

нима бўлибди? Шундоқ ҳам у зотдан Одамгача ажрамаймиз. Магар озгина оталарда. Шу билан бирга, Аллоҳга қасамки, агар қиёмат куни ажамлар амаллар бирла келсалар, биз амалсиз келсак, улар Муҳаммадга биздан кўра ҳақлироқ бўлурлар. Одам қаринлошлигига қарамасин, Аллоҳнинг ҳузуридаги нарса учун амал қилсин. Кимнинг амали қасир бўлса, уни насаби тезлата олмайди», деди».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг қабиладолари – Бани Адий қабиласи аъзоларига шуро мажлисидаги баъзи одамларнинг ҳазрати Умарга: «Мол тақсимини ўзингдан бошла, сен бу ишнинг валийсисан», деган гаплари ёқиб тушди. Улар Умар розияллоҳу анҳуга ўша гапга амал қилишни таклиф қилдилар. Лекин ҳазрати Умар бу таклифнинг ортида нима мақсад турганини яхши билар эдилар. Шунинг учун Бани Адийликлар у кишидан эшитадиганларини эшитдилар.

Бу ерда ҳазрати Умарнинг Пайғамбар алайҳиссаломга ва у зотнинг аҳли байтларига нисбатан улкан муҳаббатлари, Исломда инсон насабга эмас, амалга қараб тақдирланиши ва ниҳоят, у кишининг мислсиз адолатлари намоён бўлмоқда.

Юқоридаги девон «Атоё», яъни, бериладиган моллар девони деб номланади. Кейинчалик Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг амрлари билан турли девонлар, мисол учун, лашкар девони ва бошқалар ташкил қилинди. Уларда ўз соҳасига оид ҳар бир нарса тартиб ила қайд қилиб бориладиган бўлди.

ҲАЗРАТИ УМАРНИНГ НАФАҚА ТАЙИН ҚИЛИШЛАРИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Ислом жамиятининг хазинасига етарли мол тушганда фуқароларга маош тайин қилишни ташкил қилдилар. Бу ҳақда ўша ишларни кўрган,

уларда иштирок этган кишилар ишончли маълумотларни қолдирганлар.

Ибн Абу Шайба, ал-Баззор ва Байҳақийлар Ғафранинг озод қилган қули Умардан, жумладан ривоят қиладилар:

«Абу Бакр розияллоҳу анҳу вафот этганидан кейин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу халифа бўлди. Аллоҳ унга фатҳларни очди. Унга аввалгидан ҳам кўп келди. Бас, у:

«Бу мол бўйича Абу Бакрнинг ўз фикри бор эди. Менинг бошқача фикрим бор. Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қарши уруш қилганларни у зот билан бирга уруш қилганларга ўхшатмайман», деди.

Бас, у муҳожир ва ансорларни афзал қилди. Улардан Бадрда иштирок этганларига беш минг-беш мингдан тайин қилди. Исломга Бадр аҳлидан аввал кирганларга тўрт минг-тўрт мингдан тайин қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжаларидан ҳар бир аёлга ўн икки мингдан тайин қилди. Фақат София ва Жувайрия розияллоҳу анҳумонинг ҳар бирларига олти мингдан тайин қилди. Улар уни олишдан бош тортдилар.

Шунда у:

«Мен уларга ҳижратга қараб тайин қилдим», деди.

«Сен уларга ҳижратга қараб эмас, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мартабаларига қараб тайин қилдинг. Биз ҳам уларнинг мартабасидамиз», дедилар.

Буни қайта кўриб чиқиб, уларнинг ҳаммаларини тенг қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қаробатини ҳисобга олиб, Аббос ибн Абдулмуттолибга ўн икки минг тайин қилди.

Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳуга тўрт минг тайин қилди.

Ҳасан ва Ҳусайн розияллоҳу анҳумоларга беш минг-беш мингдан тайин қилди. Уларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қаробатлари туфайли оталарига қўшди.

Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумога уч минг тайин қилди. Шунда у:

«Эй отажон! Усома ибн Зайдга тўрт минг тайин қилдингиз. Менга уч минг тайин қилдингиз. Унинг отасининг сенда йўқ фазли бўлган эмас. Унинг ўзининг менда йўқ фазли бўлган эмас», деди. Умар:

«Унинг отаси Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга сенинг отангдан маҳбуброқ бўлган! Унинг ўзи Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга сендан кўра маҳбуброқ бўлган!» деди.

Бадрда иштирок этган муҳожирларнинг болаларига икки минг-икки мингдан тайин қилди. Унинг олдидан Умар ибн Абу Салама ўтаётганида:

«Бунга минг зиёда қилинглар! (Ёки) «Эй ғулом, бунга минг зиёда қил!» деди. Муҳаммад ибн Абдуллоҳ:

«Бунга нима учун зиёда қиласан? Унинг отасининг бизнинг оталаримизда бўлмаган фазли йўқ эди!» деди.

«Унга Абу Салама розияллоҳу анҳо учун икки минг тайин қилдим. Умму Салама учун минг зиёда қилдим. Агар сенинг Умму Саламадек онанг бўлганида, сенга ҳам минг зиёда қилар эдим», деди.

У Толҳа ибн Убайдуллоҳнинг акасининг ўғли Усмон ибн Абдуллоҳ ибн Усмонга саккиз юз тайин қилди. Назр ибн Анасга икки минг тайин қилди. Шунда Толҳа унга:

«Сенга Усмоннинг ўғли келганда саккиз юз тайин қилдинг. Ансорлардан бир ғулом келган эди, икки минг тайин қилдинг?!» деди. У:

«Мен бунинг отасига Уҳуд куни дуч келдим. У мендан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақларида сўради. Мен, у зот қатл бўлган бўлсалар керак, дедим. У қиличини

яланғочлаб, ўқларини тўғрилади-да: «Агар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қатл қилинган бўлсалар, Аллоҳ тирик, ўлмайди!» деб, қатл бўлгунича жанг қилди. Анави бўлса қўй боқади. Икковларини баробар қилишимни хоҳлайсизларми?!» деди. Умар умри давомида шунга амал қилди».

Бунда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг фуқароларга жамият нафақасини аввалги қилган хизматларига қараб тайин қилишни биринчи бўлиб тартибга солганларини кўрмоқдамиз.

Хатто ота ва онанинг хизматлари туфайли уларнинг болаларига ҳам жамият нафақаси тайин қилинган экан.

ФОРС ФАТҲИНИНГ ДАВОМИ

Саъд ибн Абу Вакқос Қодисиядаги шонли ғалабадан сўнг ҳазрати Умарнинг амрини икки ой кутиб турди. Мадоинни фатҳ қилиш ҳақида амр келгандан кейин Мадоин шаҳри томон юрди. Йўл-йўлакай ал-Бурс, Бобил, Кусий ва Сobotларни фатҳ қилди. Сўнгра форсларнинг пойтахти Мадоинга яқинлашдилар.

МАДОИН ФАТҲИ

Узоқдан Форс империясининг пойтахти кўринди. Мусулмонларнинг кўзлари Кисронинг оқ уйига тушди. Улар дарҳол Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Менинг умматимдан бир тўпи оқ уйни, Кисронинг уйини фатҳ қилурлар», деган ҳадиси шарифларини эслаб, қувондилар.

Зирор ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу:

«Аллоҳу акбар! Бу Кисронинг оқ уйи! Бу Аллоҳ ваъда қилган нарса, Унинг Расули тасдиқ қилган нарса! Аллоҳу акбар!» деб, наъра тортди. Ҳамма бир овоздан:

«Аллоҳу акбар!» деб осмонни такбирга тўлдирдилар. Ҳамма Кисронинг қасрини фатҳ қилиш шавқи ила яшай бошлади.

Улар шаҳарни ўн бешинчи ҳижрий сананинг Зулҳижжа ойи давомида қамал қилдилар. Бу орада отлиқ гуруҳлар яқин атрофдаги қишлоқларни фатҳ қилдилар. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу ҳазрати Умардан асирга тушган деҳқонлар ҳақида маслаҳат сўради. У киши шуро мажлиси чақирдилар. Шуро уларни қўйиб юбориш ҳақида қарор чиқарди.

Шундан сўнг мусулмонларнинг гўзал муомалаларини кўриб, Дажланинг ғарбий тарафидаги барча аҳоли мусулмонлар зиммасига ўтдилар.

Қамал кучайганидан кейин Форс подшоҳи Яздажир дарё оша Мадоиннинг ғарбий қисмидан шарқий қисмига қочиб ўтди. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу шериклари билан маслаҳат қилиб, дарё кечиб, Мадоиннинг шарқий қисмига ўтишга қарор қилдилар.

Осим ибн Амр розияллоҳу анҳу бошчилигидаги олтмиш кишилик Бани Тамимликлар гуруҳи олдинга ўтиб, душмanning йўлини тўсиб турди. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу ва Салмон Форсий розияллоҳу анҳу дуо қилдилар. Ҳамма ўзича дуо ўқиб, дарёдан ўтдилар. Бирор нарсга зарар етмади. Мусулмонларнинг ушбу Дажла орқали ўтишларини кўпчилик катта мўъжиза, деб қабул қиладилар.

Форслар мусулмонларнинг дарёдан ўтганларини кўришлари билан, улар оддий одамлар эмаслигини билиб, тарвузлари қўлтиқларидан тушди. Яздажир Хулвон тарафга қочди. Мусулмонлар шаҳарга ҳеч қандай қаршиликсиз кириб бордилар.

Шаҳарга биринчи бўлиб, Қабқоъ ибн Амр розияллоҳу анҳу ўз одамлари билан кирди.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу оқ қасрга

кириб, намоз ўқидилар ва қироатига Аллоҳ таолонинг: **«Улар ортларидан қанчадан-қанча боғу роғларни ва булоқларни, экинзорларни ва яхши жойларни ва ўзлари ичида маза қилаётган нозу неъматларни қолдирдилар. Мана шундай! Биз у (наrsa)ларни бошқа қавмларга мерос қилиб бердик»**, деган оятларини ўқидилар.

Ўшанда 16-ҳижрий сананинг Сафар ойи эди.

Қочганларни тутиш ва ўлжа тўплаш бошланди. Ҳамма қочганлар тутилди ва катта миқдорда ўлжа тўпланди. Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу шариат ҳукмига биноан, адолат ила ўлжа беришни йўлга қўйдилар.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу ўша ерда биринчи бор жума намозини ҳам қоим қилдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга суюнчилик хабари билан ўлжанинг бешдан бирини юбордилар. Ҳазрати Умар ўлжаларга қараб туриб: «Буни адо қилган қавм, албатта, омонат эгаларидир», дедилар.

Ҳазрати Али розияллоҳу анҳу у кишига: «Ўзинг ифбатли бўлганинг учун одамларинг ҳам ифбатли бўлдилар», дедилар.

Ўлжалар ичида Кисронинг билакузукларини кўриб, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ёдларига Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам тушдилар. У зот ҳаммадан беркиниб, ҳижрат қилиб кетаётганларида орқаларидан қувиб борган Суроқа ибн Молик мўъжизаларини кўриб, омонлик хати ёзиб беришни сўраган эди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга:

«Худди сенинг Кисронинг билакузукларини тақиб турганингни кўргандекман», деган эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Кисронинг билакузукларини олиб, одамлар ичида турган Суроқага отдилар. У уларни олиб, қўлига таққан эди, елкасигача

етди. Бу ҳолни кўрган ҳазрати Умар: «Алҳамдулиллаҳ! Кисронинг билакузуклари Суроқанинг, Бани мудлажлик аъробийнинг қўлларида!» дедилар.

Ғлжалар ичида Кисронинг олтмиш аршинга олтмиш аршин ҳажмдаги «Қитф» деб номланадиган гилами ҳам бор эди. Ҳазрати Умар у ҳақда маслаҳат қилдилар. Ҳамма «Уни ўзингиз олинг!» деди. Фақат ҳазрати Али розияллоҳу анху:

«Эй мўминларнинг амири, буларнинг айтгани тўғри. Аммо бир оз шошилмай ўйлайлик. Агар бугун буни сиз олсангиз, эртага бошқа биров ўзининг ҳаққи йўқ нарсани олишга ўтиши мумкин», дедилар.

Ҳазрати Умар: «Тўғри айтасан, менга ҳақ насихат қилдинг», дедилар ва гиламни одамларга бўлиб бердилар.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА ИЛМ

Инсон илм-маърифатсиз дунё халқларига пешқадам бўлишни ҳаёлига келтирмаса ҳам бўлади. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло Ўзининг охирги ва инсониятга то қиёматгача икки дунё саодатига эришиш йўллари кўрсатиб борадиган динини, яъни, Ислом динини илм дини қилгандир.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху раҳбар сифатида бу маънони ҳатто энг нозик жойларигача, тўлиқ ҳис қилар эдилар. Шунинг учун ҳам у киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам, Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху ва хусусан, ўзларининг даврларида илмга катта эътибор бердилар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўрган тушлари бежиз бўлмайди. У зот тушларида қадахда сут ичганлари, ортиб қолганини эса, ҳазрати Умарга берганларини кўрганликлари ва саҳобаи киромлар бунинг таъвилини сўраганларида илмга йўйганликлари ҳаммага

маълум.

Шу боис ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоху анху илмга ниҳоятда ҳарис эдилар.

Имом Бухорий ибн Аббос розияллоху анхудан, у киши ҳазрати Умардан ривоят қиладилар:

«Менинг ансорийлардан бўлган Бани Умайя ибн Зайдлик бир кўшним бор эди. У Мадинанинг юқори тарафидан эди. Расулуллоҳнинг ҳузурларига навбат билан тушар эдик. Бир кун у тушар эди, бир кун мен тушар эдим. У менга ваҳий ва бошқа хабарларни келтирар эди. Мен ҳам унга шундоқ хабарларни келтирар эдим».

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан содир бўладиган илмга қизиқиш бундан ҳам ортиқ бўлиши мумкинми?

Ибн Абдул Барр Ҳилол ал-Варроқдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анху:

«Огоҳ бўлинглар! Энг содиқ гап Аллоҳнинг каломидир. Энг гўзал ҳидоят Муҳаммад соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳидоятидир. Ишларнинг энг ёмони янги пайдо қилинганларидир.

Огоҳ бўлинглар! Илм одамларга уларнинг ақобирларидан келса, улар яхшиликда бардавом бўлулар», дер эдилар».

Ҳазрати Умар раҳбар сифатида аҳолининг таълим-тарбиясига катта эътибор берар эдилар. Вақтлари бор бўлса, кишиларга шахсан ўзлари таълим берганлар.

Абдураззоқ, Ибн абу Шайба ва Ибн Жарир Тобарийлар Ибн Сийрийндан ривоят қиладилар:

«Абу Бакр ва Умар розияллоху анҳумолар одамларга: «Аллоҳга ибодат қиласан. У зотга бировни шерик келтирмайсан. Аллоҳ сенга фарз қилган намозни ўз вақтида ўқийсан. Албатта, унга бепарво бўлишда ҳалокат бордир. Закотни чин кўнгилдан чиқариб берасан. Рамазон рўзасини тутасан. Амрга волий бўлганга қулоқ осиб, итоат

қиласан», деб Исломни ўргатар эдилар».

Имом Байҳақий ва Асфихонийлар Ҳасандан ривоят қиладилар:

«Бир аъробий Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг олдида келиб:

«Эй Умар! Менга динни ўргат!» деди. У:

«Лаа илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур Расулуллоҳ» деб шаҳодат келтирасан. Намоз ўқийсан. Закот берасан. Байтни ҳаж қиласан. Рамазон рўзасини тутасан. Ошкораликни лозим тут. Сирдан сақлан. Уятга сабаб бўладиган ҳар бир нарсадан сақлан. Агар Аллоҳга йўлиқсанг, Умар менга шуни амр қилди, деб айт», деди.

Дорақутний Ибн Аббос розияллоҳу анхудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу қўлимдан тутиб, менга ташаххудни ўргатди ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унинг қўлидан тутиб: «Ат-Таҳияту» деб ўргатганини айтди».

Молик, Шофеъий, Тоҳовий ва бошқалар ривоят қилган ҳадисда Абдуллаҳ ибн Абдул Қориъ Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг минбарда туриб одамларга «Ат-Таҳияту лиллаҳи», деб ташаххудни ўргатаётганларини эшитган эканлигини ривоят қилганлар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу раҳбар сифатида аҳолининг таълим ишларига катта аҳамият берар эдилар. У киши аввало, пойтахтнинг таълим ишларига алоҳида эътибор берганлар.

Ибн Саъд Қосимдан ривоят қилади:

«Умар барча сафарларда ўз ўрнига Зайд ибн Собитни қўйиб кетар эди. У одамларни турли юртларга муҳим ишлар билан юборар эди. Одамлар ундан Зайд ибн Собитни талаб қилсалар:

«Зайднинг макони эсимдан чиққани йўқ. Лекин юрт аҳли Зайдга муҳтожлар. Улар Зайднинг айтиб берадиган

нарсаларини бошқа одамдан топа олмайдилар», дер эди».

Ибн Саъд Солим ибн Абдуллоҳдан ривоят қилади:

«Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу вафот қилган куни Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу билан бирга эдик.

Мен: «Бугун одамларнинг олими вафот қилди», дедим.

У: «Аллоҳ уни бугун раҳмат қилсин! У Умарнинг халифалигида одамларнинг олими ва илм денгизи эди. Умар уларни турли юртларга юборди ва ўз фикрларидан фатво айтишдан ман қилди. Зайд ибн Собит Мадинада ўтириб, Мадина аҳлига ва келганларга фатво берар эди», деди.

Ҳазрати Умарнинг Мадина аҳлига устоз бўлган Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳуни эҳтиром қилишлари ва унга таълим учун шароит яратиб беришлари ниҳоятда катта гап эди. Раҳбар илмга бу даражада аҳамият берган жойда илм албатта ривож топади. Ҳазрати Умарнинг олимга турли бошқа юмушларни таклиф қилмай, унга таълим ишлари учун шароит яратиб беришлари, уни ўз ўрниларига қўйиб кетишлари ўша вақтда Мадинаи Мунавварада илмнинг ривож топиши учун катта омил ҳисобланган.

Ушбу ривоятга диққат билан назар ташласак, ҳазрати Умарнинг яна бир улкан даҳоларини кўрамыз. У кишининг ўзлари катта олим бўлганликлари учун илм ва илм соҳиблари ила муомала қилишни ўрнига қўйганлар. Ҳазрати Умарнинг ташқарига иш билан кетган саҳобаи киромларга фатво беришга изн бермаганликлари катта ҳикматга молик ишдир. Бу билан марказдан, раҳбарнинг назаридан узоқда бўлган кишиларнинг ўз шароитларидан келиб чиқиб, бир юртда, бир вақтда ва бир хил масалада ҳар хил фатво бериб қўйишлари ҳамда ихтилоф чиқишининг олдини олганлар.

Шунингдек, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Ислом жамиятининг бошқа тарафларига ҳам илм тарқатишга катта аҳамият берганлар.

Ибн Саъд Ҳориса ибн ал-Мизрабдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Куфа аҳлига ёзган мактубини ўқидим:

«Аммо баъд: Мен сизларга Амморни амир қилиб, Абдуллоҳни муаллим ва вазир қилиб юбордим. Икковлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг нажиб саҳобаларидан. Уларга кулоқ осинг ва иқтидо қилинг. Мен Абдуллоҳни ўзимга олиб қолмай, сизларга илиндим».

Ибн Саъд Абул Асвад ад-Дуъалийдан ривоят қилади:

«Басрага борсам, Имрон ибн Ҳусойн Абун Нажийд розияллоҳу анҳу бор экан. Уни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Басра аҳлига фикҳ ўргатиш учун юборган экан».

Демак, ҳазрати Умар ўзлари бошқарган Ислом жамиятининг вилоятларига амирлар кўйишга қанчалик эътибор берсалар, таълим ишларига ҳам шунчалик эътибор берганлар. У киши таълим ишларидан масъул кишиларни вазир даражасига кўтарганлар. Гоҳида ўзларига керак бўлиб турган етук мутахассисларни ҳам вилоятларга юборганлар. Куфа ва Басра шаҳарларининг кейинчалик катта илм марказларига айланишига ҳазрати Умар сабабчи бўлганлар, десак муболаға қилмаган бўламиз.

Ибн Саъд, ал-Масъул киши ва имом Бухорий «Тарихи сағир»да мухтасар қилиб, Муҳаммад ибн Каъб ал-Қаразийдан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг замонларида ансорлардан беш киши, яъни Муоз ибн Жабал, Убода ибн Сомит, Убай ибн Каъб, Абу Айюб ва Абу Дардо розияллоҳу анҳулар жамланган эдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг замонида унга Язийд ибн Абу Суфён розияллоҳу анҳу: «Шом аҳллари кўпайдилар, катта бўлдилар, шаҳарларни тўлдирдилар ва ўзларига Қуръонни таълим берадиган, фикҳ ўргатадиган кишиларга мухтож бўлдилар. Эй мўминларнинг амири, менга уларга таълим

берадиган кишилардан ёрдам беринг», деб ёзди.

Умар ҳалиги беш кишини чақирди ва уларга:

«Албатта, Шом аҳли биродарларингиз мендан уларга Қуръондан таълим берадиган ва динни ўргатадиган кишилардан ёрдам беришни сўрадилар. Аллоҳ хайрингизни берсин, сизлар ўзингиздан учтангиз ила менга ёрдам беринглар. Агар хоҳласангиз, қуръа ташланглар. Агар учтангиз кўнгилли бўлиб чиқсалар, чиқсинлар», деди. Улар:

«Қуръа ташлашга ҳожат йўқ. Бу киши қариб қолган», дедилар Абу Айюбни кўрсатиб. «Бу киши бўлса бемор», дедилар Убай ибн Каъбни кўрсатиб. Бас, Муоз ибн Жабал, Убода ва Абу Дардолар чиқдилар. Умар:

«Ҳимсдан бошланглар. У ерда турли-туман одамларни учратасизлар. Уларнинг ичида талқин қиладиганлари ҳам бор. Қачон ўшандокни кўрсангиз, унга бир тоифа одамини йўллаб қўйинг. Қачон улардан рози бўлсангиз, у ерда бир киши қолсин. Бир киши Димашкка борсин, бошқаси Фаластинга», деди.

Улар Ҳимсга бордилар. То одамлардан рози бўлгунларича турдилар. Кейин у ерда Убода қолди. Абу Дардо Димашкка, Муоз Фаластинга кетди.

Муоз Амувосда ўлат тарқалган йили вафот этди. Кейин Убода Фаластинга бориб, ўша ерда вафот этди. Абу Дардо ҳам вафот этгунча Димашкда турди».

Бу ерда ҳам вилоят бўйича масъул кишининг, ҳам раҳбарнинг ва ҳамда илм бўйича масъул кишиларнинг фидокорликлари намоён бўлмоқда.

Язийд ибн Абу Суфён ўз вилоятидаги илмий ишларнинг ривожига ҳақида қайғуриб, раҳбардан ёрдам сўрамоқда. Ўзибор берайлик-а, у хазина учун қўшимча маблағ сўраётгани йўқ, миршаблик ёки жосуслик учун одамлар сўраётгани йўқ. Шом ўлкаси аҳолисига илм ўргатиш учун олимлар сўрамоқда.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бу масаланинг ва ўлканинг аҳамиятини яхши билганликлари учун у ерга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида Қуръонни жамлаган ва тўлиқ ёд олиб, ўзлаштирган улўф саҳобийларни юбормоқдалар. Уларни чақириб, ёлвориш оҳангида муомала қилмоқдалар. Ҳазрати Умарнинг уларга ёлворишлари, ишга боровчиларни қуръа ташлаб аниқлашни маслаҳат беришлари – ҳамма-ҳаммаси бу ишнинг нечоғлик машаққатли иш эканлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ҳам ишга кетаётган зотларга Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ўзлари алоҳида маслаҳатлар бермоқдалар.

Муоз ибн Жабал, Убода ибн Сомит ва Абу Дардо розияллоҳу анҳумнинг илм йўлидаги фидокорликларини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим. Улар ўзларининг қари ва бемор шерикларини эҳтиром қилиб, барча оғирликни ўзларига олдилар ва бу машаққатли ишни умрларининг охиригача шараф билан адо этдилар.

Ҳимс, Димашқ ва Фаластин жамиятларидан ҳозиргача тинимсиз машҳур уламолар етишиб чиқмоқда. Бунга эса юқорида исмлари зикр этилган азиз инсонлар асос солган бўлсалар, ажаб эмас.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ўзлари олим бўлганликлари учун илм ва илм олиш қоидалари ҳамда одобларини жуда яхши билар эдилар. Кишиларни ҳам ўша қоидаларга амал қилишга чорлар эдилар.

Тобароний Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Жобияда хутба қилиб:

«Эй одамлар! Ким Қуръондан сўрамоқчи бўлса, Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳунинг олдига келсин. Ким меросдан сўрамоқчи бўлса, Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳунинг олдига келсин. Ким фикҳдан сўрамоқчи бўлса,

Муоз ибн Жабал розияллоху анхунинг олдига келсин. Ким мол-дунёдан сўрамоқчи бўлса, менинг олдимга келсин. Аллоҳ мени унга волий ва тақсимловчи қилди», деди».

Ҳар қандай илмни ўз мутахассисидан олиш керак. Саҳобаи киромлар ичида ҳам маълум илм билан шухрат топган кишилар бўлган. Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг раҳбар сифатида бундоқ кўрсатма беришлари катта аҳамиятга эга эди. Ана шу кўрсатмаларга амал қилинса, жамиятнинг илмга ажратган маблағи ҳам, мутахассисларнинг илмлари ҳам зое кетмайди. Жамиятнинг ривожини учун зарур бўлган мутахассисларга эса, етарли даражада илм берилади.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху олим шахс сифатида илм нима, олим ким, уларга қандай муомалада бўлиш керак, буларни жуда ҳам яхши билар эдилар. Шунинг учун ҳам у кишининг илм бўйича раҳбар сифатида олиб борган сиёсатлари ўта муваффақиятли чиққан.

Имом Аҳмад ва Ибн Абдул Баррлар Умар розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Илмни таълим олинглар ва одамларга таълим беринглар. Унинг учун виқор ва сокинликни ҳам ўрганинглар. Ўзингиз таълим олган кишига ва таълим берган кишига тавозели бўлинг. Уламоларнинг жабборлари бўлманг. Жаҳлингиз илмингиз ила қоим бўлмайди», деди».

Бошлиғи: «Илмни таълим олинглар ва одамларга таълим беринглар», деб турган жамиятда илм ривож топмаса, қаерда ривож топиши мумкин?

Бошлиғи: «Унинг учун виқор ва сокинликни ҳам ўрганинглар», деб турган жамиятда уламолар виқорли ва сокин бўлмасалар, қаерда бўлишлари мумкин?

Бошлиғи: «Ўзингиз таълим олган кишига ва таълим берган кишига тавозели бўлинг», деб турган жамиятда олимларгаю толиби илмларга нисбатан тавозели

бўлинмаса, қаерда бўлиши мумкин?

Бошлиғи: «Уламоларнинг жабборлари бўлманг», деб турган жамиятда бир-бирларини ғажийдиган, илмга ва олимларга етган бало бўладиган уламоларнинг жабборлари йўқ бўлмасдан, қаерда йўқ бўлсин?

Бошлиғи: «Жаҳлингиз илмингиз ила қоим бўлмайди», деб турган жамиятда илм соҳиблари ўзлари билган нарса билмаганидан оз эканлигини тушуниб етиб, доимий равишда илмий изланишда бўлмаса, қаерда бўлиши мумкин?

Ҳа, ким олиму, ким олим эмаслигини билган юртдагина, ҳақиқий олимнинг қадрини билган юртдагина илм ривожланади ва ўша юрт илмий асосда тараққий этади.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу буюк олим эдилар. У кишининг илмларига ҳамма саҳобаи киромлар ҳам тан берар эдилар.

Тобароний Абу Воилдан ривоят қилади:

«Абдуллоҳ розияллоҳу анҳу: «Агар Умар розияллоҳу анхунинг илми тарозининг бир палласига, қолган одамларнинг илми тарозининг иккинчи палласига қўйилса, унинг илми оғир келар эди», деди.

Вакийъ айтадики: «Аъмаш: «Мен буни инкор қилиб, Иброҳимнинг олдида бориб айтдим. У: «Бунинг нимасини инкор қиласан? Аллоҳга қасамки, Абдуллоҳ бундан афзалини ҳам айтган, «Умар кетган куни илмнинг ўндан тўққизи кетди», деган», деди».

Тобароний Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан келтирган узун ривоятда жумладан: «Албатта, Умар Аллоҳни энг билувчимиз, Аллоҳнинг Китобини энг яхши ўқиганимиз ва Аллоҳнинг динида энг фақиҳимиз эди», дейилган.

Ибн Саъд келтирган ривоятда Мадина аҳлидан бир киши:

«Умарнинг олдига бориб карасам, фақиҳлар унинг олдида ёш болага ўхшаб турибдилар. У ўз илми ва фикҳи ила улардан устун эди», деган.

Шу билан бирга, Умар ибн Хаттоб розияллоху анху бирор ҳадисни ривоят қилишда ёки бирор гапни айтишда ниҳоятда эҳтиёт бўлар эдилар.

Имом Аҳмад ва бошқалар Асламдан ривоят қиладилар:

«Қачон Умар розияллоху анхуга: «Бизга Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан ҳадис айтиб беринг», десак, у киши: «Бирор ҳарфни зиёда ёки кам қилиб қўйишдан қўрқаман. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: «Ким менинг номимдан қасд ила ёлғон тўқиса, ўша дўзахидир», деганлар», дер эди.

Ҳазрати Умар олим сифатида ўзлари билмаган нарсани гапиришдан қаттиқ қўрқар эдилар. У киши илми даъво қилиб, одамлар ичида турли масалаларни ўринсиз қўзғайдиган кимсаларга қарши эдилар. Уларни доимо таъқиб қилар эдилар.

Имом Доримий ва бошқалар Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг мавлосидан қуйидагиларни ривоят қиладилар:

«Субайғ ал-Ироқий мусулмон жангчилар ичида Қуръондаги турли нарсалардан сўрай бошлади. У Мисрга келганида Амр ибн Осс уни Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга юборди.

Чопар мактубни олиб кирган эди, уни ўқиб бўлиб:

«Бу одам қани?» деди.

«Юклар билан», деди у.

«Тез топ! Агар кетиб қолган бўлса, сенга аламли укубат етади!» деди.

Уни олиб келди. Умар унга: «Нималар ҳақида сўрайсан», деди. У айтиб берди. Умар менга хурмо шохи сўраб, одам юборди. Ўша билан унинг орқасини уриб, яра қилди. Кейин уни қўйиб қўйди ва тузалганидан кейин яна

урди. Сўнгра уни қўйиб қўйди ва тузалганидан кейин яна урди. Кейин уни яна уриш учун олдириб келди. Шунда у: «Эй мўминларнинг амири, агар мени ўлдирмоқчи бўлсангиз, чиройли қилиб ўлдилинг. Агар даволамоқчи бўлсангиз, Аллоҳга қасамки, тузалдим», деди. У киши унга ўз юртига кетишга изн берди ва Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоху анхуга: «Мусулмонлардан ҳеч ким у билан ўтирмасин», деб мактуб ёзди. Бу ҳалиги одамга ниҳоятда оғир бўлди. Абу Мусо Умарга: «Унинг ҳоли яхши бўлди», деб ёзди. У ҳам ўз навбатида: «Одамларга у билан ўтиришларига изн беравер», деб ёзди».

Бу одам Бани Тамимлик Субайғ ибн Асал бўлиб, Қуръондаги баъзи оятлардан ихтилофли муаммо чиқаришга уринар эди. Ҳазрати Умар кўрган чорадан кейин у юз кишининг олдига келса ҳам, ҳаммаси тарқалиб кетар эди. Авваллари у ўз қавмида саййид эди. Бундан кейин ҳақир бўлди. Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг фитначиларга қарши кўрган ана шу чоралари ҳозиргача иш беради.

Ибн Жарир Тобарий Ҳасандан ривоят қилади:

«Мисрда бир гуруҳ кишилар Абдуллоҳ ибн Амрга учраб: «Аллоҳнинг Китобида амал қилишга амр қилинган, аммо амал қилинмаётган нарсаларни кўрмоқдамиз. Бу ҳақда амирал мўминин билан бир учрашмоқчи эдик», дедилар. Абдуллоҳ ибн Амр ўзи билан уларни олиб келди. Кейин Умарга учраб: «Эй мўминларнинг амири, Мисрда менга бир гуруҳ одамлар учраб, Аллоҳнинг Китобида амал қилишга амр қилинган, аммо амал қилинмаётган нарсаларни кўрмоқдамиз, дедилар ва сиз билан бу ҳақда учрашмоқчи бўлдилар», деди. У киши унга «Уларни менга жамла», деди. Абдуллоҳ ибн Амр жамлади. Умар уларнинг ўзига энг яқин ўтирганидан:

«Аллоҳ ҳаққи ва Исломнинг сенда бўлган ҳаққи ила сўрайман. Қуръоннинг ҳаммасини ўқидингми?!» деб

сўрадилар.

«Ҳа», деди.

«Уни ўз нафсингга сингдирдингми?!» дедилар Умар.

«Йўқ», деди.

«Уни ўз қарашингга сингдирдингми?!» дедилар.

«Йўқ», деди ҳалиги одам.

«Уни ўз лафзингга сингдирдингми?! Уни ўз изнингга сингдирдингми?!» дедилар Умар.

Сўнгра уларнинг ҳаммасидан шунга ўхшаб, сўраб чиқдилар ва:

«Умарнинг онаси кўкини кийсин! Унга сизлар одамларни Аллоҳнинг Китобида қоим қилишни таклиф қиласизлар! Батаҳқиқ, Роббимиз гуноҳларимиз бўлишини билган», деди ва: «Агар қайтарилган нарсаларнинг катталаридан четда бўлсангиз, гуноҳларингизни кечирамиз ва сизни яхши жойга киритамиз»ни тиловат қилди. Сўнгра улардан:

«Мадина аҳли нимага келганингизни билдими?» деб сўради.

«Йўқ», дейишди.

«Агар билганларида, сиз ҳақингизда ваъз қилар эдим», деди».

Бундан йўқ ердаги нарсаларни титкилаб топиб, одамларни динга амал қилмасликда айблаб юрадиганларга ҳам хушёр бўлиш кераклиги келиб чиқмоқда. Шу билан бирга, ҳазрати Умар илмига амал қилмайдиган бетавфиқларга ҳам хушёр бўлиш кераклигини қаттиқ таъкидлар эдилар.

Ибн Абдул Баррнинг ривоятида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу:

«Мен сизлар учун икки одамдан кўрқаман, холос: Қуръонни асл таъвилидан ўзга таъвил қиладиган одамдан ва ўз биродари билан мулк талашадиган одамдан», деганлар.

Мусаддад ва Жаъфар ал-Фирёбийлар Абу Усмон ан-Нахдийдан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттобнинг минбарда туриб: «Ушбу уммат учун энг кўп кўрқадиган хавфли нарсам илмли мунофиқдир» деганини эшитдим. Одамлар:

«Эй мўминларнинг амири, мунофиқ қандоқ қилиб илмли бўлади?» дедилар.

«Тили илмли бўлади, қалби ва амали жоҳил бўлади», деди».

Ким, ҳазрати Умар фақат исломий, яъни, Қуръон, ҳадис, фикҳ каби илмларгагина эътибор берган, деб ўйласа, катта хато қилган бўлади. Ҳазрати Умар ўз даврларидаги жамият учун фойдали бўлган барча илмларга бир хил муносабатда бўлганлар.

Ибн Абу Шайба ва Ибн Абдул Баррлар Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳудан илм ҳақида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу айтган қуйидаги гапларни ривоят қиладилар:

«Ушбу юлдузлар ҳақида қуруқлик ва сув зулматларида йўл топадиган нарсангизни таълим олинг ва тийилинг».

Яъни, юлдузларни ўрганиш жамият ҳаёти учун фойда берадиган ўрганиш бўлсин, фолбинлик учун бўлмасин. Ҳазрати Умарнинг «ва тийилинг» деганлари шу маънони англатади.

Бошқа бир ривоятда ҳазрати Умар:

«Юлдузлар ҳақида қуруқлик ва сув зулматларида йўл топадиган нарсангизни таълим олинг ва насаблар ҳақида ўзингиз уланиб кетадиган нарсани таълим олинг», деганлар.

Бунда насл-насаб илмини ўрганишга ҳам тарғиб бор. Ўша вақтда, ўша жамиятда бор илмларнинг ўзи ҳам шу эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳулардан кейин Умар ибн Хаттоб

розияллоху анху бошқа соҳалар қатори, илм соҳасида ҳам ўзларига юклатилган масъулиятни шараф ила адо этганлар, десак заррача муболаға қилмаган бўламиз.

ФОРСДАГИ ФАТҲЛАРНИНГ ДАВОМИ

Форслар Мадоинни ташлаб, Жалво деган томонга кочдилар. Улар бирлашиб, ўзларига Меҳрон исмли одамни бошлиқ қилиб сайладилар ва шаҳар атрофига хандақ қазиб, химояга ҳозирландилар.

Ҳазрати Умар розияллоху анхунинг амрларига биноан, Саъд ибн Абу Ваққос розияллоху анху у томонга Ҳошим ибн Утба бошчилигидаги ўн икки минг аскарни юборди. Лашкарнинг аввалида Қаъқоъ розияллоху анху борар эди. Саксон кунлик қамалдан сўнг мусулмонлар яширин йўлни билиб қолиб, ўша ердан ҳужум қилдилар. Шиддатли жанглардан сўнг шаҳарни фатҳ қилдилар.

Подшоҳ Яздажир эса бу хабарни эшитиб, Ҳалвондан Райга ўтди. Қаъқоъ ибн Амр розияллоху анху 16-ҳижрий сананинг Зул Қаъда ойида Ҳалвонни ҳам фатҳ қилди.

Ўша йили Тикрийт, Найнаво, Мувсил, Мосабазон, Ҳайт номли жойлар фатҳ қилинди.

ҲИЖРИЙ ЙИЛ ҲИСОБИНИНГ БОШЛАНИШИ

Вақт ўтиши билан Ислом жамияти ҳар томонлама улғайиб борар эди. Чегаралар, вилоятлар, амирлар ва бошқаларнинг сони тезлик билан ортиб бормокда эди.

Девонлар ташкил қилинди, ҳамма тарафдан пойтахтга мактублар кела бошлади. Бошқа алоқалар ҳам ривожланиб борди.

Бир куни Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоху анхудан мактуб олди. Унда сендан мактублар келади, тарихи номаълум бўлади.

Тарихни белгиласанг, яхши бўлар эди, деган маъно бор эди.

Бир оз вақт ўтгач, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу яна бир мактуб олдилар. Унда «Шаъбон ойида» деган маъно бор эди. Қайси Шаъбон? Ётганими, ҳозиргисими ёки келгуси Шаъбон ойими, била олмай қийналдилар.

Яна бир куни Ямандан, Яъло ибн Умайядан Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мактуб келди. Бу мактубда тарих белгиланган эди. Бу иш ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуга маъкул келди.

Шундан сўнг у киши шуро мажлисини чақириб, ўртага мусулмонларга хос тарих–йил ҳисобини қабул қилиш масаласини қўйдилар. Ислоҳ жамияти ўзлигини намоён қилиши, бировга тақлид қилмай, ўзига хос йил ҳисобига эга бўлиши керак эди.

Биринчи масала «Тарихни қачондан бошлаш керак?» деган саволга жавоб топишдан иборат бўлди.

Бир киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафот этган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилди.

Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг пайғамбар бўлган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилди.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳижрат қилган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилдилар. У киши: «Ҳижрат ҳақ билан ботилнинг ораси ажралишига сабаб бўлган», дедилар.

Бошқа бирлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг туғилган йилларини биринчи йил, деб ҳисоблашни таклиф қилди. Лекин кўпчилик Али розияллоҳу анҳунинг таклифларини ёқлаб овоз бердилар.

Иккинчи масала йил ҳисобини қайси ойдан бошлаш масаласи эди.

Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу: «Ражаб ойини биринчи ой қилиб олайлик, у ҳаром ойларнинг биринчиси», деди.

Толҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоҳу анҳу: «Рамазон ойини биринчи ой қилиб олайлик, у умматнинг шарафли ойи», деди.

Али розияллоҳу анҳу: «Муҳаррамни биринчи ой қилиб олайлик, унинг ўзи йилнинг биринчи ойи», дедилар.

Ҳаммага мана шу гап маъқул бўлди. Шу тариқа Ислом уммати ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ташаббуслари ва ғайратлари билан 16-ҳижрий санадан бошлаб, ўзининг йил ҳисобига эга бўлди.

Албатта, бу катта иш эди. Дунёга етакчилик қилишни даъво қилаётган уммат учун ана шунга ўхшаш шиор бўладиган нарсаларнинг зарурлиги ҳеч кимга сир эмас эди.

БАЙТУЛ МАҚДИС ФАТҲИ

16-ҳижрий санада Шом жабҳасида ҳам катта ўзгаришлар юз берди. Мусулмон фотиҳлар Димашқ ва унинг атрофидаги шаҳар-қишлоқларни фатҳ қилиб бўлганларидан сўнг Ҳимс томон юрдилар.

Ҳимсликлар аввалига урушмоқчи бўлдилар. Аммо Рум подшосидан ёрдам келмаганидан кейин сулҳ талаб қилдилар. Кейин атрофдаги мавзелар ҳам бирин-кетин фатҳ қилинди.

Румликларнинг алоҳида тўпланган катта марказий кучи бўлмаганлиги учун мусулмонлар ҳам бўлиниб ҳаракат қилар эдилар. Урдунни бошқариб турган Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу Ажнодийн номли жойда Румликларнинг Артабун номли аскарбошиси раҳбарлигидаги катта кучларини қамал қилди. Кейин эса уларни енгди. Ана шу ғалабадан сўнг мусулмонлар Илия-Байтул Мақдисга рўбарў бўлдилар.

Мусулмонлар шаҳарни камал қилдилар. Шаҳар аҳолиси «Умарнинг ўзи билан сулҳ тузамиз», дедилар. Амр у кишига бу ҳақда мактуб ёзди.

Румлик ғайридинларнинг «Умарнинг ўзи билан сулҳ тузамиз», деганларининг ўзи ўша вақтда ўзга диндаги кишилар ҳам ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг бошқалардан кўра адолатли сиёсат олиб бораётганларини билганликларидан далолат беради.

Бу ҳақда Амр ибн Осс розияллоҳу анхунинг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мактуб ёзиши эса мусулмонларнинг урушга эмас, сулҳга истаклари кучли эканлигини кўрсатади. Бўлмаса, ўша вақтда улар Румликларни кетма-кет мағлубиятга учратиб турган эдилар. Байтул Макдислик ғайридинларга «Сенлар вақтни чўзиш учун бизнинг халифамизнинг келишини талаб қилмоқдасанлар. У киши овора бўлиб келиб юрадимиз?!» деб, жангни бошлаб юборишлари, осонлик билан ҳамма нарсани ўлжа қилиб олишлари ва ўз ҳукмларини ўтказишлари мумкин эди.

Аммо Ислом қоидалари бунга йўл қўймас эди. Модомики, ғайридинлар сулҳ истаяптиларми, уларга қарши уруш қилишга мусулмонларнинг ҳақлари йўқ эди.

Шунинг учун ҳам ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу сулҳ ҳақидаги мактубни олишлари билан йўлга чиқишга қарор қилдилар. Бу эса мусулмонларнинг сулҳни хоҳлашларининг раҳбар томонидан тасдиқланиши ва унга амал қилиниши эди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ушбу хайрли ишни тезроқ амалга ошириш мақсадида одатдагидек туя эмас, от миниб, йўлга чиққанлар.

У киши йўлга чиқишларидан олдин вилоятлардаги омилларига: «Менга Жобияда учрашинглар», деб мактуб ёздилар.

Ҳамма Ислом жамиятининг забардаст раҳбарини кутиб олиш учун тайёргарлик кўра бошлади. Жумладан, ерлик

аҳоли ҳам бу ташрифни алоҳида тайёргарлик билан кута бошладилар. Улар дунёга донғи кетган халифани ҳеч бўлмаса узоқдан бўлса ҳам бир марта кўриб қолиш иштиёқида эдилар. Ахир мусулмонлар айнан шу одам раҳбарлигида ўша пайтда дунёни бошқариб турган икки улкан империя, яъни, Форс ва Рум империяларининг бурнини ерга ишкаган эдилар. Мусулмонлар айнан шу одам раҳбарлигида дунёга устозлик қилмоқда эдилар. Шу вақтгача унинг номи дунёни тўлдирган бўлишига қарамай, хали ўзини ҳеч ким кўрмаган эди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуни биринчи бўлиб у кишини танийдиган саҳобалардан Амр ибн Осс, Абу Убайда ва Холид ибн Валид розияллоҳу анҳум кутиб олдилар. Улар ипак ва дебождан – арқоғи ипакдан кийим кийиб олган эдилар. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу уларнинг саломларига алик олмай, ўтиб кетдилар. Нарироқ бориб, ерга тушдилар-да, тош олиб уларга ота бошладилар ва:

«Фикрингиздан қандоқ ҳам тез қайтдингиз! Мени шу кийим билан кутиб оласизларми?! Тўйганингизга икки йилгина бўлди-я! Аллоҳга қасамки, агар шу ишни икки юз йилдан кейин қилсангиз ҳам, сизларни бошқаларга алмаштираман!» дедилар. Улар:

«Эй мўминларнинг амири, булар силоҳдан, биз доим силоҳ билан юрамиз», дедилар.

«Ундоқ бўлса, майли», дедилар Умар розияллоҳу анҳу.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бошяланг, ўндан ортиқ ямоғи бор кўйлак кийиб келган эдилар. Амирлар у кишига бир яхшироқ кўйлак кийгиздилар. Ясатилган оқ от олиб келиб, миндирдилар ва «Шундоқ бўлса, ғайридинлар ичида иззатли бўлиб кўринасиз», дедилар. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу отни минган эдилар, кўнғироқлари жиринглай бошлади. У киши отдан тушиб, «Бизга Аллоҳнинг Ислом билан иззатли қилгани ҳам етади,

Ўзимнинг кўйлагимни олиб келинглар», дедилар.

У киши Жобияда турганларида ҳузурларига Илия аҳли келиб, омонлик сўрадилар. Улар билан жия бериш ҳақида сулҳ тузилди ва қуйидаги аҳднома ёзилди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу Аллоҳнинг бандаси, мўминларнинг амири Умар Илия аҳлига берган омонликдир.

У уларнинг жонларига, молларига, черковларига, хочларига, беморларига ва соғларига ҳамда барча миллатига омонлик берди.

Уларнинг черковлари маскан қилинмайди, бузилмайди ва черковлар, улардаги нарсалар, хочлар ҳамда уларнинг молу мулкларидан бирор нарса камситилмайди. Улардан бирор кишига зарар етказилмайди.

Илияда улар билан бирга бирорта ҳам яҳудий маскан тутмайди.

Илия аҳли зиммасида худди Мадоин аҳли берганидек жия бериш бордир. Румларни ва ўғриларни чиқариш уларнинг зиммасидадир.

У ердан ким чиқса, то омонлик ерига етиб олгунича жони ҳам, моли ҳам омонда бўлади. Улардан ким муқим қолса, у ҳам омондадир. Унинг зиммасига ҳам Илия аҳлига бўлган жия лозим бўлади.

Илия аҳлидан ким жони ва моли ила Румлар билан кетишни ва ибодатхона ҳамда хочларини қолдиришни истаса, улар омонлик жойларига етиб олгунларича ўзларига ҳам, ибодатхона ҳамда хочларига ҳам омонлик бор. У ерда ким ер аҳлидан бўлган бўлса, улардан ким қолишни истаса, қолаверади. У Илия аҳли ўтаган жияни ўтайди. Ким истаса, Рум аҳли билан кетаверади. Ким истаса, аҳлига қайтиб келаверади. Ҳосилларини йиғиб олмагунларича улардан ҳеч нарса олинмайди. Қачон улар

ўз зиммаларидаги жияни берсалар, ушбу мактубдаги нарсаларда Аллохнинг аҳди, Унинг Расулининг зиммаси, халифаларнинг зиммаси ва мўминларнинг зиммаси бор».

Ушбу аҳдномани Илиянинг аъёнларига олиб боришган эди, улар ниҳоятда қувондилар. Бунчалик кенгликлар ва ҳимоялар ваъда қилинишини улар етти ухлаб, тушларида ҳам кўрмаган эдилар.

Бир минг тўрт юз йилдан кўпроқ олдин ёзилган ушбу ҳужжатда Ислом жамиятида ғайридин кишиларига нисбатан қандоқ муносабатда бўлинганининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Уларнинг тўлиқ эркинлик ва ҳақ-ҳуқуқлар билан таъминланганликлари ҳам яққол кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам ўша пайтларда кўпгина ғайридин халқлар ва жамоалар ўз диндошлари ҳукмидан кўра мусулмонларнинг ҳукмини афзал кўрганлар. Бунга мисоллар жуда кўп. Ушбу ҳолат ҳақида инсофли ғайридин олимлар ҳатто китоблар ҳам ёзганлар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу шаҳарга ташриф буюрдилар. Шаҳардаги Қиёмат канисасига кириб ўтирганларида намоз вақти бўлиб қолди. У киши патриархга:

«Намоз ўқимоқчиман», дедилар.

«Ўша жойингда ўқиб олавер», деди патриарх.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу намозни у ерда ўқишни истамадилар ва ташқарига чиқиб, эшик пиллапоясида ёлғиз ўзлари намоз ўқидилар. Сўнг патриархга:

«Агар канисанинг ичида намоз ўқиганимда, мендан кейин мусулмонлар шуни ушлаб олиб, Умар шу ерда намоз ўқиган, дер эдилар», дедилар. Сўнгра уларга пиллапоя устида намоз ўқимаслик ва азон айтмаслик ҳақида мактуб ёзиб бердилар.

Кейин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу патриархга:

«Менга бир ер кўрсат, масжид қурмоқчиман», дедилар.

Патриарх:

«Аллоҳ Яъқубга гапирган харсанг устига», деди.

У ерда жуда кўп ахлат бор эди. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу у ерни ўзлари тозалай бошладилар. Ерда ётган нарсаларни қўллари билан этакларига солиб, таший бошладилар. Мусулмонлар келиб, у кишига қўшилдилар. Ҳалиги жой бирпасда тозаланди. У киши ўша ерга масжид қуришга амр қилдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Шомни қисмларга бўлиб, уларга волийлар тайин қилдилар. Жобияда волийларни тўплаб, кенгаш ўтказдилар, уларга кўрсатмалар бердилар. Ҳамма ишларни бажариб бўлиб, Мадинага қайтдилар.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА ВОЛИЙЛАР

Ислом адабиётида ишбошилар, хусусан, жамият томонидан унинг намояндаси қилиб тайинланган шахслар волий, амир, омил каби исмлар билан аталадилар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида сафарга чиққан гуруҳга ҳам амир тайинлаш йўлга қўйилган эди. У зотнинг баъзи саҳобаи киромларни Яманга ва бошқа жойларга омил қилиб юборганликлари маълум ва машҳурдир.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу ҳам ўз даврларида бу ишни шароитга қараб, олиб бордилар. У кишининг омил ёки амирлари ҳақида ўз ўрнида гапириб ўтилди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг даврларига келиб, бошқа ишлар қатори бу ишнинг ҳам ҳажми, масъулияти ва унга боғлиқ бошқа масалалар кенгайди.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу волийлар ишига алоҳида эътибор бердилар. У киши волийларни оддий фуқародан устун кўрмас эдилар. Шу билан бирга, уларнинг масъулиятларини аниқлаб бериб, улардан ушбу масъулиятни ҳис қилган ҳолда иш кўришларини қаттиқ

талаб қилар эдилар.

У киши амирликка номзод танлашни жойига қўяр эдилар. Шу билан бирга, ўзлари тайинлаган вазифадорга ўз шартларини яхшилаб тушунтирар эдилар.

Имом Байҳақий Осим ибн Абу Нажжуддан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўз омилларини юборса, уларга: «Барзун (ясатилган от) минмайсизлар, нақий (яхши бугдой нон) емайсизлар, рақиқ кийим киймайсизлар, одамларнинг ҳожатидан эшикларингизни ёпмайсизлар, агар шулардан бирортасини қилсангиз, сизга албатта укубат тушади», деб шарт қўяр эди.

Сўнгра уларни кузатгани чиқар эди. Орқага қайтишни ирода қилса:

«Албатта, мен сизларни мусулмонларнинг қонларига ҳам, жонларига ҳам, ор-номусларига ҳам ва молларига ҳам султон қилиб юбораётганим йўқ. Аммо мен сизларни уларга намозни қоим қилишингиз, ўлжани тақсимлашингиз, ораларида адолат ила ҳукм қилишингиз учун юбормоқдаман. Қачон сизларга бирор ишқал чиқса, менга оширинглар. Огоҳ бўлинглар! Арабларни уриб, хорламанглар. Уларни қизиштириб, фитнага солманглар», дер эди».

Ушбу ривоятда мусулмон волийнинг вазифалари ва ўзини қандоқ тутиши кераклиги ҳақидаги баъзи шартлар зикр қилинмоқда:

1. «Барзун (ясатилган от) минмайсизлар».

Омилнинг маркаби омманинг маркабидан чиройли бўлиб, ажралиб турмаслиги керак.

2. «нақий (яхши бугдой нон) емайсизлар».

Омилнинг озиқ-овқати халқ оммасиникидан аъло даражада бўлмаслиги керак.

3. «рақиқ кийим киймайсизлар».

Омилнинг кийими оддий халқ киядиган кийимдан

устун даражада бўлмаслиги лозим.

4. «...одамларнинг ҳожатидан эшикларингизни ёпмайсизлар».

Ҳожат билан келган одамни ўз ҳузурига қиритмасликка вазифадорнинг ҳаққи йўқ.

5. «Албатта, мен сизларни мусулмонларнинг қонларига ҳам, жонларига ҳам, ор-номусларига ҳам ва молларига ҳам султон қилиб юбораётганим йўқ».

Вазифадор мазкур ҳуқуқлардан бирортасини поймол қилишни ҳаёлига ҳам келтира кўрмаслиги керак.

6. «Аммо мен сизларни уларга намозни қоим қилишингиз».

Вакил ибодатларнинг шариат бўйича адо этилишини йўлга қўймоққа масъулдир.

7. «Ўлжани тақсимлашингиз».

Вакил халқ оммасига мулк бўлиб тушган молларни тўғри тақсимлашга масъулдир.

8. «...ораларида адолат ила ҳукм қилишингиз учун юбормоқдаман».

Вакил одамлар орасида адолат ила ҳукм юритиш борасида масъулдир.

9. «Қачон сизларга бирор ишкал чикса, менга оширинглар».

Вакил ўзи ҳал қилиши қийин бўлган ишларни раҳбарга ошириши лозим.

10. «Огоҳ бўлинглар! Арабларни уриб, хорламанглар».

Вакиллар одамларни уриш ёки хорлаш ҳуқуқига эга эмаслар.

11. «Уларни қизиштириб, фитнага солманглар».

Вакиллар фуқароларни фитнага соладиган ишларнинг олдини олмоғи керак.

Абу Нуъайм «Ҳуля»да қилган ривоятда Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоху анҳунинг:

«Албатта, мўминларнинг амири Умар ибн Хаттоб

розияллоҳу анҳу мени сизларга Роббингизнинг Китобини ва Набийингизнинг суннاتини ўргатишим ва йўлларингизни тозалашим учун юборди», деганлари келади.

12. Вакиллар одамларга Қуръони Каримни ўргатишни ўз вазифалари деб билмоқлари ва шунга оид барча ишни қилмоқлари лозим.

13. Ҳар бир вакил ўз қарамоғидаги кишиларга Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини ўргатишдан масъулдир.

14. Ҳар бир вакил ўз вилоятидаги йўлларнинг тозалигидан ҳам масъулдир.

Имом Байҳақий ал-Асваддан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳу ўз хузурига келган гуруҳлардан уларнинг амирлари ҳақида: «Беморларни бориб кўрадимиз? Қулларга жавоб берадимиз? Эшигига келганларга қиладигани қандоқ?» деб сўрар эди. Агар шулардан бирор хислат йўқ, десалар, уни ишдан олар эди».

15. «Беморни бориб кўрадимиз?».

Мусулмон масъул аҳолининг соғлиғи ҳақида ғамхўрлик қилиш масъулиятидадир.

16. «Қулларга жавоб берадимиз?».

Мусулмон масъул аҳолининг имкониятлари чегараланган табақасига алоҳида ўзига хос эҳтимом билан қарамоғи керак.

17. «Эшигига келганларга қиладигани қандоқ?»

Ислом жамияти вазифадори эшигини тақиллатиб келган ҳар бир кишига яхши муомалада бўлмоғи лозим.

Ҳаннод қилган ривоятда Иброҳим куйидагиларни айтади:

«Умар розияллоҳу анҳу бир омилни ишга тайин қилган бўлсаю, ўша юртлардан одамлар келса:

«Амирингиз қандоқ? Қулни бориб кўрадимиз? Жанозада қатнашадими? Эшиги қандоқ? Юмшоқми?» деб

сўрар эди.

Агар «Эшиги юмшоқ, мамлукни бориб кўради» десалар, тек қўяр эди. Бўлмаса, уни ишдан олгани одам юборар эди».

18. Масъул шахс жаноза ва шунга ўхшаш маросимларда ҳам халқ билан бирга қатнашиб турмоғи лозим.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху омил тайинлаган пайтларида кўпинча обрўли кишиларни гувоҳ қилиб, ахднома ёзар эдилар. Ушбу қоидаларни бузган амирлар қилганларига яраша жазоларини ҳам олар эдилар.

Ибн Асокир Урва ибн Руваймдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анху (ҳажда) одамларнинг ҳолидан хабар олиб бориб, Ҳимс аҳлининг олдиларидан ўтаётиб:

«Амирингиз қандок?» деб сўради.

«Жуда яхши амир. Фақат у ўзига болохона куриб олди», дедилар.

У киши мактуб ёзиб, чопар орқали юборди ва ўша (болохона)ни куйдиришга амр қилди. У бориб, унинг эшигини куйдирди. Хабар унга (амирга) етганида: «Унга тегманглар, у элчидир», деди.

У келиб, мактубни берди. У мактубни кўлидан қўймасдан, уловига миниб жўнади. Умар ибн Хаттоб розияллоху анху уни кўриши билан:

«Ортимдан ҳаррага бор!» деди.

У ерда закотнинг туялари бор эди. У киши унга:

«Кийимингни еч!» деди-да, туянинг жунидан қилинган намирани (кийимини) ташлаб: «Манави туяларни суғор!» деди.

У(қудукқа) тушиб-чиқавериб, роса чарчади. Шунда:

«Буни қачон қилар эдинг!?» деб сўради Умар.

«Яқинда, эй мўминларнинг амири», деди амир.

«Шунинг учун болохона куриб, мискинлардан,

бевалардан ва етимлардан юкори кўтарилиб олдингми?! Бор ишингга! Энди қайтармагин!» деди».

Қоидани бузган амир ким бўлишидан қатъи назар, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу томонларидан кўриладиган чорага дучор бўлар эди.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳунинг кимликлари ҳаммага маълум. У киши – Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тоғалари, жаннат башорати берилган ўнликнинг бирлари, Ислом учун жон фидо қилганлардан бири, Қодисия, Мадоин ва бошқа жойларда мусулмонларни ғалабага бошлаган музаффар лашкарбоши ва ҳоказолар. Лекин халифа ва волийлик масаласига келганда, орага ҳеч нарса туша олмас эди.

Имом Абдуллоҳ ибн Муборак, Ибн Роҳавайҳ ва Мусаддадлар Итоб ибн Рифоъадан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттобга Саъд розияллоҳу анҳунинг дарвозали қаср куриб олгани ва «Овоз кесилди», дегани ҳақида хабар етди.

Умар Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анҳуни юборди. Умар ишнинг ўзи хоҳлаганидек бўлишини истаса, Муҳаммадни юборар эди. Унга:

«Саъднинг олдига бор. Унинг эшигини куйдир», деди.

У Куфага борди. Чакмоғини чиқариб, ўт чакнатди ва эшикни куйдирди. Кейин Саъднинг олдига бориб, хабарни айтди. Сўнгра у ўзининг сифатини айтган эди, (Саъд) таниди ва унинг олдига чиқди. Муҳаммад:

«Мўминларнинг амирига «Овоз кесилди», деганинг етди», деди. Саъд ундоқ демаганлиги ҳақида Аллоҳ номи ила қасам ичди. Муҳаммад:

«Бизга амр қилинган нарсани қиламиз ва сенинг айтганингни етказамиз», деди.

У (Саъд) унга зод бермоқчи бўлган эди, бош тортди. Сўнгра маркабини миниб, Мадинага етиб борди. Умар розияллоҳу анҳу Муҳаммадни кўриши билан:

«Сенинг ҳаққингга яхши гумон бўлмаганида, албатта, сени адо қилган ҳисобламас эдик», деди.

У бўлса тезлаб келганини зикр қилиб туриб:

«Адо қилдим. У узр айтди ва айтмагани ҳақида Аллоҳнинг номи ила қасам ичди», деди».

Албатта, волийлар томонидан бунга ўхшаш, ўз роҳатини кўзлаб, тартиб бузишлар баъзи ҳолатлардагина содир бўлар эди. Юқоридагига ўхшаш ҳодисалар бўлиб ўтганидан кейин бошқа волийлар ўзларини тийиб олишлари турган гап эди.

ШАХСИЙ ҒРНАК

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ўзларига нисбатан талабчанликлари волийларга бўлган талабчанликларидан кўра анча устун эди. У киши ўзлари, оила аъзолари ва қариндошлари халифалик мансабини суиистеъмом қилмасликлари учун барча чораларни кўрар эдилар.

Ибн Саъд Иброҳимдан қилган ривоятда:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу халифалик даврида ҳам тижорат қилар эди. У Шомга карвон тайёрлади. Абдуррахмон ибн Авф розияллоҳу анҳуга одам юбориб, тўрт минг дирҳам қарз сўради. У элчига:

«Унга айт, Байтулмолдан олиб турсин, кейин қайтариб кўяди», деди.

Элчи келиб, бўлган гапни айтганда унга жуда оғир ботди. Умар у билан учрашиб:

«Байтулмолдан олиб турсин, деб сен айтдингми?! Агар келишингдан олдин ўлиб қолганимда, «Мўминларнинг амири олган эди. Энди уни қайтариб олмай кўяверинглар», дер эдинг! Мен қиёмат куни ҳисобга қолар эдим. Йўк! Мен сенга ўхшаган (молга) ўч ва қизғанчикдан олмоқни ирода қилдим. Ёлиб қолсам, менинг молимдан олади», деди».

Дийнаврий Молик ибн Авс ибн Ҳадсондан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга Рум подшоҳининг юборган нарсалари келди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг хотини бир динор қарз олиб, унга атир сотиб олди ва шишаларга қуйиб, юбориладиган нарсалар ила Рум подшоҳининг хотинига юборди. У идишларни бўшатиб олиб, ўрнига жавҳарлар солиб, «Умар ибн Хаттобнинг хотинига олиб боринглар», деди. Унга олиб келишганда идишни шолча устига бўшатиб турган эди, Умар ибн Хаттоб кириб қолди ва: «Бу нима?» деди. Аёли хабарни айтди. Умар жавҳарларни олиб, сотди. Хотинига бир динорни қайтариб берди. Қолганини Байтулмолга қўшди».

Имом Байҳақий, Саъид ибн Мансур ва Ибн Абу Шайбалар Ибн Умардан ривоят қиладилар:

«Туялар сотиб олдим. Уларни қўриқхонада боктирдим. Семирганларида олиб келдим. Умар бозорга кирди. У семиз туяларни кўриб:

«Бу туялар кимники?» деди.

«Абдуллоҳ ибн Умарники», дейилди.

«Эй Абдуллоҳ ибн Умар! Оҳ! Оҳ! Мўминларнинг амирининг ўғли!» дея бошлади. Югуриб, олдига бордим-да:

«Сизга нима бўлди, эй мўминларнинг амири?» дедим.

«Булар қандок туялар?!» деди Умар.

«Мен сотиб олган туялар. Уларни қўриқхонага юбориб, мусулмонлар истаган нарсани мен ҳам истадим», дедим. Умар:

«Мўминлар амири ўғлининг туяларини боқинглар! Мўминлар амири ўғлининг туяларини суғоринглар! Эй Абдуллоҳ ибн Умар! Ўз сармойангни олгин-да, ортганини Байтулмолга қўйиб қўйгин!» деди.»

Ибн Саъд, Ибн Жарир Тобарий ва Ибн Асокирлар

Муҳаммад ибн Сирийндан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг куёви Умарнинг олдига келиб, ундан ўзига Байтулмолдан беришни сўради. Умар уни жеркиб ташлади-да:

«Аллоҳга хоин подшоҳ бўлиб йўлиқишимни хоҳлайсанми?!» деди.

Кейин ўз молидан ўн минг дирҳам берди».

Ибн Саъд ва Ибн Асокирлар Ибн Умардан ривоят қиладилар:

«Абу Мусо розияллоҳу анҳу Умарнинг аёли Отика бинти Зайд ибн Амр ибн Нуфайлга бир рақиқ гиламча ҳадя қилди. Менимча, бир аршину бир қарич бўлса керак. Умар унинг олдига кириб, ҳалиги(гилам)ни кўриб қолди ва:

«Сен буни қаердан олдинг?!» деб сўради.

«Менга буни Абу Мусо ал-Ашъарий ҳадя қилди», деди. Умар уни олиб, аёлининг бошига урди ва:

«Менга Абу Мусони қайтариб келинглар!» деди.

Абу Мусони ортидан бориб, қайтариб келишди. У узоқдан:

«Эй мўминларнинг амири! Шошилманг!» деб келар эди.

Умар унга:

«Сени менинг аёлларимга ҳадя қилишга нима мажбур қилди?!» деб, у (гилам) билан унинг бошига туширди ва:

«Ол буни! Унга бизнинг ҳожатимиз йўқ!» деди».

Ибн Можа Ибн Умардан ривоят қилади:

«У ўз дастурхонида ўтирса, олдига Умар кириб қолибди. У унга жой бўшатибди. У «Бисмиллаҳ» деб кўл чўзиб, бир лукма ебди-да, ортидан яна бир лукма олиб туриб:

«Таом ёғли бўлибдими? Аммо ёғи гўштнинг ёғи эмасга ўхшайди» дебди. Абдуллоҳ:

«Эй мўминларнинг амири! Бозорга чикиб, семизроқдан олмоқчи бўлган эдим, қиммат экан. Бир дирҳамга

озғинини сотиб олдим. Яна бир дирҳамга ёғ сотиб олиб, кўшдим», деди. Шунда у:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларида бу иккиси жам бўлса, бирини еб, иккинчисини садақа қилар эдилар», деди. Шунда Абдуллоҳ:

«Эй мўминларнинг амири, олинг. Бундан кейин бу иккиси менинг ҳузуримда жам бўлса, албатта, мен ҳам ўшандоқ қиламан», деди».

Ибн Саъд Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг мўминларнинг амирлиги пайтида олдиға бир соъ хурмо қўйилганида, буришиб қолганларини тановул қилаётганини кўрдим».

Имом Аҳмад, Ҳаннод, Ибн Жарир ва Абу Нуъаймлар Ҳасандан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу халифалик вақтида одамларга хутба қилди. Унинг эғнида ўн иккита ямоғи бор изори бор эди».

Имом Молик Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳуни мўминларнинг амири бўлиб турган кунлари икки кураги орасида устма-уст солинган уч ямоғи ила кўрдим».

Ҳаёт воқеълигидан олинган бу ривоятлар билан танишган баъзи кишиларда турли саволлар туғилиши мумкин:

Нима учун Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзини ҳам, яқинларини ҳам, ҳукумат вазифадорларини ҳам бунчалик қийнаганлар?

Исломда бу дунё ҳаёти нозу неъматларидан баҳраманд бўлишга руҳсат йўқми?

Ёки ўша вақтда тузукроқ ҳаёт кечиришга имкон йўқлиги учун шундоқ қилганмилар?

Эҳтимол, уларда одамларга ўзларини тақводор қилиб кўрсатиш иштиёқи бўлгандир?

Эҳтимол, бу дунё нозу неъматларидан баҳраманд бўлишни ўша соддалик вақтларида тушуниб етмагандирлар?

Бу саволларга жавобни ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг ўзларидан сўраш энг тўғри тасарруф бўлса керак.

Имом Тобарий ва Абд ибн Ҳумайд Қатода розияллоҳу анхудан ривоят қиладилар:

«Бизга Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг «Агар истасам, ичингизда энг яхши таомлигингиз ва энг юмшоқ кийимлигингиз бўлар эдим. Аммо савобларимни қолдирмаган бўлар эдим», дегани зикр қилинди.

Яна бизга Умар ибн Хаттоб Шомга келганида, унга ўхшадини кўрмаган таом қилинганида у:

«Бу-ку, бизга. Арпа нонга тўймай ўлиб кетган факир мусулмонларга нима?» дегани, шунда Умар ибн Валид:

«Уларга жаннат», дегани, Умарнинг кўзларидан ёш дувуллаб тўкилиб:

«Бизнинг насибамиз ушбу арзимас матоҳ бўлиб, улар жаннатга эга бўлиб кетган бўлсалар, жуда катта фарққа эришибдилар», дегани зикр қилинди».

Демак, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху Ислом жамияти бошлиғи сифатида халқ оммасининг қорнини тўқ, устини бут қилмасдан туриб, ўзи ҳам, оиласи ҳам, омиллари ҳам бошқалардан имтиёзли ҳолда бўлишга ҳақлари йўқ, деб тушунганлар. Шунинг учун ҳам мазкур тоифалардан бошқалар ҳалол йўл билан топиб, еб-ичиб, кийсалар, тергаш ҳоллари мутлақо бўлмаган.

Бир куни чопар ҳазрати Умар розияллоҳу анхуга у кишининг Озарбайжондаги омилидан совға қилиб, ҳолва олиб келди. У киши чопардан:

«У ердаги ҳамма одамлар буни ейдиларми?» деб сўради.

«Йўқ, эй мўминларнинг амири! Бу зодагонларнинг таоми!» деди чопар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу хижолат бўлиб:

«Туянг қаерда?! Ҳадянгни кўтар! Уни ўз эгасига қайтариб олиб бор! Унга: «Умар сенга ҳамма мусулмонлар тўймаган таомдан емаслигингни амр қилди», деб айт!» дедилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг жисмоний сифатлари ҳақидаги ривоятларнинг бирида у кишини кўрган одамлардан бирининг: «У қорамтир рангли одам эди», деган гапи келган. Ушбу мавзуга тегишли барча ривоятларни ўрганиб чиққан бир боҳис: «Бу гап бошқа ривоятларга муҳолифдир. Бошқаларда у кишининг ранги оппоқ бўлиб, ёноқлари қизил эканлиги айтилган. Эҳтимол, ушбу ровий Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуни рамода, яъни, очлик йили кўрган бўлса керак. Ўша йили Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу халқ билан бирга оч қолиб, ҳадеб зайт ичаверганидан ранги қорайиб кетган эди», дейди.

ЎН ЕТТИНЧИ ҲИЖРИЙ САНА

Ушбу йилда асосан ички жабҳада муҳим ишлар бўлиб ўтди.

Ўша йили Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларини кенгайтириб, ислоҳ қилдилар.

Бухорий ва Абу Довуд Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида масжид хом ғиштдан бино қилинган эди. Унинг шифти хурмо шохларидан, устунлари эса хурмо ёғочидан эди. Абу Бакр унга ҳеч нарсани зиёда қилмади. Умар унга зиёда қилди. У масжидни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларидаги асосга қайтадан хом ғишт ва хурмо шохидан қурди. Устунларини яна хурмо ёғочидан қилди. Сўнгра Усмон уни ўзгартирди. Кўпгина зиёдалар қилди.

Деворларини нақшланган тош ва пишган ғиштдан қилди. Устунларини нақшланган тошдан, шифтини саж ёғочидан қилди».

Ҳазрати Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам масжидларининг у зотнинг ўзлари ва уч халифалари даврларидаги васфини қисқача сўзлар билан ифода қилмоқдалар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврлари:

Масжид биноси хом ғиштдан, шифти хурмо шохидан, устунлари хурмо ёғочидан эди.

Масжид қурилишида саҳобаларга бош бўлиб, ҳазрати Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари шахсан иштирок этган эдилар.

Масжиднинг ҳажми ҳам кичик эди. Ёмғир ёғса, хурмо шохларидан қилинган шифтдан ўтиб, ерга тушар, сажда қилган одамнинг пешонасига лой ёпишар эди. Масжиднинг ерига ҳеч нарсa тўшалмаган эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида ана шундоқ содда ва кичик эди.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу даврлари:

Масжидин Набавий бу даврда ўзгаришсиз қолди. Чунки ҳазрати Абу Бакр оз муддат халифа бўлиб, сўнгра вафот топдилар. Ўша оз муддат ҳам Ридда урушларида сарф бўлди. Бунинг устига, ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳу табиатан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларидаги нарсаларнинг ҳеч бирини ўзгартиришни хоҳламас эдилар. Шунингдек, у кишининг даврларида Масжидин Набавийга ўзгартиш қилишга эҳтиёж ҳам йўқ эди.

Ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу даврлари:

Ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳудан кейин халифа бўлган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўн икки йилдан

кўпроқ халифалик қилдилар. Табиийки, хом ғиштдан қилинган, шифти фақат хурмо шохи ила тўсилган масжид ислоҳга муҳтож бўлиб қолди.

Шунда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларини айнан аввалги қурилиш ашёлари, яъни хом ғишт, хурмо шохи ва ёғочидан фойдаланиб, худди ўзига ўхшатиб қайта қурдилар. У киши масжиднинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларидаги кўринишини йўқотмаслигига алоҳида эътибор бердилар.

Масжидин Набавийни кенгайтириш ишлари давомида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу билан ҳазрати Аббос розияллоҳу анҳунинг ўрталарида асрлар давомида барчага ўрнак бўладиган ҳодиса бўлиб ўтган. Бу ҳодиса асли инсоният тажрибасида Масъул кишилар билан фуқаролар ўртасида тез-тез содир бўлиб турадиган, аммо кўпинча фуқарога зулм ила якун топадиган ҳодисадир. Буни Ислом жамияти, унинг забардаст бошлиғи қандоқ муолажа қилганлигини ўша ҳодисанинг гувоҳлари тилидан эшитайлик.

Абдурраззоқ Зайд ибн Асламдан ривоят қилади:

«Мадина масжидининг ёнида Аббос ибн Абдулмуттолиб розияллоҳу анҳунинг ҳовлиси бор эди. Умар розияллоҳу анҳу унга:

«Уни менга сот», деди.

Умар уни масжидга зиёда қилмоқчи эди. У уни сотишдан бош тортди. Умар унга:

«Бўлмаса, уни менга ҳиба қил», деди.

У бош тортди. Сўнг Умар:

«Бўлмаса, уни ўзинг масжидни кенгайтиришга қўш», деди.

У яна бош тортди. Шунда Умар унга:

«Сен, албатта, булардан бирини танлашинг керак», деди.

У бундан ҳам бош тортди. Умар:

Мен билан ўзингнинг ўртамизга бир одам танла», деди.

У Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳуни танлади. Хусуматлашиб, унинг олдига боришди. Убай Умарга:

«Менимча, уни рози қилмасдан ҳовлисидан чиқара олмайсан», деди. Умар унга:

«Айт-чи, сенинг бу ҳукминг Аллоҳнинг Китобида борми ёки Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларида?!» деди. Убай:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларида», деди. Умар:

«У нимадан иборат?» деди. Убай эса:

«Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Сулаймон ибн Довуд алайҳиссалом Байтул Макдисни бино қилганида қайси деворни курса, ўша йиқилиб тушаверди. Бас, Аллоҳ унга: «Бировнинг ҳаққига уни рози қилмагунингча бино курма», деб ваҳий қилди», деганларини эшитганман», деди.

Умар уни тарк қилди. Ўшандан кейин Аббос розияллоҳу анҳу уни масжидни кенгайтиришга қўшди».

Дунёдаги икки ҳарами шарифнинг бирини кенгайтирмоқчи бўлган, дунёни ларзага солиб турган раҳбарнинг ўзининг оддий бир қозиси чиқарган ҳукмига биноан, ўзининг оддий бир фуқароси хоҳишига қарши чиқа олмаганлигига нима дейсиз?

Агар Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳу Аббос розияллоҳу анҳунинг эмас, Умар розияллоҳу анҳунинг фойдасига ҳукм чиқарганларида ҳам, бу қисса дунёга ўрناк бўлишга арзиб, яна ортиб ҳам қолар эди. Энг муқаддас икки масжиднинг бирини кенгайтириш масаласида ўз фуқароси билан маҳкамалашиб юрган раҳбарни дунё кўз очиб кўрганми ўзи?!

Қозининг жамият режасига, халифага қарши ҳукм чиқариши эса мўъжизанинг ортиб қолгани ҳисобланади.

Маҳкамада раҳбарни ютиб туриб, кейин ўз хоҳишига қарши иш юритган Аббос розияллоҳу анҳунинг қилган иши ҳам қойил қоладиган бир ишдир.

Агар Аббос розияллоҳу анху: «Хўп бўлади, амирал мўминин», десалар ҳам тарихга кириб қолар эдилар. Аммо у кишини раҳбарга қарши чиқишга шижоатлантирган нарс аамалдаги Ислом адолатидир. Ана шу илоҳий мутлақ адолатга оғишмай амал қиладиган зот–одил Умарнинг борлигидир.

Абу Яъло Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар масжидни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидини ҳар жума куни хушбўй қилар эди».

КУФА ШАҲРИНИ ҚУРИШ

Мусулмонлар Кисронинг пойтахти Мадоин шаҳрини фатҳ қилганларидан кейин уни ўзларига марказ қилиб олган эдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху у шаҳарда истикомат қилаётган мусулмонларнинг ранглари сарғайиб, ўзлари заифлашиб бораётганларини мулоҳаза қилди. У киши Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳуга мактуб юбориб, «Салмон Форсий билан Ҳузайфа ибн Ямонни ер танлашга юбор. Ҳам қуруқлик, ҳам денгизга яқин, мен билан сизларнинг орангизда сув ҳам, кўприк ҳам йўқ ерни топсинлар», деб амр қилдилар.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анху икковларини ўша вазифани бажариш учун юборди. Улар икки томонга кетиб, ер танлаб келиб Куфа, яъни «Тўғарак қумлик», деган жойда учрашдилар. У ерда намоз ўқиб, Аллоҳ бу ерни сабот манзили қилсин, деб дуо қилдилар. Кейин Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳунинг олдига бориб, хабар бердилар.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу Қаъқоъ ва Абдуллоҳ ибн Мўътам розияллоҳу анҳумоларга одам юбориб, «Ғринларингизга бошқани қўйиб, ўзингиз ҳозир бўлинглар», деб амр қилди.

Сўнгра Мадоиндан чиқиб, Куфанинг ерларига борди. Ўшанда ўн еттинчи ҳижрий сананинг Муҳаррам ойи эди. Кейин Умардан қамишдан уй қилишга изн сўрашган эди, у киши рози бўлдилар. Аммо режалаштириш пайтида қамиш уйлар қуйиб кетди. Кейин ғиштдан қуришга келишилди.

Куфанинг бош меъмори Абу Ҳайёж ибн Молик эди. У биринчи бўлиб масжидга асос солди. Кейин шоҳ кўчанинг кенглигини қирқ аршин, унга яқинларини ўттиз, бошқаларини йигирма аршиндан қилди. Тор кўчаларни етти аршиндан қилди. Одамларга бериладиган қитъаларни олтмиш аршиндан қилди.

Куфа Фурот дарёсининг ғарбий қирғоғига қурилди. У билан дарёнинг орасида ярим фарсах масофа қолдирилди. Шаҳар битганидан кейин хоҳлаганлар унга кўчиб ўтиши, хоҳламаганлар Мадоинда қолиши таклиф қилинди.

БАСРАНИНГ ҚУРИЛИШИ

Худди ўша йили Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг амрлари билан Басра шаҳри ҳам қурилди. Унинг ўрнида бир қишлоқ бор эди. Бу қишлоқ Дажла ва Фурот дарёлари қўшилган жойда эди. Шаҳарнинг қурилишига Утба ибн Ғазвон раҳбарлик қилди.

Шундоқ қилиб, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг даврларида рўйи заминнинг сайқаллари бўлган исломий шаҳарлар қуриш ҳам бошланиб кетди.

Куфа ва Басра шаҳарлари битганидан кейин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўша пайтда Ироқ номи билан аталган Ислом жамиятининг шарқий бўлагини иккига бўлди.

Бирига Куфани марказ ва Саъд ибн Абу Ваккос розияллоху анхуни волий этиб тайин қилди.

Иккинчисига Басрани марказ ва Утбани волий қилиб тайин қилди.

Шундай қилиб, исломий шаҳар қуриш ишларига ҳам асос солинди. Бунда ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг тадбиркорликлари ўз самарасини берди. Дунё меъморчилик санъати саҳифаларининг зарварақларига олтин ҳарфлар ила ёзиладиган, заминнинг сайқали бўлмиш мусулмон шаҳарлар қуриш тарихининг биринчи қадамлари ана шундоқ бошланган эди.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху нафақат янги исломий шаҳарлар қуришга эътибор берганлар, балки қадимги шаҳарларни ҳам тамирлаштиришга қаттиқ ҳаракат қилганлар.

Ибн Асокир раҳматуллоҳи алайҳи Усмон ибн Атодан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анху юртларни фатҳ қилганидан кейин Басранинг амири Абу Мусо розияллоху анхуга мактуб ёзиб, жамоат учун алоҳида масжид тутишга, қабилалар учун эса алоҳида масжид тутишга амр қилдилар. Жума куни бўлса, жамоатнинг масжидига қўшилар ва жамоат билан жума намози ўқир эдилар. У Куфанинг амири Саъд ибн Абу Вакқосга ҳам, Мисрнинг амири Амр ибн Оссга ҳам худди шундоқ мактуб ёзди. Умар лашкарларнинг амирларига мактуб ёзиб, қишлоқларда эмас, шаҳарларда туришга ва ҳар бир шаҳарда биттадан масжид қуришга амр қилди. Куфа аҳли, Басра ва Мисрларга ўхшаб қабилаларнинг масжид қурмаслигига амр қилди. Одамлар Умарнинг амрини унинг аҳдида маҳкам тутдилар».

Шу билан бирга, Умар ибн Хаттоб розияллоху анху масжидлар фаолиятини ҳам зийраклик билан кузатиб турар эдилар.

Имом Марвазий ва Ибн Аби Шайба Ибн Муовия ал-Киндий розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Шомда Умар розияллоху анхунинг олдиларига келдим. У киши одамлар ҳақида сўради:

«Эҳтимол, бир киши масжидга қочган туядек кириб, ўз қавмининг мажлисини ёки ўзи таниган одамни кўрса, олдига бориб ўтирса керак?» деди.

«Йўқ! Мажлислар турлича бўлади. Яхшиликни таълим оладилар ва эшладилар», дедим.

«Модомики шундоқ экансизлар, яхшиликда бардавом бўласизлар», деди у киши».

ОЧЛИК ЙИЛИ

Ғн еттинчи ҳижрий сана Ислом тарихида рамода, яъни, «очлик йили» номи ила машҳурдир. Ўша йили қаттиқ қаҳатчилик, очлик ҳукм сурган. Ана шунда ҳазрати Умар розияллоху анҳу аҳолини ҳалокатдан сақлаб қолиш учун катта тадбиркорлик ва фидокорлик кўрсатганлар.

Ибн Саъд Асламдан қуйидагиларни ривоят қилади:

«Рамода (очлик) йили бўлганда араблар ҳар томондан Мадинага ёпирилиб келдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу одамларни тайинлаб, уларга қараб туришни, таом ва хўрак тақсимлаб беришни буюрган эдилар.

Язийд ибн Ухти ан-Нимр, ал-Мисвор ибн Макрама, Абдуррахмон ибн Абдул Қори, Абдуллоҳ ибн Атоба, Ибн Масъуд розияллоху анҳумлар ҳар кеча Умар розияллоху анхунинг ҳузурларида тўпланиб, қилган ишлари ҳақида хабар берад эдилар.

Улардан ҳар бирлари Мадинанинг бир ноҳиясига қарар эди. Аъробийлар Раъсус Сания, Ромиж, Бани Ҳориса, Бани Абдул Ашҳал, Бақийъ, Бани Қурайза, бир қисмлари Бани Салама ноҳиясига тушган эдилар. Улар Мадинага тўлиб

кетишган эди. Бир неча одамлар овқат қилиб бўлганларидан кейин Умарнинг:

«Бизнинг олдимизда кечки таом еганларни ҳисоблаб чиқинглар», деганини эшитдим. Ҳисоблашган эди, етти минг киши чиқди.

«Бу ерга келмаган аҳли аёл, бемор ва болаларни ҳам ҳисоблаб чиқинглар», деди у.

Ҳисоблашган эди, қирқ минг киши чиқди.

Сўнг бир неча кеча ўтди. Одамлар зиёда бўлди. У яна амр қилди. Ҳисоблашган эди, унинг ҳузурида кечки таом еганлар ўн мингта, бошқалар эса, эллик мингта чиқди.

Кўп ўтмай, Аллоҳ осмондан ёмғир ёғдирди. Шунда Умар ҳалигиларнинг ҳар бир ноҳиясига бир вакил тайин қилиб, одамларни чўлга чиқаришини буюрди. Уларга таом ва чўлга олиб кетиш учун юк ҳам беришар эди. Умарнинг ўзи ҳам уларни ташиётганини ўз кўзим билан кўрдим.

Аслам айтадики: «Уларнинг ичида ўлим тарқалган эди. Менимча, учдан иккилари ўлиб, учдан бирлари қолди. Умарнинг қозонлари устида одамлар тик туриб, тонг отгунча каркур пишириб чиқар эдилар. Сўнгра беморларга берар эдилар. Асоид (ун билан ёғ) ҳам пишириб берар эдилар. Умарнинг буйруғи ила катта қозонларга ўт ёқилиб, ёғ қайнатилар, совиганидан кейин нонга булаб, сарийд қилинар ва ҳалиги ёғга қўшиб ейилар эди.

Араблар ёғ есалар, иситмалари чиқар эди. Умар Рамода замонида ўз болаларининг бирортасининг уйида ҳам, хотинларининг бирортасининг уйида ҳам таом емади. Аллоҳ одамларга то жон киргизгунича фақат улар билан кечки таом ер эди, холос».

Ибн Саъд Фирос ад-Дайламийдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ҳар кеча дастурхони учун Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу Мисрдан юборган туялардан йигирматасини сўяр эдилар».

Шу билан бирга, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу

Аллоҳдан эл-юрт бошидан бу балони кўтаришини сўраб, суннатга мувофиқ оммавий ибодатни ҳам ташкил қилганлар.

Бухорий Анас розияллоҳу анхудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу қаҳатчилик бўлганда Аббос ибн Абдулмуттолиб ила истиско қилди:

«Эй бор Худоё! Албатта, биз Сенга Пайғамбаримиз ила тавассул қилар эдик. Сен бизни сероб қилар эдинг. Энди биз сенга Пайғамбаримизнинг амакиси ила тавассул қиламиз. Бизни сероб қилгин», деди. Яна: «Сероб қилинурлар», деди.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу одамларни тўплаб, ўзлари Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг чопонларини кийиб олиб, кишиларни намозгоҳга бошлаб чиққанлар ва Ҳазрати Аббос розияллоҳу анҳуни васила қилиб, истиско қилганлар.

Ривоят қилинишича, ўша куни Аббос розияллоҳу анҳу Аллоҳ таолога тазарру қилиб:

«Эй бор Худоё! Албатта, гуноҳ бўлмаса, бало тушмас. Тавба бўлмаса, бу кўтарилмас. Мана биз қўлларимизни ўзинга очиб, гуноҳларимизни эътироф қиламиз. Бошларимизни Сенга эгиб, тавба қиламиз. Бизни нажот ёмғири ила сероб қилгин», деганлар. Шунда ёмғир қуйиб ёққан. Ер тўйиб, одамларга жон кирган.

Кўпчилик уламоларимизнинг таъкидлашларича, ўша йили Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўғрининг қўлини кесиш ҳукмини ҳам вақтинча тўхтатганлар.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига Музайна кабиласидан бировнинг туясини ўғирлаганликлари учун бир неча йигитни ушлаб, олиб келдилар. Ҳазрати Умар уларнинг қўлларини кесишга амр қилдилар. Шунда баъзилар бу йигитлар Ибн Ҳотиб ибн Балтаъа исмли кишининг йигитлари эканлигини, хўжайинлари уларга овқат бермаганлигидан туя ўғирлаб,

сўйиб ейишга мажбур бўлганликларини айтдилар. Ҳазрати Умар ҳукми дарҳол бекор қилдилар. Хўжайинни чакириб келиб, койидилар ва уни ўғирланган туянинг баҳосини икки баробар тўлашга амр қилдилар. Шундан кейин ҳозирча ўғрининг қўлини кесмай туриш ҳақида фармон чиқардилар.

Баъзи кишилар бу ишни, шариатнинг ҳукмини вақтинча бекор қилиш, деб атайдилар. Аслида эса, бу иш шариатнинг ҳукмини ўз ўрнида ишлатишдир.

Ислом жамияти ўз аъзоларининг ижтимоий таъминотларини яхшилаб йўлга қўяди. Аввало ночор кишиларнинг нафақасини яқин қариндошларига Аллоҳнинг олдидаги диний бурч сифатида вожиб қилади. Ота фарзандларига, эр хотинига, ака укаларига, фарзанд ота-онасига ва ҳоказо, нафақа бериши шарт. Яъни, бой қариндошлар ночорларига нафақа беришлари вожиб. Ўз ихтиёрлари билан беришмаса, қози ҳукм чиқариб, мажбур қилади.

Ночор инсоннинг яқин қариндоши бўлмаса, унга жамият ёрдам беради, бой мусулмонлар нафақа берадилар. Иш берувчи ишчига нафақа беради ва ҳоказо. Агар бу чоралар қўлланмаган бўлса, ўғрилиқ содир этилса, жамият унинг қўлини кесишга ҳукм чиқаришга ҳақли бўла олмайди.

Худди шунинг учун очлик йилида, жамият одамларни таъминлай олмай қолганида шариат руҳини дақиқ нуқталаригача тушунган халифа Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу шариатнинг ҳукмига биноан, вақтинча ўғрининг қўлини кесмай туришни жорий қилдилар.

ИНСОНПАРВАРЛИК ЁРДАМИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу биринчи бўлиб бир юртдан иккинчи юртга инсонпарварлик ёрдамини

уюштирган шахсдирлар.

Ибн Абдул-Ҳакам ал-Лайс ибн Саъддан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг халифалик даврида Мадинада одамларга қаттиқ очлик етди. Бас, у киши Мисрдаги Амр ибн Оссга мактуб ёзди:

«Аллоҳнинг бандаси, мўминларнинг амири Умардан Осий ибн Осийга. Салом! Аммо баъд: Умрим ила қасамки, эй Амр! Сен ўзинг ва сен билан бўлганлар тўқ бўлса, мен ва мен билан бўлганлар ҳалок бўлса ҳам ишинг йўқми?! Ёрдам! Ёрдам!»

Амр ибн Осс унга мактуб ёзди:

«Аллоҳнинг бандаси, мўминларнинг амири Умарга Амр ибн Оссдан. Аммо баъд: Лаббайка! Яна лаббайка! Батаҳқиқ, сизга бир қарвон юбордим. Унинг аввали сизнинг ҳузурингизда, охири менинг ҳузуримда. Вассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва барокатуҳу».

Амр катта қарвон юборди. Унинг аввали Мадинага етиб келганида, охири Мисрда эди. Ниҳоятда узун қарвон эди. У Умарга етиб келганида одамларга кенглик яратди. У Мадинадаги ҳар бир уй аҳлига бир туяни устидаги таоми билан берди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Абдурраҳмон ибн Авф, Зубайр ибн Аввом ва Саъд ибн Абу Вакқос розияллоҳу анҳумни одамларга уларни тақсимлаб бериш учун юборди. Улар ҳар бир хонадон аҳлига бир туяни устидаги таоми билан бердилар. Таомни ейдилар, туяни сўядилар, гўштини ейдилар, ёғини эритиб оладилар, терисини оёқ кийими қиладилар ва таом солинган матони чойшаб ёки бошқа нарса қиладилар. Шу билан Аллоҳ одамларга кенглик яратди».

БАҲРАЙНДАН ФОРСГА ЖАНГ

Ўша пайтларда ал-Аъло ибн ал-Ҳазрабий Баҳрайннинг

амири эди. Атрофларидаги фатхлар ҳақидаги хабарларни эшитиб, фотиҳларга у кишининг ҳаваси келди. Бундай улуғ ишларга ўз ҳиссасини қўшмоқчи бўлди. Яхшилаб лашкар тузиб, сув йўли орқали Форс ўлкасининг бошқа томонидан юборди. У киши ўз ишига берилиб кетганидан раҳбардан бу ҳақда изн сўрашни ҳам унутиб қўйган эди.

Ал-Аъло ибн ал-Ҳазрабийнинг фотиҳлари Истахр шаҳрига борганида, форслар уларни катта аскар билан қарши олдилар ва бир неча тўқнашувлардан кейин мусулмонлар қамалда қолдилар.

Бу хабарни эшитган ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу зудлик билан Басранинг амири Утба ибн Ғазвонни қамалда қолган мусулмонларга ёрдам беришга амр қилди. У ўн икки минглик лашкар юбориб, уларни кутқариб олди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзбошимча амир ал-Аъло ибн ал-Ҳазрабийни амирликдан бўшатиб, Куфага, Саъд розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига ишга юборди.

Кейин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Аҳвозни фатҳ қилишга амр бердилар. У ерга форсларнинг катталаридан бири Ҳурмузон Қодисиядаги мағлубиятдан кейин ўз одамлари билан бориб, жойлашиб олган эди.

Ҳурмузон урушда енгилди. Аммо кўприкдан нариги томонга ўтиб олиб, сулҳ сўради. У билан сулҳ тузилди. Бу ишлар ўн еттинчи санада бўлиб ўтди.

Юришдан Басрага қайтиб келган Утба янги мусулмон бўлганлардан бир ҳайъат тузиб, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг олдиларига юборди. Уларнинг ичида Аҳнаф ибн Қайс ҳам бор эди. Улар ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига келганларида, ҳар кимнинг тилагини тилашига имкон бердилар. Ҳамма ўзига керак нарсани сўради. Фақат Аҳнаф ибн Қайс ўзи учун ҳеч нарса сўрамади. У ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуга:

«Эй мўминларнинг амири, эҳтимол, сиз учун бизга керак нарсани қилиш узоқ бўлар. Омманинг фойдасини

кўзлаб иш қилаверинг. Волий ўзидан ғойиб бўлган нарсани хабар аҳлининг кўзи билан кўради, қулоғи билан эшитади», деди.

Кейин у Басра ва Куфанинг ҳолини зикр қилди. Куфаликлар ўзларининг Басралик биродарларидан қандай имтиёзли даражага эришганликларини баён қилди. У ўз сўзининг охирида:

«Аллоҳ бизга кенгчиликни берди, еримизни зиёда қилди. Эй мўминларнинг амири, сиз ҳам бизга кенглик беринг, еримизни зиёда қилинг. Унда айланиб, яшаб юрайлик», деди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху унинг гапини эшитиб хурсанд бўлдилар. Уларга Кисронинг ерларидан беришга амр қилдилар ва:

«Бу йигит ўз қавмининг саййидидир», деб Басранинг амири Утбага унинг сўзини тинглаш ва маслаҳатини олиш ҳақида мактуб ёздилар.

Кейин Ҳурмузон аҳдни бузиб, курдлар ёрдамида яна уруш бошлади.

Утба бу ҳақда ҳазрати Умар розияллоҳу анхуга мактуб ёзди. У киши Ҳурқус ибн Зухайрни лашкарбоши этиб юбордилар. У кўп жойларни фатҳ қилди. Ҳурмузон унга мактуб ёзиб, сулҳ талаб қилди. Ҳурқус ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг изни ила сулҳ тузди.

АМВОС ВАБОСИ

Имом Бухорий ва Муслим Ибн Аббос розияллоҳу анхудан ривоят қиладилар:

«Умар Шом томон (сафарга) чикди. Токи у Сарғга етганида, унга Ажноднинг аҳли, яъни, Абу Убайда ал-Жарроҳ ва унинг асҳоблари учрадилар ва Шомда вабо воқеъ бўлганлигининг хабарини бердилар. Шунда Умар Ибн Аббосга:

«Менга биринчи муҳожирларни чақириб кел», деди.

Мен уларни чақириб келдим. У уларга маслаҳат солди. Улар эса ихтилоф қилишди. Баъзилари:

«Сен бир иш учун чиқдинг. Энди ундан қайтишингни маслаҳат бермаймиз», дедилар. Бошқалари эса:

«Сен билан бирга одамларнинг қолганлари ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари бор. Уларни манави вабога олиб боришингни маслаҳат бермаймиз», дедилар. Ҳазрати Умар «Жўнанглар олдимдан!» деди-да, сўнгра: «Менга Ансорийларни чақириб бер», деди.

Мен уларни чақириб келдим. Бас, уларга ҳам маслаҳат солган эди, улар ҳам муҳожирларнинг ихтилофдаги йўлини тутдилар. Уларга ҳам «Жўнанглар олдимдан!» деди-да, сўнгра «Менга хув анави ердаги Қурайш шайхларидан фатҳ муҳожирларини чақириб кел», деди. Уларни чақириб келдим. Улардан иккитаси ҳам ихтилоф қилмади. Улар «Одамлар билан орқага қайтишингни, уларни вабо томон олиб бормаслигингни маслаҳат берамиз», дедилар.

Умар одамлар орасида жар чақиртириб, «Албатта, мен тонг чоғида уловимни минурман» деди.

Шунда Абу Убайда: «Аллоҳнинг қадаридан қочибми?» деди. Умар унга:

«Шуни сендан бошқа айтса бўлмасмиди!? (Умар унга хилоф қилишни ёқтирмас эди.) Ҳа, Аллоҳнинг қадаридан Аллоҳнинг қадарига қочамиз. Айтгин-чи, агар сенинг туяларинг бўлсаю, улар икки бўлинган бир водийга тушсалар. Бўлақларнинг бири серҳосил бўлсаю, бошқаси қуруқ бўлса, ҳосилдорида боқсанг ҳам Аллоҳнинг қадари ила боқасан, қуруғида боқсанг ҳам Аллоҳнинг қадари ила боқасан. Шундай эмасми?!» деди.

Шу пайт Абдурахмон ибн Авф келиб қолди. У ўзининг баъзи ҳожатлари ила кетган эди.

«Бу ҳақда менда илм бор. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Қачон бирор ерда унинг борлиги ҳақида эшитсангиз, у томон борманг. Қачон сиз турган ерда у воқеъ бўлса, ундан қочиб чиқмангиз», деганларини эшитганман», деди.

Шунда Умар Аллоҳга ҳамд айтди ва ортига қайтди.

Бу ривоятдан кўплаб маълумотлар олиш мумкин. Шунинг учун уни шошилмасдан, бирма-бир таҳлил қилиб чиқсак, яхши бўлади.

«Умар Шом томон (сафарга) чиқди».

Ҳазрати Умарнинг бу сафарлари ўн еттинчи ҳижрий сана охири, ўн саккизинчи ҳижрий сана аввалида бўлган. У киши Шомдаги мусулмонларнинг ҳолидан хабар олиш мақсадида ўзлари билан бир қанча саҳобаларни олиб йўлга чиққанлар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Шомга қараб йўлга чиққанликлари ҳақидаги хабар ҳамма томонга тарқалган. Жумладан, бу хабарни ўша даврдаги Шомнинг волийи Абу Убайда ибн ал-Жарроҳ розияллоҳу анҳу ҳам эшитиб, ўз одамлари билан халифани кутиб олиш учун уларнинг йўллариغا чиққанлар.

«Токи у Сарғга етганда унга Ажноднинг аҳли, яъни Абу Убайда ал-Жарроҳ ва унинг асҳоблари учрадилар ва Шомда вабо воқеъ бўлганлигининг хабарини бердилар».

«Сарғ» Ҳижоздан келаётганда биринчи бўлиб учрайдиган Шомнинг кишлоқларидан бирининг номи.

«Ажнод» – Ўша пайтда Шомнинг бешта машхур шаҳари шундоқ ном билан аталган. Улар: Фаластин, Урдун, Димашқ, Химс ва Қунсурайнлардир.

Ўшанда мазкур беш шаҳарнинг амирлари Абу Убайда ибн ал-Жарроҳ розияллоҳу анҳу билан бирга ҳазрати Умарни кутиб олиш учун чиққан эканлар.

Одатда, раҳбарни кутиб олиш учун чиққанлар ҳол-аҳвол сўрашганларидан сўнг энг муҳим ва долзарб

масаладан сўз очадилар. Абу Убайда ибн ал-Жаррох розияллоху анху ва у кишининг шериклари ҳам ҳазрати Умарга ўз юртларидаги энг долзарб масала, яъни вабо тарқалганлиги ҳақидаги хабарни айтдилар.

«Шунда Умар Ибн Аббосга:

«Менга биринчи муҳожирларни чакириб кел», деди.

Мен уларни чакириб келдим. У уларга маслаҳат солди».

Ҳазрати Умар кишилардан вабо ҳақида маслаҳат сўрадилар. Чунки у киши Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг бу ҳақдаги ҳадиси шарифларидан беҳабар эдилар. Агар ҳазрати Умар ушбу ҳадисни билганларида, ҳеч кимга маслаҳат солмай, унга амал қилишга ўтар эдилар. Аксига олиб, маслаҳатга чакирилганлар ҳам бу ҳадисдан беҳабар эканлар.

«Улар эса ихтилоф қилишди».

Ўшанда ҳазрати Умар билан бирга Шом сафарига чиққан биринчи муҳожирлар ичида мазкур масала бўйича иккига бўлиниш пайдо бўлди.

«Баъзилари:

«Сен бир иш учун чиқдинг. Энди ундан қайтишингни маслаҳат бермаймиз», дедилар».

Яъни, «Эй Умар, сен Шомдаги мусулмонларнинг ҳолидан хабар олиш учун чиқдинг. Бу хабарни ҳамма эшитди. Дўсту душман қараб турибди. Вабо ҳақидаги хабарни эшитиб, шу ердан ортга қайтиб кетсанг, яхши бўлмайди. Бундан дўстлар хафа, душманлар шод бўладилар».

«Бошқалари эса:

«Сен билан бирга одамларнинг қолганлари ва Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг саҳобалари бор. Уларни манави вабога олиб боришингни маслаҳат бермаймиз», дедилар».

Булар ҳам ўзларининг фикрларига келган далилни

рўкач қилдилар. Соғ-саломат ва мўътабар одамларни хатарли жойларга олиб боришни раво кўрмадилар. Уларнинг бундоқ ихтилоф қилишлари халифага ёқмади.

«Умар:

«Жўнанглар олдимдан!» деди-да, сўнгра:

«Менга Ансорийларни чақириб бер», деди».

Демак, аввал муҳожирлар, кейин ансорийлар— Мадина аҳллари турар эканлар. Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анху ўз ривоятларини давом эттирадилар.

«Мен уларни чақириб келдим. Бас, уларга ҳам маслаҳат солган эди, улар ҳам муҳожирларнинг ихтилофдаги йўлини тутдилар».

Кўриниб турибдики, ансорийлардан ҳазрати Умар билан Шом сафарига чиққанлар ичида ҳам вабо ҳақидаги ҳадиси шарифни эшитган одам йўқ экан. Шунинг учун улар ҳам бу масалада ихтилоф қилдилар.

«Уларга ҳам:

«Жўнанглар олдимдан!» деди-да, сўнгра:

«Менга ҳув анави ердаги Қурайш шайхларидан фатҳ муҳожирларини чақириб кел», деди».

Булар Қурайш қабиласининг мўътабар шайхлари бўлиб, Маккаи Мукаррама фатҳ бўлган кунигина мусулмон бўлган эдилар. Шунинг учун ҳам уларга муҳожир ва ансорийлардан кейин, учинчи ўринда маслаҳат солинди.

«Уларни чақириб келдим. Улардан икkitаси ҳам ихтилоф қилмади. Улар:

«Одамлар билан орқага қайтишингни, уларни вабо томон олиб бормаслигингни маслаҳат берамиз», дедилар».

Улар ҳам ҳадиси шарифдан беҳабар эканлар. Лекин аввалги ихтилоф қилганларнинг ҳолидан ўрнат олишганми, халифанинг олдида ҳеч ихтилоф қилмай, бир хил фикр айтдилар. Вабо тарқалган диёрга кирмай, ортга қайтиш ҳақида маслаҳат бердилар. Бу маслаҳат ҳазрати

Умар розияллоҳу анҳуга маъқул келди ва ортга қайтишга қарор қилдилар.

«Умар одамлар орасида жар чақиртириб:

«Албатта, мен тонг чоғида уловимни минурман» деди».

Яъни, Мадинага қайтиб кетурман, демоқчилар. Албатта, бу қарор ҳаммага ёқса ҳам, азиз меҳмонларни орзиқиб кутган шомликларга ёқмади.

«Шунда Абу Убайда:

«Аллоҳнинг қадаридан қочибми?!» деди».

Албатта, Шомнинг волиий бўлган улуғ саҳобий Абу Убайда ибн ал-Жарроҳ розияллоҳу анҳунинг бундоқ оғир гапларидан ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг аччиқлари чиққанлиги кўриниб турибди. У киши ҳазрати Умарга шундоқ гапиришга ҳадди сиғадиган улуғ зот эдилар.

«Умар унга:

«Шуни сендан бошқа айтса бўлмасмиди!?», яъни, ҳозир сен менга айтган гапни сендан бошқа одам айтганида, яхши бўлар эди, дедилар.

Ҳазрати Умарнинг нима учун бундоқ деганларини тушунтириш учун Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳу орага ўз гапларини қўшиб баён бермоқдалар:

(Умар унга хилоф қилишни ёқтирмас эди.)

Ҳазрати Умар Абу Убайда ибн ал-Жарроҳ розияллоҳу анҳунинг ҳурматларини қилиб, у кишига хилоф бўладиган гапларни айтишдан ўзларини тийиб юрар эдилар. Энди эса, кўпчиликнинг олдида у киши билан тортишишга мажбур бўлмоқдалар. У киши Абу Убайда розияллоҳу анҳуга жавоблари давомида яна шуларни айтдилар:

«Ҳа, Аллоҳнинг қадаридан Аллоҳнинг қадарига қочамиз».

«Сен менга «Аллоҳнинг қадаридан қочибми?!» деб таъна қилмоқдасан. Лекин бу ерда Аллоҳнинг қадаридан қочиш йўқ. Мабодо қочиш бўлса ҳам, биридан

иккинчисига қочиш бор».

«Айтгин-чи, агар сенинг туяларинг бўлсаю, улар икки бўлинган бир водийга тушсалар. Бўлакларнинг бири серҳосил бўлсаю, бошқаси қуруқ бўлса, ҳосилдорида боқсанг ҳам Аллоҳнинг қадари ила боқасан, қуруғида боқсанг ҳам Аллоҳнинг қадари ила боқасан. Шундай эмасми?!» деди».

«Ёки бир томонда боқиш Аллоҳнинг қадари ила, бошқасида боқиш Аллоҳнинг қадаридан ташқарида бўладиган бўлса, шуни айт. Ҳаммаси ҳам Аллоҳнинг қадари. Бизнинг ҳозир қилаётган ишимиз ҳам шунга ўхшаш. Бунинг учун сен хафа бўлма».

«Шу пайт Абдурраҳмон ибн Авф келиб қолди. У ўзининг баъзи ҳожатлари ила кетган эди». Шунинг учун бу масала бўйича бўлиб ўтган воқеалардан беҳабар эди. Келиб, гапнинг ҳақиқатини англаганидан сўнг дарҳол

«У:

«Бу ҳақда менда илм бор. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Қачон унинг бирор ерда борлиги ҳақида эшитсангиз, у томон борманг. Қачон сиз турган ерда у воқеъ бўлса, ундан қочиб чиқмангиз», деганларини эшитганман», деди».

Тамом, иш ҳал бўлди. Ортиқча маслаҳатга ҳам, тортишувга ҳам ҳеч қандай ўрин қолмади.

«Шунда Умар Аллоҳга ҳамд айтди ва ортига қайтди».

Бу қисса жуда ҳам машҳур қиссадир. У турли китобларда турли муносабатлар ила келтирилади. Унда шуро-маслаҳат, ақида-қадар масаласи, раҳбар ва волий ҳамда амирларнинг муомаласи ва шунга ўхшаш кўпгина масалалар бор.

Мана, Шомга сафар қилганларида шундай масалалардан бирига дуч келдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу борадаги ҳадиси

шарифларини ҳаётга татбиқ қилиш шу ердан бошланди. Ислом ҷамиятининг қайси жойида юқумли хасталик чиқадиган бўлса, ўша ерга ташқаридан биров қирмайдиган, у ердан ташқарига биров чиқмайдиган бўлди.

Ибн Касир «Бидоя»да қуйидагиларни келтиради:

«Умар Амвос вабосидан кейин ўн еттинчи йилнинг охирида келганда ва Зул Ҳижжада Мадинага қайтмоқчи бўлганда одамларга хутба қилди. Аллоҳга ҳамду сано айтди ва:

«Огоҳ бўлинглар! Мен сизларга волий бўлдим ва Аллоҳ менга сизнинг ишингиз бўйича топширган ўз зиммамдаги нарсани адо қилдим. Иншааллоҳ, орангизда омонликни, манзилларни, ишхоналарни тарқатдик. Ўз ҳузуримиздаги нарсани сизга етказдик. Сизларга аскарларни тайёрладик. Сизларга юрадиган ва чиқадиган нарсаларни тайёрлаб бердик. Сизларга керак нарсаларни ҳозир қилдик. Сизларга ўзи келган ва ўзингиз топган ўлжаларда ҳам кенглик яратдик. Сизларни таомлантирдик. Сизларга атолар, ризқлар ва ғаниматлар беришга амр қилдик. Ким қилишимиз лозим бўлган нарсани билса, бизга айтсин, иншааллоҳ уни қилайлик. Қувват фақат Аллоҳ биландир», деди.

Бу ўз ҷамиятининг вилоятларидан бирига борган раҳбарнинг фуқаролар ҳузуридаги ҳисоботи эди. Ушбу хутбада ҳам Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анхунинг қанчалик улуғвор эканликлари кўриниб турибди. У киши раҳбарликларида Ислом ҷамияти фуқаролар учун тақдим қилган нарсалар қанчалар кўп бўлишига қарамай, яна у киши маслаҳат беринглар, талаблар бўлса айтинг, биз бажарайлик, демоқдалар.

ШАРҚИЙ ЖАБҲАДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Ўша пайтда шарқий жабҳада ҳам ўзгаришлар юз берди.

Басра амири Утба ибн Ғазвон розияллоҳу анҳу вафот этди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу у кишининг ўринларига аввал Муғйра ибн Шўъба розияллоҳу анҳуни қўйдилар. Сўнгра у кишини Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳу билан алмаштирдилар.

Ўша вақтда Форснинг подшоҳи Яздажир ўз одамларини мулкни қайта тиклашга даъват қилар эди. Улар Аҳвозга мактуб йўллаб, уларни ҳам мусулмонларга қарши чиқишга ундай бошладилар.

Бу хабар Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга етганда у киши ҳам Басранинг амирига, ҳам Куфанинг амирига ўша томонга катта лашкар юборишга буйруқ бердилар. Улар бориб, Ромхурмузни фатҳ қилдилар. Хурмузон Тистрга қочиб кетди. Басра аскарлари Аҳвозга етганида бу хабарни эшитиб, йўлни Тистр томон бурди. Ҳаммалари Тистр атрофида учрашиб, уни қамал қилишни бошладилар.

Қамал кучайганда шаҳар аҳолисидан бир киши омонлик сўраб чиқди ва йўл кўрсатиб боришни ваъда қилди. У билан бирга бир қанча фотиҳлар кетдилар. Мусулмонлар уларнинг такбир айтишларини кутиб турдилар. Ниҳоят ичкаридан эшиклар очилиб, такбир айтилди. Ҳамма шаҳарни фатҳ қилишга ошиқди. Бу фатҳ давомида Баро ибн Молик ва бошқа баъзи саҳобийлар шаҳид бўлдилар. Хурмузон шаҳар қалъасига беркиниб олиб, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ҳукмларига рози бўлишини эълон қилди.

Сўнгра Сус ва Жундийсобур сулҳ ила фатҳ қилинди.

Фатҳлар тамом бўлганидан кейин Хурмузон билан ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига борадиган хайъат тузилди. Уларнинг ичида Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу ва Аҳнаф ибн Қайслаб ҳам бор эдилар.

Мадинаи Мунавварага етиб келганларида одамлари Хурмузонга дебождан бўлган кийимларини, ёкутли тожини ва бошқа зебу зийнатларини кийдирдилар. Сўнгра

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху томон юриб кетдилар. Улар етиб борганларида Умар розияллоху анху қўлларида дарралари билан масжидда ухлаб қолган эканлар.

Хурмузон: «Умар кани?» деди.

Улар: «Ана у», дедилар.

Хурмузон: «Унинг қўриқчилари ва эшикбегилари кани?» деди.

Улар: «Унинг қўриқчиси ҳам, эшикбегиси ҳам йўқ», дедилар.

Хурмузон: «Ундоқ бўлса, у набий бўлиши керак», деди.

Улар: «Анбиёларнинг амалини қилади, холос», дедилар.

Шу пайт Умар уйғонди. Унга Хурмузоннинг хабари берилди. Умар унга назар солиб туриб:

«Буни ва бунга ўхшаганларни Ислом билан хор қилган Аллоҳга ҳамд бўлсин», деди.

Сўнгра Хурмузоннинг устидагиларни ечиб, оддий кийим кийгишига амр қилди ва унга:

«Алдамчиликнинг оқибати қандоқ бўлишини ва Аллоҳнинг амрининг оқибати қандоқ бўлишини кўрдингми?» деди.

Хурмузон: «Эй Умар! Жоҳилият вақтида Аллоҳ сиз билан бизнинг орамизни тек қўйиб қўйганда биз сизга ғолиб келган эдик. Энди эса сизлар бизга ғолиб келдингиз», деди.

Умар: «Жоҳилиятда сизлар бизга ғолиб келишингиз сизнинг бирлигингиз ва бизнинг тарқоқлигимиз ила бўлган. Бирин-кетин аҳдни бузишингга нима ҳужжатинг ва узринг бор?» деди.

Хурмузон: «Сенга бунинг хабарини беришимдан олдин катл қилишингдан кўрқаман», деди.

Умар: «Ундан кўрқма», деди.

У сув сўради. Унга қўпол қадахда сув берилди.

Ҳурмузон: «Агар чанқоқдан ўлсам ҳам бунга ўхшаш нарсадан ича олмайман», деди.

Унга ўзи рози бўлган идишда сув берилди.

Ҳурмузон: «Ичишимдан олдин ўлдириб қўясанми, деб кўркаман», деди.

Умар: «Ичиб бўлгунигча сенга ҳеч нарса бўлмас», деди.

У охиригача ичди.

Умар: «Унга яна беринглар. Унга ўлим билан чанқоқликни жамламанглар», деди.

Шунда Ҳурмузон: «Менинг сувга ҳожатим йўқ. Мен бу билан жон сақламақчи бўлдим, холос», деди.

Умар: «Энди сени қатл қиламан», деди.

У эса: «Сен менга омонлик бергансан», деди.

Умар: «Ёлғон айтдинг», деди.

Анас ибн Молик: «Рост айтди. Эй мўминларнинг амири, унга омонлик бердингиз», деди.

Умар: «Эй Анас, мен Барро ибн Молик ва Мажзаъа ибн Саврларнинг қотилига омонлик берар эканманми?! Аллоҳга қасамки, ёки йўл топ, ёки сени иқобга оламан», деди.

Анас: «Ўзингиз, хабарини бергунигча сенга ҳеч нарса бўлмас, ичиб бўлгунигча сенга ҳеч нарса бўлмас, дедингиз-ку», деди.

Унинг атрофидагилар ҳам шунга ўхшаш гап айтдилар. Шунда Умар розияллоҳу анҳу Ҳурмузонга қараб:

«Мени алдадинг. Аллоҳга қасамки, мен фақат мусулмондангина алданаман», деди.

У мусулмон бўлди. Яхшилик ила тобеъин бўлди. Умар унга икки минг нафақа тайин қилди. Икковлари орасида Муғййра ибн Шўъба таржимонлик қилар эди. Сўнгра Умар хайъат аъзоларига:

«Эҳтимол, мусулмонлар зимма аҳлларига озор беришар? Шунинг учун улар аҳдларни бузишаётгандир?»

деди.

Улар: «Вафодан бошқа нарсани билмаймиз», дедилар.

Умар: «Буниси қандоқ?» деди.

Аҳнаф ибн Қайс: «Эй мўминларнинг амири, сиз бизни юртларнинг ичкарасига киришдан қайтаргансиз. Форснинг подшоҳи улар билан бирга. Модомики, подшоҳлари ичларида турар экан, улар бизга қарши уруш қилаверадилар. Ҳеч қачон иккита мулк иттифоқ бўлиб турмаган. Доимо улардан бири иккинчисини чиқарган. Уларнинг подшоҳлари қўзимокда. Сиз бизга ичкарига тарқалиш учун изн бермагунингизча, бу давом этаверади. Биз уларнинг юрти ичида тарқалсак, уларнинг мулки заволга учрайди. Ана ўшанда умидлари узилади», деди.

Умар: «Аллоҳга қасамки, тўғри айтасан», деди ва унинг маслаҳатига эргашишга қасд қилди.

Ўшанда Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу билан Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ораларида алоҳида суҳбат ҳам бўлган. Бу суҳбатни ўрганар эканмиз, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг диндан қайтган муртадларнинг Исломга қайтишига қанчалар ҳарис эканликларини кўрамиз.

Имом Байҳақий ва Абдурраззоқлар Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Абу Мусо розияллоҳу анҳу мени Тистр фатҳи хушхабари ила Умар розияллоҳу анҳуга юборди. Бакр ибн Воилдан олти киши Иломдан муртад бўлиб, мушрикларга қўшилиб кетган эдилар. Умар мендан ўшалар ҳақида сўраб:

«Бакр ибн Воиллик ҳалиги нафарлар нима қилдилар?» деди.

Мен: «Эй мўминларнинг амири, улар Иломдан муртад бўлиб, мушрикларга қўшилиб кетдилар. Уларни ўлдиришдан бошқа йўл йўқ», дедим.

Умар: «Мен уларни тинчлик ила олмоғим мен учун

устидан қуёш чиқиб турган оқу сариқ барча нарсадан кўра маҳбуброк», деди.

Мен: «Эй мўминларнинг амири, агар уларни олсангиз, нима қилар эдингиз?» дедим.

Умар: «Уларга ўзлари чиққан эшикни қайта киришлари учун кўрсатган бўлар эдим. Агар ўшани қилишса, улардан қабул қилар эдим. Бўлмаса қамаб қўяр эдим», деди».

Умуман, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу муртадларни Исломга қайтаришга қаттиқ рағбатли бўлганлар. Уларни ўлдиришга шошилмаганлар. Бошқа ривоятларда ҳам у кишининг ҳар қандай, ҳаттоки бир неча марта қайта-қайта муртад бўлганларни ҳам Исломга қайтаришга ҳаракат қилганликларини кўрамыз.

АҲОЛИНИНГ ҲОЛИДАН ХАБАР ОЛИШЛАРИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ташаббускор ва масъулиятни чуқур ҳис қиладиган инсон бўлганликлари туфайли ҳеч кимга билдирмай, кечалари одамларнинг ҳолларидан хабар олишни ҳам биринчи бўлиб йўлга қўйдилар. Бу ишларга тайинланган масъул кишилар бўлишига қарамай, у киши кечалари ўзларини танитмасдан, халқнинг ҳолидан хабар олар эдилар. Бу соҳада жуда ҳам кўп ишлар қилганлар. Уларнинг кўпчилиги ишончли ровийлар орқали ривоят қилинган.

«Халифа одил Умар кечаси ҳеч кимга билдирмай, одамлар ҳолидан хабар олиб юрардилар. Бир аёлнинг овқат топа олмаганидан қозонга сувнинг ўзини қуйиб, тагига олов ёқиб: «Сабр қилинглар, ҳозир таом пишади», дея болаларини ухлатишга уринаётганлигини кўрдилар. Халифа дарҳол орқаларига қайтиб, Байтулмолдан бир қоп таомни ажратиб, ҳамроҳларидан қопни орқалатиб қўйишда ёрдам сўрадилар. Ҳамроҳлари:

«Эй мўминларнинг амири, ижозат беринг, юкни мен кўтариб борай», деди. Шунда ҳазрати Умар розияллоҳу анху:

«Агар қиёмат куни ўша оиланинг оч қолганлиги гуноҳини ҳам менинг ўрнимга сен кўтарадиган бўлсанг, бу юкни кўтар, бўлмаса ўзимга қўйиб бер, ўзим кўтарай», дедилар. Сўнгра қопни ўзлари кўтариб олиб бордилар.

Ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху халифалик вақтларида кечаси бировга билдирмасдан одамларнинг ҳолларидан хабар олиш мақсадида айланиб юриб, бир ҳовлида аёл кишининг ҳижрон ҳақида байт айтаётганини эшитиб қолибдилар. Суриштирсалар, у аёлнинг эри Ислон лашкарлари билан урушга кетган экан. Сўнгра ҳазрати Умар қизлари Ҳафса онамизнинг олдиларига одам юбориб: «Аёл киши эрсиз қанча сабр қилади?» деб сўратибдилар. У киши: «Тўрт ой», деб жавоб берибдилар. Ушбу жавобдан сўнг Ҳазрати Умар ҳеч кимни аскарликда тўрт ойдан ортиқ ушлаб турмаслик ҳақида фармон берибдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху шунга ўхшаш кузатишларда ҳам шариат қоидаларига қаттиқ риоя қилар ва ундан четга чиқмас эдилар. Чунки Ислон шариати жосуслик, бировнинг бошқалардан беркитаётган сирини ўзига бидирмасдан билиб олишдан қайтаргандир.

Ибн ал-Мунзир ва Маъид ибн Мансурлар Шаъбийдан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху ўз соҳибларидан бирининг йўқолиб қолганини мулоҳаза қилиб, Абдуррахмон ибн Авф розияллоҳу анхуга: «Юр, фалончининг уйига бориб келамиз», деди. Унинг уйига келишди. Эшиги очик экан. Қарашса, у ўтирибди. Хотини унга идишга бир нарса қуйиб бермоқда. Умар Ибн Авфга:

«Мана шу буни биздан машғул қилган экан-да», деди.

Ибн Авф Умарга:

«Идишдаги нима эканлигини қаердан биласан?!» деди.

«Бу жосуслик бўлишидан қўрқасанми?» деди Умар. Шунда Ибн Авф:

«Балки бу жосусликнинг ўзгинаси», деди.

«Бунинг тавбаси қандоқ бўлади?» деди Умар.

«Унга ўзи ҳақида билган нарсангни билдирмаслигинг ила ва нафсингда яхшилиқдан бошқа ҳеч нарсa бўлмаслиги ила», деди Ибн Авф.

Сўнгра икковлари қайтиб кетдилар».

Тобароний Абу Қилобадан ривоят қилади:

«Умар розияллоху анҳуга Абу Меҳжаннинг ўз шериклари билан уйида ичиб ўтирганлиги ҳақида хабар берилди. Умар унинг устига кириб борган эди, бир киши билан ўтирган экан. Шунда Абу Меҳжан:

«Эй мўминларнинг амири! Бу сизга ҳалол эмас! Аллоҳ сизни жосусликдан қайтарган!» деди.

«Манави нима демоқда?!» деди Умар.

Зайд ибн Собит ва Абдуррахмон ибн ал-Арқам розияллоху анҳумолар:

«Эй мўминларнинг амири, тўғри айтди. Бу жосусликдир», дедилар. Умар уни тарк қилиб, чиқиб кетди».

Ҳа, Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳунинг даврларида, Ислом ҳукмлари асл ҳолида татбиқ қилинган пайтда қонунни бузганликда шубҳа қилинаётган оддий фуқаро билан буни аниқламоқчи бўлган раҳбарнинг муносабати ана шундоқ бўлган. Қонунни татбиқ қилиш учун раҳбарнинг ўзи уни бузмаслиги шарт қилинган.

Албатта, ароқ ичишда шубҳа қилиниш билан бировнинг уйига қонун номидан изнсиз кириб боришнинг гуноҳлари орасида осмон билан ерча фарқ бор. Лекин шундоқ бўлса ҳам, жамият вазифадорининг қонунни бузишга заррача ҳаққи йўқ. Агар бузиб қўйса, ҳазрати Умар розияллоху анҳуга ўхшаб, бунинг тавбасини излаши керак бўлади.

НОҲАВАНД ЖАНГИ

Форснинг подшоҳи Ноҳавандга катта куч тўплади. У форс империясига қарашли ҳамма жойлардан аскар тўплаб, ўз юришини Марв шаҳридан бошлади.

Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга бу ҳақда хабар берди. Шу билан бир вақтда Куфа аҳлидан бир гуруҳи Саъд розияллоҳу анҳуни адолатсизликда айблаб, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуга шикоят қилдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бу шикоятни текшириш учун ўз тафтишчиларининг энг машҳури Муҳаммад ибн Масламани юборди. Саъдни ўз ҳузурига келишга амр қилди. Саъд ўрнига бошқа одамни қўйиб, ўзи Мадинага йўл олди.

Текширишдан кейин Саъд розияллоҳу анҳунинг айбсиз эканликлари маълум бўлди. Аммо Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу орага келишмовчилик тушиб қолганлигини эътиборга олиб, Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳунинг ўринларига Куфага Нўмон ибн Муқаррин ал-Мазанийни амир этиб тайин қилдилар ва унга ушбу мактубни йўлладилар.

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Аллоҳнинг бандаси, мўминларнинг амири Умардан Нўмон ибн Муқарринга.

Ассалому алайка. Албатта, мен сен учун Ўзидан ўзга илоҳу маъбуд йўқ бўлган Аллоҳга ҳамд айтаман.

Аммо баъд: Менга Ноҳаванд шаҳрида ажамлар сизларга қарши кўп жамоатларни жамлаганлиги хабари етиб келди. Қачон сенга менинг ушбу мактубим етиб борса, дарҳол Аллоҳнинг амри ила, Аллоҳнинг ёрдами ила, Аллоҳнинг насри ила ўзинг билан бўлган мусулмонлар

билан юришни бошла. Уларни қийин йўлларга юргизма, яна озорланиб қолишмасин. Уларнинг ҳақларини ман қилма, яна ношукур бўлмасинлар. Уларни ботқоққа киритма. Мен учун бир мусулмон одам юз минг динордан маҳбуброқдир. Вассалому алайка».

Тарихий аҳамиятга эга бўлган бу ҳужжатни шарҳлаб ўтирмоқчи эмасмиз. Фақат унинг сўнгидаги ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг: «Мен учун бир мусулмон одам юз минг динордан маҳбуброқдир», деган сўзларига эътиборингизни қаратмоқчимиз. Ўша вақтда динор олтин танга бўлган. Юз минг олтин танга ўша вақтда қанча кучга эга бўлганлигини англаб олиш ҳам қийин эмас. Ислом жамиятининг бошлиғи ўзининг оддий бир фуқаросини ана шунча маблағдан устун қўймоқда.

Лашкарлар тўпланганидан кейин Нўъмон розияллоҳу анҳу уч гуруҳни душмандан хабар олиб келиш учун юборди. Улардан иккиси хабарсиз қайтди. Учинчиси душманни кўриб, керакли хабарни олиб келди.

Нўъмон ўша вақтдаги ҳарбий тадбирлар бўйича олд, ўнг, чап ва орт томонларга қўмондонлар тайинлади. У ўз лашкари билан Ноҳавандга етиб бориб, у ерда чодирлар курдилар.

Жанг бошланди. Чоршанба, Пайшанба кунлари жанг бўлиб, Жума куни форслар хандақларига тушиб, беркиниб олдилар.

Мусулмонлар маслаҳат қилиб, Қаъқоъ ўз аскарлари билан душман устига бостириб бориб, кейин уларни алдаш учун ортга қочиши, душман кувиб чиққанда ҳамма бирдан ҳамла қилишига қарор қилдилар.

Қаъқоъ ибн Амр розияллоҳу анҳу ўз одамлари билан топширилган вазифани аъло даражада бажардилар. Умрида мусулмонларнинг қочганини кўрмаган форслар ховлиқиб, уларни кувишга тушдилар. Нўъмон розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам яхши

кўрадиган вақтгача лашкарларига жангга киришга амр бермай турди. Қуёш заволга кетиши билан у киши такбир айтди. Ислоннинг музаффар фотиҳлари «Аллоҳу акбар!» садолари остида душман устига арслонлар каби ташландилар. Биринчилардан бўлиб, уларнинг амирлари Нўъмон розияллоҳу анху: «Агар мен шаҳид бўлсам, ўрнимга Ҳузайфа амир бўлади», деб ёвга ҳамла қилди.

Тарих кўрмаган жанг бўлди. Қодисиядаги жанг ҳам бунчалик бўлмаган эди. Жанг давомида Нўъмон розияллоҳу анху шаҳид бўлди. Укаси Нуъайм унинг жасадини биров кўрмасин деб, беркитиб қўйиб, ўзи жангни давом эттирди. Байроқни Ҳузайфа олди. Жанг қоронғи тушгунича давом этди. Форслар гуриллаб ёниб турган ибодатхоналари томон қочар, мусулмонлар уларни қувиб борардилар.

Форсларнинг Моҳийн номли бошлиғи сулҳ сўради. Уларнинг талаби бўйича қуйидаги ахднома ёзилди.

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу Ҳузайфа ибн Ямоннинг Моҳдинор аҳлига берганидир. У уларга жонлари, моллари ва ерлари учун омонлик берди. Улар ўз миллатларида ўзгартирилмадилар. Улар билан шариатларининг ораси тўсилмайди. Модомики улар жияни адо қилар эканлар, улар ҳимояда бўлурлар. Ҳар йили уларга волий бўлган шахсга ҳар бир балоғатга етганнинг молидан ва жонидан тоқатига қараб (олинади). Модомики, мусофирларни тўғри йўлга солсалар, йўлларни тузатсалар, ўз олдиларидан ўтган мусулмон аскарларни бир кечаю бир кундуз меҳмон қилсалар, вафо қилсалар ва насихат қилсалар. Агар алдасалар ва ўзгартирсалар, бизнинг зиммамизда улар учун ҳеч нарса йўқ.

Қаъқоъ ибн Амр, Нуъайм ибн Муқаррин ва Сувайд ибн Муқарринлар гувоҳ бўлдилар. 19-ҳижрий сананинг

Мухаррамида ёзилди».

Сўнгра мусулмонлар ўз жойларига қайтдилар. Наҳованд фатҳини мусулмонлар «Фатҳларнинг фатҳи» деб номладилар. Чунки ушбу фатҳдан кейин Форснинг иши умуман ўнганмади.

Ҳазайфа ибн Ямон розияллоҳу анҳу Соиб ибн ал-Акраъ розияллоҳу анҳуни хушхабарчи қилиб, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига йўллади. У Мадинага яқинлашиб келганида ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу шаҳар ташқарисида хабар кутиб, безовта бўлиб юрар эдилар. У киши Соиб розияллоҳу анҳуни кўришлари билан:

«Ортингда не бор?» деди.

Соиб ибн ал-Акраъ розияллоҳу анҳу:

«Яхшилик! Эй мўминларнинг амири, Аллоҳ сенга фатҳ берди! Улкан фатҳ! Нўъмон ибн Муқаррин шаҳид бўлди», деди. Умар:

«Иннаа лиллаҳи ва иннаа илайҳи рожиъун!» дедилар-да, йиғлаб юбордилар. Йиғининг кучидан у кишининг икки куракларининг уст қисми кўтарилиб туша бошлади. Буни кўрган Соиб:

«Эй мўминларнинг амири, ундан кейин мусибатга учраганларнинг ҳам юзини таниб бўлмади», деди. У киши:

«Улар заифхол мусулмонлардир. Лекин уларни шаҳидлик ила мукаррам қилган Зот юзларини ҳам, насабларини ҳам билади. Уларга Умарнинг билишининг нима кераги бор», деди.

Ноҳавандда мусулмонлар қўлга киритган ўлжалар ичида икки идишда Кисронинг нафис жавҳарлари ҳам бор эди. Ҳузайфа розияллоҳу анҳу ўшаларни Соиб розияллоҳу анҳу орқали Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга юборган эди. Соиб уларни ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуга берган эди, «Уларни Байтулмолга қўйиб, лашкарининг олдига жўна», деди. У уловини миниб кетди. Умар унинг ортидан

пойлоқчи юборди. У Соибни Куфадан қайтариб келди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу уни кўриши билан:

«Сен чиққан кечаси мен уйкуга кетдим. Фаришталар мени ичида олов ёниб турган икки идиш томон, агар уларни мусулмонларга тақсимламасам, ўтини менга босмоқчи бўлиб, судрай бошладилар. Бу икки идишни ол-да, мусулмонларнинг ризқи учун сотиб юбор», деди.

Икки идишдаги жавоҳирлар Куфа бозорида сотилди ва тушган маблағ мусулмонларга сарф қилинди.

МУЖТАҲИД ХАЛИФА

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу сиёсат, футуҳот, волийлар, шаҳарлар қуриш, аскарый ишлар ва шунга ўхшаш бошқа тадбирлар билангина чегараланиб қолишлари мумкин эмас эди. У кишининг илми, у кишининг зехни, у кишининг ақли ва тадбиркорлиги олдида мазкур ишлар жуда ҳам содда ва осон эди.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг ҳаётларини ўрганар эканмиз, у кишининг улкан мужтаҳид эканликлари, нафақат мужтаҳид, балки кейинги авлод мужтаҳидларига дарслик бўладиган ижтиҳодлар қилганликларига гувоҳ бўламиз.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу шаръий ҳукмларни татбиқ қилишда кишининг ақли лол қоладиган даражада жасорат билан иш тутганлар. Юқорида у киши очлик йиллари халқни иш билан, озиқ-овқат билан таъминлай олмай қолганларида вақтинчалик ўғрининг қўлини кесиш ҳукмини тўхтатганликлари ҳақида гаплашган эдик.

Энди ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг шунга ўхшаш ижтиҳодларидан баъзиларини батафсилроқ ўрганамиз.

ХАМР ИЧУВЧИНИНГ ҲАДДИ ҲАҚИДА

Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд ва Термизийлар Анас розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Аллоҳнинг Набийи соллаллоху алайҳи васаллам хамр ичганларни хурмо шохи ва кавушлар билан урдирдилар. Сўнгра Абу Бакр қирқ дарра урдирди. Умар халифа бўлиб, одамлар қишлоқ-шаҳарларга яқинлашганларида, «Хамр ичганга дарра уришда қандоқ маслаҳат берасизлар?» деб сўради. Шунда Абдурраҳмон ибн Авф: «Мен уни энг энгил ҳаддчалик қилишингни маслаҳат бераман», деди. Шунда Умар саксон дарра урдирди».

Бошқа бир ривоятда:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига хамр ичиб олган киши келтирилган эди, уни икки хурмо шохи ила қирқ марта урдирдилар», дейилган.

Термизийнинг лафзида эса:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам ҳадни икки кавуш ила қирқта урдирдилар», дейилган.

Аллоҳ таоло жоҳилият аҳли ўта берилиб кетган хамрни аста-секинлик билан ҳаром қилди. Қуръони Каримда хамрнинг ҳаромлиги қатъиян эълон қилинди. Аммо хамр ичган одамга нисбатан қандоқ жазо чораси кўрилиши белгилаб берилмади.

Бу ҳам Аллоҳ таолонинг ҳикмати эди. Бу ҳикмат вақт ўтиши билан тушуниб борилмоқда. Хамрнинг турлари кўп, уни истеъмол қилиш ҳам ҳар хил. Ундан келиб чиқадиган оқибатлар ҳам замон ва маконга қараб, турлича бўлади. Бундоқ нарсанинг жазосини Қуръонда белгилаб қўйиш эса, ўша омиллари ҳисобга олмаслик бўлур эди. Ҳакиму Хобийр бўлган Зот Аллоҳ таолога бундоқ тасарруф мутлақо тўғри келмайди.

Шунинг учун ҳам жинойтчини хамр учун жазолаш Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг суннатлари ила собит бўлди. Ушбу жазонинг миқдорини аниқлаш эса, мусулмон ҳукумати ихтиёрига қўйилди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Ислум умматининг Расули сифатида ҳамр истеъмол қилган шахсни кўпчилик олдида калтаклаш ҳукми борлигини айтдилар ва қилиб кўрсатдилар.

У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам ўша вақтдаги раҳбар сифатлари ила ўз даврларидаги маст ҳолда қўлга тушганларни хурмо шохи ва кавуш, ҳатто қўл билан уриш ҳам мумкинлигини жорий қилдилар. Шу боис Ислум умматига ҳамр истеъмол қилиб қўлга тушган мастни калтаклашни йўлга қўйиш вожиб бўлди. Нима билан, қанча калтаклашни аниқлаш эса, ҳар замоннинг Масъул кишилари ихтиёрига тарк қилинди.

Шунинг учун ҳам ҳазрати Абу Бакр ўз ҳалифалик даврларида қирқ дарра урдирдилар.

Ҳазрати Умар эса, саксон дарра урдиришни лозим топдилар. Агар хурмо шохи ёки кавуш билан уриш эргашиш лозим бўлган суннат бўлганида, бу икки буюк ҳалифалар бу ишга албатта эргашган бўлар эдилар.

Ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳу хурмо шохи ва кавуш ўрнига дарра урдирганларида саҳобалардан бирорталари: «Нима учун Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига амал қилмаяпсан?» демаганликлари мазкур ишнинг эргашиш вожиб бўлган суннат эмаслигини кўрсатиб турибди.

Шунингдек, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу саҳобаи киромлардан «Ҳамрда нима маслаҳат берасизлар?» деб сўраганларида, бирорта саҳоба «Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатлари турганда, биздан маслаҳат сўраб нима қиласан?!» демаганликлари ҳам мазкур ишнинг эргашиш вожиб бўлган суннат эмаслигини кўрсатиб турибди.

Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳунинг: «Мен уни энг енгил ҳаддчалик қилишингни маслаҳат бераман», дейишлари бу ишнинг вазиятдан келиб чиқиб

белгиланиши лозим иш эканлигини кўрсатиб турибди.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг даврларида арпа, узум, хурмо сувидан тайёрланган хамр истеъмолда бўлган. Шу билан бирга, унинг зарари, кишиларнинг унга бўлган муносабатлари ҳам ўзига яраша бўлган.

Аммо ҳазрати Абу Бакр розияллоху анҳу даврларига келиб, бу ишнинг бир оз жиддийлашганлигини хамр ичувчига нисбатан кўриладиган жазо чораси ҳам жиддийлашганлигидан билиб оламиз.

Ҳазрати Умар розияллоху анҳунинг даврларида эса, хамр масаласи ўта жиддий тус олган кўринади. Бунинг ривоятда келган «Умар бўлиб, кишилар қишлоқ-шаҳарларга яқинлашганларида» деган жумладан ҳам билиб олсак бўлади. Аввалги пайтда саҳровий ҳаёт тарзи ғолиб бўлган. Шунинг учун хамр тайёрлаш, уни тижоратга қўйиш ва ниҳоят, истеъмол қилиш ўзига яраша оз миқдорда бўлган.

Ҳазрати Умар розияллоху анҳунинг даврларида Ислом жамияти ниҳоятда кенгайди. Турли юртлар, халқлар, миллат ва элатлар Исломга кирдилар. Уларнинг ўзларига яраша муаммолари, жумладан, хамр муаммоси ҳам бор эди. Кишилар шаҳар ва қишлоқларга яқинлашиб, ўтроқ ҳаёт тарзи ғолиб бўлганидан кейин хамр ишлаб чиқариш, уни тижоратга қўйиш ва истеъмол қилиш ҳам авж олган бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам раҳбар Умар розияллоху анҳу бу масалани шуро мажлисига қўйишга мажбур бўлганлар ва унда хамрнинг жазоси энг оз ҳадд, яъни, саксон дарра уриш қилиб белгиланган.

Бу иш Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳунинг шариат руҳини, унинг ҳукмларини кишиларнинг ҳолига ва бошқа шароитларга қараб татбиқ қилиш услубларини дақиқ жойларигача аъло даражада билишларининг ёрқин далилидир.

ХУН ҚИЙМАТИ МАСАЛАСИ

Имом Абу Довуд ва Насайилар Амр Ибн Шуъайб розияллоху анхудан, у ўз отасидан, у бобоси розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Расулуллоҳ солаллоху алайҳи васалламнинг давларида хуннинг қиймати саккиз юз динар ёки саккиз минг дирҳам бўлиб, аҳли китобнинг хуни ўша кунларда мусулмонлар хунининг ярмига тенг эди. Шундоқ ҳолда кўп йиллар давом этиб келди. Ниҳоят Умар халифа бўлганидан кейин, у хутба қилиб:

«Билиб қўйинглар, туя қиммат бўлиб кетди», деди.

Сўнгра дияни олтин эгаларига минг динар, кумуш эгаларига ўн икки минг дирҳам, қора мол эгаларига икки юзта қорамол, қўй эгаларига икки мингта қўй ва кийим эгаларига икки юзта кийим этиб белгилади. Аҳли зиммаларнинг хунини кўтармай, ўз ҳолида қолдирди», деди».

Ушбу ривоятдан кўплаб фойда, қоида ва шаръий далилларни тушуниш услубларини ўрганиб оламиз:

Хуннинг қийматини бериш ҳам мумкинлиги.

Хуннинг қиймати юзта туянинг қиймати эканлиги. Чунки ҳазрати Умар розияллоху анху динар ва дирҳамнинг миқдорини оширишга туянинг нархи қимматлашиб кетганлигини сабаб қилиб кўрсатдилар.

Пайғамбаримиз солаллоху алайҳи васалламнинг давларида хуннинг қиймати олтин пул ила саккиз минг дирҳам бўлганлиги.

Аҳли китобнинг хуни мусулмон шахснинг хунининг ярмига тенг бўлиши.

Ўша вақтда пулнинг кучи туянинг нархи билан ўлчанганлиги (Албатта, Арабистон яриморали шароитида).

Ҳазрати Умарнинг пул қийматининг ўлчови бўлган

туянинг нархи ошиб, пулнинг қадри пасайганлиги учун хуннинг қийматини зиёда қилганликлари.

Ҳазрати Умарнинг давларида хуннинг қиймати олтин пул билан минг динар, қумуш пул билан ўн икки минг дирҳамга чиққанлиги.

Хуннинг қийматини Пайғамбар алайҳиссаломнинг давларида бўлмаган қийматлар билан ҳам белгилаш мумкинлиги. Мисол учун, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу хуннинг қийматини икки юз сидирға қийим-кечак деб белгилаганлар. Ўша вақтларда бирор нарсанинг қийматини қийим-бош билан берадиган томонлар ҳам бўлган, чунки уларнинг касби-корлари шу билан бўлган. Уларнинг бошқа мол-мулки бўлмаган. Бир сидирға қийим битта кўйлак ва бир иштондан иборат бўлган.

Бирор ҳукми аниқ билиш учун у ҳақдаги барча оят ва ҳадисларни яхшилаб, атрофлича ўрганиб чиқиш зарур эканлиги.

Бу фикримизни ушбу хун тўлаш масаласи мисолида кўриб чиқайлик.

Ояти каримада хун тўлаш вожиблиги умумий тарзда айтилган, аммо нимадан қанча миқдорда тўлаш керак эканлиги айтилмаган. Бир ҳадисда хуннинг миқдори юзта туя эканлиги, бошқасида бир одамни қасддан ўлдирганда қандай сифатдаги туялар берилиши, учинчисида ноқасддан ўлдирганда қанча берилиши баён этилган. Тўртинчи бир ҳадисда хуннинг қиймати саккиз юз дирҳам миқдоридаги пул бўлиши ҳам мумкинлиги айтилган. Шу билан бирга, аҳли китобнинг хуни мусулмон хунининг ярмига тенглиги ҳам баён қилинган.

Бирортамиз Қуръонгагина амал қиламиз, ҳадис билан ишимиз йўқ, десак, хуннинг миқдорини аниқлай олмас эдик.

Агар биринчи ҳадисни ушлаб, хуннинг миқдори юзта туя экан, дейдиган бўлсак, қасддан ўлдирилган одам билан

ноқасддан ўлдирилган одамнинг хунини тенг қилиб қўйган бўламиз.

Мабодо биринчи ва иккинчи ҳадиснигина ушлаб, хуннинг қиймати фақат туя билан ўлчанади, десак, туяси йўқ юртларда хун тўлаш ишини қийинлаштириб қўйган бўламиз.

Фақат ҳадисда келган лафзларни ушлаймиз, хун туя бўлмаса, динор ёки дирҳам билан тўланади, десак, яна қийинчилик туғилади. Чунки ҳамма ерда ҳам динор ва дирҳам топилавермайди.

Шунинг учун ҳам ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу ўз даврларида Ислом жамияти ҳудудлари кенгайиб, турли юртлар ва халқлар мусулмончиликка кирганидан кейин хун тўлаш учун қорамол, қўй, ҳаттоки, қийим ҳам бўлаверади, деганлар.

Ҳазрати Умар ўзларининг бу ишлари билан Пайғамбаримиз солаллоху алайҳи васалламнинг суннатларига, яъни, ҳадисларига ҳилоф иш қилмаганлар, балки айна суннатга амал қилганлар.

Шариатнинг ҳукми – қотилдан хун тўловини олиш. Тўлов мол-мулк бўладиган нарса бўлса, бўлди.

Агар ҳазрати Умар розияллоху анҳу ҳам ҳозирги баъзи бир фикр доираси тор кишиларга ўхшаб, ҳадисдаги ҳар бир ҳарфга амал қиламан, деган даъво билан хун учун фақат туя, динор ва дирҳам бўлиши зарур, деб туриб олганларида, кўп жойларда хун тўлашнинг иложи бўлмай қолар эди.

Шариати исломиянинг ҳар замон ва ҳар маконга солих бўлиши ҳам шунда. Яъни, Исломнинг афзаллиги замон ва макон ўзгариши билан ўзгариб турадиган нарсаларда қатъий ҳукм чиқармай, мусулмонлар ижтиҳодига ҳавола қилиб қўйилганидандир.

Ушбу масалада ҳам хун бериш вожиблиги, унинг миқдори ўша вақтнинг пул қийматини белгиловчи мулк –

туядан юз дона бериш билан бўлишини ва ниҳоят, хунга унинг қийматини ҳам бериш мумкинлиги баён қилинган. Қолган майда-чуйда ишлар ушбу қамров ичида замонга, маконга ва бошқа омилларга қараб, етук мутахассислар томонидан белгиланаверади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан собит бўлган ҳадисларнинг ҳаммаси ҳам доимий равишда, ҳар бир ҳарфигача татбиқ қилиш учун айтилмаган. Яъни, баъзи ҳукмлар у зот алайҳиссаломдан бутун умматнинг охирзамон Пайғамбари сифатлари билан эмас, балки ўша вақтдаги раҳбар сифатларида, маълум макон ва замонга мос равишда ворид бўлган.

Ушбу маънони айнан ҳозирги ривоятларда кўриб турибмиз. Пайғамбаримиз солаллоҳу алайҳи васалламнинг қотилнинг хун тўлаши вожиблиги ҳақида айтган гаплари у зотнинг барчанинг Пайғамбари ва доимий равишда ҳукм қилиш учун айтувчи сифатлари ила ворид бўлгандир. Бунга ҳамма одамлар, ҳамма макон ва замонда амал қилишлари вожиб.

Пайғамбаримиз солаллоҳу алайҳи васалламнинг хуннинг қийматини саккиз юз диноҳ ёки саккиз минг дирҳам қилиб белгилаганликлари ўша даврдаги Ислоҳ жамияти бошлиғи эканликларидан келиб чиққан. Ўша давр мусулмонлари бу ҳукмга амал қилишлари вожиб бўлган ва улар бу кўрсатмага оғишмай амал қилганлар ҳам.

Бироқ вақт ўтиши билан мазкур ҳукмнинг жавҳарига кўра, сирти ўзгариши мумкин. Зотан, ўша ҳукмнинг жавҳари ўликнинг эгаларига юзта туя қийматига яраша мол-мулк бериш эди. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг даврларига келиб, туя қиммат бўлиб кетиб, саккиз юз диноҳ ёки саккиз минг дирҳамга юзта туя олиб бўлмайдиган бўлиб қолди. Балки мазкур маблағ саксон туянинг нарҳига тенг бўлиб қолди. Агар ҳадиснинг сиртига амал қилинса, унинг жавҳари-мағзига футур етиши

мумкин.

Шунинг учун ҳам бундоқ масалаларни дакик жойларигача яхши англайдиган ҳазрати Умар розияллоху анху хуннинг қийматини оширдилар. Бу билан у киши ҳадиснинг сиртига хилоф қилган бўлиб кўринсалар ҳам, аслида ҳадиснинг жавҳарига амал қилганлар.

УЧ ТАЛОҚ МАСАЛАСИ

Имом Муслим, Абу Довуд ва Аҳмадлар Абу ас-Саҳбаа розияллоху анхундан ривоят қиладилар:

«У киши Ибн Аббос розияллоху анхуга «Набий соллаллоху алайҳи васаллам ва Абу Бакр даврлари ҳамда Умарнинг амирлигидан уч йилда уч талоқ битта қилинишини биласанми?» деди.

Шунда Ибн Аббос: «Ҳа», деди.

Ибн Аббос розияллоху анху: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам ва Абу Бакр даврларида ҳамда Умарнинг халифалигининг икки йилида уч талоқ биттага ўтар эди. Кейин Умар ибн Хаттоб: «Одамлар ўзлари шошилишлари керак бўлмаган нарсада шошилиб қолдилар. Агар уни ўтадиган қилиб қўйсак, қандоқ бўлар экан», деди ва ўтадиган қилиб қўйди».

Ушбу ривоятда сўз: «Агар эр хотинига «Сен уч талоқсан», деса ёки «Талоқ қилдим, талоқ қилдим, талоқ қилдим» деб уч марта айтса, уч талоқ тушадими ёки бир талоқми?» деган савол устида кетмоқда.

Очиқ-ойдин кўриниб турибдики, аввал бир жойда бир йўла уч талоқ қилиш бир талоқ ўрнига ўтган. Аммо ҳазрати Умар розияллоху анхунинг даврларида одамлар бу ишни суистеъмол қилиб юборганларидан кейин, бир лафз билан уч талоқ қўйса, уч талоқ тушади, деган ҳукм чиққан.

Жумҳур уламолари, жумладан, тўрт мазҳаб фуқаҳолари ҳам: «Бир лафз билан айтилган уч талоқ уч

талoқ ҳисобланади. Эр-хотин ажрашади, қайта ярашиш имконига эга бўлмайдилар», деганлар.

Баъзи саҳоба ва тобеъинлар, шунингдек, Ҳанафий, Моликий ва Ҳанбалий мазҳабларининг баъзи уламолари: «Бир лафз билан қилинган уч талоқ бир талоқ ўрнига ўтади», деганлар.

Далил ва ҳужжатларни солиштириб, суриштирган уламоларнинг кўплари жумҳур ва тўрт мазҳабнинг қавли кучли эканлигига ишонч ҳосил қилганлар.

Албатта, бу ишда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу кишиларнинг, хусусан, талоқ қилувчи эркакларнинг ҳаддиларидан ошганликлари, ўзлари учун шариат томонидан берилган енгилликни суистеъмол қилганликларини эътиборга олганлар.

ҲАЗРАТИ УМАР ЯНА ШОМДА

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Амвосдаги вабо хабарини эшитиб, Шомга қайтиб кетганликлари ҳақида аввал ўрганган эдик. Ана шу вабо дарди оқибатида кўпгина саҳобаи киромлар вафот этдилар. Жумладан, Шомнинг амири, Ислом умматининг амини Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳу ҳам вафот этдилар. У кишининг ўринларига Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу амир бўлдилар. Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу лашкарларни тоғли жойга олиб чиққан эдилар, вабо бир оз енгиллади.

Шунингдек, Димашқнинг амири Язид ибн Абу Суфён ҳам вафот этиб, ўрнига укаси Муовия ибн Абу Суфён бўлди. Шурҳабийл ибн Ҳасана Урдунга амир бўлди. Вабо вақтида кўп одамлар ҳалок бўлдилар. Бу касаллик бир неча ой давом этди.

Шу пайтда мерос масаласи юзасидан кўпгина тушунмовчиликлар юзага чикди. Амирлар бу масала

хакида Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳуга мактуб ёздилар. У киши одатдагидек, шуро мажлисини чақириб, маслаҳат қилдилар:

«Мусулмонларнинг юртларида айланиб, уларнинг ҳолидан бир хабар олмоқчиман, менга маслаҳат беринглар. Шом аҳлининг мерослари зое бўлибди. Шомдан бошлайман. Уларга меросларини бўлиб бераман. Уларга ўзим билганимча нарсаларни қоим қиламан. Сўнг қайтиб, бошқа юртларга айланаман», деди.

Шуро мажлиси бу маслаҳатни тўғри деб топди. Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу Мадинага, ўз ўринларига Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳуни қўйиб, йўлга чиқдилар. У киши Ййлага қараб йўл олдилар.

Бир тўп ерлик раҳбарлар халифани Жобияга етмасларидан олдин кутиб олиб, эҳтиромларини ўрнига қўйиш мақсадида олдинга чиқиб, кута бошладилар. Уларнинг олдиларидан оддий савдогар араблар ўтиб кетдилар. Уларнинг ичида туясига пўстакни тескари солиб миниб олган бир одам ҳам бор эди. Одамлар ўша одамдан:

«Амирал мўминин қани?» деб сўрашди.

«Олдингларда», деди у ва йўлида давом этди.

Бир вақт Жобия томонда шов-шув бўлиб қолди. Хабар олишса, ҳалиги савдогарсифат ўтиб кетганлар халифа Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу ва унинг шериклари экан. Туяга пўстакни тескари солиб миниб олган одам ҳазрати Умар розияллоху анҳунинг ўзлари эканлар. «Мўминларнинг амири олдингларда», деганларида ўзларини кўрсатиб айтган эканлар. Кутиб олувчилар кийинишда, уловида, юриш-туришда оддий одамдан фарқ қилмайдиган забардаст халифани танимай, ўтказиб юборган эканлар.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу Шомда турганларида меросларни шариат ҳукми асосида қойилмақом қилиб тақсимлаб бердилар. Кейин қишки ва ёзги

лашкарларни туздилар.

Шомнинг чегараларига амирлар тайинладилар.

Абдуллоҳ ибн Қайсни соҳил тарафларга қўйдилар.

Шурҳабийл ибн Ҳасана розияллоҳу анхуни ишдан бўшатдилар ва «Мен шубҳа борлиги учун бўшатганим йўқ, фақат кучлироқ одамни қўймоқчиман, холос», дедилар.

Амр ибн Утбани озик-овқат бўйича масъул қилдилар.

Имом Тобароний ва Абу Убайд Қайс ибн Абу Ҳозимдан ривоят қиладилар:

«Билол розияллоҳу анҳу Умар розияллоҳу анхунинг олдига у Шомга келганида келди. Унинг ҳузурида лашкарларнинг амирлари бор эди.

У: «Эй Умар! Эй Умар!» деди.

Умар: «Манави Умар!» деди.

У: «Албатта, сен анавилар билан Аллоҳнинг орасидасан. Сен билан Аллоҳнинг орасида ҳеч ким йўқ. Сен олдиндагиларга, ўнг тарафиндагиларга ва чап тарафиндагиларга назар сол! Ана ўшалар, сенинг ҳузурингга келдилар. Аллоҳга қасамки, улар фақат қуш гўшти ейдилар», деди.

Умар: «Рост айтдинг! Мен улар то мусулмонлардан ҳар бирига икки муддан буғдой ва ўшанга етарли сирка ва ёғнинг кафолатини бермагунларича, ўрнимдан турмайман», деди.

Улар: «Эй мўминларнинг амири, биз сизга кафолатини берамиз. Аллоҳ хайрни кўп ва кенг қилди», дедилар.

У: «Ундоқ бўлса, хўп!» деди.

Сўнгра у кишига «Билолга амр қилсангиз, бир азон айтса», дейишди. У киши амр қилдилар. Ҳазрати Билол розияллоҳу анҳу азон айтдилар. У киши азонни бошлашлари билан ҳамма йиғлашга тушди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни кўрган бирор одам қолмай, бутун вужудлари ила йиғладилар. Ҳаммаларининг соқоллари ҳўл бўлиб кетди. Энг қаттиқ йиғлаган одам

ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу бўлдилар. Уларни кўриб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни кўрмаганлар ҳам йиғладилар. Ҳазрати Билолнинг азонлари мусулмонларнинг ёдига ўз ҳабиблари Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламни солган эди.

Зулқаъда ойда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Мадинага қайтдилар.

ҲАЗРАТИ УМАРНИНГ АДОЛАТИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ҳақларида сўз кетганида, у кишининг адолатлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтишнинг ўзи қизиқ туюлади. Зеро, дунёда Умар ва адолат сўзлари бир-бирининг ўрнига ишлатса ҳам бўладиган даражага бориб қолган. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳар бир ишлари адолатдан иборат бўлган. Кўпчилик ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуни эслаганда «Умари одил» демаса, қандайдир камчиликка йўл қўйгандек туюлади.

Шундоқ бўлса ҳам, ҳозирда адолатга муштоклик кучайганлиги учун, кишиларда одил раҳбар қандоқ бўлганини билиш истаги кучайганлиги учун ва қадимги китобларимизда ҳам «Ҳазрати Умарнинг адолати» номли сарлавҳаларни кўрганимиз учун бу мавзуга алоҳида муурожаат қилишни маъқул топдик.

Ибн Асокир, Саъид ибн Мансур ва Байҳақийлар аш-Шаъбийдан ривоят қиладилар:

«Умар билан Убай ибн Каъб (хурмо) талашиб қолдилар. Умар:

«Ўртамизда (ҳукм қилиш учун) бир одам танла», деди. Икковлари ҳам Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳуни танлаб, унинг олдига бордилар. Умар:

«Ҳузурингга ўртамизда ҳукм чиқаргин, деб келдик. Ҳукм уйда берилур», деди.

Улар киришгач, Зайд тўрдан жой кўрсатиб:
«Бу ёққа, эй мўминларнинг амири», деди. Умар унга:
«Бу биринчи жабрдир. Ҳукмингда зулм қилдинг. Мен
талашган одам билан бирга ўтиришим керак», деди.
Икковлари унинг қаршисига ўтирдилар. Убай даъво
қилди, Умар инкор қилди. Шунда Зайд Убайга:
«Мўминларнинг амирини қасам ичишдан афв қил. Мен
бу нарсани ундан бошқа учун илтимос қилмайман», деди.
Ана ўшанда Умар қасам ичиб, Умар билан авом
халқдан биттасини тенг кўрмагунча, Зайд қози
бўлмаслигини таъкидлади».

ЖОРИЯ ҚИССАСИ

Имом Тобароний, Ибн Асокир ва Байҳақийлар Ибн
Аббос розияллоҳу анхудан ривоят қиладилар:

«Бир жория Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг
олдиларига келиб:

«Хожам менга тухмат қилиб, ўтнинг устига ўтқазиб,
фаржимни куйдириб кўйди», деди.

Умар унга: «У сени ўша нарсани қилаётганингни
кўрдими?» деди.

Жория: «Йўқ», деди.

Умар: «Сен унга бирор нарсани эътироф қилдингми?»
деди.

Жория: «Йўқ», деди.

Умар: «Уни олдимга келтиринглар!» деди.

Хожани келтиришди. Умар у одамга:

«Аллоҳнинг азоби ила азоблайсанми?!» деди.

У: «Эй мўминларнинг амири, у мени ўз нафсида
тухмат қилди», деди.

Умар: «Сен унинг ўша нарсани қилаётганини
кўрдингми?» деди.

У: «Йўқ», деди.

Умар: «У сенга ўша нарсани эътироф қилдими?» деди.

У: «Йўк», деди.

Умар: «Нафсим кўлида бўлган Зот ила қасамки, агар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Мамлук учун хожасидан, бола учун ота-онадан қасос олинмайди», деганларини эшитмаган бўлганимда, сендан унинг қасосини олган бўлар эдим», деди ва уни юз қамчи урди.

Сўнгра жорияга:

«Сен кетавер, озодсан! Сен Аллоҳнинг ва Унинг Расулининг мавлосисан! Гувоҳлик бераманки, мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Ким ўт билан куйдирилса ёки қийналса, у озоддир, у Аллоҳнинг ва Унинг Расулининг мавлосидир», деганларини эшитганман», деди».

НИБТИЙ ВА УБОДА ИБН СОМИТ

Имом Байҳақий Макхулдан ривоят қилади:

«Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳу Байтул Макдиснинг олдида бир нибтийни чақириб, унга уловини ушлаб туришни буюрди. Нибтий бош тортди. Шунда Убода уриб, унинг бошини ёрди. Нибтий Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга шикоят қилди. Умар Убодага:

«Буни бундоқ қилишингга нима сабаб бўлди?» деди. У:

«Эй мўминларнинг амири, унга уловимни ушлаб туришни буюрган эдим, бош тортди. Мен аччиғи тез одамман. Бас, уни урдим», деди.

«Ғтир! Қасос учун!» деди Умар.

Шунда Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу:

«Қул учун биродарингдан қасос оласанми?!» деди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу қасосни тарк қилиб, хун бериш ҳақида ҳукм чиқарди».

ИЁС ИБН САЛАМА ҚИССАСИ

Тобарий Иёс ибн Саламадан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бозордан ўтди. Унинг дарраси бор эди. У мени бир туртиб, «Йўлдан четда тур», деди. Дарраси кийимимнинг бир четига тегди. Бир йилдан сўнг Умар менинг олдимга келди ва:

«Эй Салама, ҳажга бормоқчимисан?» деди.

Мен «Ҳа», дедим.

У менинг қўлимдан тутиб, уйига олиб борди, олти юз дирхам берди ва:

«Ҳажингга ишлат. Билиб қўй, бу ўша туртганим учун», деди.

«Эй мўминларнинг амири, бу иш менинг эсимдан ҳам чиқиб кетган эди», дедим.

«Менинг эсимдан чиқмабди», деди у».

Ғйлаб кўринг-а, бир одамни дарра билан салгина ноўрин туртиб қўйганлиги учун Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўша ишни бир йил давомида ўйлаб юрган эканлар. «Қандоқ қилсам, ўша ишни ўрнига келтираман?» деган хаёл билан яшаган эканлар. Ҳолбуки, Салама розияллоҳу анҳу бўлган ишни унутиб юборган, ҳатто эътиборга сазовор иш деб ҳисобламаган ҳам экан. Аммо Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўша ишдан кўнгилларида қолган нохушликни ювиб юбориш учун Салама розияллоҳу анҳунинг ҳаж сафари сарфиётини кўтаришга қарор қилган эканлар.

Қандай ажойиб адолат бу! Оддий фуқарога бу ишнинг узри айтиб қўйилса ҳам бўлар эди. Лекин ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу ўша одамнинг ёдидан ҳам чиқиб кетган бу ҳодисанинг узрини бошқача қилиб, олиймаком қилиб айтдилар ва ишни ўзларининг қалбларида зиғирча ҳам афсус-надомат қолмайдиган қилиб ҳал этдилар. Бундай ишни фақат мустаҳкам иймон соҳиби бўлган Масъул киши қила олар эди. Бундоқ адолатни фақат Аллоҳ таолодан

кўркадиган Масъул киши ўрната олар эди. Бундок адолатни фақат Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг таълимотларидан сув ичган Масъул кишигина юзага чиқариши мумкин эди. Бу ишни фақат Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу қила олар эдилар.

БАҲРАЙН ОМИЛИ ҚИССАСИ

Имом Ибн Жарир Тобарий Язийд ибн Мансурдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга унинг Баҳрайндаги омили Ибн Жоруднинг (ёки Ибн Абу Жоруднинг) олдига Адриёс исмли бир одам келтирилгани, унинг мусулмонларнинг душмани билан мактуб ёзишгани ҳамда уларга қўшилишни қасд қилганлиги аниқлангани, шунинг учун унинг бўйнига (қилич) урилгани, у эса: «Эй Умарим! Эй Умарим!» деб тургани ҳақида хабар етди.

Умар розияллоҳу анҳу ўша омилига мактуб юбориб, етиб келишини буюрди. Омил келди. Умар уни қўлида найза билан кутиб ўтирар эди. У Умарнинг олдига кирди. Умар найза билан унинг соқолини юқорига кўтариб:

«Адриёс, лаббайка! Адриёс, лаббайка!» дея бошлади.

«Эй мўминларнинг амири, ахир у мусулмонларнинг сирини очиб мактуб ёзди, уларга қўшилиб кетишга қасд қилди!» деди Ибн Жоруд.

«Қасди учун қатл қилдингми?! Биздан ким ҳам қасд қилмайди!? Агар одат бўлиб қолиш хавфи бўлмаганида, унинг учун сени қатл қилар эдим», деди Умар».

ВАҲБ ИБН ЗАЙД РИВОЯТИ

Имом Байҳақий Ваҳб ибн Зайддан ривоят қилади:

«Бир куни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу икки қўлини қулоғига тиқиб олиб:

«Воҳ, лаббайка! Воҳ, лаббайка!» деб чикди.

Одамлар: «Унга нима бўлибди?» дейишди.

«Унга хабар келди. Амирларидан бири дарёдан ўтмоқчи бўлган экан, кема топа олмабди. У одамларига: «Дарёнинг чуқурлигини биладиган одам топинглар», депти. Бир чолни топиб келишибди. Ўшанда совуқ пайт экан. У: «Совуқдан кўрқаман», депти. Амир уни мажбур қилибди. Чол сувга тушибди, уни совуқ олибди. Чол: «Эй Умарим!» деб нидо қила-қила, сувга ғарқ бўлибди», деди бир киши.

Умар амирга мактуб ёзди. У келди. (Умар) ундан бир неча кун юз ўгирди. У бировдан хафа бўлса, шундоқ қилар эди. Сўнгра унга:

«Сен ўлдирган одам нима қилди?!» деди.

«Эй мўминларнинг амири, мен уни ўлдиришни қасд қилмаган эдим. Ётиш учун бирор нарса топа олмадик. Сувнинг чуқурлигини билмоқчи бўлган эдик. Биз фалон, фалон жойларни фатҳ қилдик», деди.

«Мен учун сен қилган ҳамма ишдан кўра битта мусулмон одам маҳбубдир! Агар одат бўлиб қолиш хавфи бўлмаганида, унинг учун сени бўйнингдан чопар эдим. Унинг аҳлига хунини бер! Чик олдимдан! Сени кўрмайин!» деди Умар».

ҲОМИЛАСИ ТУШГАН АЁЛ

Имом Байҳақий ва Абдурраззоқлар Ҳасандан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу эри ғойиб бир аёлга одам юборди. У (эр) у(аёл)нинг олдига кириб турар эди ва бунинкор қиларди. Ўша аёлга одам юборди. Унга: «Умарга ижобат қил», дейилди.

Аёл: «Вой шўрим курсин. Уни менда нима иши бор экан?» деди. Йўлда кетаётиб, кўрққанидан уни тўлғоқ

тутиб қолди. Бир ҳовлига кириб, бола ташлади. Бола икки марта овоз чиқариб, ўлиб қолди.

Умар Набий алайҳиссаломнинг саҳобаларига маслаҳат солди. Улардан баъзилари: «Сенда айб йўқ, сен далолат қилувчи ва одоб берувчисан», дедилар. Али жим ўтирар эди. У Алига қараб:

«Сен нима дейсан?» деди.

«Агар улар ўз фикрларидан айтган бўлсалар, фикрлари хато. Агар сенга ёқиш учун айтган бўлсалар, сенга насиҳат қилишмаяпти. Менимча, сенга унинг хуни вожиб бўлади, чунки аёлни сен қўрқитдинг. У сенинг сабабингдан бола ташлаб қўйди», деди Али.

У Алига боланинг хунини Қурайшга тақсимлашни амр қилди. Яъни, унинг хуни Қурайшдан олинади. Чунки Умар хато қилган эди».

Бир одам бошқа бир одамни хато туфайли, беҳосдан ўлдириб қўйса, шариат ҳукми бўйича ўлганнинг хунини ўлдирганнинг ота тараф қариндошлари тўлайдилар. Бу ҳолда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу боланинг ўлимига ўзлари билмаган ҳолда сабаб бўлганликлари учун, унинг хунини у кишининг қариндошлари – Қурайш қабиласи тўлайдиган бўлмоқда.

ҲАЖ МАВСУМИДАГИ АДОЛАТ МАЖЛИСЛАРИ

Ибн Саъд Атодан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу омилларига ҳаж мавсумида унинг ҳузурига келишларини амр қилар эди. Улар жамланганда:

«Эй одамлар! Мен ўз омилларимни сизларнинг жонларингиз ва молларингизга мусибат етказишлари учун юборганим йўқ. Уларни ораларингизда тўсиқ бўлишлари учун ва пайларингизни бўлиб беришлари учун юборганман. Кимга шундан бошқа иш қилинган бўлса,

турсин!» деди.

Бир одамдан бошқа ҳеч ким турмади. У одам туриб:

«Эй мўминларнинг амири, сизнинг омилингиз фалончи мени юз дарра урди», деди.

«Нима учун уни урдинг! Тур, у қасосини олсин!» деди Умар.

Шунда Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу туриб:

«Эй мўминларнинг амири, агар бу ишни қилсангиз, гап кўпаяди ва сиздан кейингилар ҳам шундай қилишни одат қилиб олишади», деди.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларини қасос олишга тутиб берганларида, мен қасос олишга шароит яратмайми?!» деди Умар.

«Ўзимизга қўйиб беринг. Уни рози қиламиз», деди Амр ибн Осс.

«Бу сизларнинг ишингиз. Рози қилинглар», деди Умар.

Унга икки юз динор, яъни, ҳар қамчига икки динордан фидя берилди».

ҲАМАДОН ФАТҲИ

Бу вақтга келиб, шарқий жабҳада яна ҳаракатланиш юз берди. Ҳузайфа розияллоҳу анҳу Ноҳаванд фатҳидан қайтиб келаётиб, Ҳамадон аҳлининг сулҳни бузганликлари ҳақидаги хабарни эшитди. У киши бу кўнгилсиз хабарни ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуга етказди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу у томонга Нуъайм ибн Муқарринни юборишни амр қилдилар. У йўлидан қайтиб, Ҳамадон томон юрди. Ҳамма тарафни эгаллаб, шаҳарни қамал қилди. Душман сулҳ талаб қилди. Улар билан жияяга сулҳ тузилди. Сўнгра Нуъайм ибн Муқаррин Вожрўзда дайлимликлар, озарбайжонликлар ва райликларнинг қўшма лашкарини мағлуб қилди ва Умар розияллоҳу анҳуга хабар юборди. Умар розияллоҳу анҳу

уни Рай томон юришга амр қилдилар.

Нуъайм ибн Муқаррин шаҳарга яқинлашиб борганида, уларнинг лашкарбошиси Абул Фархон сулҳ талаб қилиб, олдиларига чиқди. У подшоҳга хилоф қилиб чиққан эди.

Подшоҳ атрофдагиларни ёрдамга чакириб, жангга тайёргарлик кўрди. Шаҳар ташқарисида, тоғ ёнбағрида икки тараф тўқнашди. Қаттиқ жанг бошланди. Иш узайиб кетаётганини кўрган Абул Фархон Нуъаймдан ўзига бир гуруҳ жангчилар ажратиб беришини сўради ва форслар билмайдиган томондан шаҳарга кирмоқчи эканлигини айтди. У мазкур жангчиларни олиб, шаҳарга кириб борди. Нуъайм зарбани кучайтирди. Бирдан шаҳар ичида «Аллоҳу акбар!» садолари янгради. Форслар шармандаларча мағлуб бўлдилар.

Бу жангда Аллоҳ таоло мусулмонларни Мадоиндаги каби катта микдордаги ўлжалар билан ризқлантирди. Нуъайм Абул Фархонни шаҳарга волий этиб тайинлади ва Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга фатҳ ҳақида хушхабар юборди.

Ўз навбатида ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу унга: «Уканг Сувайдни Қавмисга юбор», деб амр қилдилар. Амр бажарилди. Сувайд розияллоҳу анҳу шаҳарни ҳеч қаршиликсиз фатҳ қилдилар. Қочиб кетган одамларни қайтариб келиб, сулҳ туздилар.

Сўнгра Сувайд розияллоҳу анҳу Журжон томон юрдилар. У ернинг подшоҳи Сувайд розияллоҳу анҳудан сулҳ талаб қилиб, мактуб ёзди. Сувайд розияллоҳу анҳу рози бўлдилар. Подшоҳ шаҳар ташқарисига чиқиб, у кишини кутиб олди.

Сувайд розияллоҳу анҳу Журжонда турганларида у кишига Тобаристоннинг бошлиғи мактуб ёзиб, сулҳ сўради. У киши рози бўлдилар ва қуйидаги хужжатни ёзиб бердилар.

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Албатта, сен Аллоҳ азза ва жалланинг омонидасан. Шарт шуки, ўғриларингни ва ерингнинг атрофидагиларни тиясан. Бизга қарши бўлганларга жой бермайсан. Ким волий бўлса, унга ўз ерининг дирҳамидан беш юз минг дирҳам берасан. Қачон шуни қилсанг, биздан ҳеч кимнинг сенга ғарот қилишга ҳам, ерингга тегишга ҳам, сенинг изнингсиз киришга ҳам ҳаққи йўқ. Сизлар томон бизнинг йўлимиз изн ила омонли бўлур. Шунингдек, сизнинг йўлингиз ҳам. Сизлар бизга қаршиларга жой бермайсиз. Бизнинг душманимизнинг қочиб, кириб олишига ҳам йўл қўймайсизлар. Алдамчилик қилмайсизлар. Агар қилсангиз, сиз билан бизнинг орамизда аҳд йўқ.

Шоҳидлар: Савод ибн Қутба ат-Тамимий, Ҳинд ибн Амр ибн ал-Муродий, Саммок ибн Махрама ал-Асадий, Саммок ибн Убайдуллоҳ ал-Абасий, Утайба ибн ан-Нухҳос ал-Ажалийлар».

Сўнгра Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Басранинг Муғййрадан олдинги амири Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ ибн Утбонга мактуб ёзиб, уни Исфаҳонга юришга амр қилди. Абу Мусо ал-Ашъарийга унга мадад беришни амр қилди. Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ ибн Утбон бориб, у ерликлар сулҳ талаб қилгунларича уруш қилди. Сулҳ талаб қилган эдилар, сулҳ тузди. У Исфихоннинг атрофларини ҳам фатҳ қилди.

Агар эътибор берадиган бўлсак, мусулмонлар доимо сулҳ тарафдори бўлганликларини кўрмоқдамиз. Уруш бошланмасдан туриб, сулҳ сўраганларга ҳам, урушиб туриб, сулҳ сўраганларга ҳам, енгилишига кўзи етиб, сулҳ сўраганларга ҳам, сулҳга хиёнат қилиб туриб, яна сулҳ сўраганларга ҳам рози бўлиб, сулҳ бераверганлар. Бу Ислоҳ қондасидир.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА АҲЛИ ЗИММАЛАР

Ислом жамияти соясида яшайдиган ғайридинлар исломий истилоҳда «аҳли зимма» деб аталадилар. Яъни, уларнинг дини, жони, моли ва бошқа жиҳатдан тинч-омонлиги мусулмонлар зиммасида бўлади. Мусулмонлар «аҳли зимма»лар билан аҳднома тузганда, уларни ана шу нарсалар билан таъминлашни ўз зиммаларига олганлар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларида Мадинаи Мунавварада яҳудийлар мусулмонлар билан аҳднома асосида аҳли зимма бўлиб, ўз динларига амал қилиб, тинч-омон яшаганлар. Уларнинг ўзлари томонидан оғир хиёнат ва жиноятлар содир бўлгандагина мусулмонлар қарши чоралар кўришга мажбур бўлганлар.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анхунинг даврларида ҳам ана шу сиёсат давом этди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг даврларида эса, бошқа масалалар каби бу масалада ҳам кўплаб янгиликлар содир бўлди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху аҳли зимма масаласида ҳам кишининг ақли лол қоладиган даражада ажойиб ижтиҳодлар қилдилар. Буларнинг ҳаммаси Исломнинг умумий таълимотларига суянган ҳолда амалга оширилди. Қуръон ва Суннат таълимотларининг нозик жойларигача чуқур тушуниб етган халифа Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху бу соҳада асрлар давомида барча динлар, барча миллатлар ва барча жамиятларга ўрнак бўлиб, яна ортиб қоладиган ишларни қилдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг Байтул Макдис насороларига берган аҳдлари ва улар билан қилган муомалалари ҳақида юқорида гаплашган эдик. Бу ишни ҳозиргача ҳеч ким қила олмади, мабодо қилса ҳам, Умар розияллоҳу анхунинг қилганларини такрорлаган бўлади.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг форс мажусийларига нисбатан юритган сиёсатлари ҳам у

кишининг ва омилларининг Ҳурмузон ҳайъати ила қилган муомалаларидан кўриниб турибди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг ўз фаолиятлари давомида чиқарган фармонлари, ҳукмлари ва қилган муомалалари аҳли зиммага нисбатан ҳам айни адолатдан иборат бўлган. Ушбу масалага оид ҳужжатларни ўрганган одам улкан ҳақиқатнинг қаршисида турганини дарҳол ҳис этади.

ЯҲУДИЙНИНГ ҚАТЛИ ҲАҚИДАГИ МАКТУБ

Имом Байҳақий ва Абдурраззоқ Қосим ибн Абу Баззадан ривоят қиладилар:

«Шомда мусулмон одам аҳли зиммадан бўлган бир кишини ўлдириб қўйди. Бу ҳақда Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳуга етказилди. У Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мактуб ёзди. Умар унга: «Агар бу иш унинг одати бўлса, бўйнидан чоп. Агар билмасдан қилган бўлса, хунга тўрт минг тўлат», деб ёзди».

Очиқ-ойдин кўриниб турибдики, Ислом ҳукумати аҳли зимманинг жонини ҳам худди мусулмоннинг жонини ҳимоя қилгандек ҳимоя қилмоқда.

Афсуски, Ислом таълимотидан узоқ бўлиш оқибатида кўпчиликда Ислом жамияти мусулмонлардан бошқаларни ўлдиришни ўзига вазифа қилиб олган, деган тасаввур пайдо бўлиб қолган.

Мана, бир яҳудий кишини ўлдириб қўйган мусулмонга қарши қандоқ ҳукм чиқарилганига ўзимиз гувоҳ бўлиб турибмиз. Бу нарса кўргазма учун қилинган яккаю ягона ҳолат эмас, балки умумий қоидадир.

МУШРИКЛАРНИ ҚАТЛ ҚИЛИШНИ МАН ҚИЛИБ ЁЗИЛГАН МАКТУБ

Имом Молик Куфа аҳлидан бўлган бир кишидан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзи юборган бир лашкар омилига: «Менга етган хабарга кўра, сизлардан баъзи кишилар ажам кофирни қувар экан. У тоққа чиқиб беркинса, «наметарс» (кўркма), дер экан. Лекин тутиб олгач, ўлдирар экан. Аллоҳга қасамки, менга ким ўшандок қилгани ҳақида хабар етса, албатта, унинг бўйнини чопаман», деб мактуб ёзди».

Қаранг-а, қандай олижаноблик! Уруш вақти. Бир душман тоққа қочиб, яшириниб олди. Лекин уни қувиб борган мусулмоннинг ёлғон ваъда бериб, душманни ўлдиришга ҳаққи йўқ. Агар ёлғон ваъда бериб, бирор мушрикни ўлдирса, у ўз ҳукумати томонидан ўлим жазосига ҳукм қилинади.

Имом ал-Вокидий ва Ибн Асокир Абдуллоҳ ибн Абу Ҳадрад ал-Асламийдан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу билан Жобияга келдик. У аҳли зиммадан бир чолнинг таом тиланиб юрганини кўриб қолиб, унинг кимлигини сўради. «У аҳли зиммадан, ёши улғайиб, заифлашиб қолган», дейилди.

Умар унинг зиммасидаги жияни бекор қилди. Кейин: «Ундан жия олиб, заифлашган чоғида таом тилантириб кўйдингизми?!» деб, Байтулмолдан ўн дирҳам нафақа жорий қилди. Унинг оиласи бор эди».

Абу Убайд ва Ибн Занжавайҳ ривоят қиладилар:

«Умар розияллоҳу анҳу бир қари зиммий чолнинг масжид эшиги олдида тиланиб турганини кўриб қолди ва:

«Сенга нисбатан инсоф қилмабмиз. Ёшлигингда сендан жия олибмиз. Катта бўлганинда сени зое қилибмиз», деди. Сўнгра Байтулмолдан унга етарли маош жорий қилди».

МУСУЛМОННИНГ ЗАРАРИГА, ЯХУДИЙНИНГ

ФОЙДАСИГА ЧИҚАРИЛГАН ҲУКМ

Имом Молик Саъид ибн Мусаййибдан ривоят қилади:

«Бир мусулмон ва бир яҳудий хусуматлашиб, Умар розияллоҳу анҳунинг ҳузурига келишди. Яҳудий ҳақ бўлиб чиқди. Умар унинг фойдасига ҳукм чиқарди. Шунда яҳудий унга:

«Аллоҳга қасамки, ҳақ ила ҳукм чиқардинг», деди.

«Сен қаердан билдинг?» деди Умар, уни дарра ила уриб.

«Биз Тавротда: «Қайси қози ҳақ ила ҳукм чиқарса, албатта, ўнг томонида битта, чап томонида битта фаришта уни қувватлаб туради. Модомики, у ҳақда экан, ишини тўғрилаб ҳам турадилар. Қачон ҳақни тарк қилса, улар ҳам уни тарк қилиб, кўтариладилар», дейилганлигини топамиз», деди».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг илоҳий адолат уммонидан сув ичган адолатларини кўргандан кейин, ундан баҳраманд бўлгандан кейин яҳудий ҳам эриб кетиб, мусулмонлар халифасини алқашга ўтган. У яҳудийларнинг бошқалардан беркитиб юрадиган китоблари, яъни, Тавротдаги ҳақиқатни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳукмида кўрганлигини эътироф этган.

Ҳа, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг Ислом жамияти раҳбари сифатида олиб борган ишларига бутун дунё қойил қолган ва ҳалигача қойил қолиб келмоқда.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бунга ўхшаш адолатли ишларни ташвиқот учун қилмас эдилар. Балки буни вазифа, Аллоҳ таоло олдидаги бурч, деб ҳис этганларидан қилар эдилар. Ким бўлишидан қатъи назар, ҳар бир одам у киши учун Аллоҳ таоло нозил қилган шариат ҳукми олдида баробар эди. Мусулмонми, зиммийми ёки бошқами, ҳазрати Умар учун барибир эди. Ҳақ ким тарафда бўлса, ҳукм ўшанинг фойдасига

чиқарилар эди.

ЯҲУДИЙ ВА АВФ ИБН МОЛИК ҚИССАСИ

Имом Байҳакий, Абу Убайд ва Ибн Асокирлар Сувайд ибн Ғафла розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Умар розияллоҳу анҳу Шомга келганида аҳли китоблардан бири:

«Эй мўминларнинг амири! Мўминлардан бири мени ўзинг кўриб турган ҳолга солди», деди. У калтакланган, боши ёрилган ҳолда эди. Умар розияллоҳу анҳу қаттиқ ғазабланди ва Суҳайб розияллоҳу анҳуга:

«Бор, қара-чи, бунинг соҳиби ким экан?» деди.

Суҳайб розияллоҳу анҳу бориб қараса, у Авф ибн Молик розияллоҳу анҳу экан.

Суҳайб унга: «Мўминларнинг амири сендан қаттиқ ғазабланди. Муоз ибн Жабал розияллоҳу анҳунинг олдида бор, у зот билан гаплашсин. Умар шошилиб, сени бир нарса қилиб қўядими, деган хавфдаман», деди.

Умар намозни ўқиб бўлиб:

«Суҳайб қани?! У одамни келтирдингми?!» деди.

«Ҳа», деди Суҳайб.

Авф Муознинг олдида бориб, бўлган воқеани айтиб берган эди, бас, Муоз ўрнидан туриб:

«Эй мўминларнинг амири! У Авф ибн Молик экан. Унинг гапини эшитиб кўринг. Шошилиб, уни бир нарса қилиб қўйманг», деди. Умар унга:

«Сенинг бу билан нима ишинг бор?!» деди.

«Эй мўминларнинг амири, қарасам, бу бир муслима аёлнинг эшагини етаклаб кетаётган экан. Эшак сакраб, аёлни йиқитиб юборай дебди. Лекин аёл йиқилмабди. Манави бўлса, уни туртиб йиқитиб, ўзини аёлнинг устига отди», деди Авф.

Умар унга:

«Менга аёлни олиб кел, айтганингни тасдиқласин», деди.

Авф аёлнинг олдида борди. Аёлнинг отаси билан эри:

«Нима қилиб қўйдинг?! Бизнинг соҳибамизни шарманда қилдинг-ку!» дедилар.

Бироқ аёл: «Аллоҳга қасамки, у билан бораман!» деди.

Отаси билан эри:

«Биз бориб, сенинг номингдан гапирамиз», дедилар ва Умар розияллоҳу анҳунинг ҳузурига келиб, Авф айтган гапларга ўхшаш гап айтдилар.

Бас, Умар амр қилди. Яҳудий осилди.

Сўнгра Умар:

«Биз сизлар билан бунга сулҳ қилганимиз йўқ. Эй одамлар! Муҳаммаднинг зиммаси ҳақида Аллоҳдан кўрқинглар! Улардан ким бу ишни қилса, унга зимма йўқ!» деди.

Сувайд: «Ўша мен кўрган яҳудий Исломда биринчи осилган одам эди», деди».

Бу ҳодисада Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг сиёсат ёки ташвиқот учун эмас, балки адолат учун иш олиб боришлари яққол намоён бўлмоқда. Мазкур яҳудий қилар ишни қилиб қўйиб, маккорлигини ишга солган эди. У: «Мусулмонларнинг халифаси келиб турибди, ҳозир сиёсат нозик пайтда унга арз қилсам, сиёсат учун менинг тарафимни олади», деб ўйлаган эди.

Дарҳақиқат, иш аввалига, сиртдан қараганда яҳудий ўйлаганича бошланди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу катта саҳобий Авф ибн Молик розияллоҳу анҳунинг обрўсига эътибор қилмай, ишнинг ҳақиқатини суриштира бошладилар. У кишидан бошқа одам бўлганида бир яҳудийни деб, ўзимизнинг обрўли одамни хижолат қилмайлик, деган мулоҳазага бориши мумкин эди. Аммо ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг табиатларида ва у киши кўрган тарбияда бундай мулоҳаза бўлиши мумкин

эмас эди.

У кишидан бошқа одам бўлганида сиёсат учун, ноҳакдан бўлса ҳам уларнинг ёнини олиши мумкин эди. Аммо ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу бундай қилишлари мумкин эмас эди. У киши айбдор ким бўлишидан қатъи назар, унинг айбига яраша жазосини бериш тарбиясини олганлар. Ва шундоқ қилдилар ҳам.

УМАР ВА ЎЗИНИ ҚИЙНАГАН РОҲИБ

Имом Байҳақий, Ибн Мунзир ва ал-Масъул кишилар Абу Имрон ал-Жунийдан ривоят қиладилар:

«Умар розияллоҳу анҳу бир роҳибнинг олдидан ўтиб кетаётиб, тўхтади. Роҳиб чақирилди ва унга: «Бу мўминларнинг амири», дейишди.

Бас, Умар унга синчиклаб қараб чиқди. Роҳибнинг таркидунё қилиб, чарчаб-ҳориб, қийналгани кўриниб турар эди. Умар унинг бу ҳолини кўриб, йиғлади. Унга:

«Бу насроний!» дейишди.

«Билдим, лекин унга раҳмим келди. Аллоҳ азза ва жалланинг: «Амал қилувчилар, чарчовчилар. Қизиган ўтга кирурлар», деганини эсладим. Унинг чарчаб, ижтиҳод қилиб туриб, дўзахга кирганига раҳмим келди», деди Умар».

Залолат йўлини танлаб, ўзини беҳуда қийнаб юрган инсонга раҳми келиб, йиғлаш учун инсон ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг қалби каби буюк қалбга соҳиб бўлиши керак. Аллоҳ таолонинг Иймон-Ислом деб аталмиш улуғ неъматига муяссар бўлган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзларига етган бахт-саодатнинг бошқаларга ҳам насиб этишини чин мусулмон сифатида жуда ҳам истар эдилар. Шунинг учун ҳам роҳибни кўрганларида чидаб тура олмай, йиғлай бошладилар. Атрофларидаги кишилар бу ҳақиқатни англаб етмай,

ўзларича бошқача таъвил қилдилар. Улар: «Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу бу одамнинг насроний эканлигини билмасдан, ҳавас қилиб йиғламоқдалар», деб тушундилар. Аммо Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу унинг кимлигини билганликлари ва шунча ўзини қийнагани билан иймони бўлмаганлиги учун дўзахга киришини ўйлаб йиғлаётганликларини айтдилар.

МИСР ФАТҲИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Шомга келганларида Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу Мисрнинг мавқеини, унинг Рум учун катта қувват эканлигини эслатиб, Ҳазрати Умардан уни фатҳ қилишга изн сўраган эди. Ўша вақтда Миср Румга қарам эди. Шунинг учун Рум тарафидан қўйилган масъул киши томонидан бошқарилар эди.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ушбу таклифдан сал кейинроқ Амр ибн Осс розияллоҳу анҳуни Миср томон катта лашкар билан юбордилар. Ортидан Зубайр ибн Аввом розияллоҳу анҳу бошчилигидаги мадад кучларини жўнатдилар.

Миср ҳукмдори Мукавқис юборган епископ ва Жослийқ, яъни насороларнинг Шомдаги каттаси уларнинг йўлларини тўсиб чиқиб, уруш қилмоқчи бўлдилар.

Амр розияллоҳу анҳу уларга уч кун муҳлат беришни ва икковлари билан гаплашишни афзал кўрди. Сўнг уларни олдиларига чақиртириб, Исломни қабул қилишга ёки жизяга рози бўлишга даъват қилди. Яна уларга Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Биби Ҳожар ва Исмоил алайҳиссалом сабабидан Миср аҳлига яхшилик қилиш ҳақидаги васиятларини эслатди.

Имом Муслим ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, сизлар Мисрни фатҳ қилурсизлар. У бир ерки, уни Қийрот дейилур. Қачон уни фатҳ қилсангиз, аҳлига яхшилик қилинглар. Чунки улар учун зимма ва қариндошлик ёки зимма ва қудачилик бор», деган эдилар.

Улар бу гапларни эшитиб:

«Анбиёлардан бошқалар эриша олмайдиган узоқ қариндошлик ҳаққи, сенга қайтиб келгунимизча бизга омонлик бер», дедилар.

«Мен кабилар алданмаслар. Лекин назар солишингиз учун иккингизга уч кун муҳлат бераман», деди у.

Улар зиёда қилишни сўрадилар. Амр яна бир кун кўшиб берди. Улар маслаҳат қилгани кетдилар.

Артабун уруш қилмоқчи бўлди ва уришиб енгилди. Амр турли шаҳарларни қамал қилиш учун лашкарлар юборди. Асосий кучлар Айнуш-шамс номли жойда турди. Маълум муддат қамалдан сўнг қарши тараф сулҳ сўради. Амр розияллоҳу анҳу Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу билан маслаҳат қилиб, қуйидаги аҳдномани ёзиб берди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу Амр ибн Оснинг Миср аҳлининг жонлари, моллари, миллатлари (динлари), черковлари, хочлари, курукликлари ва сувлари учун берган омонлигидир. Уларнинг мазкур нарсаларига бирор аралашув бўлмайди, камситилмайди ва улар билан нубийлар (хабашийлар) бирга яшамайди.

Миср аҳлига, агар улар ушбу сулҳга биноан жия беришга келишсалар, дарёлари зиёда бўлиб турганда эллик минг дирҳам вожиб бўлур. Ғрилари қилган жиноят ҳам уларнинг зиммасида бўлур.

Агар улардан кимлардир буни қабул қилишдан бош тортадиган бўлса, жиядан ўшаларнинг миқдорича камайтирилади. Ким бош тортса, у бизнинг зиммамизда

бўлмайди. Агар дарёлари тўлалик вақтидан озаядиган бўлса, улардан (олинадиган жизя) ўшанинг микдорича камайтирилади. Уларнинг сулҳига румликлардан ва нубийлардан ким кирса, унга ҳам уларга бўлган имтиёзлар ва мажбуриятлар бўлур. Ким бош тортиб, бошқа томонга кетишни ирода қилса ёки бизнинг султонимиздан чиқмоқчи бўлса, у ўз омонлик жойига етиб олгунича бизнинг омонликдадир. Уларга (мисрликларга) вожиб бўлган нарсанинг учдан бири ўшаларга ҳам вожиб бўлур.

Ушбу ёзилганларга Аллоҳнинг аҳди ва зиммаси, Унинг Расулининг зиммаси, мўминлар амирининг зиммаси ва мўминларнинг зиммаси бордир.

Ёрдам беришга рози бўлган нубийликларга жанг қилинмасликлари ва ички ва ташқи тижоратдан ман қилинмасликлари шарти ила бунча бош туя ва бунча от.

Зубайр ва унинг икки ўғли: Абдуллоҳ ва Муҳаммад гувоҳ бўлишди. Вурдон ёзди».

Ушбу хужжатдаги жизянинг ҳисобини қилган уламолар ҳар бошга йилига бир динорнинг ўндан бири тўғри келганини таъкидлайдилар.

Сўнгра мусулмонлар Амрнинг фустоти (чодир) атрофига ўз фустотларини ўрната бошладилар. Шу тариқа Қоҳиранинг ҳозиргача номи сақланиб келаётган Фустот номли ноҳияси пайдо бўлди.

Шундан сўнг Амр ибн Осс розияллоҳу анҳу Искандария томон юрди. Йўлдаги минтақаларда яшовчи қибтий ва румликлар унга қаршилик кўрсатдилар. Мусулмонлар уларнинг барчасини енгдилар. Амр розияллоҳу анҳу исқандарияликларга Миср сулҳи каби сулҳ таклиф қилди, бироқ улар кўнмадилар. Шунинг учун куч ишлатиб, фатҳ қилишга тўғри келди. Шундоқ бўлса ҳам, улар аҳли зимма деб ҳисоб қилиндилар. Аввалги урушлар вақтида румликлар қибтийларнинг кўп нарсаларини зўрлик билан тортиб олган эдилар. Қибтлар

Амр розияллоху анҳуга арз қилиб, ўша қадимги ҳақларини олиб беришни сўрадилар. Амр розияллоху анҳу ҳужжат ва далил келтирганларнинг ҳақларини қайтариб олиб берди.

Миср ва Искандария фатҳ қилинган, румлар Қустантинияга кетдилар. Қибтлар ва уларнинг бошлиғи Муқавқис шартномага асосан яшаб қолдилар. Амр розияллоху анҳу Муқавқисга ўз қавмига бошлиқ бўлиши учун шароит яратиб берди. Эҳтиёж туғилган пайтда мусулмонлар унга маслаҳат ҳам солиб турар эдилар.

УМАР ВА ДЕМОКРАТИЯ

Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳунинг халифалик қилишлари Ислом демократиясининг юқори савиядаги, ёрқин кўриниши эди.

У кишининг ҳар бир ишни шуро мажлиси қарори билан қилганликларини аввал айтганмиз.

Шунингдек, у кишининг халқ оммасидан бир лаҳзага ҳам ажралмаганликлари, халқдан ортиқча еб-ичиб, киймаганликлари ҳам гувоҳ бўлди. У кишининг даврларида қонун олдида ҳамма баробар бўлганлигини жонли мисоллар тимсолида кўрдик.

Хулоса қилиб айтсак, ўша даврда халқчиллик сиёсатининг қандай кўриниши бўлса, ҳаммаси олий даражада намоён бўлганлигини англаб турибмиз.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу катта мужтаҳид олим, ўткир ақлли сиёсатчи, тадбиркор ва забардаст жамият раҳбари бўлишлари билан бирга, яна бошқа кўп фазилатларга ҳам эга эдилар. Бу сифатлар ҳар кимда ҳам бўлавермайдиган, баъзиларда бўлса ҳам, мансабга мингач йўқолиб қоладиган сифатлардир. Ана шундай сифатлардан бири танқидни кўтара олиш ва хатони тан олиш сифатидир.

Ҳофиз Абу Яъло Шайбидан, у киши Масруқдан

шундай ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб халифалик даврида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг минбарларига чиқиб:

«Эй одамлар! Аёлларнинг маҳрини жуда ошириб юбордингиз-ку! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва у кишининг саҳобалари маҳрни тўрт юз дирҳамдан оширмас эдилар, ундан ҳам оз бўлар эди. Агар маҳрни зиёда қилиш Аллоҳга тақво ёки карамли иш бўлганида, улардан ўтиб кета олмас эдингиз. Ҳеч кимнинг бир аёлнинг маҳрини тўрт юз дирҳамдан ортиқ қилганини билмайин!» деди-да, минбардан тушди.

Қурайшлик бир аёл унинг йўлига кўндаланг чикди-да:

«Эй мўминларнинг амири, одамларни аёлларнинг маҳрини тўрт юз дирҳамдан ортиқ қилишдан қайтардингми?» деди.

Умар: «Ҳа», деди.

Аёл: «Аллоҳнинг Қуръонда туширган ҳукмини эшитмаганмидинг?!» деди.

Умар: «У қандай ҳукм экан?» деб сўради.

Шунда аёл: «Аллоҳнинг «...ва уларнинг бирига ҳаддан зиёд маҳр берган бўлсангиз ҳам..!» деган оятини эшитмаганмисан?!» деди.

Умар: «Парвардигор, Ўзинг кечир! Одамлар Умардан кўра факихроқдирлар», деди-да, қайтиб бориб, яна минбарга чиқиб:

«Эй одамлар, мен сизларга аёлларнинг маҳрини тўрт юз дирҳамдан ортиқ қилмасликни амр қилган эдим. Энди ким ўз молидан қанча хоҳласа, бераверсин. Умар хато қилди. Аёл киши тўғри айтди», деди».

Ё Илоҳим! Бу қандай жасорат?!

Оддий бир аёл дунёни ларзага солиб, ўша пайтнинг энг катта икки империясини кулатиб, юрган йўлида менман деган зўравонларни зир титратиб, ҳаммани ўз оғзига қаратиб турган забардаст халифа Умар ибн Хаттоб

розияллоху анҳунинг минбардан туриб айтган сўзини
кўпчиликнинг олдида очикдан-очик танқид қилса-я!

У аёлнинг юраги қандоқ юрак экан ўзи?!

У аёл бунчалик журъатни қаердан олган?!

У аёлга ўзига ўхшаганларининг ҳақларини ҳимоя
қилишни ким ўргатган?

Ҳа, у аёлнинг юраги – исломий юрак!

У бунчалик журъатни Исломдан олган!

У аёлга ўзига ўхшаганларининг ҳақларини ҳимоя
қилишни Ислом ўргатган!

Ё Илоҳим! Бу қандай жасорат?!

Дунёдаги энг кучли жамиятнинг энг кучли раҳбари
дўсту душманнинг олдида оддий бир аёлнинг танқидини
индамай эшитиб турса ва танқиддан сўнг кўпчиликнинг
олдига, минбарга чиқиб ўз хатосини тан олса, бу улкан
жасорат эмасми?!

Бундай жасоратни ким содир эта олади?!

Дунёдаги энг кучли жамиятнинг энг кучли
раҳбарининг дўсту душманнинг олдида оддий бир аёлнинг
танқидини индамай туриб эшитиши Исломда жасорат
эмас, ўз бурчини адо этиш деб аталади!

Дунёдаги энг кучли жамиятнинг энг кучли
раҳбарининг оддий бир аёлнинг танқидидан сўнг минбарга
чиқиб, кўпчиликнинг олдида ўз хатосини тан олиши
жасорат эмас, ўзининг бандалигини тан олишидир!

Бундай жасоратни фақатгина Ислом таълимотларини
ўзига тўлалигича сингдириб, тўлақонли исломий ҳаёт
кечирадиган кишигина содир этиши ва буни оддий ҳол деб
билиши мумкин!

МУҲАММАД ИБН МАСЛАМАНИНГ ТАНҚИДИ

Ибн Асокир Муҳаммад ибн Маслама розияллоху
анҳудан ривоят қилади:

«Масжид томон юрдим. Сарпо кийиб олган бир курайшлик одамни кўрдим ва:

«Буни сенга ким кийгизди?» дедим.

«Мўминларнинг амири», деди.

Ундан ўтиб, бир оз юрганимдан кейин яна бир сарпо кийиб олган курайшлик одамни кўрдим ва:

«Буни сенга ким кийгизди?» дедим.

«Мўминларнинг амири», деди.

Ундан ўтиб, бир оз юрганимдан кейин пастроқ сифатли сарпо кийиб олган ансорий одамни кўрдим ва:

«Буни сенга ким кийгизди?» дедим.

«Мўминларнинг амири», деди.

У (Муҳаммад ибн Маслама) масжидга кириб, баланд овоз билан такбир айтди ва:

«Аллоҳу акбар! Аллоҳ ва Унинг Расули рост айтди! Аллоҳу акбар! Аллоҳ ва Унинг Расули рост айтди!» деди.

Умар розияллоҳу анҳу унинг овозини эшитди ва унга «Олдимга кел», деб одам юборди. У икки рақъат намоз ўқиб олиб, кейин боришини айтди. Умар воситачини яна қайтариб юбориб, «Келишингни азм қилдим», деди.

У келганда Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анҳу: «Мен ҳам ўзимча икки рақъат намоз ўқимасдан туриб, унинг олдига бормасликка азм қилдим», деди. Бас, Умар розияллоҳу анҳу келиб, унинг ёнига ўтирди. Намозини ўқиб бўлганидан кейин унга:

«Менга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг намозгоҳларида овозингни кўтариб, такбир айтганингнинг ва «Аллоҳ ва Унинг Расули рост айтди!» деганингнинг хабарини айт. Бу нима?» деди.

«Эй мўминларнинг амири, масжид томон юрдим. Йўлимда сарпо кийиб олган курайшлик Фалон ибн Фалонни учратдим ва:

«Буни сенга ким кийгизди?» дедим.

«Мўминларнинг амири», деди.

Ундан ўтиб, бир оз юрганимдан кейин сарпо кийиб олган курайшлик Фалон ибн Фалонни учратдим ва:

«Буни сенга ким кийгизди?» дедим.

«Мўминларнинг амири», деди.

Ундан ўтиб, икки сарподан пастроқ сифатли сарпо кийиб олган Фалон ибн Фалон ансорийни кўрдим ва:

«Буни сенга ким кийгизди?» дедим.

«Мўминларнинг амири», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам «Огоҳ бўлинглар! Албатта, сизлар мендан кейин бировни бировдан устун кўришни кўрасизлар», деганлар. Ўша нарсани сенинг кўлинг-ла бўлишини хоҳламадим, эй мўминларнинг амири!» деди.

Умар розияллоҳу анҳу йиғлаб юборди ва «Астағфируллоҳ! Энди қайтармайман», деди. Ўша кундан кейин бирорта курайшликни бирорта ансорийдан афзал кўрмади».

Муҳаммад ибн Маслама ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг энг ишончли тафтишчилари эди. У киши Муҳаммад ибн Масламани энг нозик ишларни, хусусан, амирлар устидан тушган аризаларни тафтиш қилиш учун юборар эдилар. Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анҳу эса, бундай ишларни ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу кутганларидан ҳам аъло даражада адо этиб келар эди.

Бу сафар ушбу дақиқ тафтишчининг панжасига Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ўзлари тушиб қолдилар. Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анҳу ўз виждони амрига биноан тафтиш юритди. У киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидлари томон юриб бораётиб, йўлда одатдагидан бошқача кийимлар кийиб олган кишиларни кўрдилар. Улардан кийимлари ҳақида сўраб билдилар. Шу билан бирга, унинг тафтишчилик қобилияти ўз-ўзидан ишга тушиб, бировнинг, ҳатто адолати ила тилларда дoston бўлган халифа Умар ибн

Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ҳам хаёлларига келмаган нозик нарсаларни илғаб олдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзларига яқин бўлган муҳожирларга ансорийларга қараганда яхшироқ, сифатлироқ кийимлар совға қилган эдилар. Албатта, совға бермоқчи бўлган одам кимга нимани хоҳласа, ўшани беради. Аммо раҳбарнинг, халифа Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг жамият мулкидан бўлган нарсаларни бу хилда ҳадя қилишга ҳақлари йўқ эди. Шунинг учун Муҳаммад ибн Маслама масжидга кириши билан Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳудан адолатсизлик содир бўлганини, унга билдирадиган даражада баланд овоз билан айтиб, дод солди.

Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анҳунинг кимлигини ҳеч ким билмаса ҳам, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу яхши билар эдилар. Шунинг учун у киши ўзларини кўйишга жой топа олмай қолдилар. Муҳаммад ибн Масламанинг нимадан норози эканлигини тезроқ билишга шошилиб қолдилар ва уни ҳузурларига чорлаб, одам юбордилар.

Лекин Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анҳу ҳам анойилардан эмас эди. Халифага хушомад эмас, тафтишчилик қилмоқчи эди. Шунинг учун халифа икки марта одам юборса ҳам бормай, намозини ўқийверди. Бу эса, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг ташвишларини яна ҳам оширди. Энди у киши Муҳаммад ибн Масламани чақириш у ёқда турсин, унинг намоз ўқиётган жойига ўзлари келиб олдилар ва намоз ўқиб бўлишини кута бошладилар.

Муҳаммад ибн Маслама розияллоҳу анҳунинг аччиқ танқидларидан кейин дунёдаги энг кучли жамиятнинг раҳбари, забардаст халифа Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўз хатоларини тан олиб, дарҳол тавба қилдилар. Шу билан бирга, ўша хатони қайта такрорламасликка ваъда

бердилар ва ваъдаларининг устидан чиқдилар.

Бундай ишни қилиши учун Масъул киши иймонли, ихлосли бўлиши керак эди.

Бундай ишни қилиши учун Масъул киши Аллоҳ таолодан кўрқадиган бўлиши керак эди.

Бундай ишни қилиши учун Масъул киши Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бўлиши керак эди.

УБАЙ ИБН КАЪБНИНГ ТАНҚИДИ

Имом Исҳоқ ибн Роҳавайҳ Ҳасандан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳуга бир оятни кироат қилишини рад қилди. Шунда Убай:

«Батаҳқиқ, мен буни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитганимда сени «Бақийъ»даги савдо машғул қилган эди!» деди. Умар розияллоҳу анҳу:

«Рост айтдинг! Мен сизларнинг ичингизда ҳақни айтадиган киши борлигини синамоқчи бўлдим, холос. Ҳузурида ҳақ айтилмайдиган ва ўзи ҳам уни айтмайдиган амирда яхшилик йўқдир», деди».

Агар эътибор берадиган бўлсак, Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳунинг Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга: «Батаҳқиқ, мен буни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитганимда сени «Бақийъ»даги савдо машғул қилган эди!» деб айтган гаплари нафақат раҳбар учун, балки оддий одам учун ҳам ниҳоятда оғир танқид эди. Аммо ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу ана шу оғир танқиддан заррача хафа бўлмадилар, аксинча, хурсанд бўлдилар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзларига қарши ҳақни очик айтадиган одамлар борлигидан хурсанд бўлганлари учун ҳам яхши амир бўлганлар. У кишининг даврларидаги Ислом жамияти фуқаролари эса, яхши фуқаролар бўлганлар.

ҲАЗРАТИ УМАР ВА НАСИҲАТ ТИНГЛАШ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу нафақат танқидни қўтариш ва уни тўғри тушуниш жасоратига, балки насихат тинглаш жасоратига ҳам эга эдилар.

У киши розияллоҳу анҳуда «Менинг насихатимни бутун дунё тинглаб турибди-ку, менга ким ҳам насихат қила олар эди», деган тушунча мутлақо йўқ эди.

ХАВЛА БИНТИ САЪЛАБАНИНГ НАСИҲАТИ

Ибн Абу Ҳотим, Байҳақий ва Доримийлардан ривоят қилинишича, ҳазрати Умар Ибн Хаттоб ўз халифалик даврларида бир гуруҳ кишилар билан кетаётган эканлар, бир аёл у кишини узоқ тўхтатиб қолиб, халифага ваъз-насихат қила бошлабди.

«Эй Умар, – дебди у. – Яқиндагина «Умарча» деб аталардинг, улғайганингдан сўнг «Эй Умар» деб аталадиган бўлдинг. Энди эса, «Эй амирал мўминин», деб аталмоқдасан. Аллоҳдан қўрққин, эй Умар! Ким ўлимга ишонса, умрини бекор ўтказишдан қўрқади, ким ҳисоб-китобга ишонса, азобдан қўрқади», дея сўзлайверибди у. Ҳазрати Умар бўлсалар, жим кулоқ солиб турар эканлар. Атрофдагилар у кишига:

«Эй мўминларнинг амири! Бир кампирга ҳам шунчалик тўхтаб турасизми?» дейишганида, ҳазрати Умар уларга жавобан шундай деган эканлар:

«Аллоҳга қасамки, куннинг аввалидан охиригача ушлаб турса ҳам, фарз намоз вақтидан бошқа вақтда туравераман. Бу кампирнинг кимлигини биласизларми ўзи? Бу Хавла Бинти Саълаба. Унинг сўзини Аллоҳ таоло етти осмоннинг устидан эшитган. Бу аёлнинг сўзларини оламларнинг Парвардигори эштади-ю, Умар

эшитмасинми?!»

Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг шунчалар олий мақомга эришишларига сабаб бўлган хислатларидан бири ҳам шу эди. У киши бу хислатга Қуръони Карим таълимотларини татбиқ қила бориб эришган эдилар. У киши бу хислатга ўз ҳабиблари Муҳаммад алайҳиссаломнинг сийратларига иқтидо қилиб бориб, эришган эдилар.

САЪИД ИБН ОМИРНИНГ НАСИХАТИ

Ибн Саъд ва Ибн Асокир Макхулдан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоху алайҳи васалламнинг саҳобаларидан Саъид ибн Омир ибн Ҳузайм ал-Жумҳий Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳуга:

«Эй Умар! Мен сенга насиҳат қилмоқчиман», деди.

«Жуда яхши! Менга насиҳат қил», деди Умар.

«Сенга одамлар ҳақида Аллоҳдан кўркишингни, Аллоҳ ҳақида одамлардан кўркмаслигингни насиҳат қиламан.

Гапинг бошқа, ишинг бошқа бўлмасин. Чунки энг яхши гап, иш билан тасдиқ топган гапдир.

Бир ишда икки хил ҳукм чиқарма. Унда ишинг ўзингга хилоф бўлиб, ҳақдан оғасан.

Ҳужжати бор ишни тут, ютуқни оласан, Аллоҳ сенга ёрдам беради ва раъиятингни солиҳ қилади.

Ўзингни ҳам, ҳукмингни ҳам Аллоҳ сенга ишларини топшириб қўйган узоқ-яқин мусулмонларга қарат.

Ўзингга ва аҳли байтингга яхши кўрган нарсангни уларга ҳам яхши кўр. Ўзингга ва аҳли байтингга раво кўрмаган нарсангни уларга ҳам раво кўрма.

Ҳақ йўлида оғирликларга шўнғигин. Аллоҳнинг ҳаққида маломатчининг маломатидан кўркма», деди.

Умар: «Унга ким қодир бўларди?» деди.

Саъид: «Аллоҳ Муҳаммад алайҳиссалом умматининг ишини топшириб қўйган, сўнгра у билан Аллоҳнинг орасига биров туша олмайдиган одам», деди».

Худди ўша одам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу эдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ҳар доим халқ оммасининг бир-бирини камситмаслиги учун ҳаракат қилар эдилар. Ҳатто ўша вақтда мавжуд бўлган қулларга ҳам худди бошқалар каби бир хил муомала қилинишини йўлга қўяр эдилар. Ҳар ким ўз вазифасини сидқидилдан адо этсин. Аммо инсон қадри пастга урилмасин. Биров ўзини бировдан ортиқ кўрмасин.

Имом Ибн ал-Жавзий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳудан қуйидагиларни ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб ҳажга келди. Сафвон ибн Умайя таом пишириб, уни меҳмон қилди. Лаганни тўрт киши кўтариб келди. Таомни ейишлари учун лаган одамлар ўртасига қўйилди. Хизматчилар туриб кетдилар. Шунда Умар:

«Нима учун мен хизматчиларингизнинг сиз билан таом емаётганларини кўряпман? Ёки уларни ёқтирмайсизларми?» деди.

«Эй амирал мўъминин, Аллоҳга қасамки, ундоқ эмас. Лекин ўзимиз улардан узоқ бўламиз, холос», деди Суфён ибн Абдуллоҳ. Шунда ҳазрати Умар қаттиқ ғазабга келди ва:

«Бу қандоқ қавмки, хизматчиларидан ўзларини устун кўядилар! Аллоҳ уларни ундоқ қилсин, бундоқ қилсин!» деб, хизматчиларга қаради ва:

«Ўтиринглар! Енглар!», деди.

Амирал мўъминин ўзи емади».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг бу тасарруфларида қул-чўри ва бева-бечораларнинг кўнглини кўтариш, уларга янги имкониятлар очиш бор. Шунингдек,

хожаларнинг ҳам тавозели бўлишлари, ходимларидан ва камбағаллардан бохабар бўлиб, уларни ўзлари билан тенг кўришларига даъват бор. Шунинг учун ҳам мусулмон жамиятида тенглик ва инсон қадрининг юқорилиги доимо сезилиб турган.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ривоят қиладилар:

«Ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Нофеъ ибн Абдулҳорис исмли кишини Маккага волий этиб тайинлаган эканлар. Уни Асафон номли жойда учратиб қолиб:

«Ғрнингга кимни раҳбар қилиб қўйиб келдинг?» дебдилар.

Нофеъ қуйидагича жавоб қилибди:

«Қулликдан озод бўлган Ибни Абзий исмли кишини.

«Қулликдан озод бўлган кишини дейсанми?» деб сўрабдилар ҳазрати Умар.

«Эй мўминларнинг амири, у ўзи қори, мерос илмини ҳам билади, қиссаларини ҳам», дебди Нофеъ.

Шунда ҳазрати Умар:

«Пайғамбарингиз «Албатта, Роббингиз бу китоб (Қуръон) билан баъзи қавмларнинг обрўсини кўтаради, баъзи бирлариникини эса, туширади», деб айтмаганмиди?» деган эканлар.

ҲОЗИРЖАВОБ ХАЛИФА

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзларидаги кўплаб фазилатларни доимо ўз ўрнида ишлатар эдилар. У кишининг ҳаётлари ва фаолиятларини ўрганиш давомида бу ҳақиқат дарҳол кўзга ташланади. Айниқса у кишининг ҳозиржавобликлари кишини қойил қолдирадиган даражада ажойиблигига эътибор бермай бўлмайди.

Қазои қадар масаласи инсон ўз касби учун жавобгар эканлигини исбот қиларкан, мусулмонларнинг фақат

яхшиликка интилишларига, барча ёмонликларни тарк этишга ҳаракат қилишларига биринчи омил бўлиши керак.

Ҳеч ким қазои қадарни рўкач қилиб, ўзини масъулиятдан олиб қоча олмайди. Бир ўғри ҳазрати Умарга:

«Қазои қадар шу экан, ўғрилиқ қилибман. Нега энди кўлимни кесар экансан?» деганида у киши:

«Сен қазои қадар ила ўғрилиқ қилган бўлсанг, мен қазои қадар ила кўлингни кесаман», деган эканлар.

Ҳозиржавобликни қаранг. Бу унча-бунча одам жавоб топа олмай қоладиган ҳолат. Аммо Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу ўғрининг гапини оғзидан чиқиши билан бўғзига ёпиштирганлар.

Ҳазрати Умарнинг ҳузурларига эрига қарши чиққан бир аёлни олиб келишибди. У зот аёлни ахлат тўпланган уйга қамаб қўйишни буюрибдилар. Вақти келиб, аёлни келтирибдилар ва «Ҳолинг қалай?» деб сўрабдилар. Аёл бўлса:

«Эрга текканимдан бери фақат сиз қамаб қўйган куни роҳат қилдим», дебди.

Шунда ҳазрати Умар аёлнинг эрига қараб:

«Унинг сирғасини олиб бўлса ҳам, хулуъ қил», деган эканлар.

Имом Аҳмад Мужоҳиддан «Китобиз-Зухд»да қуйидаги ривоятни келтирган: «Ҳазрати Умарга:

«Эй, мўминларнинг амири, гуноҳ ишни хоҳламайдиган ва қилмайдиган одам афзалми ёки хоҳлаб туриб, қилмайдиган одам афзалми?» деб хат ёзишибди. Ҳазрати Умар:

«Албатта, гуноҳ ишни хоҳлаб туриб, қилмайдиганлар афзал. Ана ўшалар Аллоҳ қалбларини тақвога имтиҳон қилган зотлардир», деб жавоб ёзган эканлар.

Ҳа, тақво улкан неъмат бўлиб, у ҳар кимга ҳам берилавермайди. Аллоҳ таоло тақвони синовдан яхши

ўтган, қабул қилишга тайёрланган, шундай улуг илоҳий неъматга ҳақли бўлган қалбларгагина беради.

АЖАМ ЮРТЛАРИ ИЧИГА КИРИШ

Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу Форс империясининг мағлуб бўлиб, кучи қолмаганлигини кўриб, унинг ичкариларини ҳам фатҳ қилишга қарор қилдилар. Бу ишда у киши Аҳнаф ибн Қайснинг маслаҳатига амал қилдилар.

Ҳазрати Умар розияллоху анҳу Басранинг волиий Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоху анҳуга мактуб ёзиб, Басрадан узоқ бўлмаган жойга лашкарлар билан чиқиб, амрни кутиб туришни айтдилар.

Сўнгра Саҳл ибн Адий розияллоху анҳу орқали ажам юртлари ичкарисига кириб борадиган амирларнинг байроқларини бериб юбордилар.

1. Аҳнаф ибн Қайс байроғи. Хуросонга боради.

2. Мушожеъ ибн Масъуд ас-Суламий байроғи. Ардашер, Хурра ва Сабурга боради.

3. Усмон ибн Абул Осс ас-Сақафий байроғи. Истахрга боради.

4. Сория ибн Зунайм байроғи. Фуса ва Даробжадга боради.

5. Саҳл ибн Адий байроғи. Кирмонга боради.

6. Осим ибн Амр Сижистонга боради.

7. Ҳакам ибн Амр ас-Саълабий Мукронга боради.

8. Букайр ибн Абдуллоҳ байроғи. Озарбайжонга боради.

9. Суроқа ибн Амр байроғи. Бобга боради.

ХУРОСОН ФАТҲИ

Аҳнаф ибн Қайс Хуросон томон юрди. У Марвда

туриб, қолган-қутган форсларни мусулмонларга қарши кўзғаётган Форс империясининг енгилган подшоҳи Яздажирни кўзлаб борар эди. У ўз йўлида Ҳиротни фатҳ қилди. Сўнгра Марвишоҳжаҳон томон юрди.

Яздажир у шаҳардан чиқиб, Марвируз томон йўл олди. У турк, сўғд ва чин подшоҳларига мактуб ёзиб, мадад сўради.

Аҳнаф ибн Қайс Марвишоҳжаҳонни олиб, унга одам қўйди. Сўнгра Марвируз томон юрди. Яздажир у ердан ҳам чиқиб, Балхга бориб олди. Аҳнаф Марвирузни ҳам олди. Шу ерда унга Куфа аҳлидан мадад келди. У уларни Балх томонга жўнатди. Улар бориб, Яздажир билан тўқнашдилар. У билан жанг қилиб енгдилар. Яздажир дарёдан ўтиб кетди. Аҳнаф ва унинг одамлари бу жангда иштирок этмадилар. Улар у ерга жанг тамом бўлганидан сўнг етиб келдилар.

Аҳнаф Марвга қайтиб кетди. У ердан туриб, фатҳ тўғрисидаги хабарни, ўлжанинг бешдан бирини ва Яздажирнинг дарёдан ўтиб кетганлиги тўғрисидаги хабарни Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуга юборди. Ҳазрати Умар розияллоху анху уни Яздажирни қувиб, ортидан дарё кечиб ўтишдан ман қилди.

Яздажир дарёдан ўтганидан сўнг унга Хоқон бошлиқ турклар ҳамда аҳли Фарғонадан ва Сўғддан мадад келди. Яздажир уларни етаклаб, дарёдан қайтиб ўтди ва туркларни Аҳнаф томонга, Марвирузга юборди.

Яздажирнинг ўзи эса Марвишоҳжаҳон томон юрди. У шаҳарни қамал қилиб, ичидаги хазиналарни олдириб чиқди. Яздажир барча бойликларни олиб, Фарғона ёки Чин томон кетиш ниятида эди.

Аммо хуросонликлар: «Бизни анави қавмнинг олдига қайтариб олиб бор ва улар билан сулҳ туз. Улар вафодор ва дин аҳли эканлар. Бизга ўз юртимизда дини бор душман волийлик қилгани ўзга юртда дини йўқ ва биз вафосини

билмайдиган душман бизга волийлик қилганидан кўра яхшироқ», дедилар.

У бунга кўнмади. Шунда ундан хазиналарни куч билан тортиб олдилар. Яздажир мусулмонларга қарши тура олмаган турк Хоқонига қўшилди.

Хуросонликлар эса, Аҳнаф ибн Қайснинг олдига келиб, у билан сулҳ туздилар ва унга Кисронинг хазиналарини бердилар. Улар ўз юртларига қайтиб, мол-мулкларини олиб, Кисронинг вақтидагидан кўра яхши ҳолатга эришдилар. Хуросонликлар мусулмонларни яхши кўрдилар. Чунки улар ўзларининг ҳимоялари учун жуда ҳам оз нарса тўлар эдилар, холос. Шу билан уларнинг мол-мулки, жони ва обрўси худди мусулмоннинг мол-мулки, жони ва обрўсидек ҳимоя қилинар эди. Бунинг устига, уларнинг Аллоҳнинг зиммасида деб ҳисобланишини айтмайсизми?! Бундан сўнг улар учун мусулмонлар фойдасига насиҳат қилиш ва уларга душманлик қилмаслик қолади, холос. Агар ушбу шартларни бузсалар, ўзларига ёмон бўлади. Унинг мол-мулки, жони ва обрўси мусулмонлар зиммасидан тушади.

Кейин Аҳнаф ибн Қайс Балхга бориб, Куфа аҳлини ўша ерга жойлаштирди. Бу ишлар ҳақида Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мактуб ёзди. У киши эса ўз навбатида уни Хуросоннинг волиийи этиб тайин этдилар.

ИСТАХР ФАТҲИ

Усмон ибн Абил Осс ас-Сақафий Истахр томон юрди. У Истахрнинг аҳли билан Жур исмли маконда тўкнашиб, уларни енгди. Кейин улардан қочиб кетганлар мурожаат қилиб, жизя беришга рози эканликларини эълон қилдилар. Усмон ибн Абил Осс ас-Сақафий уларнинг бу таклифини қабул қилди.

Усмон ибн Абил Осс ас-Сақафий ўз лашкари билан

Козрун ва Нубанджонни фатҳ этди. Кейинроқ Абу Мусо ал-Ашъарий билан Шероз, Аржон ва Сийнизни фатҳ этишда иштирок этди.

Усмон ибн Абил Осс ас-Сақафий Жанобани фатҳ этганидан кейин Истахрнинг волиий бўлиб қолди.

ФАСА ВА ДАРОБИЖАРДА ФАТҲИ

Сория ибн Зунайм ал-Кинаний Фаса ва Даробижарда томон юрди. У ерлик аскар билан саҳрода тўкнашди. Қаттиқ жанг бўлди. Форслар курдлардан мадад сўраган эдилар, улар мадад бердилар. Мусулмонлар оғир аҳволда қолдилар. Сория ва унинг аскарлари саҳрода эдилар. Агар у ерда туриб жанг қилаверсалар, ҳалок бўлишлари турган гап эди. Агар ортларидаги тоққа чиқиб олсалар, душман фақат бир томондан келиши мумкин эди, холос.

Имом Байҳақий «Далоилун нубувва»да, Ал-Лолкой «Шарҳис сунна»да, аз-Зайну Оқулий «Фавоид»да, Ибн ал-Аъробий «Каромотул авлиё»да ва бошқалар Ибн Умар розияллоху анҳудан ривоят қиладилар:

«Умар бир лашкар юбориб, унга Сория розияллоху анху исмли кишини бошлиқ қилган эди. Умар розияллоху анху хутба қилиб туриб, «Эй Сория, тоққа!» деб уч марта нидо қилди.

Кейин ўша лашкарнинг хабарчиси келди. Умар ундан ҳол сўради. Шунда у:

«Эй мўминларнинг амири, биз енгилаетган эдик. Ана шундоқ ҳолда турганимизда «Эй Сория, тоққа!» деган нидони эшитдик. Бас, биз оптимизни тоққа бериб олган эдик, Аллоҳ уларни мағлуб қилди», деди.

Умарга: «Сен ўшандоқ деб қичқирган эдинг», дейилди».

Ибн Мурдавайҳ Ибн Умардан ривоят қилади:

«Умар жума куни хутба қилаётган эди. У хутбаси

ичида «Эй Сория, тоққа!» деди. Одамлар бир-бирларига қарадилар. Али розияллоҳу анҳу: «У албатта айтган гапидан чиқади», деди. У фориғ бўлганида сўрашган эди, «Хотиримга мушриклар биродарларимизни мағлуб қилаётганлари тушди. Улар тоғнинг олдидан ўтаётган эдилар. Агар у томон бурилсалар, бир тарафдан уришар эдилар. Агар ўтиб кетсалар, ҳалок бўлар эдилар. Бас, мендан сизлар «Эшитдик», деб айтаётган нарса чиқди», деди».

Бир ойдан кейин лашкарнинг хабарчиси келди. У ўша куни Умарнинг овозини эшитишганини зикр қилди ва «Тоғ томонга бурилдик, сўнг Аллоҳ бизга фатҳ берди», деди.

Сория ибн Зунайм ал-Кинаний розияллоҳу анҳу хабарчи ила хушхабарга қўшиб, Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга бир идиш тўла жавоҳирлар ҳам юборган эди. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу у жавҳарларни олмадилар ва қайтариб олиб бориб сотиб, пулини мусулмонларга тақсимлаб беришни амр қилдилар.

Сория ибн Зунайм ал-Кинаний розияллоҳу анҳу Даробижардга волий бўлиб қолди.

КИРМОН ФАТҲИ

Саҳл ибн Адий Кирмон томон юрди. Умар розияллоҳу анҳу Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ ибн Атабонни унга мададга юборди. Улар бориб, Кирмонда форсларнинг катта кучлари жамланиб турганини кўрдилар. Қаттиқ жангдан сўнг Аллоҳ форсларнинг барчасини тирқиратди. Кирмоннинг бошлиғи ҳам ҳалок бўлди. Мусулмонларнинг музаффар фотиҳлари шаҳарга кирганларида жуда ҳам кўп туя ва қўйларни кўрдилар.

СИЖИСТОН ФАТҲИ

Осим ибн Амр Сижистон томон юрди. У ернинг аҳолиси урушни ирода қилди. Жангда Аллоҳ таоло мусулмонларга фатҳу нусрат берди. Душман қочиб кетди. Мусулмонлар уларни қувиб бориб, Зарзанжда қамал қилдилар. Ерлик аҳоли сулҳ талаб қилдилар. Улар сулҳда Фадфад номли жойнинг қўриқхона бўлишини ҳам шарт қилдилар. Сулҳ тузилди. Мусулмонлар аҳдга хилоф бўлмасин, деб Фадфадга умуман кирмас эдилар.

МУКРОН ФАТҲИ

Ҳакам ибн Амр ас-Саълабий Мукрон томон юрди. Унга Кирмоннинг фотиҳи Саҳл ибн Адий ва унга мададга келган Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ ибн Атабонлар ҳам қўшилдилар. Улар Дувайн дарёсига етиб бордилар. Мукронлик мушриклар унинг қирғоғига жойлашиб олган эдилар. Уларга Синд подшоҳи катта аскар ила мадад берган эди. Мусулмонлар уларни жангда енгдилар ва қувиб, дарёнинг нариги тарафига ўтказиб юбордилар. Сўнгра ўзлари Мукронга қайтдилар.

Ҳакам фатҳ ҳақидаги хушхабарни ва ўлжанинг бешдан бирини Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳуга Суҳҳор ал-Абдий орқали юборди. Умар розияллоҳу анҳу ундан Мукрон ҳақида сўрадилар. У:

«Эй мўминларнинг амири, у бир ерки, текислиги тоғдир, суви томчидир, меваси камдир, одамлари баттолдир, хайри оздир, шарри кўпдир, кўп унда оздир, оз унда зоедир ва ундан кейингиси ундан ёмондир», деди.

«Сен шоирмисан ёки хабарчимисан?!» деди Умар ва Ҳакамга фатҳ қилган жойида тўхташ, Мукрондан нарига ўтмаслик ҳақида мактуб ёзди.

ОЗАРБАЙЖОН ФАТҲИ

Букайр ибн Абдуллоҳ Озарбайжонга юрди. У Райнинг фотиҳи Нуъайм ибн Муқарринга мактуб ёзиб, Саммак ибн Харша ила мадад беришни сўради.

Букайр ибн Абдуллоҳ Гур майдон тоғига чиққан эди, қаршисидан Вожрўзда мағлуб бўлиб қочиб келаётган форсликлар чиқиб қолдилар. Рустамнинг укаси Исфандиёр уларга бошлиқ эди. У Букайр ибн Абдуллоҳга:

«Сен урушни хоҳлайсанми, тинчликними?» деди.

«Албатта тинчликни», деди Букайр.

«Мени ўлдирма, ўзинг билан олиб юр. Мен сен билан сулҳ тузмагунимча, озарбайжонлар сен билан сулҳ тузмаслар», деди Исфандиёр.

Букайр унинг айтганини қилди.

Бир оздан кейин унга Нуъайм юборган мадад етиб келди. Ҳаммалари биргалашиб, Озарбайжон томон йўлда давом этдилар. Сўнг у ернинг аҳли ила жия беришга сулҳ тузди ва бу ҳақда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мактуб ёзди. У киши унга Утба ибн Фарқадни Озарбайжонга волий қилиб, ўзи Боб лашкарига мадад бериш учун ўтиши ҳақида амр берди.

Утба ибн Фарқад Озарбайжон аҳли билан қуйидаги аҳдномани тузди.

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу мўминларнинг амири Умар ибн Хаттобнинг омили Утба ибн Фарқаднинг Озарбайжон аҳлига берганидир. У ернинг текислиги ҳам, тоғлиги ҳам, атрофи ҳам, даралари ҳам ва аҳли миллатларининг барчаси ҳам жонларию моллари, миллатларию шариатлари ила омонликдадир. Жияни қудратлари етганига қараб адо қилиш шарти ила. Болаларга, аёлларга ва кўлида дунёдан ҳеч нарса йўқ заифга ва шунингдек, обидларга ва кўлида дунёдан ҳеч нарса йўқ кишига мажбур эмас.

Уларга ва улар билан сокин бўлганларга мусулмонларнинг аскарларини бир кеча ва бир кундуз меҳмон қилиш, йўл кўрсатиш вазифаси бор. Улардан ким бир йилга кўчиб кетган бўлса, ўша йил жияси ундан сокит бўлади. Ким муқим бўлса, ўша ерда турганларга нима бўлса, унга ҳам шу. Ким чиқиб кетса, унга кўзлаган ерига етиб олгунча омонлик.

Жундуб ёзди».

БОБ ФАТҲИ

Суроқа ибн Амр Боб томон юрди. Унинг лашкари олдида Абдурраҳмон ибн Робийъа борар эди. Букайр у ерга ундан олдин бориб, унга интизор бўлиб турар эди. Олдинда борувчи қўшиннинг амири Абдурраҳмон ибн Робийъа Бобнинг остонасига етиб борганида, унинг ўша пайтдаги подшоҳи Шаҳрироз унга сулҳ талабида мактуб ёзди. У рози бўлди. Шаҳрироз унинг олдига келиб:

«Мен итдек душман қаршисидаман. Улар турли миллатлардир. Уларнинг ҳасаблари йўқдир. Ҳасаби ва ақли борлар уларга ёрдам бериши мумкин эмас. Менинг қабаж ва арманлар билан ҳеч қандай алоқам йўқ. Албатта, сизлар юртим ва миллатимни енгдинглар. Мен сизлар биланман. Қўлим қўлларингизда. Жиям сизларники. Нусрат сизники. Сиз нимани хуш кўрсангиз, ўша бўлади. Бизни жия ила қийнаманглар. Душманингиз олдида бизни заиф қилманглар», деди.

Абдурраҳмон Шаҳрирозни Суроқанинг ҳузурига юборди. У унга ҳам Абдурраҳмонга айтган гапларини такрорлади. Суроқа унга «Муқим бўлиб туриб, душманга қарши уришмаган жия бермаса бўлмайди», деди. У рози бўлди. Буни Умар розияллоҳу анҳу ҳам тасдиқ қилдилар.

Суроқа уларга қуйидаги аҳдни ёзиб берди.

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу мўминларнинг амири Умар ибн Хаттобнинг омили Суроқа ибн Амрнинг Шаҳрирозга, Армения аҳолисига ва арманларга уларнинг жонларига, молларига ва миллатига берган омонлигидир. Уларга зарар етказилмайди. Улар камситилмайдилар. Аҳли Армения ва Абвобга ташқаридан келган бўлсин, асл аҳоли бўлсин ва уларнинг атрофидагиларга ҳар бир ғоратга сафарбар бўлиш, оғир бўлсин, енгил бўлсин, волий лозим топган ҳар бир ишга қатнашмоқ бор. Сафарбарликда қатнашганлардан жизя соқит бўлиши шарт ила. Сафарбарлик уларнинг жизясидан эваздир. Ким ундан истиғно қилиб, (қатнашмай) ўтирса, уларга Озарбайжон аҳли каби жизя, йўл кўрсатиш ва комил бир кунлик зиёфат лозим бўлади. Агар сафарбарликда қатнашсалар, у улардан соқит бўлади. Агар тарк қилсалар, улардан олинади».

Суроқа Бобдан фориг бўлганидан кейин Армениянинг атрофидаги тоғли жойларга жангчи гуруҳлар юборди. Букайр ибн Абдуллоҳни Муқонга юборди. Ҳубайб ибн Масламани Тиблисга юборди. Ҳузайфа ибн Усайдни Лон тоғларига юборди. Салмон ибн Робийъани бошқа томонга юборди.

Букайр Муқонни фатҳ қилиб, унинг аҳли ила қуйидаги сулҳни тузди.

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу Букайр ибн Абдуллоҳ Қабж тоғларидаги Муқон аҳлига моллари, жонлари, миллатлари ва шариатларига жизя бериш шарт ила берган омондир. Ҳар бир балоғатга етганга бир динор ёки унинг қиймати ва насихат, мусулмонга йўл кўрсатиш ва бир кеча-кундузлик меҳмондорчилик. Модомики, шунга иқрор бўлиб насихат

қилсалар, уларга омонлик бор. Бизнинг зиммамизда вафо бор. Аллоҳнинг Ўзи ёрдамчи. Агар уни тарк этсалар ва улардан очиқ-ойдин алдамчилик зоҳир бўлса, алдамчиларнинг ҳаммаларини топмагунларича уларга омонлик йўқ (Йигирма биринчи сана)».

Суроқа бу ҳақда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мактуб ёзди.

Сўнгра Суроқа ибн Амр розияллоҳу анҳу вафот қилди. Ўз ўрнига Абдурраҳмон ибн Робийъани тавсия қилди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бу тавсияни қўллади ва янги амирни турк фатҳига чорлади.

Абдурраҳмон ибн Робийъа Бобдан ўтиб, юриш бошлади.

Шаҳрироз ундан: «Қаёққа бормоқчисан?» деб сўради.

Абдурраҳмон ибн Робийъа: «Баланджард ва туркка», деди.

Шаҳрироз: «Улар бизни Бобнинг бу ёғида тинч қўйсалар, рози эдик», деди.

Шунда Абдурраҳмон ибн Робийъа: «Лекин биз уларнинг ўз юртларида жанг қилмагунимизча рози бўлмаймиз. Аллоҳга қасамки, биз билан бир қавм борки, агар амиримиз изн берса, улар билан радмгача – Зулқарнайн қурган тўғонгача – етар эдим», деди.

Шаҳрироз: «Улар кимлар?» деди.

Абдурраҳмон ибн Робийъа: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суҳбатларини топган қавм. Улар бу ишга ният билан кирганлар. Улар бу ишда биров улардан устун келиб ўзгариш қилмагунича ёки улар ўзлари ҳолларини қўлдан чиқармагунларича бардавом бўлулар», деди.

Абдурраҳмон ибн Робийъа Баланджардга етиб борди. Уни кўрган ерлик аҳоли: «Бу билан фаришталар бирга бўлмаганида бизга журъат қила олмас эди», дедилар ва унга қарши чиқмадилар. Абдурраҳмон ўша ерларни фатҳ

қилиб, бирорга аскарига ҳам озор етмай, Бобга қайтиб келди ва ўша жойларга волий бўлиб қолди.

МОЛ ТАҚСИМ ҚИЛИШ

Ибн Саъд Ҳасан розияллоҳу анхудан ривоят қилади:

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг Байтулмолидаги моллар одамларга тақсимланганидан кейин ҳам яна ортиб қолди. Шунда Аббос розияллоҳу анху Умарга ва одамларга:

«Агар сизларнинг орангизда Мусо алайҳиссаломнинг амакилари бўлганида, уни эҳтиром қилармидингиз?» деди.

«Ҳа», дедилар.

«Мен ундан кўра ҳақлироқман. Мен сизнинг Набийингиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амакисиман!» деди.

Шунда Умар одамларга гапириб тушунтирди, маслаҳат қилди ва қолган барча молни унга (Аббосга) бердилар.

Абу Яъло роҳматуллоҳи алайҳи Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга бир тўп мол келди. У шерикларига назар солиб, «Кимга берамиз?» деди. Кейин эса:

«Буни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муҳаббатлари учун Оишага юборишимга изн берасизларми?» деди.

«Ҳа», дедилар.

У (мол) Оиша розияллоҳу анҳонинг хузурларига олиб келинди. У киши уни очиб кўрдилар. «Буни сизга Умар ибн Хаттоб юборди», дейилди. У киши:

«Ибн Хаттобга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин нима фатҳ қилинибди?! Эй бор Худоё! Унинг янаги атосигача мени қолдирмагин!» дедилар».

Ибн Саъд роҳматуллоҳи алайҳи Анас ибн Молик

розияллоху анҳудан ривоят қилади:

«Мени Абу Бакр розияллоху анху закотга омил қилди. Абу Бакр вафот қилганидан кейин келдим. Шунда Умар розияллоху анху менга:

«Эй Анас! Улов келтирдингми?» деди.

«Ҳа», дедим.

«Бизга улов олиб келибсан. Мол сеники бўлсин», деди.

«У жуда ҳам кўп!» дедим.

«Кўп бўлса ҳам сеники!» деди Умар.

Ўша мол тўрт минг эди. Мадина аҳлининг энг бой одамига айланиб қолдим».

Абу Нуъайм роҳматуллоҳи алайҳи Хуляда Абдуллоҳ ибн Убайд ибн Умайр розияллоху анҳудан ривоят қилади:

«Одамлар Умарнинг ҳузурида ўз атоларини олаётган эдилар. У бошини кўтарган эди, назари юзида зарбанинг изи бор одамга тушиб қолди. У ҳақда сўраган эди, Фалон жангда зарба етгани ҳақида хабар берди.

«Унга мингтани санаб беринглар!» деди Умар.

Сўнгра бир муддат молни бериб туриб, яна:

«Унга мингтани санаб беринглар!» деди. У одамга яна бошқа минг берилди. У тўрт марта шундоқ деди ва ҳар сафар у кишига мингтадан берилди. Ҳалиги одам ўзига кўп мол берилганидан ҳаё қилиб, чиқиб кетди. Умар уни йўклаган эди, «Ўзига кўп берилганидан уялиб, чиқиб кетди», дейилди. Шунда Умар:

«Аллоҳга қасамки, агар чиқиб кетмаганида молдан бир дирҳам ҳам қолмагунча, унга бераверар эдим. Бир одам Аллоҳнинг йўлида зарба еб, юзи кўкарибди», деди».

Имом Байҳакий раҳматуллоҳи алайҳи Яъҳё ибн Саъиддан, у киши отасидан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Абдуллоҳ ибн Арқам розияллоху анҳуга:

«Мусулмонларнинг байтул молини ҳар ойда бир тақсим қил! Мусулмонларнинг байтул молини ҳар жумада

бир тақсим қил! Мусулмонларнинг байтул молини ҳар кунда бир тақсим қил!» деди. Қавмдан бир киши:

«Эй мўминларнинг амири! Фавқулодда иш ёки бирор ҳолат учун мусулмонларнинг молидан олиб, тайёрлаб қўйсангиз!» деди. Умар ўзига гапирган ўша одамга:

«Шайтон сенинг тилингда жорий бўлди. Аллоҳ унинг хужжатини менга талқин қилди ва унинг шарридан мени асради. Ундай ҳолатлар учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тайёрлаган нарсани тайёрлайман, яъни, Аллоҳ азза ва жалланинг ва Унинг Расули алайҳиссаломнинг итоатини», деди».

Абу Нуъайм раҳматуллоҳи алайҳи «Хуля»да Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умарга Ироқдан мол келди. У уни тақсимлай бошлади. Бир одам унинг олдига келиб:

«Эй мўминларнинг амири! Ушбу молдан душман ҳозир бўлганда ишлатиш учун ёки бирор қора кунда ишлатиш учун олиб қўйсангиз!» деди. Умар унга:

«Сенга нима бўлди, Аллоҳ додингни бергур?! Буларни сенинг тилинг ила шайтон гапирди. Аллоҳ менга унинг хужжатини талқин қилди. Аллоҳга қасамки, эрта учун Аллоҳга бугун осий бўлмайман. Мен улар учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тайёрлаган нарсани тайёрлайман», деди».

Ибн Асокир раҳматуллоҳи алайҳи Салама ибн Саъид розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга мол келди. Абдуррахмон ибн Авф розияллоҳу анҳу унинг олдига келиб:

«Эй мўминларнинг амири! Ушбу молдан бирор қора кун ёки воқеа бўладиган иш учун Байтулмолда тутиб турсангиз!» деди. Умар унга:

«Бу гапни шайтондан бошқа ориз қилмаган. Аллоҳ таоло унинг хужжатини менга талқин қилди ва унинг

фитнасидан мени сақлади. Келаси йилдан хавфсираб, бу йили Аллоҳга осий бўламанми?! Улар учун Аллоҳнинг таквосини тайёрлаб қўяман! Аллоҳ таоло: «Ким Аллоҳга тақво қилса, У Зот унинг йўлини очиб қўюр ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ берур», деган. Мендан кейин келадиганга фитна бўлиши учунми?» деди».

Ибн Саъд ва Ибн Асокир раҳматуллоҳи алайҳилар Ҳасан розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳуга ёзди:

«Аммо баъд: йилда бир кунни белгилаб қўйгин. Ўшанда Байтулмолда бир дирҳам ҳам қолмасин! Ҳеч ҳам қолмай, барчаси чиқсин! Токи Аллоҳ ҳар бир ҳақ эгасининг ҳаққини адо қилганимни билсин!» деди».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Ҳасан розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳу Ҳузайфа розияллоҳу анҳуга: «Одамларга атоларини ва ризқларини бер», деб ёзди. У жавобига: «Биз бажо келтирдик. Яна кўп нарсa ортиб қолди», деб ёзди. Умар унга: «Албатта, у уларнинг Аллоҳ берган пайларидир. У Умарники ҳам, Оли Умарники ҳам эмас. Уни уларга тақсимлаб бер!» деб ёзди».

Имом Байҳақий раҳматуллоҳи алайҳи Аслам розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

Умар розияллоҳу анҳунинг: «Ушбу мол учун жамланиб, кимга раво кўришингизга назар солинглар», деганини эшитдим. Сўнгра у уларга: «Мен сизларга ушбу мол учун жамланиб, кимга раво кўришингизга назар солинглар», деб амр қилган эдим. Албатта, мен Аллоҳнинг Китобидаги оятларни ўқидим. Аллоҳнинг қуйидагиларни айтганини эшитдим:

«Аллоҳ Ўз Расулига шаҳар аҳлидан қайтариб берган нарсa. Аллоҳгадир ва Унинг Расулига ва яқин қариндошларига, етимларга ва мискинларга ва кўча

ўғилларигадир. Сизлардан бойларингиз орасида айланадиган нарса бўлиб қолмаслиги учун. Пайғамбар сизга нимани берса, ўшани олинглар ва нимадан қайтарса, ўшандан қайтинглар. Аллоҳдан қўрқинглар. Албатта, Аллоҳ азоби шиддатли Зотдир.

Фақир муҳожирларгаки, улар ўз диёрларидан ва мол-мулкларидан жудо қилинган эдилар, (улар) Аллоҳдан фазл ва Унинг розилигини умид қилурлар. Аллоҳга ва Унинг Расулига ёрдам берурлар. Ана ўшалар содиқлардир».

Аллоҳга қасамки, бу фақат уларнинг ўзларигагина эмас, «Улардан аввал бу жойда яшаган ва иймонга (ихлос қилганлар). Ўзларига ҳижрат қилиб келганларни севадилар ва у (муҳожир)ларга берилган нарсаларга қалбларида ҳасад қилмаслар. Ва гар ўзларининг ҳожатлари бўлса ҳам, (уларни) ўзларидан устун қўярлар»га ҳамдир.

Аллоҳга қасамки, бу фақат уларнинг ўзларигагина эмас, «Улардан кейин келганлар»га ҳамдир. Аллоҳга қасамки, мусулмонлардан ҳар бирининг, унга берилса ҳам, берилмаса ҳам, ҳаттоки Адандаги чўпоннинг ҳам албатта бу молда ҳаққи бордир!» деди».

Ушбу ривоятлардан Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анхунинг худди бошқа ишлар қатори, молиявий сиёсатда ҳам аввал бошқалар билан шуро маслаҳати қилиб олиб, кейин иш тутганликлари кўриниб турибди.

Бир неча ривоятлардаги молдан кейинги ишлар учун сақлаб қўйиш ҳақидаги маслаҳатлар шуродан кейинги якка шахсларнинг шахсий маслаҳатларидир.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху жамият хазинасига тушган моллар фуқаролардан ҳақдорлариники, деган тушунчага эга бўлганлар. Ўша молларни уларга бермай, ушлаб туришни нотўғри иш, деб тушунганлар. Зеро халқ бой бўлса, жамият бой бўлишини ҳамма ҳам тан олади.

Аммо оғизда тан олиш билан амалда тан олиш ўртасида катта фарқ бор. Умар ибн Хаттоб розияллоху анху бу нарсани амалда тан олганлар. У кишининг ўзлари ҳам Байтулмолда ортиқча молни ушлаб турмаганлар ва омилларига ҳам бундай қилишларига рухсат бермаганлар. Мабодо жамиятга мол керак бўлиб қолса, фуқаролар ҳам борларини аямаганлар. Бу ерда икки томонлама ўзаро ишонч бўлган. Аввал жамият халққа ишонган, кейин эса халқ жамиятга ишонган.

Албатта, бу сиёсатни юритишда ўша пайтдаги иймон ва ихлос даражаси ҳам ўз таъсирини кўрсатган.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Аллоҳ таолонинг: «Ким Аллоҳга тақво қилса, У Зот унинг йўлини очиб қўюр. Ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ берур» деган калимасини ризқ-рўз, мол-мулк масаласида шиор қилиб олганлар. Улар Аллоҳ таолога тақво қилганлари учун Аллоҳ таоло улар ўйламаган тарафдан ризқ берган.

ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ

Ўтмишда шу йўл билан мусулмонлар кўплаб ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий масалаларни ҳал қилганлар. Келинг, ўша вақтнинг ҳодисаларидан бири билан танишиб чиқайлик.

Абу Убайд куйидагича ривоят қилади:

«...Кундуз куни Умар бир дарахт остида ухлаб ётар эди. Бир аъробия аёл келиб одамларга аланглаб қаради-да, унинг (Умарнинг) олдида келиб:

«Мен бир мискина аёлман. Менинг болаларим бор. Мўминларнинг амири Умар ибн Хаттоб бизга Муҳаммад ибн Масламани закотчи қилиб юборди. У бизга ҳеч нарса бермади. Аллоҳ хайрингни берсин, сен бизга бир шафоатчилик қилсанг», деди.

«Ярфоз!» – деди Умар ходимиға. – Менга Муҳаммад

ибн Масламани чақириб кел!»

«Мени унинг олдига олиб борсанг, хожатим чиқармиди», деди аёл.

«Иншааллоҳ, у хожатингни чиқаради», деди Умар.

Ярфоъ Муҳаммаднинг олдига бориб, чақириб келди. У келиб:

«Ассалому алайкум, эй амирал мўминин», деди.

Аёл уялиб кетди. Умар:

«Аллоҳга қасамки, мен сизлардан яхшиларингизни танлашда камчиликка йўл қўймаган эдим. Агар Аллоҳ азза ва жалла бу аёл ҳақида сўраса, нима деб жавоб берасан?» деди.

Муҳаммаднинг икки кўзидан ёш оқди. Сўнгра Умар:

«Аллоҳ бизга Ўз Пайғамбари соллаллоҳу алайҳи васалламни юборди. Биз у зотга иймон келтирдик ва эргашдик. У зот Аллоҳ нимага амр қилса, шунга амал қилдилар. Бас, садакани то Аллоҳ у зотни қабз қилгунича ўз аҳлига, мискинларга бериб турдилар.

Сўнгра Аллоҳ Абу Бакрни халифа қилди. У ҳам Аллоҳ уни қабз қилгунича у зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига амал қилди.

Сўнгра мени халифа қилди. Мен сизлардан яхшиларингизни ихтиёр қилишда нуқсонга йўл қўймадим. Агар сени яна юборадиган бўлсам, у аёлга бу йилнинг ва ўтган йилнинг садакасини бергин. Билмадим, эҳтимол, сени юбормасман», деди. Кейин аёлни чақириб, бир туя, ун ва ёғ берди-да:

«Буни олгин-да, бизга Хайбарда яна учрагин, биз ўша ерга бормоқчимиз», деди. Аёл Хайбарда унинг олдига келди. У унга икки туя берди ва:

«Буни ол, Муҳаммад ибн Маслама келгунича сенга етиб туради. Мен унга сенинг бу йилги ва ўтган йилги ҳаққингни беришга амр қилдим», деди».

Мусулмон Масъул кишиларнинг бева-бечоралар

ҳаққиға қандоқ риоя қилишини кўриб қўйинг. Масъул кишининг ижтимоий тенглик учун хизмат қилганини кўриб қўйинг. Оддий фуқаролар раҳбар билан қандоқ учрашишини, унга қандоқ шикоят қилишини кўриб қўйинг.

Ибн Саъд Жаъфар ибн Муҳаммад розияллоҳу анҳудан, у эса ўз отасидан ривоят қиладилар:

«Умар розияллоҳу анҳуга Ямандан кийимлар келди. Умар розияллоҳу анҳу уларни одамларга кийгизди. Ҳамма янги кийим кийиб юра бошлади.

Умар (Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг) қабрлари ва минбарлари орасида ўтирар, одамлар эса, унинг олдиға келиб, салом беришар ва ҳаққиға дуо қилар эдилар.

Шу пайт Ҳасан ва Ҳусайн розияллоҳу анҳумолар кела бошладилар. Икковларининг устиларида ҳалиги кийимлардан ҳеч нарса йўқ эди. Умарнинг қовоқлари осилиб, икки қоши орасида тугун пайдо бўлди. Сўнгра:

«Аллоҳға қасамки, сизларга кийдирган нарсам менга татимади», деди.

«Эй мўминларнинг амири, қавмингизға кийим кийдирдингиз. Яхши қилдингиз!?» дедилар.

«Ушбу икки бола туфайли. Одамлар орасидан ўтиб келишмоқда, устиларида эса, ҳеч нарса йўқ. Кийимлар уларга катта келди. Улар кийимларга кичик келдилар», деди.

Сўнгра Яманга: «Тезда Ҳасан билан Ҳусайнга кийим-бош юбор», деб ёзди. Унга икки сидирға кийим юборди. Икковларига кийгизди».

Зубайр ибн Бакр Муҳаммад ибн Саломдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Шифо бинти Абдуллоҳ ал-Адавийя розияллоҳу анҳога: «Эрталаб хузуримға кел», деб одам юборди. Шифо айтади:

«Эрталаб унинг ҳузурига бордим ва Отика бинти Усайд ибн Абул Ийс розияллоху анҳони унинг эшиги олдида кўрдим. Бас, кириб, бир муддат гаплашдик. (Умар) бир кийим чиқариб, унга берди. Кейин бошқа бир кийим чиқариб, менга берди. Мен:

«Эй Умар, мен ундан олдин Исломга кирганман. Мен амакингнинг қизиман, у эмас! Сен менга одам юборгансан. У бўлса ўзи келган», дедим. У:

«Мен буни сендан бошқа учун келтирмаган эдим. Аммо икковингиз жам бўлиб қолганингиздан кейин унинг сендан кўра Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга яқинлигини эслаб қолдим», деди».

Ислом аҳли пойтахти бўлмиш Мадинаи Мунаввара шаҳрига савдогарлар карвони келиб тушди. Карвонда аёллар, ёш болалар ҳам бор эди. Халифа Умар ибн Хаттоб саҳобалардан Абдуррахмон ибн Авф розияллоху анҳуга: «Карвондагиларни қўриқлашга вақтинг борми?» дедилар.

Икковлон кечаси билан карвондагиларни қўриқлаб, намоз ўқиб чиқдилар. Умар розияллоху анҳу ёш боланинг йиғисини эшитиб, ўша томон борди ва унинг онасига:

«Аллоҳдан кўрк! Гўдагингга яхши қара!» деб, ортига қайтди. Бола яна йиғлашда давом этди. Умар розияллоху анҳу яна унинг онаси олдига қайтиб келиб, «Аллоҳдан кўрк! Гўдагингга яхшилик қил!» деб, ортига қайтди. Тун охирлаб қолганда яна боланинг йиғисини эшитган халифа ҳалиги онанинг олдига бориб, «Шўринг қурисин. Яхши она эмасга ўхшайсан. Кечаси билан ўғлинг тинчимади-я!» деди.

Қаршисида турган одам раҳбар эканлигини билмаган она худди қоровулга гапираётгандай: «Эй Аллоҳнинг бандаси, кечаси билан мени тинч қўймадинг. Ахир мен уни кўкракдан ажратмоқчиман. У бўлса кўнмай инжиқлик қилмоқда», деди.

«Нима учун?» деди Умар розияллоху анҳу.

«Чунки Умар фақат кўкракдан ажратилган болаларга нафақа тайин қилган», деди аёл.

«Боланинг умри қанчалик бўлди?», деди Умар.

«Фалон ойлик бўлди», деди аёл.

Умар розияллоху анху: «Уни кўкракдан ажратишга шошилма», деди ва орқасига қайтиб кетди.

Сўнгра халифа бориб, бомдод намозига имомликка ўтди. Намоздаги одамлар унинг йиғисидан кироатини ажрата олмадилар. Бўлиб ўтган ҳодисадан қаттиқ таъсирланган халифа йиғлаб туриб, намоз ўқир эди. Намозни ўқиб бўлиб, салом берганидан сўнг: «Умарнинг шўри қурисин! Мусулмонларнинг қанчадан-қанча болаларига зулм қилибди», деди ва жарчини чорлаб: «Болаларингизни кўкракдан ажратишга шошилманглар! Биз Исломда ҳар бир туғилган болага нафақа берамиз!» деб жар солишга амр этди. Бу ҳақда бошқа юртларга ҳам фармон юборди.

ҲАЗРАТИ УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ВАҚФИ

Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Термизий ва Насайлар Ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Умар Хайбардан ерга эга бўлди. Сўнг у ҳақда маслаҳат қилиш учун Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб:

Эй Аллоҳнинг Расули, мен Хайбардан ерга эга бўлдим. Мен ҳеч қачон ундан нафисроқ молга эга бўлмаганман. Уни нима қилишга амр қиласиз?» деди.

У зот соллаллоху алайҳи васаллам: «Агар хоҳласанг, аслини тутиб қолиб, (фойдасини) садақа қиласан», дедилар.

Бас, Умар уни сотилмаслиги, сотиб олинмаслиги,

мерос қилинмаслиги ва ҳадя қилинмаслиги шарти билан садақа қилди.

Умар уни фақирларга, қариндошларига, қулларга, Аллоҳнинг йўлига, ибн сабийлга, меҳмонга садақа қилди. Ким унга валий (нозир) бўлса, маъруф йўли билан ундан еса ёки дўстига егизса, гуноҳ эмас. Уни ўзига мулк қилиб олмаса бўлди».

Хайбар ери мусулмонларга бўлиб берилганида Умар розияллоҳу анҳуга ҳам ундан маълум миқдор теккан.

Имом Абу Довуд Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Муъайқиб ёзди, Абдуллоҳ ибн Арқам гувоҳ бўлди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Бу Аллоҳнинг бандаси Умар, яъни амирал мўмининнинг васият қилган нарсасидир. Агар унга бир нарса бўлса, Самғ, Сорма ибн Акваъ ва ундаги қул ҳамда Хайбардаги юз улуш, ундаги рафиқи ила ва Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам унга таом учун берган водийдаги юз (васак)ларга (Бир васак 130, 560 кг) Ҳафса умрининг охиригача қарайди. Сўнгра унинг аҳлидан фикр эгаси бўлгани қарайди. Сотилмайди, сотиб олинмайди, ўз билганича соилга, маҳрумга, қариндошларга нафақа қилади. Унга васий (нозир) бўлгани учун агар ўзи еса, бировга егизса ёки қул сотиб олса танглик йўқ».

Ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида Хайбардан ўзларига теккан ерларни вақф қилган эдилар.

Кейинчалик эса, ўша ерларни ва ушбу ривоятда зикр қилинган мулкларни вақф қилиб, ёздириб қўйган эканлар. Бу ишни ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг халифалик вақтларидаги котиблари Муъайқиб розияллоҳу анҳу амалга оширганлар. Абдуллоҳ ибн ал-Арқам розияллоҳу анҳу эса, бунга гувоҳ бўлганлар.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу вақф ҳужжатида

ёздириб қўйган нарсаларнинг баъзиларини шарҳ қилиб ўтишга тўғри келади.

«**Агар унга бир нарса бўлса**» жумласи «у вафот этса» маъносини англатади.

«**Самғ ва Сорма ибн Акваъ**» – Умар розияллоҳу анхунинг Мадинаи Мунавварадаги икки кўчмас мулкларининг номи.

«**Хайбардаги юз улуш**», яъни Хайбарнинг ерлари мусулмонларга бўлиб берилганида ҳазрати Умарга ўлжа сифатида теккан улуш.

Аввалги ривоятда зикри келган, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг маслаҳатлари билан вақф қилинган ер худди шу ердир. Ўша пайтда вақф қилинган бўлса ҳам, хужжатга кейин киритилган.

«**Водий**»дан мурод, Мадина билан Шом орасидаги Мадинага қарашли қишлоқ жой.

«**Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам унга таом учун берган водийдаги юз васак**», яъни мазкур водийдан чиқадиган маҳсулни ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақдор мусулмонларга бўлиб берганларида ҳазрати Умар розияллоҳу анхуга ҳар йили юз васак миқдорида берилишини тайин қилганларини англатади.

«**Хафса умрининг охиригача қарайди**» жумласи «Хафса унга нозир – бошқарувчи бўлади», деган маънода ёзилган.

Мусулмонлар Ислом таълимотларига амал қилган пайтларида Ислом оламининг турли нуқталарида бевабечора, камбағал, йўловчи, толиби илм, ҳожи, қариндош-уруғ ва бошқалар фойдасига қилинган вақфлар жуда ҳам кўп бўлган. Ана шу вақфлар мазкур соҳалар учун доимий даромад манбаи бўлиб хизмат қилган. Ҳатто адашиб қолган, соғлиги йўқолган ҳайвонлар, ит-мушукларга аталган вақфлар ҳам бўлган. Шунинг учун мазкур

тоифаларга қарашли молиявий муаммолар доимий равишда муваффақият билан ҳал қилиб келинган.

Агар вақф ишлари шариатда кўрсатилгандек йўлга қўйилганида эди, бугунги кундаги кўпгина муаммолар осон ҳал этилган бўлар эди. Айниқса, бева-бечоралар, фақир-фуқаро ва муҳтож тоифаларнинг аҳволлари ниҳоятда яхшиланар эди.

ҲАЗРАТИ УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ХАВФЛАРИ

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Аллоҳ таолонинг азобидан ниҳоят даражада кўрқиб турадиган инсон эдилар. У киши ўзларининг фазллари ва қилган амалларига ҳеч қачон суяниб қолмас эдилар. Доимо Аллоҳ таолонинг раҳм қилишини тилаб турар эдилар.

Абу Нуъайм «Хуля»да Умар розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Агар бир нидо қилувчи осмондан нидо қилиб:

«Эй одамлар! Албатта, сизларнинг барчангиз, фақат бир кишидан бошқангиз, жаннатга кирувчиларсиз!» деса, мен ўша одам эмасмиканман, деб қўрқаман. Агар бир нидо қилувчи нидо қилиб: «Эй одамлар! Албатта, сизларнинг барчангиз, фақат бир кишидан бошқангиз, дўзахга кирувчиларсиз!» деса, мен ўша одам бўлсам, деб умид қиламан», деди».

Ибн Асокир Ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Умар розияллоху анху Абу Мусо розияллоху анху билан учрашиб қолди ва:

«Эй Абу Мусо! Сени бошқа амалларинг яхшиси ёмони билан, ёмони яхшиси билан учма-уч, фойдангга ҳам эмас, зарарингга ҳам эмас бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам билан бўлган амалларининг холис қолиши

хурсанд қиладими?» деди.

Абу Мусо:

«Йўқ! Эй мўминларнинг амири! Аллоҳга қасамки, мен Басрага келганимда ботил кенг тарқалган экан. Мен уларга Қуръонни ва Суннатни таълим бердим. Улар ила Аллоҳнинг йўлида жанг қилдим. Мен ўшалар ила у зотнинг фазлини умид қиламан», деди.

Умар розияллоҳу анҳу:

«Лекин амалимдан яхшиси ёмони билан, ёмони яхшиси билан учма-уч, менинг фойдамга ҳам эмас, зараримга ҳам эмас бўлиб чиқишини ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бўлган амалимни ўзимга холис бўлишини хуш кўраман», деди».

Ҳофиз Абу Бакр Абу Дунё ривоят қиладиларки, бир кеча ҳазрат Умари Одил ўз одатларига кўра, Мадинаи Мунаввара кўчаларини айланиб юрган эканлар. Мусулмонлардан бирининг ҳовлиси ёнидан ўтиб кетаётсалар, ҳовли эгасининг намоз ўқиётганини эшитибдилар. Тўхтаб, кироатига қулоқ солибдилар. Уй эгаси «Ват Тур»ни ўқиб, «инна азаба роббика лавақеъ, ма лаху мин дафеъ»га етганида, ҳазрати Умар: «Қаъбанинг Роббиси ила қасамки, бу ҳақ қасамдир», дебдилар ва эшакларидан тушиб, деворга суяниб қолибдилар. Бир муддат шу ҳолатда туриб, сўнг уйларига қайтибдилар. Шундан кейин бир ой касал бўлиб ётган эканлар. Йўқлаб келганлар у кишининг нима билан оғриётганларини билмас эканлар. Қуръон Ҳазрати Умарнинг пок ва таъсирчан қалбларига ана шундай таъсир кўрсатган эди.

ЕТГАН НЕЪМАТЛАР МАСЪУЛИЯТИ ХАВФИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ўзларига ва мусулмонларга берилган неъматларнинг масъулиятдан ҳам ниҳоятда қаттиқ хавфда бўлар эдилар. У кишида мол-

дунё ила фахрланиш туйғуси ўрнига унинг шукрини келтира олмасликдан, у билан ховлиқиб кетишдан хавф бор эди.

Имом Байҳақий Мисвар ибн Махрама розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга Қодисиядан бир тўп ўлжа келди. У ўлжаларни ағдариб кўрар экан, уларга назар солиб йиғлай бошлади. У билан бирга Абдуррахмон ибн Авф бор эди. Абдуррахмон унга:

«Эй мўминларнинг амири! Бугун хурсандлик куни. Бугун сурур куни», деди. Умар:

«Тўғри. Аммо манавилар қай бир қавмга берилса, ўзининг ортидан албатта адоват ва ёмон кўришни қолдирган», деди».

Имом Аҳмад, Баззор ва Абу Яълолар Абу Синон Дуалийдан ривоят қиладилар:

«У киши Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг олдиларига кирса, бир гуруҳ аввалги муҳожирлар билан ўтирган экан. Умар замбил ёки жундан тўқилган идишга ўхшаш сафат номли идишни олиб келишга одам юборди. Идишни Ироқнинг қалъасидан олиб келишди. Унинг ичида узук бор эди. Баъзи болалар уни олиб, оғзиларига солишган эди, Умар улардан тортиб олиб, йиғлай бошлади. Унинг олдидагилар:

«Сени нима йиғлатмоқда? Аллоҳ сенга фатҳни берган, душманингдан устун қилган ва кўзингни қувонтирган бўлса», дедилар. Умар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Дунё кимга фатҳ қилинса, албатта, Аллоҳ азза ва жалла уларнинг орасига киёматгача адоват ва ёмон кўришни солади», деганларини эшитган эдим. Мен ана шундан кўрқмоқдаман», деди».

ҲАЗРАТИ УМАРНИНГ ЗОҲИДЛИКЛАРИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу барча яхши сифатлари билан бирга, олий даражадаги зоҳид ҳам эдилар. У киши розияллоҳу анҳу мол-дунёга мутлақо ўч эмас эдилар. Имконлари бўлса ҳам, дунёнинг ўткинчи ҳавасларига қизиқмас эдилар. Балки оддий халқ қатори бўлиш учун қўлларидан келган барча ишни қилар эдилар.

Имом Тобарий Солим ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳу халифа бўлганидан кейин Абу Бакр розияллоҳу анҳуга тайин қилинган маошни олишда давом этди. Аммо унинг ҳожати кўпайди. Муҳожирлардан бир гуруҳи тўпландилар. Уларнинг ичида Усмон, Али, Толҳа ва Зубайр розияллоҳу анҳум бор эдилар.

Зубайр: «Умарга унинг маошини зиёда қилишимиз ҳақида гапирсак бўлар эди», деди.

Али: «Бу аввалроқ бўлиши керак эди. Юринглар, борайлик», деди.

Усмон: «У Умардир. Келинлар, ўзига билдирмасдан унинг нимаси борлигини ўрганайлик. Ҳафса розияллоҳу анҳонинг ҳузурига бориб сўрайлик ҳамда бу гапни бировга айтмаслигини тайинлайлик», деди.

Бас, улар Ҳафса розияллоҳу анҳонинг олдига киришди ва ҳеч кимнинг номини айтмасдан, бир гуруҳ одамлар гапирди, деб хабарни Умарга айтишни сўрадилар-да, унинг олдидан чиқиб кетдилар. Ҳафса Умарнинг ҳузурига бориб, ҳалиги масала бўйича гаплашди. Умарнинг юзидан ғазаб аломатларини сизди.

«Улар кимлар!?» деди Умар.

«Сизнинг фикрингизни билмасдан аввал уларнинг кимлигини билишга йўл йўқ», деди Ҳафса.

«Уларнинг кимлигини билсам, албатта, юзлари қораяди. Сен мен билан уларнинг орасидасан. Аллоҳ ҳаққи, ростини айт! Сенинг уйингда Расулуллоҳ

соллаллоху алайҳи васалламнинг қандоқ либослари бор эди?» деди Умар.

«Бўялган икки кийим. Меҳмонлар келганида ва хутба қилганда кияр эдилар», деди Ҳафса.

«Сенинг ҳузурингда у зот ноил бўлган энг яхши таом нима!?» деди Умар.

Ҳафса: «Арпа нон қилиб, иссиқлигида ёғ идишимизнинг остида қолганини устидан кўйиб, юмшоқ ва ёғли қилар эдик. У зот уни яхши кўриб ер эдилар ва таом ҳисоблар эдилар», деди.

«Сенинг ҳузурингда у зотнинг энг яхши тўшаклари нима эди!?» деди Умар.

«Бизнинг бир қалин кийимимиз бор эди. Уни ёзда тўрт буклаб, тагимизга солар эдик. Қиш бўлганда эса ярмини тагимизга солиб, ярмини устимизга ёпар эдик», деди Ҳафса. Шунда Умар:

«Эй Ҳафса! Уларга айтиб қўй! Албатта, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ортиқча нарсаларни ўз ўрнига қўйганлар. Мен ҳам ортиқча нарсаларни ўз жойига қўяман. Мен ва икки соҳибим худди бир йўлга тушган уч кишига ўхшаймиз. Биринчиси зоду роҳилага эга бўлган ҳолида ўтиб кетди. Бошқаси унинг ортидан эргашди. Унинг йўлидан юриб бориб, ортидан етиб олди. Сўнгра унга учинчиси эргашди. Агар у иккисининг йўлини лозим тутса ва зодларига рози бўлса, уларга етиб олиб, бирга бўлади. Агар уларнинг йўлидан бошқа йўлга юрса, улар билан жамлана олмайди», деди».

Ибн Асокир Ҳасан Басрий розияллоху анҳудан ривоят қилади:

«Басранинг жомеъ масжидидаги бир мажлисга келсам, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг бир тўп саҳобалари Абу Бакр ва Умар розияллоху анҳумоларнинг зоҳидликларини, Аллоҳ уларга Исломда фатҳ қилган нарсаларни ва хусни сийратларини эслашиб ўтирган

эканлар. Мен ул қавмга яқинлашдим. Қарасам, ичларида Аҳнаф ибн Қайс Тамимий розияллоҳу анҳу ҳам бор экан. Унинг куйидагиларни айтаётганини эшитдим:

«Умар ибн Хаттоб бизни бир гуруҳ лашкар ила Ироққа юборди. Аллоҳ бизларга Ироқни ва Форс юртларини фатҳ қилди. У ерда Форс ва Хуросоннинг нарсаларига эга бўлдик, улардан кийим кийдик. Умарнинг олдига келсак, у биздан юзини ўгириб олди ва бизга гапирмай қўйди. Бу иш Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларига оғир ботди. Сўнг Умарнинг ўғли Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳунинг олдига келдик. У масжидда ўтирган экан. Унга мўминларнинг амири Умар ибн Хаттобдан бизга етган жафодан арз қилдик.

Абдуллоҳ: «Мўминларнинг амири устингизда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам киймаган, у зотдан кейинги халифа Абу Бакр Сиддик киймаган кийимларни кўрди», деди.

Биз уйимизга бориб, устимиздаги кийимларимизни ечдик ва унинг олдига у бизнинг устимизда аввал кўрган кийимларимизни кийиб келдик. У ўрнидан туриб, ҳар биримизга алоҳида-алоҳида салом берди ва ҳар биримиз билан алоҳида-алоҳида кучоқлашиб кўришди. Худди бизни бундан олдин кўрмагандек муомала қилди. Биз унга ўлжаларни тақдим қилдик. Умар уларни бизга тенг тақсимлаб берди.

Умарга ўлжаларнинг ичида хурмони сариеғга булаб тайёрланган сарик, қизил Сулол таоми ориз бўлди. У уни татиб кўрди. Унга таъми ва ҳиди жуда яхши кўринди. Шунда у юзини бизга ўгириб қараб:

«Эй муҳожир ва ансорийлар жамоаси! Албатта, сизлардан ўғил отасини, ака укасини ушбу таом учун ўлдириши мумкин», деди ва уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам борликларида қатл бўлган муҳожир ва ансорийларнинг болаларига беришга амр қилди.

Сўнгра Умар туриб кета бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари ҳам туриб, унинг изидан юра бошладилар. Улар бир-бирларига:

«Эй муҳожирлар ва ансорлар жамоаси! Манави одамнинг зоҳидлигига ва кийимига нима дейсизлар? Аллоҳ бизга унинг раҳбарлигида Кисро ва Қайсарнинг юртларини, ернинг машриқию мағрибини фатҳ қилганидан буён нафсларимиз заифлашди. Унинг олдида арабу ажам элчилари келиб турибди. Улар унинг устидаги ўн икки ямоқли тўнни ҳам кўриб турибдилар.

Агар сиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари жамоаси, яъни, катталаримиз, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан турли мавқифларда ва жангларда бирга бўлганларимиз, аввалги муҳожир ва ансорларимиз ундан ушбу тўнни бир юмшоқроқ, кўримлироқ кийимга алмаштиришини, унга эрталаб бир идишда таом берилишини ва кечқурун бир идишда таом берилишини, ундан унинг ўзи ҳам, у билан ҳозир бўлган муҳожир ва ансорлар ҳам ейишини сўрасангиз яхши бўлар эди», дедилар.

Қавмнинг барчаси бир овоздан: «Умарга бу гапни Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳудан бошқа одам айта олмайди. Бу ишга одамларнинг ичида фақат ўша журъат қилиши мумкин. Ёки қизи, яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжалари Ҳафсагина айтиши мумкин. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг макомлари туфайли Умар унга ҳам бирор нарса дея олмайди», дедилар.

Улар бу ҳақда Алига гап очдилар. Али: «Буни мен қила олмайман, яхшиси, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжаларига айтинглар. Улар мўминларнинг оналари, бу ишга журъат қиладилар», деди.

Улар Оиша ва Ҳафса розияллоҳу анҳолар бирга ўтирганларида улардан илтимос қилдилар.

Оиша: «Буни мўминларнинг амиридан мен сўрайман», деди.

Хафса: «Менимча, у бу ишни қилмаса керак, сенга тушунтириб ҳам беради», деди.

Оиша: «Эй мўминларнинг амири! Гапиришимга изн беринг», деди.

Умар: «Эй мўминларнинг онаси, сўзла!», деди.

Оиша: «Албатта, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз йўллари ила жаннатга ва розиликка кетдилар. У зот дунёни хоҳламадилар, дунё у зотни хоҳламади. Шунингдек, Абу Бакр ҳам у зотнинг изларидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини тирилтирганларидан, муртадларни қатл қилганларидан, аҳли ботилнинг ҳужжатларини йўқ қилганларидан, раъиятга адолат қилганларидан, молни баробар тақсим қилганларидан, халойиқнинг Роббисини рози қилганларидан кейин ўз йўлларига кетдилар. Аллоҳ уларни Ўз раҳматига ва розилигига қабз қилди. Уларни Ўз набийси алайҳиссаломга, Рафикул Аълога кўшди. Улар дунёни хоҳламадилар, дунё уларни хоҳламади. Энди батаҳқиқ, Аллоҳ сизнинг қўлингиз ила Кисро ва Қайсарнинг хазиналарини ва юртларини фатҳ қилди. Сизга уларнинг моллари олиб келинди. Сизга мағрибу машриқ яқин бўлди. Аллоҳдан янада зиёда қилишини ва Исломни кўллашини сўраймиз. Олдингизга ажамларнинг элчилари келмоқда. Арабларнинг ҳайъатлари келмоқда. Сизнинг устингизда эса, манави тўн. Уни ўн икки еридан ямаб олгансиз. Энди сиз уни бир юмшоқроқ, кўримлироқ кийимга алмаштирсангиз, сизга эрталаб бир идишда таом берилса ва кечкурун бир идишда таом берилса, ундан ўзингиз ҳам, сиз билан ҳозир бўлган муҳожир ва ансорлар ҳам есалар, яхши бўлар эди», деди.

Шу пайт Умар қаттиқ йиғлади ва:

«Сендан Аллоҳ номи ила сўрайман. Қани, менга айт-

чи, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳнинг ёнига боргунларича буғдой нонга ўн кун ёки беш кун ёки уч кун тўйганмилар?! Ёки тушлик ва кечки таомни жамлаганмилар?!» деди.

«Йўқ», деди Оиша. Шунда Умар унга қараб:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ердан бир қарич кўтарилган дастурхонда таом қўйилганини биласанми?! У зот таом келтиришга амр қилсалар, ерга қўйиларди. Яна амр қилсалар, дастурхон йиғиштириб олинар эди», деди.

(Оиша ва Ҳафса) икковлари:

«Аллоҳнинг номи ила айтамизки, тўғри!» дедилар.

У икковларига қараб:

«Икковингиз ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжаларисиз, мўминларнинг оналарисиз. Иккалангизнинг барча мўминларда, хусусан, менда ҳақларингиз бор. Сиз бўлсангиз мени дунёга тарғиб қилгани келибсизлар. Албатта, мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қўполлигидан баданларига ботадиган жундан бўлган чопон кийганларини яхши биламан. Икковингиз ҳам биласизларми?» деди.

«Аллоҳнинг номи ила айтамизки, тўғри!» дедилар.

«Эй Оиша! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сенинг уйингда бир арқоқли жун чопон устида ухлаганларини биласанми? Ўша чопон кундузи гилам, кечаси тўшак бўлар эди. Биз у зотнинг олдиларига кирсак, ёнбошларида бўйранинг изини кўрар эдик. Эй Ҳафса, эсингдами? Сен ўзинг менга у зотга икки қават жой солиб берганинга, жой юмшоқлигидан Билолнинг азониғача уйғонмаганларини, сўнгра сенга «Эй Ҳафса, нима қилиб қўйдинг? Бу кеча менга ўринни икки қават солиб берибсан. Тонг отгунча ухлабман. Менга дунёнинг нима кераги бор эди?! Мени юмшоқ тўшак ила машғул қилишингизнинг нима кераги бор эди?!» деганларини

айтиб берган эдинг. Эй Ҳафса! Сен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг аввалгию кейинги гуноҳлари мағфират қилинганини билмасмидинг?! У зот оч ҳолларида кеч киритар эдилар. Тунни саждада ўтказар эдилар. Аллоҳ у зотни Ўз раҳмати ва розилиги ила қабз қилгунича кечаю кундуз рукуъ ва сажда қилган ҳолларида, йиғлаган ва тазарру қилган ҳолларида бардавом бўлдилар. Умар хуштаъм таом емайди. Юмшоқ кийим киймайди. Ўзининг икки соҳибидан ўрнак олади. Туз ва зайтдан бошқа икки таомни жамлаб емайди. Ҳар ойда одамлар еган гўштдан ортиқча гўшт емайди», деди.

Икковлари чиқиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларига бўлган гапларнинг хабарини бердилар. Умар Аллоҳга йўлиққунича ўша ҳолда бардавом бўлди».

Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳунинг зоҳидликлари ҳақида бунга ўхшаш ривоятлар ишончли ровийлар томонидан кўплаб келтирилган. Бу ҳақда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг бу даражадаги зоҳидликлари ўзларининг шахсий ижтиҳодлари эканлигини ва ўз шахсларига тегишли эканлигини айтиб ўтмоқ керак. Кўриб ўтганимиздек, бошқа саҳобалар ҳам у кишини бу йўлдан қайтара олмаганлар.

УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ҲУСНИ ХУЛҚЛАРИ

Сиртдан қараганда, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу дағал, унча-мунча нарсани писанд қилмайдиган киши бўлиб кўринадилар. Аммо у кишининг барча тасарруфотлари Ислом одоб-ахлоқлари доирасида бўлар эди. Аслини олганда, Ислом нуктаи назаридан қараганда, Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳу ҳусни хулқли инсон ҳисобланганлар. У кишининг ҳусни хулқлари бошқаларга

ўрнак бўладиган даражада эди.

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Бухайра розияллоҳу анҳодан ривоят қилади:

«Амаким Хаддош розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бир жомдан таом еб турганларини кўриб, ўша жомни ҳадяга сўраб олган эди. Ўша идиш бизникида турарди. Умар розияллоҳу анҳу келиб, «Уни менга олиб чиқинглар», дер эди. Биз унга замзам сувидан қуйиб, Умарга тутар эдик. У ундан ичар ва бошига ҳамда юзига қуяр эди. Кейинроқ уйимизга ўғри тушиб, бошқа нарсаларимиз билан ўша идишни ҳам ўғирлаб кетди. Ўша ўғриликдан кейин Умар розияллоҳу анҳу бизникига келиб, уни олиб чиқишимизни сўради. Биз:

«Эй мўминларнинг амири, бошқа нарсаларимиз билан бирга уни ўғри олиб кетди», дедик. У киши:

«Ҳа, Аллоҳ отасини, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг идишларини ўғирлаб кетибди-я!» деди. Аллоҳга қасамки, уни сўкмади ҳам, лаънатламади ҳам».

Имом Бухорий, Ибн ал-Мунзир, Ибн Абу Ҳотим, Ибн Мурдавайҳи ва Байҳақийлар Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Уйайна ибн Ҳисн розияллоҳу анҳу келиб, ўз акасининг ўғли ал-Ҳарр ибн Қайс розияллоҳу анҳуникига тушди. У Умар розияллоҳу анҳу ўзига яқин оладиган кишилардан бири эди. Қорилар қари бўлсалар ҳам, ёш бўлсалар ҳам Умарнинг мажлиси ва маслаҳати соҳиби эдилар. Уйайна жиянига:

«Эй жиян! Мана бу амирнинг ҳузурида сенинг обрўйинг бор. Менга у билан кўришишга изн олиб бер», деди. У изн сўраган эди, Умар изн берди. У эса, кириб бориши билан:

«Ҳой Умар! Аллоҳга қасамки, сен менга кўп нарса бермайсан! Орамизда адолат билан ҳукм қилмайсан!» деди.

Умарнинг ғазаби чиқди. Унинг адабини бериб қўйишга ўтмоқчи бўлди. Шунда ал-Ҳарр:

«Эй мўминларнинг амири! Аллоҳ таоло Ўз Набийига: «Кечиримли бўл, яхшиликка буюр ва жоҳиллардан юз ўгир», деган. Албатта, манави жоҳиллардан», деди.

Аллоҳга қасамки, у ўша оятни тиловат қилган эди, Умар дарҳол тўхтади. У Аллоҳ азза ва жалланинг Китобига тез тўхтайдиган одам эди».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Ибн Умар розияллоҳу анхудан ривоят қилади:

«Қачон Умарнинг ғазаби чиққанда унинг олдида Аллоҳ зикр қилинса, У Зотдан кўрқитилса ёки бирор киши унинг олдида Қуръондан бирор оят ўқиса, дарҳол қилмоқчи бўлиб турган ишини билмаганга олиб кетаверишини кўрар эдим».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Асламдан ривоят қилади:

«Билол розияллоҳу анху: «Эй Аслам! Умар билан кандоксизлар?» деди.

«Жуда яхши! Фақат унинг ғазаби чиққанда улуғ бир иш бўлади», дедим.

«Унинг ғазаби чиққанда олдида бўлсанг, ғазабидан тушгунича Қуръон ўқи», деди Билол розияллоҳу анху».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Молик ад-Дордан ривоят қилади:

«Бир куни Умар менга кичкириб, устимга даррани кўтарди.

«Аллоҳни эсингга солурман», деган эдим, даррани отиб юбориб:

«Батаҳқиқ, Буюкни эсимга солдинг», деди».

УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ТАВОЗЕЛАРИ

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анху ўта содда ва

тавозели инсон бўлганлар. Албатта, у киши ўзларидаги бу олий сифатни ҳам Исломдан олганлар. Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг тавозелари ҳақида кўплаб ривоятлар келган. Улардан баъзилари билан танишиб чиқсак, кўпгина фойдаларга ноил бўлсак керак, деган умиддамиз.

Ибн Асокир ва Ибн Муборак Аслам розияллоху анхудан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анху Шомга туя миниб келди. Одамлар бу ҳақда ўзаро гапира бошладилар. Шунда Умар: «Нима, улар насибаси йўқларнинг маркабларига ўхшашни кўзлаган эканларми?!» деди».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Ҳизом ибн Ҳишомдан, у эса, ўз отасидан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг бир асийда (унни сариёққа аралаштириб тайёрладиган таом) кориётган аёлнинг олдидан ўтиб кетаётганини кўрдим. У: «Бундоқ қилиб қорилмайди», деди-да, аёлнинг қўлидан аралаштиргични олиб, «Мана бундоқ қилинади», деб кориб кўрсатди».

Имом Марвазий Заррдан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоху анхуни ийдга ялангоёк кетаётганини кўрдим».

Имом ад-Дийнавий Муҳаммад ибн Умар ал-Махзумийдан, у ўз отасидан ривоят қиладилар:

«Умар ибн Хаттоб «Жамоат намозга!» деб нидо қилди. Одамлар жамланиб, кўпайганда минбарга чиқди. Аллоҳга Ўзига яраша ҳамду сано айтди ва У Зотнинг Набийсига саловотлар айтди. Сўнгра:

«Эй одамлар! Мен ўзимнинг Бани махзумлик холаларимнинг қўйларини боқар эдим. Улар менга бир сиқим хурмо ва майиз берар эдилар. Ўша билан кунимни ўтказар эдим», деди-да, минбардан тушди.

Шунда Абдурраҳмон ибн Авф розияллоху анху:

«Эй мўминларнинг амири! Ўзингизни ўзингиз

айблашдан бошқа гап айтмадингиз-ку?» деди. Умар унга:

«Шўринг курисин, эй Ибн Авф! Мен ўзим холи қолган эдим, нафсим менга: «Сен мўминларнинг амирисан! Сендан афзал ким бор!» деди. Мен нафсимга ўзининг ким эканлигини эслатиб қўйдим», деди».

Имом ад-Дийнавий Ҳасандан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу ҳаво иссиқ кунда бошига ридосини қўйиб борар эди. Бир бола эшак миниб, ўтиб қолди. У болага:

«Ҳой йигит, мени ҳам ўзинг билан олиб ол», деди.

Бола ерга сакраб тушиб:

«Мининг, эй мўминларнинг амири!» деди.

«Йўқ! Аввал сен мин. Мен орқангга мингашаман. Нима, мени юмшоқ жойга миндириб, ўзинг қаттиқ жойга минмоқчимисан?!» деди. У боланинг орқасига мингашиб олди. Мадинага ҳам унинг орқасига мингашган ҳолда кириб борди. Одамлар унга хайрат билан назар солар эдилар».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Синон ибн Салама ал-Ҳузалийдан ривоят қилади:

«Мадинада болалар билан хурмо тергани чиқдик. Бирдан Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу даррасини кўтариб келиб қолди. Болалар уни кўриб, хурмозорнинг ичига қочиб кетишди. Мен туравердим. Изоримда ўзим терган хурмолар бор эди.

«Эй мўминларнинг амири! Буни шамол туширган», дедим. У изоримдаги хурмога назар солди-да, мени урмади.

«Эй мўминларнинг амири! Ҳозир болалар олдимдан чикиб, хурмоларимни тортиб олишади», дедим.

«Олишмайди! Қани юр!» деди-да, мени уйимизга олиб бориб қўйди».

ҲАЗРАТИ УМАР – ЗОКИР

Умар розияллоху анҳунинг ҳаётларига сиртдан назар соладиган бўлсак, у кишида зокирлик сифатини топа олмаймиз. Аслида эса биз хато қилаётган бўламиз. Чунки у кишидаги зокирлик сифатини ахтараётиб, ўзимизнинг нотўғри ўлчовимизни ишга солган бўламиз. Чунки биз зикр ёки зокир деганда нимқоронғи хилватга кириб олиб, кўзини юмиб, маълум бир сўзларни тинмай такрорлаб ўтирган шахсни тушунамиз. Аслида эса, зокир қаерда бўлса ҳам, қандоқ ҳолда бўлса ҳам, қачон бўлса ҳам Аллоҳни зикр қилувчи шахсдир. Зокир доимий равишда ўз қалбини, руҳини поклаб юрувчи тақводор инсондир.

Ана шу маънода ҳазрати Умар сўфиларнинг имомларидан эдилар. Ҳозиргача давом этиб келаётган баъзи тариқатларнинг Пайғамбар алайҳиссаломга етиб борадиган силсиласида у киши асосий ҳалқа бўлиб турадилар. Зокирлик маъносини тўғри тушунишимиз учун Умар розияллоху анҳунинг муборақ ҳаётларининг бу соҳасига ҳам тааммул ила назар солиб, ўрганишимиз ўта фойдали бўлади.

Ибн Хисрав раҳматуллоҳи алайҳи Умар розияллоху анҳудан қуйидаги ривоятни келтиради:

«У киши одамларнинг таҳлил ва такбир айтаётганларини кўриб:

«Ана ўша! Ана ўша! Каъбанинг Роббиси ила қасам!» дептилар. Шунда у кишига:

«Ўша нима?» дейилди.

«Ўша тақво калимаси, улар унга ҳақлироқ ва аҳл эдилар», деди у киши».

Таҳлил – «Лаа илаҳа иллаллоҳ» лафзини такрорлаш. Такбир – «Аллоҳу акбар»ни айтиш. Зокирларнинг асосий зикрлари ушбу икки зикрни кўп айтишдан иборат бўлади. Буни эса ҳар доим, ҳар ерда, ҳар хил ҳолатда айтиш мумкин.

Ибн Аби Шайба раҳматуллоҳи алайҳи Саъид ибн Жубайр розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳу қўлида тасбеҳ тутиб олиб, тасбеҳ айтаётган бир кишини кўриб қолди ва:

«Унга «Субҳаналлоҳи милъас самавоти ва милъа маа шааъа мин шайъин баъду. Алҳамдулиллаҳи милъас самавоти вал арзи, ва милъа маа шааъа мин шайъин баъду. Аллоҳу акбар милъас самавоти ва милъа маа шааъа мин шайъин баъду» демоқлиги кифоя қилар эди», деди».

Бу ривоятда зикрнинг йўлини билмаган одам ўзини овора қилиши мумкинлиги зоҳир бўлмоқда. Баъзи кишилар зикр сийғаларини ёки услубини билмай, ўзларини овора қилишлари мумкин экан. Ана шуларга ҳазрати Умарга ўхшаш тажрибали, яхши биладиган зокирлар ўргатиб турар эканлар.

Имом Термизий Умар розияллоҳу анҳунинг куйидаги гапларини ривоят қиладилар:

«Албатта, дуо осмон билан ернинг орасида тўхтатилгандир. Ундан бирор нарса токи ўз Набийнинг алайҳиссаломга саловот айтмагунингча кўтарилмас», дедилар».

Зокирлик учун Аллоҳ таолонинг зикридан кейин Пайғамбар алайҳиссаломга саловот айтиш муҳим ўрин тутади. Умар розияллоҳу анҳу бу ишнинг аҳамиятини кишиларга тушунтириш учун юқоридаги гапни айтмоқдалар. Бу ҳам зокирлик умидида юрганлар учун таълимдир.

Ибн Абу Шайба ва Абу Убайд раҳматуллоҳи алайҳилар куйидаги ривоятни келтирадилар:

«Умар бир одамнинг фитнадан паноҳ сўраётганини эшитиб қолиб:

«Эй бор Худоё! Мен Ўзингдан манавининг лафзларидан паноҳ сўрайман. Сен Роббингдан У Зот сени аҳл ва мол билан ризқлантирмаслигини ҳам сўрайсанми?!

Сизлардан ким фитнадан паноҳ сўрайдиган бўлса, унинг залолатга кетказишидан паноҳ сўрасин», деди».

Керакли маълумотга эга бўлмай туриб, зокирликка ўзини урганлар зикрни нотўғри қилишлари билан бирга, Аллоҳ таолодан баъзи нарсаларни сўрашни ҳам ўрнига қўя олмасликлари мумкин экан. Ҳар бир киши фитналардан сақланишни хоҳлайди. Лекин паноҳ сўраш лозим бўлган фитнани аниқ билиш керак экан. Зоҳирий лафзларда мол ҳам, фарзанд ҳам фитна дейилган. Юқорида зикри келган шахс ҳам ана шундоқ одамлардан экан. У Аллоҳдан мол ва фарзанд бермаслиқни сўрабди. Ўзича, шундоқ қилсам, фитнадан холи бўламан, деб ўйлабди. Умар розияллоҳу анҳу унинг хатосини тўғрилаб, бошқаларга ҳам қандоқ қилиб фитнадан паноҳ сўрашни ўргатибдилар.

Умар розияллоҳу анҳунинг ўзлари дуо қилишни жуда ҳам жойига қўяр эдилар. Тарихчиларимиз у кишининг дуоларидан кўплаб намуналар ривоят қиладилар.

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Жомеъ ибн Шаддоддан, у ўз қариндошидан ривоят қиладилар:

«Умар розияллоҳу анҳунинг: «Уч калима бор. Уларни айтсам, «Омин!» денглар. Эй бор Худоё! Албатта, мен заифман, қувватли қил! Эй бор Худоё! Албатта, мен кўполман, юмшоқ қил! Эй бор Худоё! Албатта, мен бахилман, сахий қил!» деганини эшитдим».

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Соиб ибн Язийддан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳуни очлик йили бир куни кўрдим. У эрталаб хокисор бўлган, тазарру қилган ҳолида, устида икки тиззасига етмайдиган бурд ила чикди. Баланд овозда истиффор айтди. Икки кўзидан тинмай ёш оқиб, юзларига тушар эди. Унинг ўнг томонида Аббос ибн Абдулмуттолиб розияллоҳу анҳу бор эди. Ўша куни у қиблага қараб, икки қўлини осмонга кўтариб дуо қилди. Ўз Роббисига баланд овозда илтижо қилди. У дуо қилди. У

билан бирга одамлар ҳам дуо қилдилар.

Сўнгра у Аббоснинг қўлидан ушлаб туриб:

«Эй бор Худоё! Албатта, биз Сенга Расулингнинг амакисини шафоатчи қилурмиз», деди.

Аббос унинг ёнида узоқ турди. Аббос ҳам дуо қилар, унинг ҳам икки кўзидан ёш оқар эди».

Бу жуда ҳам машҳур қиссадир. Ўшанда ёмғир ёғиб, серобчилик бошланиб кетган. Бу ерда ҳам Умар розияллоху анхунинг руҳий покликлари олий даражада бўлганлиги, дуолари Аллоҳ таолонинг хузурида мақбул бўладиган инсон эканликларига ёрқин далил бор.

Ибн Саъд раҳматуллоҳи алайҳи Абу Усайднинг мавлоси Абу Саъиддан ривоят қилади:

«Умар ибн Хаттоб хуфтондан кейин, кечаси масжидни айланиб чиқар, намоз ўқимаётганларни чиқариб юборар эди. У бир куни Пайғамбар алайҳиссаломнинг саҳобаларидан бир гуруҳининг олдидан ўтди. Уларнинг ичида Убай ибн Каъб розияллоху анху ҳам бор эди. Умар унга:

«Анавилар ким?» деди.

«Аҳлингиздан бир гуруҳи, эй мўминларнинг амири!» деди Убай.

«Намоздан кейин сизларни нима тутиб қолди?» деди Умар.

«Аллоҳни зикр қилиб ўтирдик», деди Убай.

Умар улар билан ўтирди. Сўнгра ўзига энг яқин ўтирган одамга:

«Қани, бир дуо қил!» деди. У дуо қилди. Кейин уларнинг ҳаммасидан бирма-бир дуо қилишни сўраб чиқди. Навбат менга келди. Мен унинг ёнида эдим. У менга: «Қани, сен ҳам!» деди. Менинг тилим тутилиб қолди. Мени титроқ тутиб қолди. Умар ҳам менинг ҳолимдан хабардор бўлди. Сўнгра у:

«Аллоҳумма иғфир лана! Аллоҳумма ирҳамнаа» десанг

ҳам бўлаверар эди», деди.

Кейин Умарнинг ўзи дуо қила бошлади. Ичимизда энг кўп кўзёши қилган ва энг қаттиқ йиғлаган унинг ўзи бўлди. Охирида:

«Ана, энди бўлди», деди. Сўнг одамлар тарқалдилар».

Албатта, бундоқ ҳолга эришиш учун инсон етарли даражада руҳий риёзат қилган, руҳий-маънавий юксакликнинг юкори чўққисига чиққан бўлиши керак. Умар розияллоҳу анҳу ана шундоқ зотларнинг пешқадамларидан эдилар.

Имом Ибн Абу Ҳотим Язийд ибн ал-Асомдан ривоят қилади:

«Шомда бир обрўли одам бор эди. У Умар розияллоҳу анҳунинг олдига келиб турар эди. Умар розияллоҳу анҳу унинг келмай қолганини мулоҳаза қилди ва:

«Фалончига нима бўлди?» деб сўради. Одамлар:

«Эй мўминларнинг амири, у анави ичимликка берилиб кетди», дедилар. Шунда Умар ўз котибини чақирди ва:

«Ёз! Умар ибн Хаттобдан Фалончи ибн Фалончига. Саломун алайка! Албатта, мен сен учун Ўзидан бошқа илоҳи маъбуд йўқ бўлган Аллоҳга ҳамд айтаман. У гуноҳни мағфират қилувчидир. У тавбани қабул қилувчидир. У иқоби шиддатли Зотдир. У қувват соҳибидир. Ундан бошқа илоҳи маъбуд йўқ. Қайтиб бориш ҳам факат Унинг Ўзигадир», деди.

Сўнгра ўзи билан бирга турганларга:

«Биродарингиз учун Аллоҳга дуо қилинглар! У қалби ила қабул қилсин. Аллоҳ унинг тавбасини қабул этсин», деди.

Умар розияллоҳу анҳунинг мактуби ҳалиги одамга етиб борди. У мактубни қайта-қайта ўқий бошлади. «У гуноҳни мағфират қилувчидир. У тавбани қабул қилувчидир. У иқоби шиддатли Зотдир». У зот мени укубатидан огоҳлантирди. Мени мағфират қилишни ваъда

қилди», деди.

У ҳалиги нарсаларни кўп марта ўзига-ўзи қайтарди. Сўнгра йиғлади. Кейин ичишни бутунлай ташлади. Унинг хабари Умар розияллоҳу анҳуга етганда:

«Мана шундоқ қилинглар! Қачон бир биродарингизни тойилганини кўрсангиз, уни тўғриланглар ва ишонтиринглар. Аллоҳга дуо қилиб, унинг тавбасини қабул қилишини сўранглар. Унинг зиддига шайтонга ёрдамчи бўлманглар», деди».

Ҳақиқий мусулмон, зокир, сўфи шундоқ бўлади. Унинг вазифаси кишиларни сўкиш, куфри ёки фосиқлиги ҳақида фатво чиқариш эмас, балки уларни тўғри йўлга бошлашдир.

Ровийларнинг таъкидлашларича, ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу хасталарга Фотиҳа сурасини ўқиб дам солсалар, дарҳол таъсир қилар экан. У кишининг вафотларидан кейин бу ишни бошқалар қилса, аввалги натижа чикмабди. Шунда сирдан хабардор бўлган кишилар Фотиҳа сураси-ку ўрнида турибди, аммо уни ўқийдиган Умар қани?» деган эканлар.

УМАР РОЗИЯЛЛОҲУ АНҲУНИНГ ВАФОТЛАРИ

Имом Бухорий, Муслим ва Термизий раҳматуллоҳи алайҳилар Ҳузайфа розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Умар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фитна ҳақидаги ҳадисларини ким ёддан билади?!» деди.

Ҳузайфа: «Мен у зотнинг: «Кишининг аҳлидаги, молидаги ва қўшнисидagi фитнасини намоз, рўза ва садақа ювиб юборади», деганларини эшитганман», деди.

«Мен бу ҳақда сўраётганим йўқ. Мен денгиз мавжидек мавжланадиган (фитна) ҳақида сўраяпман», деди Умар.

«Унинг қаршисида ёпилган эшик бор», деди Ҳузайфа.

«У очилурми, синдирилурми?» деди Умар.

«Синдирилур», деб жавоб берди Ҳузайфа.

«Ундоқ бўлса, қиёмат кунигача ёпилмас экан-да», деди Умар.

Биз Масрукқа:

«Ундан сўра-чи, Умар эшик ким эканлигини билармикан?» дедик. У сўради. Ҳузайфа:

«Ҳа, эртадан олдин кечаси бўлишини билгандек билар эди», деди.

«Фитна» сўзи луғатда «синов» ва ўзимиз тушунадигандек, «ёмонлик» маъносини ҳам англатади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам келажакда мусулмонлар ичида фитна чиқиб, урушлар, келишмовчиликлар ва нохушликлар бўлиши ҳақида баъзи ҳадисларни айтган эдилар.

Ҳазрати Умар ҳам бу нарсадан хабардор эдилар. Шу билан бирга, мазкур фитна менинг вақтимда чиқмасмикан, мен унга аралашиб қолмасмиканман, деган ҳаёл билан юрар эдилар. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мазкур фитна ҳақидаги ҳадисларини яхши билган кишилардан сўраб-суриштириб юрар эдилар. Кунлардан бир кун ушбу ривоятда зикр қилинган ҳодиса бўлиб ўтди.

Ҳазрати Умар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фитна ҳақидаги ҳадисларини ким ёддан билади?», деб сўраб қолдилар.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг бу саволларига жавобан Ҳузайфа розияллоҳу анҳу:

«Мен у зотнинг: «Кишининг аҳлидаги, молидаги ва кўшнисидаги фитнасини намоз, рўза ва садақа ювиб юборади», деганларини эшитганман», деди.

Кўриниб турибдики, Ҳузайфа розияллоҳу анҳу ҳазрати Умар назарда тутган «фитна»дан кичик маънодаги фитна, синов ва бир хил нарсаларга чалғиб, ибодатда камчиликка йўл қўйиш маъносини тушундилар. Шунинг учун ҳам мол-

дунё, аҳли аёл ва кўни-кўшни туфайли содир бўлган гуноҳларни намоз, рўза ва садақа ювиб юбориши ҳақидаги ҳадисни айтдилар.

Ҳазрати Умар эса, катта фитна, яъни мусулмонлар орасида чиқадиган келишмовчиликлар, уруш-жанжаллар ва жанглар фитнаси ҳақида сўраган эдилар. Шунинг учун ҳам Ҳузайфа розияллоҳу анҳунинг гапларидан кейин:

«Мен бу ҳақда сўраётганим йўқ. Мен денгиз мавжидек мавжланадиган (фитна) ҳақида сўраяпман», дедилар.

Мусулмонлар орасида чиқадиган фитнанинг денгиз мавжидек мавж уришини Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам айтган эдилар. Ҳазрати Умар Ҳузайфа розияллоҳу анҳуга ўша васфни эслатдилар. Ҳузайфа розияллоҳу анҳу бу ҳадисни ҳам яхши билар эдилар. У киши ҳазрати Умар у фитна ҳақида нима учун сўраётганларини ҳам тушуниб етдилар. Шунинг учун у кишини тинчлантириб:

«Унинг қаршисида ёпилган эшик бор», деди.

Яъни, «Эй Умар, ўша денгиз мавжидек мавж урадиган фитнага мен аралашиб қоламанми, деб кўрқмагин. У билан сенинг орангда ёпиқ эшик бор», деган эдилар. Бу эшик бир шахс эканлигини ҳадиснинг давомидаги

«Умар эшикнинг ким эканлигини билармикан?» деган жумладан ҳам билиб оламиз. Шунинг учун ҳам ҳазрати Умарнинг Ҳузайфа розияллоҳу анҳуга:

«У очилурми, синдирилурми?» деб берган саволлари «Ўша ёпилган эшик бўлган шахс ўзи вафот этадими ёки бошқалар томонидан ўлдириладими?» деган маънони англатар эди.

Бу саволга Ҳузайфа розияллоҳу анҳу: «Синдирилур», деб жавоб берди. Бу билан у: «Ўша фитнага эшик бўладиган шахс ўлдирилади», демोकчи эди.

Ҳазрати Умар тушуниб етдилар ва:

«Ундок бўлса, қиёмат кунигача ёпилмас экан-да»,

дедилар.

Ҳақиқатда ҳам шундоқ бўлиб чиқди. Ҳазрати Умар даврларида ҳеч қандай фитна чиқмади. У кишидан кейин ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳу халифа бўлдилар. У зотнинг хилофатлари охирида фитна чиқди. Фитначилар у кишини ўлдирдилар ва шу туфайли фитна мусулмонлар орасида денгиз мавжидек мавжланди. Қанчадан-қанча буюк саҳобийлар, улуғ мусулмонларнинг қонлари тўкилди. Турли-туман фирқалар, гуруҳлар юзага чиқди. Ўша фитнанинг асари ҳозиргача Исломга, мусулмонларга зарар етказиб келмоқда. Мусулмонлар ўзларининг бир минг беш юз йиллик тарихларида ҳеч қачон ташқи душмандан мағлуб бўлмаганлар. Ҳар доим ўз ичларидан чиққан фитна туфайли мағлуб бўлганлар.

Ушбу ҳадисни Ҳузайфа розияллоҳу анҳудан эшитиб ўтирган кишилар, фитнага эшик бўлиб турган одам кимлигини ҳазрати Умар билармидилар ёки йўқми, деган ҳаёлга бордилар. Сўнг машҳур тобеъинлардан Масруқ раҳматуллоҳи алайҳга бу ҳақда Ҳузайфа розияллоҳу анҳудан сўрашни таклиф қилдилар. Улар бу ҳақда:

«Биз Масруққа: «Ундан сўра-чи, Умар эшик ким эканлигини билармикан?» дедик», дейдилар.

Масруқ Ҳузайфа розияллоҳу анҳуга бу саволни берди. Ҳузайфа розияллоҳу анҳу бу саволга жавоб бериб: «Ҳа, эртадан олдин кечаси бўлишини билгандек билар эди», деди.

Демак, ҳазрати Умарнинг ўзлари билиб туриб, яна сўрашларидан мақсадлари бошқаларни ҳам хабардор қилиш ва бу масалани яна ҳам таъкидлаб олиш экан.

Ҳа, Умар ибн Ҳаттоб розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мазкур ҳадиси шарифларига суянган ҳолда, ўзларининг бошқа биров томонидан ўлдирилишларини билар эдилар. Ўзи аслида ниятлари ҳам шаҳид бўлиш эди.

Имом Бухорий Асламдан ривоят қилади:

«Умар розияллоху анху: «Эй бор Худоё! Мени Ўз йўлингда шаҳид бўлиш ила ризқлантиргин ва ўлимимни Расулинг соллаллоху алайҳи васалламнинг юртида қилгин», дер эди».

Исмоилий Ҳафса розияллоху анҳодан ривоят қилади:

«Умар розияллоху анхунинг: «Эй бор Худоё! Ўз йўлингда қатл бўлишни ва Ўз Набийинг юртида вафот этишни насиб эт!» деганини эшитдим ва:

«Бу қандоқ ҳам бўлар эди?» дедим.

«Аллоҳ қачон хоҳласа, уни олиб келур», деди у».

Аллоҳ Умар ибн Ҳаттоб розияллоху анхунинг бу дуоларини қабул қилган эди. Аллоҳнинг иродаси билан шу нарса собит бўлди.

Йигирма учинчи ҳижрий санада ҳазрати Умар розияллоху анху одатдагидек ҳажга бордилар.

Имом ал-Масъул киши Саъид ибн Мусаййиб розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Умар ибн Ҳаттоб розияллоху анху Минадан қайтганидан кейин Абтоҳда туя чўқтирди. Сўнгра чалқанча ётган ҳолда икки қўлини осмонга кўтариб: «Эй бор Худоё! Ёшим улғайди. Қувватим озайди. Раъиятим тарқалди. Бас, мени ўзингга зое қилмай олгин!» деди.

Ибн Саъд Зухрий розияллоху анхудан ривоят қилади:

«Умар ибн Ҳаттоб розияллоху анху одатда эҳтилом ёшига етган асирларнинг Мадинага киришларига изн бермас эди. Муғйра ибн Шўъба Куфада амир бўлиб турганида мактуб ёзиб, унга ўзининг бир неча хунарларни биладиган ғуломини эслатди. Унинг Мадинага киришига изн сўради. У ўз мактубида: «У одамларга манфаатли бўлган кўп ишларни билади. У темирчи, наққош, нажжордир», деган эди. Умар уни Мадинага юборишга изн берди. Муғйра унга ҳар ой юз дирҳам топиб беришни шарт қилди. У Умарнинг олдига келиб, харожнинг

кўплигидан шикоят қилди. Умар: «Харожинг кўп эмас», деди. У қаттиқ аччиғи чиққан ҳолда қайтиб кетди. Бир неча кундан кейин Умар уни чақириб:

«Агар истасам, шамол билан тортадиган тегирмон қилиб беришинг мумкинлигини айтишди», деди. У Умарга пешонасини буриштириб қаради-да:

«Мен сенга бир тегирмон қилиб берайки, тилларда достон бўлсин!» деди. У қайтиб кетганидан сўнг Умар ўзи билан бирга бўлган одамларга:

«Ҳозирги кул менга дўқ уряпти-ку», деди.

Сўнгра Абу Луълуъа икки бошли ханжар ясади. Қоронғида келиб, масжиднинг бурчакларидан бирига беркиниб олди ва Умар одамларни намозга уйғотиб келадиган пайтини пойлаб турди. Ҳазрати Умар унга яқинлашганида, уч марта ханжар урди.

Имом Бухорий Амр ибн Маймундан ривоят қилади:

«Умар исобатга учраганда мен билан унинг орамизда фақат Абдуллоҳ ибн Аббос бор эди, холос. У (Умар) одатда, икки сафнинг орасидан ўтса, «Тўғриланинглар!» дер эди. Токи сафларда камчилик кўрмаганда, олдинга ўтиб такбир айтар эди. Одамларнинг жамланиши учун сураи Юсуфними, Наҳлними ёки шуларга ўхшашни қироат қилар эди.

У такбир айтганидан сўнг (Абу Луълуъа) чавақлаганда «Мени ўлдирди ёки еди ит!» деганини эшитдим. Ажам кофир пичоқ билан икки томонга ташланиб бораверди. Кимнинг олдидан ўтса, ўнг томонда бўлса ҳам, чап томонда бўлса ҳам, пичоқ санчар эди. У ўн уч кишини пичоклади. Улардан еттitasi ўлди. Буни кўрган мусулмонлардан бир киши унинг устига чопон ташлади. Ажам кофир тутилишини билганидан кейин ўзини сўйиб юборди.

Умар Абдуррахмон ибн Авфнинг кўлидан ушлаб олдинга ўтказди. Умарга яқин турганлар мен кўрган

нарсани кўрдилар. Аммо масжиднинг бошқа тарафидагилар нима бўлганини билмас эдилар. Улар Умарнинг овози йўқолиб қолганини билдилар, холос. Улар «Субҳаналлоҳ!» дейишар эди. Абдуррахмон ибн Авф уларга енгил намоз ўқиб берди.

Улар намоздан чиққанларида у (Умар):

«Эй Ибн Аббос, қара-чи, мени ким қатл қилди экан?» деди.

У бир муддат айланди-да, қайтиб келиб:

«Муғийранинг ғуломи», деди.

«Хунарымандми?» деди Умар.

«Ҳа», деди Ибн Аббос.

«Аллоҳ уни қатл этсин! Мен уни маъруфга амр қилган эдим. Менинг ўлимимни Исломи даъво қилмайдиганнинг кўлида қилган Аллоҳга ҳамд бўлсин! Сен билан отанг Мадинада ажам кофирларнинг кўпайишини яхши кўрар эдинглар», деди.

«Агар хоҳласангиз, (шундай) қиламан (яъни, уларни ўлдираман)», деди ибн Аббос.

«Бекор айтибсан! Улар тилингизда гапирганларидан, қиблангизга қараб намоз ўқиганларидан ва ҳажингизни адо этганларидан кейинми!?» деди Умар.

Уни кўтариб, уйига олиб боришди. Биз ҳам бирга кетдик. Худди одамларга ўша кунгига ўхшаш мусибат етмаганга ўхшар эди. Биров: «Ҳеч гап эмас», деса, бошқаси: «Бирор гап бўладими, деб кўрқаман», дер эди. Унга ивитилган хурмо суви берилди. Ичган эди, қорнидан оқиб чиқди. Сўнгра сут берилди. Сут ҳам жароҳат еридан оқиб чиқди. Шунда одамлар унинг ўлишини тушундилар. Биз ҳам унинг олдига кирдик. Одамлар келиб, унга мақтов сўзларини айта бошладилар. Бир ёш йигит келиб:

«Хурсанд бўлинг, эй мўминларнинг амири! Аллоҳ сизга берган башоратлар ила Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаси бўлдингиз, қадимдан

Ўзингиз билгандек Исломда бўлдингиз. Сўнгра волий бўлдингиз ва адолат қилдингиз. Кейин эса шаҳидлик», деди. Умар:

«Бу менинг фойдамга ҳам, зараримга ҳам бўлмаслигини истар эдим», деди.

Йигит ортига қайтиб кетаётганида унинг изори ерга судралиб кетаётгани маълум бўлди. Умар:

«Менга йигитни қайтаринглар!» деди ва унга:

«Эй биродаримнинг ўғли, кийимингни кўтариб ол. Бу кийиминг учун покликдир, Роббинг учун тақволикдир», деди ва гапида давом этиб:

«Эй Абдуллоҳ ибн Умар! Менинг қарзларимга назар сол», деди.

Ҳисоб қилишган эди, саксон олти мингча чиқди.

«Агар оли Умарнинг моли етса, қарзни уларнинг молидан адо қил. Етмаса, Бани Адий ибн Каъбдан сўра. Агар уларнинг ҳам моллари етмаса, Қурайшдан сўра, улардан бошқаларга ўтма. Менинг зиммамдаги бу молни адо қил. Мўминларнинг онаси Оишанинг олдига бориб, «Умар сизга салом айтади», дегин, «мўминларнинг амири», демагин. Мен бугун мўминларга амир эмасман. «Умар ўзининг икки соҳиби ила дафн қилинишига изн сўрайди», дегин», деди Умар.

У (Абдуллоҳ) бориб, салом берди ва изн сўради. Сўнгра унинг олдига кирса, ўтириб олиб йиғлаётган экан. У Оишага:

«Умар ибн Хаттоб сизга салом айтади ва ўзининг икки соҳиби ила дафн қилинишига изн сўрайди», деди.

У киши (Оиша) «Ўзимга кўзлаган эдим, энди албатта, бугун уни ўзимдан устун қўяман», дедилар.

У қайтиб келганида «Мана, Абдуллоҳ ибн Умар қайтиб келди», дейилди.

«Нима билан келдинг?» деди Умар.

«Сиз яхши кўрган нарса билан, изн бердилар», деди

Абдуллоҳ.

«Алҳамдулиллаҳ! Мен учун бундан кўра муҳимроқ нарса йўқ эди. Бас, қачон қазо қилсам, мени кўтариб боринглар ва сен салом бергин-да, «Умар ибн Хаттоб изн сўрайди», дегин. Агар менга изн берса, мени киритинглар. Агар рад қилса, мени мусулмонларнинг қабристонига қайтариб олиб боринглар», деди.

Мўминларнинг онаси Ҳафса (бинти Умар) келди. У киши билан аёллар бирга келдилар. Биз уларни кўрганимизда ўрнимиздан турдик. У киши унинг олдида кириб, бир муддат йиғлади. Эркаклар изн сўрадилар. У киши улар учун ичкарига кириб турдилар. Биз у кишининг ичкаридаги йиғиларини эшитдик».

Имом Табаронийнинг ривоят қилишларича, ал-Мисвор ибн Махрам кириб келди. Ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг устиларига чойшаб ёпиб қўйилган, ҳамма жим, бошини куйи солиб ўтирар эди. Ал-Мисвор:

«Ҳоли қандок?» деди. Ғтирганлар:

«Кўриб турганингдек», дейишди.

«Бу кишини намоздан бошқа нарса билан ўзига келтириб бўлмайди. Агар ўзига келиши мумкин бўлса, фақат шу билан бўлиши мумкин», деди Ал-Мисвор. Шунда баъзилар:

«Эй, мўминларнинг амири, намоз», дедилар.

Шунда бирдан жусса ҳаракатга келиб, ҳазрати Умар:

«Ҳақ. Ё Аллоҳ, намоз бўлдимми?! Ким намозни тарк қилса, Ислоҳда унинг ҳаққи бўлмас», деб, жароҳатларидан қон оқиб туриб, намоз ўқиди».

Имом Муслимнинг ривоятида келишича:

Одамлар:

«Эй мўминларнинг амири, васият қилинг, ўрнингизга халифани танланг», дедилар. У киши:

«Сизларнинг ишингизни тиригимда ҳам, ўлигимда ҳам кўтараманми? У ишдан менинг насибам озгина бўлишини,

фойдамга ҳам, зараримга ҳам бўлмаслигини хоҳлар эдим. Агар ўрнимга халифа тайин қилсам, мендан яхши шахс тайин қилган. (Яъни, Абу Бакр.) Агар сизларни шундоқ тарк қилсам, мендан яхши шахс сизларни шундоқ тарк қилган. (Яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам)», деди.

Абуллоҳ ибн Умар: «У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни зикр қилганида ўз ўрнига бировни тайин қилмаслигини билдим», деди.

Сўнгра Умар: «Бу ишга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам рози ҳолларида вафот этган кишилар: Али, Усмон, Зубайр, Саъд, Толҳа ва Абдуррахмонлардан (ибн Авф) бошқани ҳақли кўрмайман. Сизларга Абдуллоҳ ибн Умар гувоҳ бўлади. Унинг ўзига амирликдан ҳеч нарса йўқ. Бу унинг учун таъзияга ўхшаган бир нарса. Агар амирлик Саъдга етса, яхши. Агар ундоқ бўлмаса, сиздан ким амир қилинса, ундан ёрдам олиб турсин. Мен уни ожизлик ёки хиёнат юзасидан ишдан олганим йўқ», деди.

Кейин у киши: «Ўзимдан кейинги халифага аввалги муҳожирларнинг ҳаққини билмоғини, уларнинг ҳурматини қилмоғини васият қиламан. Унга диёрга жойлашган ва иймонга ихлос қилган ансорларга яхшилик қилмокни васият қиламан. Уларнинг яхшисидан яхшилигини қабул қилмоғини ва ёмонини афв қилмоғини васият қиламан. Унга барча юртлар аҳлига яхшилик қилмоғини васият қиламан. Улар Исломнинг ёрдамчиларидир. Мол йиғувчилардир. Душманнинг аччиғини чиқарувчилардир. У фақат улардан ортиб қолган нарсани уларнинг розилиги билангина олсин. Мен унга аъробийларга яхшилик қилишни васият қиламан. Чунки улар арабларнинг аслидирлар. Исломнинг моддасидирлар. У уларнинг молларининг хошиясидан олиб, фақирларига берсин. Мен унга Аллоҳнинг зиммасидагиларга, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг зиммасидагилар учун аҳдга вафо

қилишни, уларни ҳимоя қилиб урушишни, тоқатларидан ташқари нарсани таклиф қилмасликни васият қиламан», деди».

Абу Нуъайм, Ибн Саъд, Тобароний ва бошқалар Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қиладилар:

«Умар розияллоҳу анҳу пичоқланганида у кишининг хузурига кириб:

«Эй мўминларнинг амири! Хурсанд бўлинг! Албатта, Аллоҳ сиз билан шаҳарларни қурди. Нифоқни даф қилди. Ризкни таратди», дедим. У киши:

«Сен менга амирлик бўйича мактов айтмоқдамисан, эй Ибн Аббос?!» деди. Мен:

«Ундан бошқасида ҳам», дедим. У киши:

«Менинг жоним қўлида бўлган Зот ила қасамки, мен унга қандай кирсам, шундай чиқишни истардим. Ажр ҳам бўлмаса, гуноҳ ҳам», деди.

Сўнгра Умар розияллоҳу анҳу:

«Мени ўтқазинглар», деди. Ётириб олиб, Ибн Аббосга:

«Менга гапларингни қайтар», деди. У қайтарганидан кейин:

«Сен шунга Аллоҳнинг олдида, У Зотга йўлиққан кунингда гувоҳлик берасанми?!» деди. У:

«Ҳа!» деди.

Умар розияллоҳу анҳу бундан хурсанд бўлди».

Абу Нуъайм Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Умар розияллоҳу анҳунинг бошлари у киши вафот этганидаги беморлигида менинг сонимда эди. У киши менга:

«Бошимни ерга қўй», деди. Мен:

«Сонимда бўлса ҳам, ерда бўлса ҳам сиз учун барибир эмасми?» дедим. У киши:

«Уни ерга қўй», деди.

Мен ерга қўйдим. У киши:

«Агар Роббим мени раҳматига олмаса, менга вой бўлсин! Менинг онамга вой бўлсин!» деди».

Ибн Абу Дунё Яхъё ибн Абу Рошид ал-Басрийдан ривоят қилади:

«Умар ўз ўғлига: «Кафанимда исроф қилманглар. Агар мен учун Аллоҳнинг ҳузурида яхшилик бўлса, менга унинг бадалига ундан кўра яхши нарсани беради. Агар ундан бошқача бўлсам, мени шилиб олади ва шилишни зудлик ила қилади. Қабримни ҳам иктисодли қилинглар. Агар мен учун Аллоҳнинг ҳузурида яхшилик бўлса, менга уни кўзим етадиган жойгача кенг қилиб қўяди. Агар ундан бошқача бўлсам, уни менга тор қилиб қовурғаларимни бир-бирига киритиб юборади. Мен билан аёл киши чиқмасин. Ўзимда йўқ нарса билан мени оқламанглар. Чунки Аллоҳнинг Ўзи мени энг яхши билувчи Зотдир. Қачон чиқсангиз, тез юриб боринглар. Агар мен учун Аллоҳнинг ҳузурида яхшилик бўлса, мени ўзим учун яхши бўлган нарсага тезроқ тақдим қилган бўласизлар. Агар ундан бошқача бўлса, елкангизга кўтариб олган ёмонликни тезроқ ташлаган бўласизлар», деди.

Шундоқ қилиб, Умар ибн Хаттоб розияллоху анху вафот этдилар. У кишининг вафотлари Ислому уммати учун Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламдан кейинги иккинчи катта мусибат эди.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анхунинг жанозаларини у кишининг ўзларининг васиятларига биноан, Суҳайб Румий розияллоху анху ўқидилар.

Имом Бухорий Амр ибн Маймундан ривоят қилади:

«У киши қабзи руҳ бўлганларидан кейин кўтариб олиб чиқдик. Юриб бордик. Абдуллоҳ ибн Умар салом берди ва: «Умар ибн Хаттоб изн сўрайди», деди. (Оиша): «Уни киритинглар», деди. У киши киритилди. Ўша ерга, икки соҳибларининг ёнига қўйилди».

Имом Бухорий Ибн Аббос розияллоху анхудан ривоят

қилади:

«Ўшанда Али розияллоҳу анҳу: «Аллоҳ сени раҳмат қилсин. Аллоҳ сени икки соҳибинг билан бирга қилишини умид қиламан. Чунки мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўп марта «Мен Абу Бакр ва Умар билан бўлган эдим», «Мен Абу Бакр ва Умар билан қилган эдим», «Мен Абу Бакр ва Умар билан кетган эдим», деганларини эшитганман. Мен Аллоҳ сени икки соҳибинг билан бирга қилишини умид қиламан», деди».

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуга суиқасд қилинганида йигирма учинчи ҳижрий сананинг Зул-ҳижжа ойидан уч кун қолган, сешанба куни эди. Чоршанба куни дафн қилиндилар.

Барча уламоларимиз ва тарихчиларимиз «Ислом умматига Пайғамбар алайҳиссаломнинг вафотларидан кейинги етган энг катта мусибат Умар розияллоҳу анҳунинг вафотлари орқали етган мусибат бўлди», дейдилар. Ўша пайтда бу хабардан бутун Ислом олами ларзага келган эди. Катта саҳобалар ҳам қаттиқ йиғлаган эдилар.

Дарҳақиқат, Пайғамбар алайҳиссалом ва Абу Бакр розияллоҳу анҳу ишларининг шонли давомчиси, Ислом уммати учун мислсиз ишларни қилган забардаст халифа бу дунёни тарк этган эди.

Аллоҳ таолонинг иноятигина бундай шахсни ўша вақтда бутун бошли бир умматга тақдим қилиши мумкин эди, холос. Умар розияллоҳу анҳу ўзларининг мислсиз фидокорликлари, топқирликлари, тадбиркорликлари, илмлари, сиёсатлари ва бошқа хислатлари ила Ислом жамиятининг қисқа вақт ичида дунёнинг етакчи жамиятига айланишига сабабчи бўлдилар.

Барча тарихчилар ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуни дунёдаги энг машҳур ҳукмдорлар рўйхатининг аввалги қаторларида зикр этадилар.

Яқинда ғарбда олиб борилган илмий тадқиқотлардан сўнг тарихда инсониятга энг кўп фойда етказган юз кишининг рўйхати тузилди. Мазкур рўйхатнинг биринчи сирасида Пайғамбаримиз алайҳиссалом турган бўлсалар, тўртинчи сирадан ҳазрати Умар розияллоху анху жой олганлар.

Умар ибн Хаттобдан Аллоҳ таолонинг Ўзи рози бўлсин!

МУНДАРИЖА

Фазилатлар китоби. Етти фасл ва хотимадан иборат. Муқаддима	3
Биринчи фасл. Набий соллаллоху алайҳи васаллам саҳобаларининг умумий фазллари ҳақида	11
Саҳобаларни сўкиш катта жинойтдир	38
Саҳобалар ҳақида яхши гап айтиш мунофиқ эмасликнинг далилидир	42
Иккинчи фасл. Тўрт халифанинг фазилатлари ҳақида	
Абу Бакр розияллоху анхунинг фазллари	46
Ҳазрати Абу Бакрнинг насаблари	56
Ҳазрати Абу Бакрнинг исмлари ва лақаблари	56
Ҳазрати Абу Бакрнинг туғилишлари ва улғайишлари.....	57
Ҳазрати Абу Бакрнинг сифатлари	58
Исломга киришлари	59
Халқни Исломга чақиришлари.....	62
Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламни ҳимоя қилишлари	63
Ҳабашистон ҳижратига ҳаракат	64
Дин йўлида мол сарфлашлари	67
Қуръонга кучли ишонч	71
Исро ва меърож тасдиғи	76
Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқнинг ҳижратлари	77

Ҳазрати Абу Бакрнинг суҳбатлари	86
Бадр жанги	87
Ухуд урушида	90
«Ифк» ҳодисаси	92
Ҳудайбия сулҳи ҳақида	98
Макка фатҳи куни	101
Ҳунайн жанги	102
Табук жанги	104
Яхшиликларда биринчи	105
Ҳазрати Абу Бакрнинг парҳезкорлиги	107
Ҳазрати Абу Бакр – ҳаж амири	109
Расулulloҳ алайҳиссаломнинг беморликларида Ҳазрати Абу Бакрнинг имом бўлиши	112
Пайғамбар алайҳиссалом вафотлари ва ҳазрати Абу Бакр.....	116
Оммавий байъат	127
Янги раҳбар сийрати	129
Усома лашкарининг юборилиши	132
Муртадларга қарши уруш	136
Абас ва Зубён иши	141
Муртадларга қарши лашкарлар тайёрлаш	142
Амирларга мактуб	143
Муртадларга мактуб	145
Тулайҳанинг хабари	149
Молик ибн Нувайра хабари	150
Мусайлима хабари	152
Макка сафари ва ҳаж	155
Қуръоннинг жамланиши	156
Ироқ фатҳи	160
Пайғамбар алайҳиссалом суннатларига амал қилиш даражаси	166
Рум жанги маслаҳати	169
Рум жангининг бошланиши	174
Ярмук жанги	176

Ҳазрати Абу Бакрнинг вафотлари	177
Умар розияллоху анхунинг фазилатлари	188
Ҳазрати Умарнинг насаблари ва дастлабки хаётлари.....	197
Ҳазрати Умарнинг сифатлари	199
Ҳазрати Умарнинг Исломга келишлари	199
Умар розияллоху анхунинг ҳижратлари	204
Ҳазрати Умар Мадинада	205
Бадр жанги	205
Ҳазрати Умар уҳуд жангида	209
Ҳудайбияда	211
Ҳазрати Умардан шайтон қочади	212
Ҳазрати Умар ва хамрхўрлик	218
Ҳазрати Умар ва очлик	219
Ҳазрати Умар ва азон	220
Расулуллоҳнинг қайнотаси	221
Ҳазрати Умар видолашув ҳажида	226
Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг вафотлари ва ҳазрати Умар	227
Ҳазрати Умар халифа сайлашда	229
Ҳазрати Умар – вазир	231
Ҳазрати Умарнинг халифаликка сайланиши	233
Халифа сифатида иш бошлаш	238
Ироқ лашкари масаласи	239
Намориқ жанги	239
Кўприк жанги	240
Ал-Бувайб жанги	241
Шуро мажлиси	241
Шуро ва тавсия	243
Яздажирни Исломга даъват қилиш	247
Ҳазрати Умар ва таровеҳ намози	249
Шомдаги фатҳлар	252
Димашқ фатҳи	253
Ҳазрати Умар ва суннат	253

Қодисия жанги	255
Биринчи кун. Армос куни	260
Иккинчи кун. Афвос куни	261
Учинчи кун. Аммос куни	261
Миёвлаш кечаси	261
Қодисия куни	262
Девоннинг ташкил қилиниши	263
Ҳазрати Умарнинг нафақа тайин қилишлари	266
Форс фатҳининг давоми	269
Мадоин фатҳи	269
Ҳазрати Умар ва илм	271
Форсдаги фатҳларнинг давоми	284
Ҳижрий йил ҳисобининг бошланиши	284
Байтул Макдис фатҳи	286
Ҳазрати Умар ва волийлар	291
Шахсий ўрнат	297
Ғн еттинчи ҳижрий сана	302
Куфа шаҳрини қуриш	305
Басранинг қурилиши	307
Очлик йили	308
Инсонпарварлик ёрдами	312
Баҳрайдан Форсга жанг	313
Амвос вабоси	315
Шарқий жабҳадаги ўзгаришлар	322
Аҳолининг ҳолидан хабар олиш	326
Ноҳаванд жанги	328
Мужтаҳид халифа	333
Хамр ичувчининг ҳадди ҳақида	333
Хун қиймати масаласи	336
Уч талоқ масаласи	340
Ҳазрати Умар яна Шомда	341
Ҳазрати Умарнинг адолати	344
Жория қиссаси	345
Нибтий ва Убода ибн Сомит	346

Иёс ибн Салама қиссаси	347
Баҳрайн омили қиссаси	348
Ваҳб ибн Зайд ривояти	348
Ҳомиласи тушган аёл	349
Ҳаж мавсумидаги адолат мажлислари	350
Ҳамадон фатҳи	351
Ҳазрати Умар ва аҳли зиммалар	353
Яҳудийнинг қатли ҳақидаги мактуб	355
Мушриклар қатлини ман қилиб ёзган мактуб	355
Мусулмоннинг зарарига, яҳудийнинг фойдасига чиқарилган ҳукм	356
Яҳудий ва Авф ибн Молик қиссаси	357
Ҳазрати Умар ва ўзини қийнаган роҳиб	359
Миср фатҳи	360
Умар ва демократия	363
Муҳаммад ибн Масламанинг танқиди	366
Убай ибн Каъбнинг танқиди	369
Ҳазрати Умар ва насихат тинглаш	370
Хавла бинти Саълабанинг насихати	370
Саъид ибн Омирнинг насихати	371
Ҳозиржавоб халифа	373
Ажам юртлари ичига кириш	375
Хуросон фатҳи	376
Истаҳр фатҳи	377
Фаса ва Даробижарда фатҳи	378
Кирмон фатҳи	379
Сижистон фатҳи	379
Мукрон фатҳи	380
Озарбайжон фатҳи	380
Боб фатҳи	382
Мол тақсим қилиш	384
Ижтимоий таъминот	390
Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг вақфи	394
Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг хавфлари	396

Етган неъматлар масъулияти хавфи	398
Ҳазрати Умарнинг зоҳидликлари	399
Умар розияллоҳу анҳунинг ҳусни хулқлари	405
Умар розияллоҳу анҳунинг тавозелари	407
Ҳазрати Умар – зокир	408
Умар розияллоҳу анҳунинг вафотлари	415
Манбалар рўйхати	428